

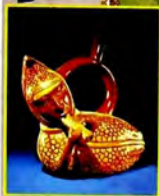

Т. Зиёев, Р. Шарифов

ТАЪРИХИ УМУМӢ

ТАЪРИХИ

АСРҲОИ МИЁНА

6

Зиёев Т.Н., Шарифов Р.Я. ТАЪРИХИ УМУМӢ: ТАЪРИХИ АСРҶОИ МИЁНА. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми макотиби таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Сарпараст», 2005. – 288 саҳифа.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (бахои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1	Соҳибова Мадина			7, 5	2013
2	Соҳибова Мадина			7, 5	2013
3	Тодҷиева Ф		7, 5	7, 5	2013
4	Тодҷиева С		7, 5	7, 5	2013
5					

Муаллимони мӯхтарам!

Хошишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, Пажуҳишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон ирсол намоед.

Ба хонандагони синфи 6

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфи 5 таърихи дунёи қадимро омӯхта, дар бораи халқу давлатҳои он замон маълумоти пурқимат ба даст овардед. Ин донишҳо ба шумо барои фаҳмидани таърихи асрҳои миёна, ки омӯзиши онро оғоз менамояд, кӯмак мерасонанд.

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна, ки Шумо дар даст доред, аз оғози асри III то оғози асри XVI-ро дар бар гирифта, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи башарро инъикос менамояд. Дар ин китоб бо халқу давлатҳои вомехӯред, ки нисбат ба халқу давлатҳои дунёи қадим дар марҳалаи баландтари пешрафт қарор доштанд.

Давлатҳои асримиёнагиро феодалӣ ном мекунанд, чунки дар онҳо ҳокимияти подшоҳӣ, қароликӣ, императорӣ ва ё султонӣ меросию мутлақ буда, ашрофон соҳибони асосии заминҳои доронӣ дигар буданд. Сохти феодалӣ дар ҳар як давлати асримиёнагӣ ғайр аз нишонаҳои умумӣ хусусиятҳои хоси худро дошт, ки ба онҳо хангоми омӯзиши китоби дарсӣ шинос мешавед.

Дар ин қисмати таърихи умумӣ ба давлатҳои машҳури асрҳои миёна диққати қалон дода шудааст. Онҳо симони воқеии ин даврро муайян намудаанд. Дар байни ин кишварҳо: Сосониён, Ҳайтолиён, Ҳоконии Турк, давлати Франк, империяи Карли Кабир, империяи Византия, Хилофати Араб, Сомониён, давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Ғазнавиён, Хоразмшоҳон, Ғуриён, империяи Мугул, Англия, Олмон, Русия, империяи Темур, ва Теуриён, Султони Туркҳои Усмонӣ ва давлатҳои Америка ҳастанд.

Дар китоби дарсӣ ба шумо оид ба муносибатҳои байни-ҳамдигарии давлатҳои асримиёнагӣ, идораи давлат, масъалаҳои ҷанг ва сулҳ, рушди кишоварзӣ, касбу ҳунар, тичорат, ба вучуд омадани олооти нави меҳнат, қорхонаҳо ва пешрафти илму фарҳанг маводи қаровон пешниҳод қарда шудааст.

Хуллас, таърихи асрҳои миёнаро омӯхта, Шумо аз он ҷиҳатҳои гуногуни ҷомеаи асри миёнаро дарёфта, донишу малака ва ҷаҳонбинии худро васеъ хоҳед қард.

БА ОМУЌЗГОРОНИ ФАННИ ТАЪРИХ

Ҳамкасбони гиромӣ!

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна, мутобиқи барномаи таълими таърихи умумии нашри соли 2002 таълиф гардидааст. Мо, муаллифон, мехостем таваҷҷӯҳи шуморо ба як хусусияти ин китоби дарсӣ ҷалб намоем.

Ба шумо маълум аст, ки дар таърихи асрҳои миёна давлату давлатдорӣ мардуми форсизабон, аз он ҷумла, халқи тоҷик дорои мақоми баланд мебошад. Аз ин сабаб, дар сурати дар китоби дарсии таърихи асрҳои миёна инъикос накардани таърихи индавраинаи халқи тоҷик курси таърихи умумӣ аз як ҷузъи муҳимтарини худ маҳрум мешуд. Аз ин рӯ, тибқи усули робитаи байни ду курси таърих маводи курсҳои таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷики асрҳои миёнаро китоби мазкур дар ҳамгирӣ ҷо ба ҷо кардем. Ин усул имконият медиҳад, ки хонандагон нақши давлатҳои форсу тоҷикро дар таърихи башар хуб дарк карда, оид ба таърихи асрҳои миёнаи ҷаҳон дониши тому воқеӣ пайдо намоянд.

Ба Шумо ва ба шогирдонӣ Шумо дар таълим ва омӯзиши таърихи асрҳои миёна барор мехоҳем.

Муаллифон

Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III-XII

§ 1-2. ДАВЛАТИ СОСОНИЁН

ТАЪСИСЁБИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Аз таърихи дунёи қадим дар ёд доред, ки баъд аз парокандашавии империяи Искандари Мақдунӣ дар қисмати шарқии он якҷанд давлатҳои мустақил ташкил ёфтанд, ки дар байни онҳо калонтаринаш Порт буд. Ба қаламрави ин давлати пуриктидору пахновар лашқари Рим тез-тез ҳамла карда, онро хароб ва заиф мегардонд. Ҷангҳои дуру дароз бар зидди тачовузкорони римӣ қабилаҳои юғҷӣ ва низову хархашаҳои дохилии сулолаи Аршакиён давлати Портро аз байн бурданд. Ардашери I Бобакон, ки ҳокими вилояти Истахр буд, соли 224 Аршакии охириин – Артабони V-ро шикаст дода, дар Форс ба ҳокимият соҳиб шуд. Давлати нав ташкилкардаи Ардашер номи давлати Сосониёнро гирифт.

Бобои Ардашери I Сосон ном дошта, коҳини маъбади зардуштии Анаҳита буд. Номи сулолаи Сосониён ва давлати Сосониён аз номи бобои Ардашери I пайдо шудааст.

Ардашери I Бобакон баъди чанде ҳокимияти худро қариб дар тамоми Форс пахн карда, соли 226 ба тахти подшоҳии давлати Сосониён нишаст.

Ардашер худро шоҳаншоҳи давлати Сосониён меномид. Ӯ барои васеъ ва мустаҳкам кардани мамлакат ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ додааст. Ба Ардашери Бобакон муяссар шуд, ки тамоми мулкҳои собиқ давлати Портро ба даст дарорад. Инчунин Мод, Озарбойҷон, Сиистон, Хуросон ва як қисми Арманистонро ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кунад. Ба Ардашери I Бобакон ва вориси ӯ Шопури I лозим омад, ки бар зидди империяи Рим мубориза баранд. Шопури I оқибат ба лашқари Рим шикаст дода, ҳатто императори он – Валерианро асир гирифт.

ИДОРА ВА ХОҶАГИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Шоҳҳои Сосониён дар мамлакат ҳокимияти номаҳдуд дошта, давлати худро аввал аз шаҳри Тахти Ҷамшед ва баъд аз шаҳри Тайсафун истода идора мекарданд.

Мамлакат ба 18 сатрапӣ, яъне вилоят тақсим шуда, онҳоро ҳокимони аз тарафи шоҳ таъйинкарда идора мекарданд.

Ҳокимони вилоятҳо пурра тобеи шох буданд. Давлат аз тачовузи мамлакатҳои хориҷи тавассути артиши пурзӯр ҳифз карда мешуд. Дар идора кардани соҳаҳои гуногуни мамлакат мансабдорони зиёд истифода бурда мешуданд.

Сосониён ба масъалаи ҷамъовариҳои андозҳо аз аҳолии диққати ҷидди меоданд. Ин корро ҳайати сершумори андозгундорон иҷро менамуданд. Дар давлати Сосониён касибӣ ва кишоварзӣ тараққӣ карда буд, ки он сабаб дошт. Эрон дар ҷорҳои тичоратӣ воқеъ гардида буд. Дар шаҳрҳои мамлакат маҳсулоти баландсифати касибӣ истеҳсол карда мешуд. Эрон дар он замон бо абрешим, газвор, мохут, қолин, зарфҳои сафолӣ ва маснуоти зарғариҳои худ машҳур буд. Тоҷирони сосонӣ ин молҳоро ба хориҷи кишвар бароварда, аз фурӯши он даромади калон мегирифтанд, ки як қисми ин маблағ ба хазинаи давлатӣ низ ворид мегардид.

ХАРАКАТИ МОНАВИЯ. Сарфи назар аз пешрафти хоҷагӣ дар нимаи дууми асри III аҳволи кишоварзони эронӣ хеле вазнин буд. Ба онҳо лозим меомад, ки ба давлат андозҳои гуногуни зиёд бидиҳанд. Ба ин аҳвол гирифтӣ шудани кишоварзон бо гуноҳи амалдорон низ ба амал меомад. Онҳо бо ҳар роҳи восита аз кишоварзон андози зиёд меситониданд. Аҳли меҳнат аз вазъи вазнини худ норозӣ буд. Аз ҳамин сабаб дар мамлакат ҳаракати

ҳалқии зидди табақаҳои доро вусъат ёфт. Ба яке аз чунин ҳаракатҳо Монӣ ном шахс роҳбарӣ мекард. Монӣ аслан аз Байнанаҳрайн буд. Ӯ бо дар назардошти таълимоти дини зардуштӣ дар бораи муборизаи зиддихамдигарии ду қувва – Хурмуз – нерӯи некхоҳ ва Аҳриман – нерӯи бадхоҳ, тартиботи мавҷудаи ҷомеаи Сосониёнро зер танқиди саҳт гирифт. Монӣ дини давлатии зардуштия ва урфу одатҳои мавҷудаи барои ҳалқ зарарнокро рад намуда, зидди боигарӣ ва коҳинони зардуштӣ баромад мекард.

Расми 1. Шох Хусрави I дар майдони набард.

Ў кӯшиш ба харч меод, ки дар асоси динҳои зардуштияю буддоия дини навро ба вучуд оварад, ки ба манфиати халқи захматкаш бошад.

Монӣ мардумро ба муборизаи ғаёлонаи зидди табақҳои доро даъват намекард. Ў бар он ақида буд, ки инсон бояд аз зиндагии бошукӯҳ даст кашада, хоксорона умр ба сар барад, аз пайи андӯхти сарвату мол нашавад ва дар ин роҳ пуртоқат бошад. Маҳз ба ҳамин восита кас ба мақсадҳои хеш ноил шуда метавонад.

Монӣ ба мақсадаш расида натавонист. Бо амри шоҳ ӯро ба зиндон партофта, соли 276 қатл карданд. Ин қатл хеле ваҳшиёна буд. Баҳроми I фармуд, ки аз тани Монии зинда пӯсташро кананд.

ҲУКМРОНИИ ШОПУРИ II, ЯЗДИГУРДИ I ВА ПИРЎЗ.

Сарфи назар аз ҷидду ҷаҳди Ардашери Бобакон, Шопури I ва Баҳроми I давлати Сосониён он қадар пурзӯр набуд. Вале дар давраи ҳукмронии Шопури II – солҳои 309-379 он рӯ ба тараққи ниҳод. Худудҳои давлати Сосониён ҳам дар самти ғарб ва ҳам дар самти шарқ васеътар шуданд. Дар давраи шохигарии Яздигурди I (солҳои 399-420) низ давлати Сосониён дар рушду нумӯш буд. Дар мамлакат шаҳрҳои ободу зебо шуда, шаҳрҳои нав бунёд ёфтанд. Дар ин давра ба давлати Сосониён тохтутози лашкари Рим ва кӯчманчиён қатъ гардид. Вале дар дохили давлат оромӣ ваҳдати умумихалқӣ вучуд нашофт. Дар музофотҳои гуногуни он ва алалхусус дар Қафқозу Осиёи Марказӣ бар зидди шохони сосонӣ шӯришҳо ба амал меомаданд. Мақсади шӯришҳо беҳбудии зиндагии аҳолии камбағал буд. Ин шӯришҳо дар

Расми 2.
Харобаҳои
кӯшики Марв.
Асрҳои
VI-VII.

замони ҳукмронии Пирӯз бештар сар мезаданд. Шӯришчиён ҳатто шоҳу шоҳзодаҳои Сосониёнро асир ва ё гаравгон мегрифтанд. Аз он ҷумла, боре ҳуди Пирӯз ҳам гаравгони шӯришгарон шуда буд.

ҲАРАКАТИ МАЗДАКИЯ. Ҳаракати Маздакия ба замони ҳукмронии Кайкубодшоҳ (солҳои 488–531) рост омад. Ба ин ҳаракат Маздак роҳбарӣ мекард. Унвони ҳаракат аз номи роҳбараш пайдо шудааст. Асосгузори ин ҳаракати халқӣ ибни Хурроӣ буд, ки дар нимаи дуюми асри V умр ба сар бурдааст. Маздак шогирди ӯ буд.

Ақидаҳои Маздак ба халқ фаҳмо буданд. Ӯ мегуфт, ки ҳукуки азалин ҳамаи одамон баробар аст. Бинобар ҳамин сабаб нобаробарии сарватдорону камбағалонро барҳам задан мебояд. Маздак ва ҷонибдорони ӯ ба мардум мегуфтанд, ки парвардигор неъматҳоро барои ҳама баробар офаридааст. Бинобар ин мардум онҳоро бояд дар байни худ боинсофона тақсим кунанд. Вале тӯлоде аз одамон бо ин роҳ нарафта, бо фиребу найраиғ дорони молу мулк ва сарвати зиёд шудаанд. Аз ҳамин сабаб пайравони Маздак мегуфтанд, ки онҳо моли мардуми дороро бо зӯрӣ кашида гирифта, ба одамони камбағал тақсим карда медиханд, то ки ҳамаи онҳо баробар зиндагӣ кунанд.

Маздакиён мегуфтанд, ки натавонанд одамкушӣ, балки куштани чорво низ гуноҳи азим аст. Вале баҳри мубориза бар зидди нерӯи зишт одамкушӣ равост. Бо ин ақида онҳо гуфтани буданд, ки куштани одамони бою сарватманд равост. Дар зери таъсири ин ғояҳо сафи маздакиён сол то сол зиёд шуда, ба қувваи пурзӯре табдил ёфт. Ин буд, ки маздакиёни шӯришбардошта дар пойтахти Эрон ва шаҳру маҳалҳои дигари мамлакат молу мулки бойхоро кашида гирифта, дар байни мардуми камбағал тақсим карданд. Қисми ашҳоси сарватманд ба қатл расонида шуда, қисми ҷонбасаломатбурдан онҳо аз тарси марг ба хоричи кишвар фирор кард. Кайкубодшоҳ аз маздакиён саҳт тарсида, эълон намуд, ки ҷонибдори онҳо аст. Барои ин кирдораш аёну ашроф ӯро аз тахти подшоҳӣ афтонда, ба ҷои ӯ писарашро шинонданд. Онҳо Кайкубодшоҳро ба зиндон партофтанд, вале дере нагузашта, ӯ аз он ҷо гурехта, ба назди шоҳи Ҳайтолиён рафт. Шоҳи Ҳайтолиён, ки падарарӯси Кайкубодшоҳ буд, ваъда дод, ки ба ӯ ёрӣ мерасонад, то ки аз нав ба тахту тоҷи давлати Сосониён соҳиб шавад. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Баъди аз нав ба

тахти подшоҳӣ ништастан Кайкубод бо фиребу найранг роҳбари шӯриш Маздак ва баъзе роҳбарони дигари маздакиёно дастгир намуда, ваҳшиёна ба қатл расонд. Дар сар то сари мамлакат ҳазорон нафар пайравони Маздакро кир кард. Баъд аз вафоти Кайкубодшоҳ Хусрави I, ки душмани ашади маздакиён буд, ба тахти подшоҳӣ ништаста, бар зидди онҳо муборизаро давом дод.

ҲУКМРОНИИ ХУСРАВИ I АНУШЕРВОН. Хусрави I дар Эрони замони Сосониён муддати дуру дароз – аз соли 531 то соли 579 ҳукмронӣ кардааст. Давраи ҳукмронии ӯ давлати Сосониён марҳалаи равнаки худро аз сар мегузаронд. Аз ҳамин сабаб обрӯи ин шоҳ дар байни халқи Эрон ниҳоят баланд шуд. Беҳуда нест, ки ӯро "Анӯшервон", яъне "абадзинда" меномиданд.

Хусрави I Анӯшервон шоҳи окилу доно буд. Ӯ дар мамлакат ислохот гузаронда, хуб дарк мекард, ки низоми андозситонӣ аз замин беадолатона аст. Барои ҳамин бояд андози замин кам карда шавад. Бо фармони шоҳ рӯйхати заминҳо мураттаб карда шуд. Минбаъд амалдорони андозситон ба саҳроҳои киштзори галла рафта, ҳосилнокии онҳоро пеш аз чамъоварӣ, бевосита дар ҷояш муайян мекарданд. Бо ҳамин усул низоми пардохти андоз дар сар то сари мамлакат ба тартиб дароварда шуд. Акнун амалдорони давлатӣ тибқи нишондодҳои ислохот андози сарикасири соли як маротиба дар доираи мӯҳлатҳои муқарраркардашуда гун мекарданд. Рӯҳониён, сарбозон ва амалдорони давлатӣ аз пардохти андоз озод буданд.

Шоҳ барои пешрафти тиҷорат ҳарҷониба кӯмак мерасонд. Дар идораҳои молиявии давлати Сосониён тоҷирон ва судхӯрони сершумор кор мекарданд. Хусрави I ин ашхосро ба вазифаҳои давлатӣ таъйин карда, таҷрибаи онҳоро истифода мебард.

Барои пешрафти соҳаи асосии ҳоҷагӣ – кишоварзӣ Хусрави I ҷораҳои самаранок меандешид. Дар мамлакат бо амри ӯ ҷӯйҳо, обанборҳо, дарғотҳо ва иншоотҳои дигари обёрӣ сохта шуданд. Бо ин роҳ майдонҳои кишти зироатҳои обӣ афзуданд.

Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг рағбати калон дошт. Ӯ ба арбобони ин соҳа ғамхорӣ зоҳир мекард. Ҳатто ба як файласуфи византиягӣ, ки ӯро император Юстиниани I аз мамлакат пеш карда буд, паноҳгоҳ дода, баҳри идомаи корҳои илмиаш шароити зарурӣ фароҳам овард.

Бо амри Анӯшервон таърихшиносон солномаи воқеаҳои муҳими таърихи давлати Сосониёно мураттаб сохтанд.

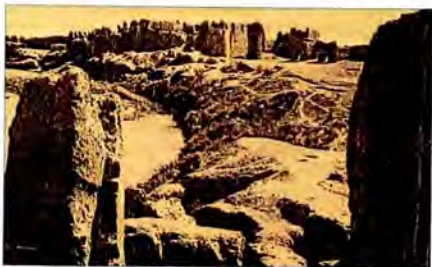
Тарҷумонҳо асарҳои сершумори адабии юнонию суриягиро ба забони эронӣ тарҷума карданд. Тахмин меравад, ки маҳз дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон маҷмӯаи форсии "Ҳазор афсона" тавлид ёфтааст, ки дар асоси он баъдтар арабҳо маҷмӯаи машҳури "Ҳазору як шаб"-ро тартиб додаанд.

Хусрави I Анӯшервон дар тӯли ҳукмронии қариб 50-солаи худ бар зидди давлатҳои ҳамсоя ҷанг кардааст. Ҷангҳои бештари Анӯшервон бар зидди Византия буд. Дар натиҷаи ин ҷангҳо Хусрави I Анӯшервон Антиохиёро забт карда, аҳолии онро асир гирифта, барои суқунат ба назди шаҳри Тайсафун меорад, ки мардум баъд он маҳалро "Антиоҳияи Хусрав" номгузорӣ кардаанд. Хусрави I соли 562 бо Византия ба мӯҳлати 50 сол сулҳ бааст. Вале баъди якҷанд сол ӯ аҳдшиканона пораеро аз каламрави Византия ишғол кард. Ин иқдоми Анӯшервон барои дар байни давлати Сосониён ва империяи Византия аз нав сар задани ҷанг баҳона шуд. Ҷанги мазкур танҳо баъд аз вафоти Хусрави I Анӯшервон қатъ гардид. Дар қисмати шарқии мамлакат Хусрави I бар зидди қабилҳои туркии кӯчманчии соқини миёнаҷои дарёҳои Аму ва Сир ҷанг карда, галаба ба даст овардааст.

Хуллас, дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон давлати Сосониён ба империяи пуриктидор табдил ёфт.

Рӯ БА ТАНАЗЗУЛ НИҲОДАНИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.

Баъд аз вафоти Хусрави I Анӯшервон давлати Сосониён рӯ ба таназзул ниҳод. Ҳокимони вилоятҳои алоҳида мунтазам шӯриш мбардоштанд. Яке аз ҳамин шӯришҳо соли 590 бо роҳбарии Баҳроми Чӯбина ба амал омадааст. Хусрави II маҷбур шуд, ки аз

*Расми 3.
Ҳаробаҳои
Систон.*

императори Византия ёрй пурсад. Баъди шикасти ин шӯриш дар байни Эрон ва Византия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он як қисми ғарбии Қарфоз ба Византия гузашт.

Баъди танаффуси начандон зиёде дар байни Византия ва Эрони Сосониё чангҳо аз нав оғоз ёфта, гоҳ ба фоидаи як тараф ва гоҳ ба фоидаи тарафи дигар анҷом меёфтанд. Ниҳоят, соли 623 императори Византия Ираклий ба ҳучуми қатъии зидди Сосониён гузашта, ба пойтахти Эрон шаҳри Тайсафун наздик шуд. Хавфи Тайсафунро ишғол кардани византиягӣҳо ба миён омад. Аз бемуваффақиятии ҳукмронии Хусрави II ва шикасти ӯ аз Византия дар мамлакат норозигии мардум афзуд. Аз ин вазъ истифода бурда, ашрофони маъруф писари Хусрави II Кубоди II-ро шоҳи нав эълон карданд. Писар ба муқобили падар лашкар кашида, ӯро асир гирифта, ба қатл расонд. Баъди чанде Кубоди II ба лашкари Византия шикаст дод ва императори он аз шоҳи Сосониён сулҳ пурсид. Кубоди II бо Византия сулҳ баст, ки мувофиқи он ҳамаи заминҳои қаблан аздастдодаи Сосониён баргардонида шуданд. Вале ин ғалаба пеши роҳи таназзули минбаъдаи давлати Сосониёро гирифта натавонист.

ЛУҒАТ

Қоҳин – роҳбари динӣ.

Шоҳаншоҳ – подшоҳи шоҳҳо ва ҳокимони вилояту мулкҳо.

Ҳокимияти мутлақ – чунин ҳокимияте, ки дар мамлакат ягона аст, масалан, шоҳ, султон, император ва амсоли инҳо.

Ислоҳот – чораест, ки тавассути он вазъи идораи давлатӣ, хоҷагӣ, тиҷорат ва аҳволи мардум беҳтар карда мешавад. Ислоҳот ба вазъи фарҳанг ҳам таъсири мусбат расонда метавонад. Баъзан ислоҳот аҳволи мамлакатро боз ҳам бадтар мегардонад.

Судхӯрон – одамонеанд, ки ба мардум ва ё давлат пул қарз дода, баъди мӯҳлати муайян аз қарздор пулашонро бо фоидааш меситонанд. Судхӯрон имрӯз ҳам ҳастанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Сосониён дар қуҷо ва кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Сосониён кӣ буд? Чаро ин давлати эронӣ "Давлати Сосониён" ном гирифтааст?
3. Давлати Сосониён чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Роҳбари ҳаракати Монавия кӣ буд?
5. Давлати Сосониёни замони ҳукмронии Шопури II, Яздигурди I ва Пирӯзо шарҳ диҳед.

6. Дар бораи ақидаҳои Маздак нақл кунед.
7. Чаро Кайкубодшоҳ ҷонибдори маздакиён шуд?
8. Кайкубодшоҳ чӣ тавр аз нав ба тахти подшоҳии давлати Сосониён соҳиб шуд?
9. Ислоҳоти Хусрави I Анушервонро шарҳ диҳед.
10. Хусрави I Анушервон ба илму фарҳанг чӣ гуна муносибат мекард?
11. Дар бораи таназзули давлати Сосониён чӣ гуфта метавонед?

§ 3. ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН

ҚАБИЛАҲОИ ҲАЙТОЛӢ. Дар бораи пайдоиши ҳайтолиён дар илми таърих то ҳол фикри ягона вучуд надорад. Як гурӯҳ олимон онҳоро "шарқиэронӣ", гурӯҳи дигар "йӯчиҳо", гурӯҳи сеюм "гуннҳо" ва гурӯҳи чорум "туркҳо" ҳаёл мекунад. Вале олимоне, ки хат ва забони ҳайтолиёноро хуб омӯхтаанд, бар он ақидаанд, ки ҳайтолиён ба гурӯҳи мардуми шарқиэронӣ тааллуқ доштаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо қариб сад ҳазор нафар мебошанд. Дар ватани онҳо шаҳрҳо набуда, дар ҷойҳои серобу алаф ва дар кулбаҳои намадин зиндагӣ мекунанд. Аз рӯи маъхазӣ дигар муқаррар карда шудааст, ки ҳайтолиҳо аз ду гурӯҳ – кӯчманҷӣ ва муқимӣ иборат будаанд. Ба мо маълум аст, ки аз ҷиҳати намуди зоҳирӣ ҳайтолиён ду ҳел, як қисми онҳо "сафедрӯй" ва қисми дигарашон "сурхрӯй" будаанд.

Ҳайтолиён ба Осиёи Марказӣ аз хориҷи он омада, сокин шудаанд. Дар ин ҷо он вақт шаҳрҳои сершумор мавҷуд будаанд. Қабिलाҳои ҳайтолӣ дар шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ тазтар одат кардаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо золим, бочуръат ва дар майдони набард қобилияти фавқуллода доранд.

Расми 4.
Тангаи
Ҳайтолиён.

Дар бораи урфу одатҳои хайтолиён маълумоти аҷоиб ба даст оварда шудаанд, ки аксарияти онҳо барои мо гайримуқаррарӣ менамоянд. Масалан, бародарон якҷоя як зан доштанд. Зане, ки як шавҳар дорад, каллапӯши якгӯша дошт. Зане, ки якчанд шавҳар дошт, шумораи гӯшаҳои каллапӯш ва ё шаддаҳои мӯҳраҳои гарданаш ба шумораи шавҳарҳои баробар буд. Фарзандонро на аз рӯи падари онҳо, балки аз рӯи модарашон муайян мекарданд. Дар ин мамлакат ароба набудааст. Барои ҳамин мардум дар қору зиндагиашон аз замбар истифода мебардаанд. Ҳайтолиён асп ва уштури зиёд доштаанд. Ашрофронро дар тобутҳои сангини сарпӯшдор мегӯрондаанд. Камбағалонро бошад, ҳамин тавр, хоксорона бе тобут мегӯронданд. Бо ҳамроҳии мардум дар гӯр сару либоси онҳоро низ мегузоштаанд, то ки ба онҳо дар он дунё ба кор оянд.

ТАЪСИСЁБИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар Осиён Марказии асри IV ва то миёнаҳои асри V се давлат ташкил меёбад: Кидориён, Ҳиёниён ва Ҳайтолиён. Дар байни онҳо Ҳайтолиён калонтару пурзӯртар буда, дар аввал қисмати шарқии Осиёи Марказӣ ва аз он ҷумла, Помирро ҳам дар бар мегирифт. Ҳайтолиён аз тарафи як подшоҳ идора карда мешуданд. Лекин баъзе ҳокимони маҳаллӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта буданд. Тахту тоҷи подшоҳӣ меросӣ буд. Вазифаи шоҳиро вориси аз ҳама қобилиятноки шоҳ ишғол мекард.

То миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён дар Осиён Марказӣ мақоми ҳукмронро ба даст даровард. Дар ин давра ҳудудҳои он васеъ шуданд. Шоҳҳои Ҳайтолиён Сугд ва Тахористонро ҳам забт карданд. Давлати Ҳайтолиён дар замони ҳукмронии Хушнавоз – солҳои 50-ум ва 70-уми асри V боз ҳам васеътару пуриқтидортар гардид.

Дар муқобили давлати Ҳайтолиён ду давлати пурзӯр меистод, ки яке Сосониён ва дигаре Ҳоконии Турк буд.

Далели марказиятнок будани давлати Ҳайтолиён пойтахти ягона доштани он мебошад. Пойтахти давлати Ҳайтолиён шаҳри Бомиён буд, ки ҳоло дар Афғонистони Шимолӣ имрӯза воқеъ аст.

Расми 5. Табақи нуқрагин аз Чалак.

ЧАНГҲОИ ҲАЙТОЛИЁН БО ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. То ба давлати марказиятнок табдил ёфтани давлати Ҳайтолиён дар Эрон давлати пурзӯри Сосониён вучуд дошт, ки ба мавҷудияти давлати Ҳайтолиён таҳдид мекард. Барои ҳамин шоҳҳои Ҳайтолиён қариб дар тамоми давраи ҳукмронияшон худро аз ҳамлаҳои лашкари давлати Сосониён ҳимоя мекарданд. Вале дар миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён чунон пурзӯр шуд, ки бар зидди ҳамлаҳои харобиовари давлати Сосониён истодагарӣ карда ҳатто бар он ғалаба ҳам карда метавонист.

Ҳайтолиҳо баъди қаламрави Тоҷикистони Ҷанубии имрӯзаро ишғол кардан мавқеи худро хуб мустаҳкам намуда, ба сарҳадҳои шарқии давлати Сосониён наздик шуданд. Вале ташаббускори оғози ҷанг шоҳ Пирӯз гардид, ки навақас дар Эрон ба тахти подшоҳӣ нишаста буд. Ҳамин тариқ, соли 457 ҷанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён, ки шоҳашон Шаҳнавоз буд, оғоз гардид. Дар ин ҷанг тарафи муҳофизаткунанда Ҳайтолиҳо буданд. Ҳайтолиҳо ҳамлаи лашкари Сосониёро "хуб пешвоз" гирифтанд.

Дар ҷанги пешина Ҳайтолиҳо бар Эрони Сосонӣ голиб баромада, дар созишномаи сулҳ сарҳадҳои байни ин давлатҳоро муқаррар карда буданд. Кӯшиши Сосониён барои васеъ кардани ҳудудҳои давлати худ маънии вайрон кардани шартҳои ҳамин созишномаро дошт. Аз маъхази зерин шумо мебинед, ки шоҳи Сосониён бо хиллаю найранг чӣ тавр аҳдшикани кардааст:

*Расми 6.
Сару либоси
мардуми
Осиёи
Марказии
замони
Ҳайтолиён.*

"Пирӯз бо лашкари худ то таги ҳамон бурҷе расид, ки Бахроми Гур сохта буд... Пирӯз илоче ёфта, ваъдаилоф набудани худро нишон доданӣ шудааст (гап аз он ваъдае меравад, ки Пирӯз ба подшохи Ҳайтолиён Хушнавоз дода буд ва мувофиқи он бояд аз сарҳади Ҳайтолиён намегузашт). Маълум, ки сарҳади Ҳайтолиён ҳамон бурҷ буд ва инак, Пирӯз ба таги он бурҷ расиду фармуд, ки 50 фил ва 300 пахлавонро бар он банданд ва филону пахлавонон бурҷро пеш мекашиданду Пирӯз аз паси онҳо меомад ва бо ҳамин хилла ваъдаро, ки ба Хушнавоз дода буд, гӯё вайрон намекард. Дар ин муҳорибаи зидди Ҳайтолиён Пирӯз ва бисёре аз лашкари вай ба ҳандақҳое, ки махсус дар сари роҳ канда шуда, рӯи онҳоро пӯшонда, ноаён карда буданд, афтиданду кушта шуданд".

Дар ин ҷанг ҳам шоҳи Эрон аз артиши давлати Ҳайтолиён саҳт шикаст хӯрдааст, дар назди шоҳи Ҳайтолиён Шахнавоз ўҳдадор шуд, ки дигар ба худуди давлати ӯ қадам намегузорад. Барои эътимод Пирӯз вориси тоҷу тахти шоҳии Сосониён – писари худро дар назди шоҳи Ҳайтолиён гаравгон гузошта, маблағи калон товони ҷанг низ дод. Вале Пирӯз ба ваъдаи худ вафо накарда, баъди ҷанде бар зидди Ҳайтолиён аз нав ҳамла кард, ки он ҳам ба шоҳи Сосониён ғолибият наовард. Баъди ин Пирӯз бори дигар бар зидди давлати Ҳайтолиён лашкар кашид. Лекин лашкарҳои Сосониён ва худи Пирӯз аз нав ба доми Ҳайтолиён афтиданд.

Ин дафъа Ҳайтолиён усули ҷанги мудофиавии худро каме тағйир дода, дар пеши роҳи лашкарҳои Сосониён чоҳҳои зиёде кофта, рӯи онҳоро бо хасу шоҳаҳо пӯшонида ноаён карданд. Дар натиҷаи ҳуҷуми саросемавори Сосониён аксари лашкари онҳо, аз он ҷумла, худи Пирӯз ҳам ба ин "чоҳҳои гургкапӣ" афтиданд.

ВАСЕЪШАВИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар охири асри V ва оғози асри VI давлати Ҳайтолиён боз ҳам васеътар шуд. Ҳайтолиён Қандаҳор, Урумчӣ, Қошғар ва Хутанро низ забт карданд. Баъди забти Хиндустони Шимолӣ худуди давлати Ҳайтолиён аз империяи Кушониёни Бузург ҳам калонтар шуд. Дар асри VI ба давлати Ҳайтолиён лозим омад, ки худро аз ҳамлаҳои истилогарони лашкари ду давлат – Ҳоконии Турк ва Сосониён муҳофизат кунад.

...Хуруфоти хайтолиён идомаи бевоситаи хуруфоти кушонӣ (бохтарӣ) буда, вале нисбат ба хуруфоти кушонӣ андак моилтар навишта мешавад. Маҳз дар бораи хуруфоти хайтолиён Сюандзан (муаррихи Чини қадим. – *Шарҳи Т. Зиёев*) навиштааст: "Забони онҳо аз забони дигар мамлакатҳо андак фарқ дорад. Шумораи хуруфоти онҳо бисту панҷто ва онҳо ин ҳарфҳоро тартиб дода, ҳама гуна мафҳумотро ифода мекунанд. Аз чап ба рост менависанду мехонанд..."

...Дар шимолу ғарби Покистон дар водии дарёи Тоҷи се катибае ёфт шуд, ки дар санг қанда шудаанд: дар санги якум матни арабию санскрит, дар санги дуюм матни бохтарию санскрит ва дар санги сеюм, ки аз ду пора иборат аст, матни бохтарӣ ва ду сатри хати арабӣ ҳафт. Хати бохтарӣ бо усули шикастаи моил сабт гардидааст...

...Дар Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи осори бадастомадаи хати хайтолиё катибаи рӯи сафолпораест, ки дар Зангтеппа ёфт шуд ва дар он ҳамагӣ як қисми шаш сатр боқӣ мондааст. Осори дигари хати хайтолиё катибаи графитии Қаротеппа ва инчунин ду сатри хати шикастаи моили бохтарию Афросиёб мебошад, ки мувофиқи далолати катибаи сугдии пахлуи он намунаи хатти расмӣ хайтолиё будааст. Боз як асари хати хайтолиё катибаи сурати девори димнаи Кофирқалъаи Колхозобод мебошад, ки дуруст маҳфуз мондааст..."

Аз "Тоҷикон..." Б. Фафуров. – Саҳ. 276–277.

ЛУҒАТ

- Давлати марказиятноқ** – чунин давлат ҳокимияти пурзӯр дошта, ҳамаи вилоят ва мулкҳои он ба ҳокимияти марказӣ тобеанд.
- Империя** – давлате, ки ниҳоят калон буда, онро император ва ё шоҳаншоҳ идора мекунанд.
- Катиба, китобат** – навиштаҷоте, ки дар болои санг, сафол ва ё ашёи дигар қандакорӣ ва ё навишта шудааст.
- Кӯчманчиён** – мардуме, ки дар як ҷои муқимӣ сукунат надоранд, ҷои зиндагиашонро тез-тез иваз мекунанд. Онҳо асосан бо чорводорӣ машғуланд.
- Маъҳаз** – сарчашмаи хатти, ки дар бораи ягон масъала маълумот медиҳад.
- Санскрит** – забон ва хати қадими ҳиндӣ.
- Товони ҷанг** – маблағест, ки давлати дар ҷанг ғолибомада аз давлати шикастхӯрда мерӯёнид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Олимон кадом қабилаҳоро "ҳайтоли" меноманд? Дар ҷамаи Республикаси
2. Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён нақл кунед. Лейлен райондук
3. Давлати Ҳайтолиён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст? Борлу болуму
4. Давлати Ҳайтолиён кай пуриқтидор шудааст? Дар ин бора дафелҳо биёред. О...
5. Дар бораи аҳдшикании Пирӯз – шоҳи Сосониён фикри худро иброз доред. ...
6. Барои ба лашкари Сосониён шикаст додани шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз аз кадом ҳилла истифода бурд? ...
7. Дар асри VI давлати Ҳайтолиён кучоҳоро дар бар мегирифт?
8. Маъхазҳоро мутолиа карда, аз онҳо хулоса бароред. 19 ж.г.

№.....

§ 4. ҲОҚОНИИ ТУРК

ТАЪСИСИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Ҳокими туркон Бумон аввал Теле ном қабиларо мутеъ сохта, кувват гирифт. Баъд дастаи хуб мусаллаҳшуда ташкил намуда, бар зидди иттиҳоди қабилаҳои Жожҳо, ки муғулзабон буда, бар қабилаҳои туркии он чо фармонфармо буданд, лашкар кашида, баъди чанде онҳоро мағлуб кард. Дар ин чо дигар қабилае набуд, ки бар зидди Бумон муқовимат нишон дода тавонад.

Ҳамин тариқ, соли 551 Бумон дар Мугулистону Олтой давлати пуққувватеро ташкил намуд, ки он Ҳокони Турк номида шуд.

ЗАБТКОРИҶОИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Аз соли таъсисёбии худ сар карда Ҳокони Турк ба забти кишварҳои ҳамсоя ва давлатҳои дуртар шурӯъ намуд.

Бумон ба чангҳои дуру дарози истилогарона даст зад. Ба лашкаре, ки ба ҷониби Ғарб раҳсипор гардид, бародараш Истам сарварӣ мекард. Дар рафти лашкаркашӣ туркҳо то ба соҳилҳои баҳри Арал рафта расиданд. Бародарон дар роҳи ин лашкаркашӣ Сугдро ҳам ишғол намуда, баъд самти ҳаракати як қисми лашкари худро ба тарафи ҷануб гардонданд. Дастаҳои пуққури лашкари туркҳо дар ин самт ба сарҳади давлати Сосониён рафта расиданд. Шоҳи Сосониён Хусрави I Анӯшервон ба ташвиш афтод. Як қисми лашкари туркҳо забткориҳои худро дар самти ғарб идома дод. Туркҳо дар ин чо ба муқобилияти ҷиддие дучор нашуда, бо тезӣ пеш рафта, то соҳили баҳри Сиёҳ ва халиҷи Босфор расиданд. Чин ҳам тобеи Ҳокони Турк шуд. Баъди ин

лашкаркашиҳо Хоконии Турк ба империяи бузурги қабилаҳои кўчманчии туркӣ мубаддал гардид. Он дар Шарқ аз Корея сар шуда, дар Ғарб дар соҳили баҳри Сиёҳ ба охир мерасид. Аз бузургӣ ва иқтидори ин давлат се давлати пурзӯри он замон – Сосониён, Византия ва Ҳайтолиён метарсиданд.

МУБОРИЗАИ ТУРКҲО БАР ЗИДДИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар нимаи дуюми асри VI ҳайтолиҳо дар байни ду давлати пурзӯр монда буданд – Хоконии Турк ва давлати Сосониён. Туркҳо дар Осиёи Марказӣ ба Ҳайтолиён солҳои 60-уми асри VI дучор омаданд. Ин вақт Ҳайтолиён аз иқтидори Хоконии Турк беҳабар буданд. Аз ин рӯ, намедонистанд, ки бо чӣ гуна душман рӯ ба рӯ шудаанд. Шоҳи Ҳайтолиён якумин шуда ба ҳучум гузашта, хост, ки туркҳоро аз хоки давлаташ ронад. Ин лаҳза Қотулф ном вазири ӯ ба шоҳ муроҷиат карда гуфт, ки мо танҳо дар ватани худамон пурзӯр ҳастем. Ин давлати пурқуввати тачовузкорро дар ватанаш торумор карда наметавонем.

Сосониён, ки борҳо ба давлати Ҳайтолиён лашкар кашида, шикаст хӯрда буданд, бар зидди Ҳайтолиён бо туркҳо иттифок бастанд. Дар бораи ин воқеа ба сарчашмае, ки дар китоби "Тоҷикон..."-и Б. Фафуров омадааст, тавачҷӯх кунед:

"Хусрави Анӯшервон бо туркҳо гуфтушунид мекунаду мақсад аз он таъсиси иттифоке буд, ки бояд Ҳайтолиёнро барҳам меод. Ҳамаи ин воқеахоро Фирдавсӣ хеле муфассал ба қалам додааст:

*Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,
Силеху сипаҳ хосту ганҷу дирам.
Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,
Зи ҳар сӯ сипаҳ андаровард гирд.*

Дар ин мобайн Ғотифар лашкар чамъ кард. Аз Балх, Шукнон, Хатлон, Вашгирд ё Висагирд (ноҳия дар Тоҷикистон, ки имрӯз Файзобод ном дорад. – *Шарҳи Т. Зиёев*), Тирмиз, Омул, Зам лашкари бисёр омада, дар атрофи Бухоро ҷой гирифт. Мухорибаи асосӣ дар қарибии Бухоро шуд.

Расми 7. Сару либоси туркҳо. Асрҳои X–XI.

*Бухоро нур аз гурзу кӯнал буд,
Ки лашкарғаҳи шоҳи Ҳайтол буд,
Бишуд Ғотифар бо силоҳе чу кӯҳ,
Зи Ҳайтол гирд оваридаи гурӯҳ,
Ба ҷанг андаромад зи ҳар сӯ синоҳ,
Зи тангӣ бибастанд бар бод роҳ.*

Ҳикояти Табарӣ ҳам дар ин бора аниқу мухтасар... аст: "Тавонотарину муқтадиртарини туркҳо Санҷибу буд, ки аз лашкари бешумори шоҳи ҳайтолиён... наҳаросида, ба ҷанг даромад... ва лашкари ўро нобуд сохт, сарвату мулки ўро ғасб кард, ба ҷуз он ҷойҳое, ки пештар Хусрави I тасарруф карда буд".

Инак, ҳар ду тараф меқӯшид, ки аввалин шуда ба ҳайтолиён зарба занад ва амалан ҳайтолиён бар зидди ду душмани муқтадир танҳо мечангиданд.

Иттифоқи байни Ҳоконии Турк ва Сосониён дуру дароз давом накард. Сабабаш чунин буд: "Байни иттифоқчиён низоъ афтоду аз ҳам ҷудо шуданд ва ҳар яке мехост, ки аз шароити мавҷуда, аз афти қор, ҳаддалимкон истифода барад..." Низоъи онҳо дар масъалаи андоз буд. Сосониён ба Ҳайтолиён боҷ меоданд. Бинобар ҳамин сабаб туркҳо талаб карданд, ки Сосониён ҳамон боҷеро, ки ба Ҳайтолиён медаханд, ба онҳо диҳанд. Ин низоъ ба нафъи Ҳайтолиён буд. Қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ дар ихтиёри Сосониён ва қисмати шимолии он дар дасти Ҳоконии Турк монд. Вале Ҳайтолиён, ки дар зери зарбаҳои лашкари Ҳоконии Турк таназзул карда буданд, бар зидди лашкари туркҳо муқобилияти сахт нишон дода натавонистанд. Туркҳо як қисми қаламрави давлати Ҳайтолиёноро ишғол карданд. Аз самти Ғарб Хусрави Анӯшервон ҳамлаи лашкари худро бар зидди давлати Ҳайтолиён ривож дод. Ў аз дарён Аму гузашта, ба Хатлон дохил шуд. Дар ин муҳориба шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз кушта шуд. Ҳамин тариқ, Хусрави Анӯшервон Хатлонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

НИЗОЪИ НАВИ ТУРКҲО БО СОСОНИЁН. Ин низоъ дар масъалаи савдои абрешим ба миён омад. Эрон дар байни шарку ғарб дар савдои ин маҳсулоти қиматбаҳои бофандагӣ миёнарав буд ва аз савдои он даромади калон ба даст мебаровард. Византия мехост, ки ин маҳсулотро бевосита аз истеҳсолкунандагони пилла харидорӣ кунад. Туркҳо ҳам мехостанд, ки абрешим ва маҳсулоти дигари истеҳсоли Сугдро ба Ғарб бо роҳи

абрешим, ки аз хоки давлати Сосониён мегузашт, бурда фурушанд. Дар сурати амалӣ шудани ин мақсади туркҳо Сосониён макоми миёнаравии худро аз даст медоданд. Дар вазъияти баамаломата манфиатҳои Византия ва Хоконии Турк ба ҳам наздик шуданд. Дар ин замина онҳо метавонистанд бар зидди Сосониён иттифоқи тичоратиро ҳарбӣ банданд.

САФОРАТҲОИ МОНИЯҲ БА ЭРОНУ ВИЗАНТИЯ. Хоконии Турк дар ҳалли низоъи тичоратӣ бо давлати Сосониён аз тоҷирони Сугд истифода мебуд. Сугдиён бо сардории Мониях, ки ҳокими Сугд буд, ҳайати сафирони тоҷирро ба Эрон фиристонданд. Азбаски Мониях ва ҳайати сафорати ӯ дар амал намояндагони туркҳо буданд, Анӯшервон дархостҳои онҳоро қабул накард. Ӯ баҳона кард, ки мардуми Эрон ба ин ҷо омадани намояндагони Хоконии Туркро наметавонанд. Ин буд, ки кулли пешниҳодоти сафирони сугдиро рад кард. Ба чунин қарори Анӯшервон вазири шоҳи Ҳайтолиён Катулф, ки аз туркҳо гурехта, дар Эрон паноҳ бурда буд, таъсир расонд. Бо пешниҳоди ӯ шоҳи Эрон тамоми абрешими сугдиёро харида, дар назди соҳибонаш оташ зад. Баъди ин Хоконии Турк ба Эрон ҳайати нави сафоратро раво кард, ки он танҳо аз туркҳо иборат буд. Анӯшервон ин дафъа аз ҳайати сафорати мазкур танҳо якчанд нафарро зинда монда, дигаронашро қатл кард. Ин амал муносибатҳои байни Сосониён ва Хоконии Туркро тезу тунд кард.

Ба танҳои ба давлати Сосониён зӯри Хоконии Турк намерасид. Аз ин рӯ, туркҳо як роҳ доштанд – баستاني иттифок бо Византия, иттифоқи, ки бар зидди Эрони Сосонӣ нигаронида мешуд. Ба ҳайати сафорат, ки соли 568 ба Византия рафт, боз ҳамон Мониях роҳбарӣ мекард. Ӯ бо худ номаи шоҳи туркҳо ва инъомҳои қиматбаҳо гирифта, бо қорвони тичоратӣ ба роҳ баромад. Баъди чанд моҳ сикату саломат ба Византия омада расид ва мактубу тӯҳфаҳоро ба императори он супорид. Мониях бо императори Византия аз номи Хоконии Турк созишномаи тичоратиро ҳарбии зидди Эрони Сосониро имзо кард. Ақнун тичорати Хоконии Турк ба Ғарб ва Шарқи Наздик тавассути худуди Византия сурат мегирифт.

ТАҶОВУЗИ ТУРКҲО БА ЭРОН. Соли 579 Хусравн I Анӯшервон вафот кард. Туркҳо хоистанд, ки аз ҳамин вазъияти мусоид истифода бурда, ҳам давлати Ҳайтолиён, ки дар Тахористон вучуд дошт ва ҳам давлати Сосониёро ишғол

кунанд. Ба туркҳо муяссар гардид, ки қаламрави ҳайтолиҳон соҳили ҷануби Тахористонро ба давлати худ тобеъ кунанд. Ба Ҳайтолиёни шимолӣ Тахористон муяссар шуд, ки мустақилияти давлати худро нигоҳдоранд.

Соли 588 туркҳо лашкари худро бо сардории Совашоҳ бар зидди Сосониён раво карданд. Туркҳо аз дарёи Аму гузашта, Тахористонро ба даст дароварда, баъд ба сӯи Ҳирот рахсипор шуданд. Ғайриҷашмдошти туркҳо лашкари эронӣ дар зери сарвари Баҳроми Чубина ном лашкаркаши машҳур бар зидди лашкари Хоконии Турк баромад. Дар ин ҷо Совашоҳ ба лашкари Баҳроми Чубина рӯ ба рӯ шуд. Баҳроми Чубина ба қароргоҳи лашкаркаши туркҳо ҳамла кард. Туркҳо шикаст хӯрданд ва шоҳи онҳо Совашоҳ ба асп савор шуда, ба Баҳроми Чубина ҳамла кард. Вале аз тирӣ Баҳроми Чубина ҳалок шуд. Лашкари туркҳо ин ҳолро дида, рӯ ба гурез ниҳод. Баъди мӯҳлате туркҳо аз нав лашкар ҷамъ карда, ба давлати Сосониён ҳамла оварданд. Писари Совашоҳ, ки Пармуда ё Елтегин ном дошт, аз дасти эронӣ бори дуюм шикаст хӯрд. Баъди ин тарафҳои низоъ дар соҳили дарёи Аму ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонӣ Хоконии Турк таназул кард. Дар мамлакат ҳаракати ҷудоӣҳои пурзӯр шуд. Вазъият чунон тезу тунд буд, ки ба ду давлат тақсим шудани Хоконии Турк ноғузир гардид. Ҳамин тариқ, солҳои 600–603 ин давлат ба Хоконии Шарқӣ Турк ва Хоконии Ғарбӣ Турк тақсим шуд. Осиёи Марказӣ дар

*Расми 8.
Сару либоси
сарбозони
сугди асрҳои
VI-VIII.*

хайати Хоқонии Ғарбии Турк буд. Хоқонии Шарқии Турк мавҷудияти худро охишта-охишта аз даст дод. Соли 691 Хоқонии Шарқии Турки дуҷум таъсис ёфт. Қаламрави ин давлат асосан Чин ва гирду атрофи онро дар бар мегирифт. Вале он ҳамагӣ 25 сол вуҷуд дошт.

Хоқонии Ғарбии Турк дар зери зарбаи лашқари арабҳо соли 744 аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Андоз – ўҳдадории молӣ ва ё пулие, ки аз аҳоли барои истифодаи замин, об, роҳҳо ё соҳиб будан ба ягон хел дорой ва ғайра ба давлат пардохта мешавад.

Боч – андозест, ки тоҷир ё шахси дигар ба давлат то фурӯш ва ё баъди фурӯши мол мепардозад.

Сафорат – ҳайати намоёндагони давлате, ки ба давлати дигар равон карда шуда, мақсадҳои муайян дорад: бастанӣ созишномаҳо, аҳдномаҳо, иттифоқномаҳо ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Хоқонии Турк кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи забткориҳои Хоқонии Турк нақл кунед.
3. Аз чӣ сабаб давлати Сосониён бо Хоқонии Турк иттифоқ баст?
4. Қадом низоъҳои байни Сосониён ва Хоқонии Туркро медонед?
5. Сафорати суғдиҳо бо сардории Монияҳ ба Эрон чӣ мақсад дошт? Оё он натиҷаи мусбат дод?
6. Сафорати дуҷуми туркҳо ба Эрон чӣ натиҷа дод?
7. Иттифоқи Византияю Хоқонии Турк кай ва чӣ тавр баста шуд? Он бар зидди қадом давлат нигаронида шуда буд?
8. Таҷовузи Хоқонии Туркро ба давлати Сосониён шарҳ диҳед.
9. Хоқонии Турк кай ба ду давлат тақсим шуд?
10. Хоқонии Туркҳои Шарқӣ кай ва аз ҷониби қадом давлат барҳам дода шуд?

§ 5. ДАВЛАТИ ГУПТҶО

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ ГУПТҶО. Дар асри III ва оғози асри IV дар Ҳиндустон давлатҳои хурд-хурди сершумор мавҷуд буданд. Онҳоро рочаҳое, ки ба дастаи бараҳманҳо таъя менамуданд, роҳбарӣ мекарданд. Яке аз чунин рочаҳои Ҳиндустони Шимолӣ Чандрагуптаи I (320-340) шох-рочаҳои дигари ин ҷоро мағлуб карда, дар водии дарёи Ганг давлати

Гуптхоро ташкил намуд. Давлати Гуптҳо дар аҳди Самудрагупта (340–380) ва Чандрагуптаи II (380–414) поёноби Гангро то резишгоҳи он ва паҳнкӯҳи Даканро то дарёи Норбад дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Паталипутра буд. Ин давлат қариб 300 сол вучуд дошт.

Муносибатҳои шоҳони Гуптҳо бо давлати Сосониёни Эрон хуб буд. Ин давлат худудҳои шимолии Ҳиндустонро аз тохтутози давлатҳои хориҷӣ муҳофизат мекард.

СОҲТИ ДАВЛАТИ. Давлати Гуптҳо дар ин давра ҳанӯз нишонаҳои давлати гуломдорӣи Ҳиндустони қадимро нигоҳ медошт. Гуломон дар қорҳои гуногун – сохтани иншоотҳои обёрӣ, сохтмон, кишоварзӣ, ба сифати хизматгор ва канизҳои хонагӣ васеъ истифода бурда мешуданд. Бозорҳои гуломфурӯшӣ дар давлати Гуптҳо бисёр буданд. Гуломонро ба ин бозорҳо барои фурӯш аз Осиё ва Африқо меоварданд. Сарфи назар аз ин дар Ҳиндустони замони Гуптҳо сохти гуломдорӣ чои худро мунтазам ба ҷамоаи феодалӣ медод.

ҶАМОАИ ДЕҲОТИИ ГУПТҲО. Дар баробари низоми гуломдорӣи Ҳиндустон дар замони Гуптҳо дар ин ҷо ҷамоаи деҳотӣ вучуд дошт, ки он ба гуломдорӣ асос наёфта буд. Ҷамоаи деҳотии Гуптҳо дорои низом ва қоидаҳои худ буд.

Ҳар як деҳа майдони кишт ва чарогоҳ дошт. Ба деҳа сарвар ва якчанд амалдори дигар сарварӣ мекард. Ҷамоаи деҳа аз даҳҳо ва баъзан садҳо оила иборат буд. Ҷамоаи деҳа гурӯҳи заҳматкашоне буд, ки аъзоёни он ба касибӣ ва кишоварзӣ машғул буданд. Ин ҷамоа имконият фароҳам меовард, ки дар давлати Гуптҳо сохти

*Расми 9.
Ибодатхона
дар ҷанубу
шарқии
Ҳиндустон.*

*Расми 10.
Ибодатхона
дар Орио,
соҳилҳои шарқии
Ҳиндустон.*

гуломдорӣ барҳам зада шавад. Сабабаш он буд, ки дар хоҷагиҳои дорони истифодаи меҳнати гуломон самараи кори онҳо паст буд. Лекин ҷамоаҳои деҳа дар ин масъала намуна буданд. Барои ҳамин ҳам гуломдорон гуломонро ҳарчӣ бештар озод карда, ба онҳо китъаи заминро иҷора медоданд.

Подшоҳ низ ин вақт аз меҳнати гуломон кам истифода мебардагӣ шуд. Қисми зиёди заминҳои худро ӯ ҳам акнун ба иҷора медодагӣ шуд. Дар баробари ин дар худӣ ҷамоаҳои деҳот тағйирот ба амал меомаданд. Олоти меҳнат такмил дода шуда, истеҳсолоти кишоварзиро сермаҳсултар мегардонд. Оилаҳои калон ба оилаҳои хурдтар тақсим мешуданд. Китъаҳои калонтари замин дар байни аъзоёни чунин оилаҳо тақсим карда мешуданд. Як қисми аъзоёни ҷамоа муфлис мешуд. Онҳо аз ашхоси бой ва ё осудаҳол қарздор шуда, тобеи ингуна одамон мегардиданд.

*Расми 11.
Қутбманори асри
XIII. Деҳлӣ.*

Аз байни аъзоёни ҷамоаи деҳа табақаҳои доро, осудаҳол ва камбағал ба вучуд меомаданд. Ҳамаи ин ба хоҷагии гуломдорӣ хотима бахшида, ҷомеаи феодалиро ба вучуд меовард.

ТАБАҚАҲОИ ҲИНДУСТОН. Ҳамаи аҳолии давлати Гуптҳо аз ҷиҳати ҳуқуқҳои худ дар як мақом набуд. Дар он ҷор табақаи асосии Ҳиндустони қадим вучуд

дошт: 1) Бараҳманҳо табакаи кохинони динӣ буданд. Ҳуқуқҳои аъзоёни табакаи бараҳманҳо нисбат ба се табакаи дигари аз он поёнтар баланд буд. 2) Табакаи кшатриҳо аз хизматчиёни ҳарбӣ иборат буда, ҳуқуқҳои аъзоёни он аз ҳуқуқҳои аъзоёни табакаи бараҳманҳо пасттар, лекин аз ду табакаи аз кшатриҳо пасттар баландтар буданд. 3) Вайшиҳо табакаи сеюмро ташкил мекарданд. Ба ин табақа аҳли заҳмат – кишоварзон, хунармандон ва тоҷирон дохил буданд. Ҳуқуқҳои аъзоёни ин табақа аз ҳуқуқҳои аъзоёни табакаи шудра, ки охири ба шумор мерафт, баландтар буданд. 4) Шудра табакаи пасттарин ба шумор мерафт ва аъзоёни он беҳуқуқтарин буда, қорҳои аз ҳама ношоюму ифлос ва камарзиштаринро иҷро мекарданд.

Дар Ҳиндустон маҳдудиятҳои ҳуқуқи табақаҳо дар зери назорати махсус буданд. Намояндагони ҳар қадам табақа ба намояндагони табақаҳои аз худ боло ва ё поён хонадор шуда наметавонистанд. Маҳдудиятҳои дигари табақавӣ низ вучуд доштанд. Вайронкунандагони сохти табақавӣ ба ҷазоҳои саҳт гирифта карда мешуданд.

Ҷор табакаи ин ҷо номбаркардашуда маънои онро надорад, ки дар Ҳиндустони онвақта ҳамин қадар табақа мавҷуд буданд. Табақаҳои дигар ҳам буданд. Ҳатто дар доҳили ҳар як табақа табақаҳои боз ҳам хурдтар вучуд доштанд.

ПЕШРАФТИ МАДАНИЯТИ ГУПТҲО

САНЪАТИ МЕЪМОРӢ ВА РАССОМӢ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо санъати меъморӣ қадими анъанавӣ ибодатгоҳу қасрсозӣ пеш рафт. Дар тӯли зиёда аз 10 асри охир аксарияти ёдгориҳои меъморӣ давраи мазкури Ҳиндустон дар натиҷаи тохтутози истилогарони хориҷӣ несту нобуд карда шуданд. Онҳое, ки боқӣ монданд, дорои санъати баланди меъморӣ буда, тамошошоян қасро ба ваҷд меоварад. Масалан, ибодатхонаҳои Эллора ва Ачанта, ки дар доҳили камару харсангҳои кӯҳмонанди яқлӯхт қанда шудаанд, ҳамин ҳел мебошанд. Дар доҳили

Расми 12. Мусаввари буддой дар яке аз ибодатхонаҳои шаҳри Нора. Асри VII.

ибодатгоҳҳои мазкур тасвири пайкараҳои зиёди асотирии қадими ҳиндӣ будӣ мавҷуд буданд. Деворҳои ин биноҳо бо расмҳои қандақорикардшудаи гуногун оро дода шудаанд.

Расмон ва устоҳо дар қорқарди маъдан маҳорати баланд пайдо қарда буданд. Дар Дехлӣ то ҳол сутунҳои тавассути қашер тайёрқардаи зебо, қарқанде қи дар тули асрҳои зиёд дар зери таъсири шуъҳои офтоби сӯзон ва қорон буданд, вайрон нақудаанд.

ИЛМ. Дар давраи ҳуқмронии Гуптҳо илми Ҳиндустон муваффақиятҳои бузург ба даст оварда буд. Баъзе олимони онвақтаи Ҳиндустон натанҳо дар доҳили мамлақат, балқи дар давлатҳои аз Ҳиндустон хеле дур ҳам маъмулу машҳур буданд. Дар байни қунин олимони Арябхату, Варахамихару ва Браҳматунту мақоми хоса доштанд. Онҳо дар асрҳои V-VI зиндагӣ қардаанд. Бояд гуфт, қи он вақт дар Ҳиндустон тиб ва табобат асосан ба гӣҳои шифобахш сурат меқирфт.

АДАБИЁТ. Адабиёти давраи Гуптҳои Ҳиндустон бо адибони барқастааш машҳур аст. Дар байни онҳо шоир Қалидаса ҳам буд. ӯ дар охири асири IV – аввали асири V ҳаёт ба сар бурдааст. Қалидаса муаллифи якқанд достони қалони қаҳрамонӣ ва драмаи асотирию таърихӣ будааст. Драмаи "Шақунталаи эътирофшуда" аз беҳтарин асари Қалидаса буда, дар он образи зани ҳиндӯ инъикос ёфтааст, қи ҳамагуна монеаҳои сари роҳашро барқараф қарда, ба мақсадҳои инсониақ расида тавонистааст. Ин асар дар Қарб танҳо соли 1789 маълум қардида, тавачҷӯҳи мардуми

Расми 13. Ибодатгоҳи дар қори мавзеи Ақанта қандашуда. Асрҳои V-VI.

Аврупои ҳамонвақтаро ба адабиёти Ҳиндустони қадим ба вучуд овардааст. Алҳол асари номбурда ва асарҳои дигари Калидаса ба забонҳои асосии ҷаҳон тарҷума шудаанд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Соли барҳамхўрии давлати Гуптҳо ба мо маълум нест. Он ба оғози асри VI рост омадааст. Дар охири асри V давлати Гуптҳо рӯ ба таназзул ниҳода буд. Аз тарафи дигар, дар наздикии Гуптҳо чандин давлати пурзўр мавҷуд буд, аз он ҷумла Сосониён, Ҳайтолиён ва Ҳокони Турк. Дар замоне, ки давлати Гуптҳо пеш намерафт, давлатҳои номбурда давраи тараккиёти худро аз сар мегузарониданд ва махсусан давлати Ҳайтолиён. Маҳз ҳамин давлат дар ниҳаи дуҷуми асри V муқовимати давлати Сосониёнро баргараф карда, ба Ҳиндустон зада мебарояд. Ҳамин тавр, давлати Ҳайтолиён давлати Гуптҳоро забт карда, ба мавҷудияти он хотима гузоштааст.

ЛУҒАТ

Кастаҳо – маънои табақаи аҳолиро дорад, ҳар кадоми онҳо дорони ҳуқуқҳои муайян буданд.

Рочаҳо – ашрофони ҳиндуҳо ҳамин тавр ном мебарданд.

Ҷамоати деҳа – сохти дастаҷамъии сокинони деҳа ва ташкили меҳнати онҳо, ки худидорашаванда аст.

Иҷораи замин – заминдор ба деҳқонон заминашро ба иҷора дода, қисми муайяни ҳосили онро гирифта, қисми боқимондааш дар ихтиёри иҷорагир мемонад.

Ҷомеаи феодалӣ – ҷомеае, ки дар он мақоми мулкдорон-ашрофони дар ҷои аввал аст, онҳо соҳибони асосии замин мебошанд.

Ибодатхона – ҷое, ки пайравони ин ва ё он дин ибодат мекунанд.

Достони қаҳрамонӣ – дар он ягон шахс ва ё воқеа васф карда мешавад.

Драмаи асотирӣ-таърихӣ – дар он воқеаҳои таърихӣ ривоятҳо ба таври ҳаяҷонбахш инъикос гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Гуптҳо дар Ҳиндустон кай ва ҷӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи сохти давлати Гуптҳо ҷӣ гуфта метавонед?
3. Ҷамоати деҳоти Гуптҳоро шарҳ диҳед.
4. Ҳар яки ҷор табақаи ҳиндуҳо таҳлил карда, ҳуқуқҳои аъзоёни онҳоро муайян кунед.
5. Дар бораи рушди маданияти замони Гуптҳо бо ҳамдигар баҳсу мунозира кунед.
6. Дар бораи шоири ҳинду Калидаса ҷӣҳо медонед?
7. Давлати Гуптҳо кай ва ҷӣ тавр барҳам хўрдааст?

§ 6. ҲИНДУСТОНИ ПАРОКАНДА

ДАВЛАТИ ЯШОДХАРМАН. Аз мавзӯи 3 "Давлати Ҳайтолиён" ба шумо маълум гардид, ки ин давлат дар асри V ба яке аз давлатҳои пуриктидортарини ҳамонвақтаи ҷаҳон табдил ёфт. Сосониён барин давлати пурзӯр борҳо аз он шикаст хӯрда буд. Дар нимаи дуюми ин аср Ҳайтолиён ба забти Ҳиндустон даст заданд. Давлати Гуптҳо дар зери зарбаҳои пайдарпаи Ҳайтолиёни кӯчманҷӣ таназзул ёфта, дар оғози асри VI аз байн рафт. Давлати Ҳайтолиён дар рафти ишғолкунӣ қисмати шимолии Ҳиндустонро ба харобазор табдил дод.

Дар ин давраи мушқил шахсони ватанпарвари Ҳиндустон халқи хиндуҳо ба муборизаи зидди истилогарони ҳайтолиёнаш даъват намуданд. Яке аз чунин шахсон роҷа Яшодхарман буд. Ӯ лашкар ҷамъ намуда, онро хуб мусаллаҳ карда, бар зидди Ҳайтолиён бӯрд. Яшодхарман соли 530 тавонист, ки гуниҳои сафед, яъне Ҳайтолиёнро торумор кунад. Баъди торумори Ҳайтолиён Яшодхарман ба сулолаи Гуптҳо итлоат накарда, худаш унвони маҳароҷаро қабул кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки танҳо як қисми собиқ давлати Гуптҳо ба худ тобеъ кунад. Давлати ташкилкардаи Яшодхарман тахминан 70 сол умр дидааст.

ДАВЛАТИ ХАРШИ. Дар оғози асри VII Харши ном роҷаи яке аз вилоятҳои Канауҷа бо номи худ давлатеро ташкил намуда, баъдтар қариб тамоми Ҳиндустони Шимолиро ишғол кард.

Давлати ташкилкардаи Харши дар водии дарёи Ганг, Панҷоби Шарқӣ ва то ҳалиҷи Банғоларо фаро гирифт. Ба Харши инчунин вилоятҳои Ҳиндустони Марказӣ тобеъ шуданд. Харши қаламрави қариб 40 вилоятро ба давлати худ ҳамроҳ ва ҳокимони онҳо ба худ тобеъ намуд.

Вале империяи ташкилкардаи Харши ҳам дуру дароз умр наид. Роҷаҳои алоҳида ҳанӯз хангоми дар қайди ҳаёт будани Харши мустақилият ба даст оварда, минбаъд ба ҳокимияти марказӣ итлоат наме-

Рисми 14. Ҳайкали биринҷии алиҳани ҳиндуён.

карданд. Баъди вафоти Харши Ҳиндустон ба давлатҳои хурди сершумор тақсим ва пароканда шуд. Ин давлатҳо бар зидди истилогарони хориҷӣ муқобилият нишон дода наметавонистанд.

Дар тӯли асрҳои VIII–X Ҳиндустон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Гарчанде, ки ин вақт шаҳри Канауча пойтахти Ҳиндустон буд, вале махарочаҳои он аз ўҳдаи муттаҳид қардани давлатҳои Ҳиндустон набаромаданд. Қариб ҳамаи махарочаҳои Ҳиндустон ба ҷои он ки муттаҳид шуда, бар зидди қабिलाю давлатҳои аҷнабии тачовузкор мубориза баранд, ба ҷангҳои байниҳамдигарӣ машғул буданд.

ҲАМЛАИ АРАБҲО БА ҲИНДУСТОН. Арабҳо барои паҳн намудани дини ислом дар тӯли асри VII ва аввали асри VIII давлатҳои зиёдро ишғол намуданд. Баъди гирифтани Эрони аҳди Сосониён ва Афғонистон онҳо ба сарҳадҳои Ҳиндустон наздик шуданд.

Уммавиён вазифаи забти Ҳиндустонро ба ўҳдаи Муҳаммад ибни Қосим ном лашкарқашӣ араб вогузор қарданд. Ў метавонист ба Ҳиндустон ё аз тарафи хушкӣ ва аз тарафи баҳр – ба воситаи халиҷи Форсӣ уқёнуси Ҳинд зада дарояд. Ҳар ду роҳи ҳучум ҳам мувофиқ буданд. Муҳаммад ибни Қосим соли 722 бо лашкари худ аз Басра баромада, дере нагузашта Синди Ҳиндустонро забт қард. Минбаъд арабҳо ҳучуми худро дар Ҳиндустон идома дода натавонистанд. Баъди якҷанд даҳсола арабҳо аз Ҳиндустон пеш қарда шуданд.

Арабҳо дини исломро дар тамоми Ҳиндустон паҳн қарда натавонистанд. Ҳиндуҳо исломро ҳамчун дини истилогарон шуморида, аксарияташон ин динро рад қарданд ва пайрави дини миллии худ – буддоия мондан гирифтанд.

ҲАМЛАИ ТУРКҲО БА ҲИНДУСТОН. Охириҳои асри X давлати эронии туркии Ғазнавиён ташкил ёфт, ки пойтахташ Ғазна буд. Шоҳи давлати Ғазнавиён Султон Маҳмуд қаламрави Эрони Шарқӣ ва Афғонистонро ба давлати худ муттаҳид қарда, баъд барои лашкарқашӣ ба Ҳиндустон тайёри дид. Ў дар тӯли 32 соли ҳукмронииаш ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар қашадааст. Дар натиҷа шаҳри деҳоти Ҳиндустони Шимолӣ талаю тороч қарда шуда, даҳҳо ҳазор ҳиндуҳо асир афтоданд. Қорвонҳои сершумори Ғазнавиён борҳои тиллою нуқра ва сангҳои қимматбаҳоро аз Ҳиндустон ба шаҳри Ғазна меоварданд, ки

бештари онҳо аз ибодатхонаҳои буддони ин кишвар гораат шуда буданд. Бо қувваи қосибону ҳунармандони асири ҳиндустонӣ ва тавассути ғановати гораатшуда дар шаҳри Ғазна қасрҳои боҳашамат сохта, зебу зинат дода мешуданд. Баъзеи ин биноҳои боҳашаматро қосибону ҳунармандони аз Ҳиндустон бо зурӣ овардашуда сохтаанд.

Дар охириҳои ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён дар Ҳиндустон то соҳилҳои дарёи Ғанг доман паҳн намуд.

Дар натиҷаи истилоғариҳои Ғазнавиён ва идораи қисматҳои истилошуда теъдоде аз ашхоси эронӣҳою тоҷикон, паштуҳою туркҳо ва халқҳои дигар дар шимоли Ҳиндустон соқин шуданд. Аҳолии зиёди маҳаллии Шимолу Ғарби Ҳиндустон дини исломро қабул кард.

Соли 1175 Муҳаммади Ғурӣ (Ғазнаро яке аз шоҳони давлати тоҷикии Ғуриён ишғол карда буд) ба Ҳиндустон зада даромада, вилояти Панҷобро ба даст даровард. Баъди соли 1206 вафот кардани Муҳаммади Ғурӣ вориси ӯ – Қутбиддини Ойбек қаламрави зери ҳокимияти худро аз Ғазна ҷудо карда, дар шимолии Ҳиндустон давлати мустақилро ташкил кард, ки пойтахташ Деҳлӣ шуд. Давлати нав номи Султони Деҳлиро гирифт.

ВАЗЪИ ҶАМОАҶОИ ДЕХОТ ВА ИДОРАИ ОНҶО. Парокандагии Ҳиндустон барои ҳарҷи тезтар гузаштан ба ҷомеаи феодалии шароити мусоид фароҳам овард. Дар шимоли Ҳиндустон баъд аз барҳам хӯрдани давлати Ғуптҳо ва давлатҳои Яшодхарману Харши даҳҳо давлатҳои наве ташкил ёфтанд, ки ҳокимони онҳо заминдорони қалон буда, ҷамоаҳои деҳотро ба тобеияти худ дароварда буданд.

Дар рушди заминдорнии феодалии Ҳиндустон ибодатгоҳҳои дини ҳиндуия низ хизмати бузург кардаанд. Қоҳинони ҳиндуия замини зиёд доштанд ва масоҳати онро сол то сол васеъ мегардонданд. Ибодатхонаҳои алоҳида дар ихтиёри худ то 1000 ва баъзан то 1500 деҳаҳои хурду қалон доштанд. Кишоварзони ҷамоаи деҳотӣ қисми ҳосили заминро ба ибодатхонаҳое меоданд, ки замини иҷора аз онҳо онҳо буд.

Ҷамоаҳои деҳоти давлатҳои Ҳиндустон аз тарафи ашхоси интиқобӣ идора карда мешуданд. Вале назорат аз болои онҳо дар дасти ҳоким ва ашхоси аз тарафи ӯ таъиншуда сурат мегрифт.

**ИНТИХОБИ БАРАЙЯМ
(КУМИТАИ ДЕҲА)
(навиштаҷоти соли 918)**

Хушбахтӣ! Гулгулшукуфӣ! Соли 12 (идора) чаноби Паракесаривармана (унвони ҳоким Парантанаи I), ки Мадураро ишғол намудааст, мо, аъзоёни маҷлиси Уттарамару-Чатурведиманталам (номи деҳа), бо ҳамроҳии Паттанур-Муванда валан (унвон), ки тибки амри шоҳ дар байни мо хузур дорад... қарори зерин оид ба интихоби кумитаҳо аз имсол сар карда ва ҳар сол, аниқаш "кумитаи солона", "кумитаи боғот" ва "кумитаи обанборҳо"-ро қабул кардем.

(Дар деҳа) 30 кудумбу (аз афташ гурӯҳи оилаҳои бо ҳам хеш дар назар дошта шудааст) мавҷуд аст. Аъзоёни ҳар яки ин 30 кудумбу бояд чамъ шуда, дар чиптаҳои махсуси қуръагӣ номи он (сокин)-ҳоеро нависанд, ки чоряк майдон доранд, ки аз он андоз ситонида мешавад, дар хонаҳои зиндагӣ мекунанд, ки дар китъаҳои ҳуди онҳо сохта шудаанд...

(Баъд аз чипта-қуръаҳо) аз ҳар як кӯча чамъ карда мешавад ва писарбачае, ки алҳол аломатҳоро фарқ карда наметавонад, онҳоро аз (ягон хел зарф ва ё ҳалта) дарун паси ҳам берун меорад. Ҳамин тариқ, аз ҳар як кӯча якнафарӣ интихоб карда шавад. 12 нафар (ҳамин хел интихобкардашуда) "кумитаи боғот"-ро ташкил менамояд. Одамоне, ки дар шаш чипта-қуръаи боқимонда сабт шудаанд, "кумитаи обанборҳо"-ро ташкил мекунанд.

Се кумитае, ки бо роҳи берун овардани 30 чипта-қуръа интихоб шудаанд, бигузур вазифаҳои худро 360 рӯз (дар як сол) пураа иҷро намоянд...

(Эзоҳот: шарҳи баъзе ибораю номҳои дар қавс овардари муаллиф Т. Зивев додааст)

ЛУҒАТ

Махароча – номи мансаб, ки ба ҳоким ва ҳатто ба шоҳ баробар аст.

Вассал – тобеъ; пайрав; хизматгор.

Уммавиён – сулолаи халифаҳои араб, ки дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Дини ҳиндуия – дар асрҳои VI–VII ташаккул ёфтааст, он аз дини қадими ҳинду бараҳмания – буддоия, ки ҳанӯз дар асри V п.а.м. ба вуҷуд омадааст, сарчашма мегирад.

Ҷомеаи ашрофӣ – муродифи мафҳуми ҷомеаи феодалӣ буда, ҷомеаеро дар назар дорад, ки нерӯи асосии он заминдорони калон, яъне мулкдорон буданд.

1. Давлати Гуптҳо чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Харши кай ва чӣ тавр империяи худро таъсис дод?
3. Бо кадом сабаб давлати Харши барҳам хӯрд?
4. Парокандагии Ҳиндустонро шарҳ диҳед.
5. Дар бораи истилогариҳои арабҳо дар Ҳиндустон нақл кунед.
6. Арабҳо бо сардории Муҳаммад ибни Қосим кай ва чӣ тавр Ҳиндустонро забт кардаанд?
7. Дар бораи лашкаркашиҳои Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон чиҳо медонед?
8. Муҳаммади Ғурӣ кадом музофотҳои Ҳиндустонро забт кард?
9. Султони Дехлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
10. Дар ҳаёти ҷамоаҳои деҳоти Ҳиндустон чӣ тағйирот ба амал омаданд? Барои ёфтани ҷавоб аз сарчашма ҳам истифода баред.

§ 7. ИМПЕРИЯИ СУЙ

ПАРОКАНДАГИИ ЧИН. Дар асрҳои V–VI Чин давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд. Ин вақт қабилаҳои мугул ва турк, ки дар шимолу ғарби Чин сукунат доштанд, ба дохили Чин ба масофаи хеле дур даромада, хоҷагӣ ва маданияти мамлакатро хароб карданд. Дар зери фишор ва ҳамлаҳои пайдарпаи қабилаҳои бодиянишин давлатҳои калони Чин барҳам хӯрда, ба ҷои онҳо давлатҳои хурд-хурди сершумори камқувват ба вучуд омаданд. Сарвари бисёрии онҳо пешвоёни қабилаҳои номбурдаи истилогар буданд. Дар байни ин давлатҳо Вэйи Шимолӣ калонтарин буд. Пойтахти он Лоян ном дошт. Ин давлат, ки империяи Сун ном дорад, солҳои 386–584 арзи вучуд кардаст.

Расми 15. Парварини шолӣ.

Дар ин давра қисматҳои шимолӣ ва ҷанубии Чинро сулолаҳои номдор идора мекарданд. Барои ҳамин ҳам таърихи асрҳои V ва VI Чинро замони "сулолаҳои шимолӣ ва ҷанубӣ" номгузорӣ кардаанд. Аз ин бармеояд, ки мақоми аввал дар мавҷудияти ин давраи Чин дар дасти ҳамин сулолаҳо будааст.

ЗАМИНДОРӢ. Ҳучуми қабилаҳои бодиянишин дар Чин сохти гуломдориро барҳам надода бошад ҳам, ба

ҳар ҳол ба он зарбаи саҳт заҳ. Дар натиҷаи ин теъдоди деҳқонони озод, аз он ҷумла аз ҳисоби бодиянишинони дар Чин сокиншуда афзуд. Дар давлати Вэй заминдорни қитъагии давлатӣ ташаккул ёфт. Аз рӯи ин низом замин дар байни аъзоёни коршоями оилаҳо бо дарназардошти андозпардозӣ аз замин ва қосибӣ тақсим карда шуда буд. Андозҳо дар шакли асли – маҳсулот ва ё пулӣ ситонида мешуданд. Ҷамъовариҳои андоз марказонида шуда, ба хазинаи давлат тобеъ буд. Дар ҳамин давра заминҳои феодалии ашрофони чинӣ ба вучуд омаданд, ки онҳо "ҷжуанюон" номида мешуданд.

Дар баробари пешрафти заминдорӣ боқимондаҳои урфу одатҳои авлодӣ маҳфуз монда буданд. Ин зухурот дар Чин муддати дуру дароз давом кардааст. Масалан, дар асрҳои X ва XI кишоварзони тобеъ худро "фарзандон ва хешони хурдак"-и хӯҷаинони худ мешумориданд.

Дар Чини онвақта дайрҳои буддой низ замин доштанд. Дар ин заминҳо рӯҳониёни буддой қор карда, ризку рӯзии худро меёфтанд.

ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Баъди парокандашавии Чин дар худудҳои он давлати калонтарин – Вэйи Шимоли буд. Вэй қариб 200 сол вучуд дошта бошад ҳам, ба он муяссар нагардид, ки ба давлати пуриктидор табдил ёфта, ба худ давлатҷаҳои сершумори дигари Чинро тобеъ кунад. Дар тӯли ин ду аср дар Чин давлати дигари пурқуввате пайдо нашуд, ки Чини парокандаро муттаҳид созад.

Кӯшиши аввалини муттаҳидкунии давлатҳои парокандаи Чинро сулолаи Суй кардааст. Асосгузори ин сулола Янтсзян буд, ки ўро Вэнди низ ном мебуданд. Ин шахс фармондеҳи дастаи калони лашқари яке аз сулолаҳои шимоли буд.

Янтсзян қарор дод, ки мақсадашро ба сарбозонаш фаҳмонад. Шояд онҳо ўро дастгирӣ кунанд. Хушбахтона, асқаронаш ўро дастгирӣ карданд. Янтсзян аввал қаламрави зери ҳокимияти сулолаеро, ки ба он хизмат мекард, ишғолнамуда, баъд ба васеъ кардани худуди ишғолнамудаи худ шурӯъ кард. Ў дастаҳои низомии шоҳу ҳоки-

Расми 16. Қосибон
абрешим мебоғанд.

мони давлатҷаҳои зиёди Чинро мағлуб сохта, заминҳои онҳоро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Ҳамин тариқ, то соли 589 Янтсзян тамоми шимол ва ҷануби Чинро забт карда, империяи Суйро таъсис дод.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Аъзоёни сулолаи Суй баҳри нигоҳ доштани иқтидори хоҷагӣ, ҳарбӣ, ҳунармандию касибӣ ва тичорати империяи худ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд ва то як дараҷа ба мақсадҳои хеш ноил ҳам шуданд.

Шабакҳои обёрикунӣ Чин аз нав барқарор ва васеъ карда шуд. Дар аввалҳои асри VII, хангоме ки императорони дуҷуми ин сулола – Ян Гуан ё Ян-ди салтанат меронданд, Чуйи Бузург кофта шуд, ки он дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзиро бо ҳам пайваст. Ин чӯй аз бузургтарин чӯйҳое буд, ки инсоният дар ягон давраи замони қадим бошад. Чуйи Бузурги Чин қариб 1000 километр дарозӣ дошт. Дар сохтмони ин чӯй дар як вақт то 1 миллион нафар одам кор мекард.

Давраи ҳукмронии Ян Гуан хеле самаранок буда, ба афзоиши иқтидори империяи Суй мусоидат намуд. Вале ин давраи рушди империя кӯтоҳмуддат баромад. Давраи гул-гулшукуфӣ империяи Суй дар баробари вафоти Ян Гуан анҷом ёфта, давраи таназзули он фаро расид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Империяи Суйи ташкилкардаи Янтсзян умри дароз надид. Дар як давлат дар ҳолати муттаҳидӣ нигоҳ доштани шимол ва ҷануби Чин кори осон набуд. Ҳукумати марказии Суй имконият надошт, ки аз болои тамоми музофотҳои мамлакат назорати сахти доимӣ ҷорӣ кунад. Дар музофотҳо ҳокимият асосан дар дасти ашрофи маҳаллӣ буд. Ғайр аз ин ба империяи Суй аз тарафи Ғарб қабилҳои турк тез-тез ҳамла карда, онро талаю тороҷ намуда, музофотҳои алоҳидаро ба зерӣ тасарруфи худ мебароварданд. Тоҳтутози қабилҳои турк ба Чин сол то сол пурзӯртар мегардид.

Сарфи назар аз ин ҳолати Чин, императорҳои сулолаи Суй ба забти кишварҳои дигар машғул буданд. Ин кор нерӯи бузурги одамон ва маблағи зиёдро тақозо мекард. Хароҷоти беандоза калони ҷангҳои истилогаронаи империя ва аз тоҳтутози қабилҳои туркӣ дифоъ кардани мамлакат таназзули империяи Суйро тезонид. Боре ҳукумати Суй хост, ки Корея дар шарқи Чин ҳамхудудбударо ишғол кунад, вале он бебарор анҷом ёфт. Ин бебарорӣ обрӯю эътибори сулолаи Суйро қатъиян резонд. Ин буд, ки музофотҳои зиёди Чин аз зерӣ тобиести ин сулола

баромаданд. Ба ҳокимияти марказӣ дигар ягон музофот итоат намекард.

Дар чунин вазъият соли 618 яке аз ҳокимони Чини Шимолу Ғарбӣ – Ли Юэн ё худ Гаотси, ки аслан турктабор буд, ҳокимиятро дар империя ба даст дароварда, бо ҳамин ба ҳукмронии сулолаи нав, ки Тан ном дошт, асос гузошт.

ЛУҒАТ

Заминдории қитъагӣ – он заминҳое, ки давлатӣ буданд ва ба деҳқонон пора-пора муваққатан ба иҷора дода мешуданд.

Кишоварзони тобеъ – онҳое, ки дар заминҳои хўҷаинонашон кор карда, ҳуқуқи иваз кардани хўҷаини худро надоштанд.

Дайрҳои буддой – ибодатгоҳҳои дини буддоия, ки сокинони он дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Парокандагии Чини асрҳои V ва VI-ро шарҳ диҳед.
2. Лоян пойтахти кадом давлати Чин буд?
3. Дар бораи заминдории Чини давраи парокандагии он чиҳро гуфта метавонед?
4. Дайрҳои буддой чӣ хел муассиса буданд?
5. Давлати Суй кай ва чӣ тавр таъсис ёфта буд?
6. Дар бораи асосгузори сулолаи Суй – Янтсзян чиҳро медонед?
7. Янтсзян кучоҳоро ба империяи худ ҳамроҳ кард?
8. Дар бораи канда шудани Чўйи Бузурги Чин дар байни дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзи нақл кунед.
9. Ба империяи Суй кадом қabilaҳои бодиянишин ҳамла карданд?
10. Империяи Суй кай ва чӣ тавр барҳам хўрд? Онро кӣ соҳибӣ кард?

§ 8. ИМПЕРИЯИ ТАН

ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи Тан соли 618 таъсис ёфта, асосгузори он Ли Юан аз сулолаи Тан буд. Аз ин рӯ, ин империя номи Танро гирифтааст. Пойтахти империя шаҳри Чанъан (ҳоло Сиан) ном дошт ва ниҳоят калон буда, дар асри VIII аллакай дорон 1 миллион нафар аҳоли будааст. Пойтахти дуюми империяи Тан шаҳри Лоян буд.

Империяи Тан тахминан 300 сол умр дидааст. Императори нисбатан пурзўри сулолаи Тан Ли Ши-мин (626–649) буд, ки ўро Тайсзун ҳам меномиданд. Дар натиҷаи якчанд ҷанги

бомуваффақият ба Ли Ши-мин муяссар гардид, ки худуди империяи худро васеъ кунад. Қаламрави империяи Тан дар шимол то дарёи Амур ва Хинган, дар ҷануб то Ҳиндустон ва Сиам, дар шарқ то Корея ва дар ғарб то сарҳадҳои Осиёи Марказиро дар бар мегирифт.

Империяи Тан дар аҳди ворисони Тайсзун давлати калонтарини Осиё ба шумор мерафт. Махсусан, дар аҳди малика У Тсзз-гян (656–705), ки ўро Ухсу ҳам ном мебуданд, пурқувват гардид. Ў пуштибони дини буддоия буд.

ИДОРАИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи бузурги Тан дар аҳди Ли Ши-мин тавассути амалдорони сершумори император идора карда мешуд. Ин император барои амалдорони давлатӣ унвонҳои махсус таъсис дод. Ҳамаи амалдорон ба нӯҳ дараҷа тақсим карда шуда буданд. Ҳар кадоми онҳо мувофиқи дараҷаи унвонашон дорои китъаи муайяни замин буданд, ки ба онҳо ба ивази хизмат дода мешуд. Яъне, ҳар қадаре ки дараҷаи унвони амалдор баландтар бошад, ба ў ҳамон қадар зиёдтар замин дода мешуд.

Дарбори император ҳамагӣ 6 идора дошт. Онҳо вазифаҳои вазоратҳои зеринро иҷро мекарданд: вазорати унвонҳо, вазорати андозҳо, вазорати ҳарбӣ, вазорати додгоҳи ҷиноӣ, вазорати қорхон ҷамъиятӣ ва вазорати расму оинҳо. Ҳар кадоми онҳо дар мамлакат мувофиқи номашон вазифаҳои муайяноро иҷро мекарданд. Вазорати андозҳо ба ҷамъоварии андоз ва ворид кардани он ба ҳазинаи давлатӣ машғул буд; вазорати ҳарбӣ ҳамаи он қорхоеро, ки ба дифоъи мамлакат, аскарӣ ва артиш марбут буд, ба ўҳда дошт; вазорати унвонҳо ба амалдорон ва ашхоси дигар унвон меодод ва ё номзадҳои онҳоро ба император ва ё амалдори дигари ҳокимияти марказӣ пешниҳод мекард; вазорати урфу одатҳо иҷроиши муроғиҳои динию миллиро назорат ва танзим менамуд; вазорати додгоҳи ҷиноӣ ҳамаи масъалаҳои тафтиши ҷиноятҳо, муроғиҳои судӣ ва иҷрои ҳукми додхоҳоро иҷро мекард ва вазорати қорхон ҷамъиятӣ бошад, ба сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ, ҷӯйборҳо, роҳҳо, устохонаҳои қосибии давлатӣ ва қорхон дигари таъиноти маҳаллӣ ва ё умумидавлатӣ махсус гардонида шуда буд.

Барои роҳбарӣ ба музофоту вилоятҳо император ҳокимонро таъин мекард, ки салоҳияти онҳо ба губернатор баробар буд. Ҳар як вилоят ба музофотҳо, музофотҳо ба уездҳо, уездҳо ба волостҳо ва волостҳо ба деҳаҳо тақсим карда шуда буданд. Гурӯҳҳои аз ҳама поёни ҷомеаи деҳаҳо иттиҳоди хавлиҳо буданд, ки ҳар

кадом панҷ хавлиро дар бар мегирифт. Дар сурати андозхоро пардохта натавонистани яке аз хавлиҳо аъзоёни дигари ин иттиҳод қарзи якҷоя мепардохтанд. Ин усули рӯёнидани андозро "дастгирии ҳамдигарӣ" меномиданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии сулолаи Тан дар Чин низоми ташаккули мулкҳои давлатии заминҳо пурра анҷом ёфт. Амалдорони давлатӣ ҳамаи заминҳои мамлакатро ба ҳисоб гирифтанд, то ки бо ин роҳ заминҳои давлатӣ зиёд карда шаванд. Дар ин заминҳо кишоварзони давлатӣ қор мекарданд. Онҳо ба давлат андози қалон мепардохтанд, инчунин дар як сол аз 20 то 30 рӯз қорҳои давлатиро бепул иҷро мекарданд. Бо мурури замон қисми зиёди заминҳо ба ихтиёри амалдорон гузашт. Дехқонон қамзамин ва безамин мешуданд.

ИМПЕРИЯИ ТАН ДАР АСРҲОИ VIII-IX. Дар асри VIII маҷмӯаи қонунҳои империяи Тан тартиб дода шуд, ки он аз 6 маҷмӯаи алоҳидаи ифодакунандаи тарафҳои гуногуни ҳаёти давлати Тан иборат буданд. Қонунҳои дар ин маҷмӯаҳо инъикосёфта имқоният медоданд, ки империяи Тан тараққӣ кунад ва ҳам ҳуқуқҳои халқ хифз карда шаванд.

Дар ин давра Чин бо давлатҳои зиёди Осиё робитаҳои хуби тиҷоратӣ дошт, аз он қумла, бо Хилофати Араб, Ҳиндустон, Сиам ва Ветнам. "Роҳи абрешим", ки аз Чанъан ба қониби Осиёи Марказӣ тӯл мекашид, Чинро бо мамлакатҳои Осиёи Шимолӣ, Ғарбӣ ва Ҷанубӣ мепайваст. Чин роҳи бахрӣ ҳам дошт, ки он қадқади соҳилҳои шарқии Чинро ба мамлакатҳои Осиёи Ҷанубию Шарқӣ ва Ҳиндустон мепайваст. Тоҷирони Чин абрешим, чиниворӣ ва молҳои дигарро дар бозорҳои ин мамлакатҳо фурӯхта, даромади қалон ба даст медароварданд.

Вале ин ҳама муваффақиятҳои Чин то солҳои 70-уми асри VIII буд. Баъди ин империяи Тан рӯ ба таназзул ниҳод. Ин вақт ҳароҷоти давлатӣ аз ҳад зиёд шуд. Барои ҳамин импера-

Расми 17. Киштукори кишоварзони Чин.

торҳо ба кишоварзон андозҳои нав ба нав бор мекарданд. Ба зами мушкилоти андоз ҳазорон кишоварзон ба касалии вабо гирифта шуда, талаф меёфтанд. Ин буд, ки шумораи кишоварзони давлати сол то сол кам шуда, аз ҷониби онҳо ба ҳазинаи давлати маблағи ночиз ворид мегардид. Дар чунин шароит кишоварзон ба соҳибони замин торафт бештар тобеъ мешуданд. Заминдорон аз меҳнати ин кишоварзон даромади калон ба даст мебароварданд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки соли 780 ҳукумати Тан дар низоми андозситонии мамлакат ислоҳот гузаронид. Аз рӯи қонуни нав, ки онро Ян Ян ном шахс таҳия карда буд, андозҳо натавонанд аз деҳқононе, ки порчаи хурди замин доштанд, ситонида мешуданд, балки аз онҳое ҳам ситонида мешуданд, ки заминдори калон буда, заминҳои давлатиро ҳам муваққатан дар ихтиёри худ доштанд. Муҳимии ин қонун аз он иборат буд, ки заминдорон маҷбур буданд андози деҳқонони дар заминҳои онҳо кор мекардагиро ҳам пардозанд. Ин ислоҳот аҳволи кишоварзони Чинро каме беҳтар кард.

Дар охири асри VIII вазъи сулолаи Тан ва ҳокимияти марказии он рӯ ба таназзул ниҳод. Аз ин аҳвол ҳокимону лашкарқашон хуб истифода бурда, меҳостанд, ки истиклолият ба даст дароранд. Ин қабил амалдорон дигар аз император наметарсидагӣ шуданд. Дар натиҷа соли 785 фармондеҳи артиш Ан Лу-шан ба муқобили император шӯриш бардошт. Дар ин шӯриши зидди ҳукумати лашкари 120-ҳазорнафара иштирок

кард. Соли 786 ба Ан Лу-шан муяссар гардид, ки ҳар ду пойтахти империя - шаҳрҳои Чанъан ва Лоянро ишғол намояд. Император маҷбур шуд, ки фирор кунад. Вале ӯ соли дигар ба пойтахт баргашта, шӯриши Ан Лу-шанро бо ёрии қабिलाҳои бодиянишини зархарид, ки дар байни онҳо теъдоди ўйгурҳо бештар буданд, пахш кард. Сипас, дар ҷануби мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд, вале, мисли шӯриши Ан Лу-шан шикаст хӯрданд.

Расми 18. Деҳаи Чин.

ШҮРИШИ ХУАН ЧАО. Баъди қариб 100 соли шӯриши Ан Лушан солҳои 875–884 дар Чин бо сабаби кашшоқию беадолатӣ шӯриши калонтарини деҳқонон ба амал омад, ки сарвари он дӯкандори намакфурӯш Хуан Чао буд. Шӯриши мазкур аввал дар музофотҳои Шандун ва Хэбей сар зада, баъд ба Чини Марказӣ ва музофоти Хэнан роҳ меёбад. Соли аввали шӯриш сафҳои он то 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Баъд шумораи шӯришчиён афзуда, соли 880 ба 250–300 ҳазор нафар расид.

Баъд аз забти Чанъан Хуан Чао худро "императори деҳқонон"-и Чин эълон кард. Ба анъанаи чиниро пайравӣ карда, Хуан Чао тахаллуси императории "Да Тси"-ро қабул кард. Ӯ эълон дошт, ки "император ғайр аз пуштибонӣ кардани халқи оддӣ кори дигар нахоҳад кард".

Хуан Чао, ки қароргоҳаш дар Чанъан буд, вазифаи императории Чинро ҳамагӣ ду сол иҷро кард. Соли 884 императори сулолаи Тан бо ҳамроҳии анбӯхи бузурги уйгурҳо, тангутҳо ва қабिलाҳои дигари бодиянишини шимолу ғарб ба пойтахт баргашта, шӯриши Хуан Чаоро берахмона пахш кард. Роҳбари шӯриш Хуан Чао аз Чанъан фирор карда, ба Хунан рафт ва дар он ҷо худкушӣ намуд.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ИМПЕРИЯИ ТАН.

Сарфи назар аз ин ки сулолаи Тан шӯриши деҳқонро торумор кард, империяи таназзулётнаи ин сулола дигар ба худ омада натавонист. Императорони Тан баъд аз шӯриши деҳқонон дар Чин боз чандин соли дигар ҳукмронӣ карда бошанд ҳам, ҳокимияти онҳо тамоми Чинро фаро нагирифт. Дар ибтидои асри X дар шимол давлати бузурги кидониён ташкил шуд. Давлати нав, ки Ляо ва пойтахташ Янтзин ном дошт, қаламрави бузургро дар бар мегирифт. Императорони Ляо Манҷурия, қисми Муғулистон ва як қисми шимолӣ Чинро ишғол карда буданд.

Империяи Тан соли 907 барҳам хӯрдааст. Баъди барҳамхӯрии империяи Тан Чин дар тӯли даҳсолаҳои зиёд дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт.

*Расми 19.
Императори охири
сулолаи Ли Ши-мин.*

ЛУҒАТ

Унвонҳо – рутбае аст, ки ба соҳибаш ҳуқуқ ва имтиёзҳои махсус медиҳад.

Мулкҳои давлатӣ – заминҳои, ки ба давлат тааллуқ доштанд ва онҳо асосан дар ихтиёри император буданд.

“Роҳи бузурги абрешим” – бо ин роҳ тоҷирони чинӣ ба мамлакатҳои ғарбии Осиё, Африқо ва Аврупо молҳои абрешимӣ бурда мефурӯхтанд. Аз ин роҳ тоҷирони мамлакатҳои дигар низ истифода мебуданд.

Губернатор – амалдоре, ки император барои идораи музофот ва ё вилоятҳои Чин таъин мекард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Тан кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи шаҳри Чаңъан чиҳо гуфта метавонед?
3. Дар бораи империяи Танро идора кардани Ли Ши-мин нақл кунед.
4. Қадом вазоратҳои империяи Танро медонед?
5. Чаро Ли Ши-мин 9 дараҷаи унвонҳоро таъсис намуд?
6. Губернатор қадом вазифаро иҷро мекард?
7. Иттиҳоди панҷ ҳавлӣ чист? Он барои чӣ таъсис дода мешуд?
8. Шӯриши Ан Лу-шанро шарҳ диҳед.
9. Дар бораи шӯриши деҳқонон дар зери роҳбарии Хуан Чао ба ҳамдигар савол диҳед.
10. "Императори деҳқонон" чӣ ном дошт?
11. Империяи Тан кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 9. ИМПЕРИЯИ СУН

ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ СУН. Тахминан баъди 50 соли барҳамхӯрии империяи Тан Чин дар ҳолати таназзул ва парокандагӣ қарор дошт. Ҳоҷагии он ақиб рафт. Аз парокандагии Чин махсусан, соҳаи кишоварзӣ зарари калон дид. Вале дар миёнаҳои асри X хунармандию кишоварзӣ ва тичорати мамлакат пеш рафт. Чандин ҳокими вилоятҳо ва лашкаркашон кӯшиш ба харҷ доданд, ки ҳокимияти кидониёро барҳам зада, Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Яке аз чунин шахсҳо лашкаркаши Чини Шимолӣ Чжао Куан-ин – асосгузори сулолаи Сун буда, дар якҷанд муҳорибаи кидониёро мағлуб карда, империяи Сунро таъсис дод. Пойтахти империя аввал шаҳри Биян буд, ки ҳоло Кайфон ном дорад. Вале дар охириҳои мавҷудияташ пойтахти Сун ба шаҳри Ханҷжоу кӯчонида шуд.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУН. Шохҳои сулолаи Сун бар зидди ҳокимони саркаши Чин муддати дуру дароз мубориза бурданд, вале ба онҳо муяссар нашуд, ки тамоми вилояту музофотҳои Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Ҳокимони вилоятҳо ҳокимияти сулолаи Сунро эътироф накарда, охиста-охиста давлатҳои мустақили худро ташкил мекарданд. Қабилҳои турк, мугул ва уйғурҳо ҳам ба императори Сун итоат намекарданд. Вале оқибат ба ӯ муяссар шуд, ки ба худ ҳатто натавонанд, уйғурҳо ва кидониён, инчунин қаламрави Аннамро тобеъ кунанд. Ҳукумати сулолаи Мун бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Сиам ва Корея муносибатҳои тичоратӣ дошт.

Ба ҳар ҳол империяи Сун нисбат ба империяи Тан заифтар буд. Он ба мамлақати пурзӯри марказиятноқ табдил наёфт.

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ. Ван Ан-ши (1021–1086) шахсан дар яке аз музофотҳои Чин ба сифати амалдор қор карда, шохиди қашшоқию бенавоии ғушношуниди аҳолии ва бедодгарии ашрофони заминдор ва судхӯрони маҳаллӣ шуд. Ван Ан-ши дар он ҷо вазифаи худро хуб иҷро карда, охиста-охиста сазовори вазифаҳои баландтар мешавад. Ҳамин тариқ, то ба вазифаи сарвазири император сабзида мерасад. Дар ин вазифа қор карда, Ван Ан-ши баҳри пешрафти ҳунармандӣ, кишоварзӣ, тичорат, молия ва неқӯахволии халқи Чин чандин қорӣ шоеъни таърифро ба ҷо меорад. Бо ташаббус ва сардорӣ ӯ, аз он ҷумла, заминҳои мамлақат аз нав ба рӯйхат гирифта шуданд. Акнун андозҳо бо дарназардошти ҳамин рӯйхат аз нав дида баромада шуданд. Ин қор, пеш аз ҳама, ба кишоварзон фоидаовар буд. Минбаъд аз ашрофи заминдор, ки ин вақт қариб тамоман андоз намепаardoхтанд, мувофиқи қонуни нав андоз рӯёнида мешуд. Ҷаҳддорҳои қоркардадихӣ бошанд, бо андози пулӣ иваз карда шуданд. Кишоварзон имконият пайдо намуданд, ки соли дароз дар заминҳои ба онҳо додашуда меҳнат кунанд.

Кишоварзон акнун ҳуқуқ доштанд, ки андози заминро қисман тавассути маҳсулот ва қисман тавассути пул адо кунанд.

Расми 20. Ҳарфҳои барои ҷор ҳуруфчиношуда.

Ислохоти Ван Ан-ши барои ёрӣ ба мардуми камбизоату қашшоқ хизмат мекард. Ӯ дар анборҳои давлатӣ барои ин қабил мардум ғаллаи эҳтиётӣ захира кард, то ки дар сурати хушксолӣ ё гуруснагӣ ба ин мардуми эҳтиёчманд тақсим кунад. Ван Ан-ши хазинаи махсус таъсис намуд, то ки кишоварзон аз он қарз гирифта, хоҷагии худро пеш бурда тавонанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ислохоти Ван Ан-ши он буд, ки давлат маҳсулоти изофаи кишоварзонро харида гирифта, баъд онро дар бозорҳо мефурӯхт. Ҳамин тавр ҳам мешуд, ки давлат аз ин қор зарар медид. Вале бо вучуди ин, ба кишоварзон бо ҳамин роҳ ёрӣ мерасонд.

Ван Ан-ши дар соҳаи ҳарбӣ низ ислохот гузаронд. Артиши давлатиро, ки дар он сарбозон хизмати маҷбуриро адо мекарданд, ба аскарони ихтиёрии маошхӯр иваз кард.

Вале ба Ван Ан-ши муяссар нагардид, ки ислохоти худро бо пуррагӣ амалӣ кунад. Ба ҳар ҳол қисми он дар амал татбиқ гардида, натиҷаҳои хуб дод. Мутаассифона, душманони ислохот ба аз вазифааш сабуқдӯш кардани Ван Ан-ши муваффақ шуданд. Гӯё ки ислохоти ӯ ба империяи Сун хавфу хатар оварда бошад.

АНҶОМИ ҲУКМРОНИИ СУЛОЛАИ СУН. Агар ислохоти пешниҳодкардаи Ван Ан-ши дар Чин пурра татбиқ мешуд, шояд империяи Сун умри зиёдтар медид. Дар оғози асри XII хатари аз тарафи қабिलाҳои шимол забт кардани Чин ба миён омад. Барои начоти ҳокимияти худ императорони Сун маҷбур шуданд, ки соли 1126 пойтахти мамлакатро ба Ханҷжоу кӯчонанд.

Расми 21.
Чиниҳо
ҳангоми қор.
Асри XV.

Дере нагузашта сулолуи Сун аз заминҳои Чини Шимоли маҳрум шуд. Ин минтақа ба ҳаёти давлати набе дохил гардид, ки он номи Тезинро гирифт. Ба Тезин қаламрави давлати Кидониён низ дохил гардид.

Мавқеи ҳукмронии сулолаи Сун ба кулӣ танг карда шуд. Дар қаламрави хурди Чини Чанубӣ империяи Сун то соли 1279 вучуд дошт. Ҳамон сол империяи Сунро набераи Чингизхон Хубилай забт карда, бо номи Юан давлати худро таъсис дода, ба сулолаи нави императорони мугулии Чин асос гузошт.

САРЧАШМА

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ СОЛҲОИ 1069–1085

Қонун дар бораи қарз

Рӯзи 4 мохи 9-уми соли 2-юми замони ҳукмронии Синин Идораи таҳияи низомнома барои 3 муассиса (ба император) маъруза (бо мазмуни зерин) пешниҳод намуд:

"Амалдорон ба император дар бораи аз анборҳо фуруҳтани галла ва аз тариқи қарз расонидани ёрӣ (ба кишоварзон) чандин маротиба арз кардаанд.

Имрӯз дар бораи ҳамаи ин мо маълумоти пурра медиҳем.

...Алҳол пул ва галлаи анборҳои тамоми музофотҳои Чампунгуайхуэй тахминан ба маблағи зиёда аз 15000000 халта танга баробар аст, лекин бо сабаби он ки ҳангоми харид, тақсим кардани хӯрокворӣ анборҳо вазифаҳои худро иҷро намеkunанд, на ҳама аз ин фонда бардошта метавонанд...

Мувофиқи мақсад мебуд, агар хӯроквории дар анборҳо буда дар сурати боло рафтани нарху наво арзон фурухта ва дар сурати поён рафтани нархҳо (аз халк) бо нархи қимат харид, гирифта шавад...

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки идораи дар музофотҳо кори молияро иҷро мекардагӣ бояд андоз аз замин ва хӯроквориро қабул карда, онро бо пул иваз намоянд.

Зарур аст, мисли пештара қарзи ба ивази гарави давҳои сабз (хосили нав дар назар дошта шудааст. – *Шарҳи Т. Зиёев*), ки дар Шенси истифода шудааст, пулҳои нақдро истифода баранд, ки алҳол дар анборҳо нигоҳ дошта мешаванд. Ин маблағҳоро ба халқи эҳтиҷманд дода, амр карда шавад, ки онҳо қарзро бо ҳамроҳии пардохти андоз баргардонанд.

Ба онҳое, ки (андозро) дар шакли асли пардохтанианд ва ба онҳое, ки (ин ўҳдадориро) аз тариқи пул пардохтанианд, бо сабаби баланд будани нархҳо иҷозат дода шавад, ки бо салоҳиди худ рафтор кунанд. Дар сурати пайдоиши ҳолатҳои фавқуллоддаи табиӣ иҷозат дода шавад, ки пардохти қарз аз ҳосили оянда мавкуф гузошта шавад.

Бо ёри ин чораҳо халқ мушкilotро натанҳо дар замони камҳосилии паси сар мекунад, балки қарз гирифта, хангоми кишти замин барои аз хӯрокворӣ таъмин кардани худ ташвиш намекашад.

Зарур аст, чунин кормандоне хоста гирифта шаванд, ки халқро (барои гирифтани қарз) ҳавасманд карда тавонанд..."

ЛУҒАТ

Кидониён – халқ ва бо ҳамин ном давлате, ки дар шимолу ғарбии Чин воқеъ буд.

Муносибатҳои тиҷоратӣ – робитаҳои, ки дар байни тарафҳои савдокунанда – харидор ва фурӯшанда ба амал меоянд.

Ўҳдадори коркардадихӣ – дар давоми сол бе музд адо намудани кор, теъдоди рӯзҳои чунин ўҳдадорӣ маъмулан барои як сол муқаррар карда мешуд.

Аскарони ихтиёрӣ – онҳое, ки дар артиш хизмат карда, маош мегиранд. Аскарони ихтиёро "зархарид" ҳам меноманд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Сун кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори империяи Сун кӣ буд?
3. Императорони сулолаи Сун ба давлати худ кадом музофотҳоро муттаҳид намуданд?
4. Кидониён кӣ буданд?
5. Дар бораи иқтисоди империяи Сун маълумот диҳед.
6. Оид ба ислоҳоти Ван Ан-ши далелҳо биёред.
7. Империяи Сун чаро ва кай барҳам хӯрд?
8. Кадом сулолаҳои императорони Чини асрҳои IV–XII-ро номбар карда метавонед?
9. Сарчашмаҳои омӯхта, ба ҳамдигар саволу ҷавоб кунед.

§ 10. ЧОПОНИ САМУРАЙҶО ВА СЁГУН

СОХТИ АВЛОДӢ. Чопон дар асрҳои III-VII аз ҷамоаи ибтидоӣ ба соҳти авлодӣ гузашт. Ин вақт иттифоқҳои қабиларо ҳам ташкил ёфтанд. Сардори авлоди аз ҷамаи пурқувваттарин унвони "сумэраги", яъне номи императорро мегирифт. Пешвоёни қабиларо низ бо ҳамин унвон мушарраф гардониданд. Сумэраги дар як вақт ҳам пешвои қабиларо, ҳам фармондеҳи олии артиш, ҳам сардодхӯ ва ҳам саркоҳини динӣ буд.

Ашрофони авлодию қабиларо ба давлати марказиятноқ ва император эҳтиёҷ дошанд. Вале дини сантоя имконият намеод, ки ин давлат бо роҳи зӯрӣ ба вуҷуд биёяд. Барои ташкили давлати ягонаи Чопон зӯриро қор фармудан лозим буд. Лекин ин дин зидди зӯрварӣ мебаромад. Бинобар ҳамин сабаб онҳое, ки мехостанд давлати марказиятноқи Чопонро ташкил бидиҳанд, пайравони ҳамин дин шуданд.

ҲОКИМИЯТИ СОГА. Дар охири асри VI авлоди Сога, ки пайрави дини буддоия буд, бар авлоду қабиларо дигари пурзӯр галаба карда, давлати марказиятноқи Чопонро таъсис намуд. Оғози асри VII шоҳзода Сётоку-тайси (572-621), ки аз авлоди Сога буд, "Ҷадвали 12 рутба" ва "Қонуни 17 модда"-ро эълон кард. Ин санадҳо аз нишондодҳои буддоию таълимоти Конфутсий (файласуфи қадими Чин) дар бораи номаҳдуд будани ҳокимияти мутлақ сарчашма мегирифтанд. Ҳамин тариқ, авлоди Сога дар Чопон ба ҳокимияти мутлақ асос гузошт. Шоҳзода Сётоку-тайси ва ҷойгирони ӯ давлати Чопонро мутобиқи ҷадвали қонуни номбурда идора мекарданд.

Дар миёнаҳои асри VII авлоди Сога мақоми роҳбарикунандаи худро аз даст дод. Соли 645 дар натиҷаи табодулот ақсарияти

Расми 22.
Ибодатгоҳи
шаҳри Нораи
Чопон.

аъзоёни ин авлодро авлоди дигар нест кард. Ба тахту тоҷи авлоди Согаи барҳамхӯрда Кару ном намояндаи Сумэраги соҳиб шуда, бо номи Котоку ба тахти ҳокимият нишаст. Замони ҳукмронии ӯро "Пайка" меномиданд, ки ин сабаб дорад. Табаддулоте, ки Котокуро ба сари ҳокимият овард, "табаддулоти Пайка" ном гирифтааст.

Баъди табаддулоти Пайка Чопон ба давраи нави таърихи худ дохил шуд. Шохҳои Сумэраги ба Корея тақлид карда, дар мамлакат ислоҳот гузарониданд. Сардори давлатро "император" меномидагӣ шуданд. Ӯ унвони дигар ҳам дошт - "Писари Осмон". Дар назди ӯ барои идора кардани мамлакат шӯрои давлатӣ ташкил карда шуд, ки ба он сардори Идора роҳбарӣ мекард. Чопон ба вилоятҳо тақсим карда шуд. Онҳоро ҳокимон идора мекарданд. Вилоятҳо аз уездҳо иборат буданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии Котоку заминҳо давлатӣ эълон гардида, ба кишоварзон ва ашхоси дигар ба иҷора дода шуданд. Баъди ҳар 6 сол ин заминҳо аз нав тақсим карда мешуданд.

Дарбори император як қисми заминҳои калони давлатиро бо ҳамроҳии деҳқонони ба онҳо тобейкардашуда ба даёрҳои буддой ва ибодатгоҳҳои дини сантоӣ дод. Ин заминҳо аз андоз озод буданд.

АВЛОДИ ФУДЗИВАРА. Ҳокимияти авлодии Сумэраги ҳам мунтазам сушт шуд. Мубориза барои ҳокимият дар байни авлодҳои аз музофотҳои гуногуни Чопон авҷ гирифт. Дар ин мубориза авлоди Фудзивара дастболо шуд. Аз ҳамин сабаб дар ҳукумати марказӣ мансабҳои муҳимми давлатӣ ба аъзоёни ҳамин хонадон тааллуқ доштанд. Ҳамин тарик, дар мамлакат авлоди Фудзивара ҳукмрон гардид. Хонадони император дар амал аз қорҳои давлатӣ дар қанор монд.

Дар асрҳои IX-XI заминҳои давлатӣ ба заминҳои мулкӣ хурд мубаддал гардиданд. Азнавтақсимкунии анъанавии онҳо қатъ гардид. Заминҳои хусусию ибодатгоҳҳо зиёд шуданд. Хариду фурӯши замин васеъ ва парвариши шолӣ паҳн гардид. Шолӣ ба Чопон аз Корея оварда шуда буд.

Бо мурури замон мулкҳои бузурги хусусӣ ба вучуд омаданд. Дар байни мулкдорони калони хусусӣ мубориза барои ба даст овардани заминҳои мулкдорони дигар аз нав авҷ гирифт. Баъзе соҳибони мулкҳои қалон мехостанд, ки аз зери ҳокимияти

марказӣ баромада, давлати мустакили худро таъсис намоянд. Ҳокимияти марказии Ҷопон дигар кудрат надошт, ки пеши роҳи ин зухуротро гирифта тавонад.

САМУРАЙҲО. Заминдорони Ҷопон ба чанд гурӯҳ тақсим мешуданд. Заминдорони калон "хонкэ" ном доштанд. Онҳое, ки дорои мулки хурдтар буданд, "реке" номида шудаанд. Ин заминдорон тобеи заминдорони калон буданд. Заминдорон сарбозони худро доштанд, ки онҳоро "самурайҳо" мегуфтанд. Заминдорон ба самурайҳо ба ивази хизмат китъаҳои замин мелоданд.

Як қисми самурайҳо ба ашрофи дорои мулкҳои начандон калон тақдир меёфтанд. Вале қисми дигари онҳо ҳамин тавр сарбозони касбӣ мондан гирифтанд. Ин самурайҳо замин надошта, аз ҳисоби хӯчанн ва ганиматҳои аз ҷанг бадасто-вардашон зиндагӣ мекарданд.

Қонунҳои ахлоқии самурайҳо, ки "бусидо" ном дорад, ба арзишҳои ахлоқии дини буддоия ва таълимоти Конфутсий асос ёфтааст. Ин ахлоқ тамоми ҷиҳату тарафҳои ҳаёти самурайҳоро муқаррар намудааст. Мувофиқи "бусидо" самурайи дорои унвони пастрар ба самурайи дар зинаи баландтари ҷомеа қарордошта пурра тобеъ аст. Хизмати ҳарбӣ машғулияти асосӣ ва пурифтиҳори самурайҳо ба ҳисоб мерафт. Барои шикастани "бусидо", яъне шикастани қонун ба самурайҳо ҷазои сахт дода мешуд. Самурае, ки қонунро шикастааст, бояд худро "ҳаракири" қунад, ки маънояш "ҷок қардани шикам" аст.

Самурайҳо барои ба ҳокимият соҳиб шудани хӯчаннҳои худ мубориза мебуданд.

СЁГУН. Дар асри XII ҳокимияти марказии Ҷопон муқаррар гардид, ки онро "микадо" меномиданд. Микадо соҳиби олии замин эълон карда шуд. Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии мулкдорони калон дар нимаи дуҷуми асри XII ҳокимияти император ягон кудрате надошт. Ҳокимияти дунявӣ ба дасти ашрофони пурзӯр – "сёгун", ҳокими олии Ҷопон гузашт. Ин ҳокимият дар мамлакат соли 1192 барпо шудааст. Асосгузори ҳокимияти сёгун Миномото Еритомо ном ашрофи шимолии Ҷопон мебошад. Ӯ бо ёрии самурайҳо ашрофи дигар мамлакат, аз он ҷумла, рақиби пурзӯри худ Тайро Киёморино мағлуб карда, пойтахти император – шаҳри Киоторо ишғол намуд. Ҳамин тариқ, дар Ҷопон ду сулола дар як вақт ҳукмрон шуд – сулолаи

"микадо" (император) ва сулолаи "сёгун" (Миномото), ки ҳокими олий буд. ӯ императорро дар дарбораш – шаҳри Киото гузошта, худаш ба қалъаи Кимакура рафта, давлатро аз номи император идора мекард.

Миномото Ёритомо асосгузори сёгуни аввалини Чопон буд.

САРЧАШМА

ОДАТҲОИ САМУРАЙҲО

Харакири

Шоҳзода пурсид: "Худро чӣ тавр куштан мумкин аст?" Ёсиаки оби дидаи ҷӯшзадаи худро базӯр нигоҳ дошта гуфт: "Ана ҳамин тавр..." Ва суханашро ба охир нарасонда, шамшерро кашида гирифта, онро ба тарафи худ гардонда ва ба паҳлӯи чапаш халонда, якчанд қабургаи паҳлӯи рости худро бурид. Баъд шамшерро кашида гирифта, онро дар назди шоҳзода гузошт ва ба замин афтида, ҷон дод. Шоҳзода ҳамон лаҳза шамшерро гирифта, ба он нигоҳ кард. Бо сабаби он ки шамшер хунолуд буд, онро бо остинаш тоза карда, тани чун барф сафедашро бараҳна кард ва шамшерро ба наздики дили худ халонда, ба ҳамон ҷое афтид, ки Ёсиаки афтида буд.

Ҳамаи ҳамроҳони шоҳзода – Тоно Тайбу Юкифуса, Сатоми Ойноска Токиёси, Такэда Ёити, Кан-но Ясабуру дайю Удзихару, Ота Сотсу-но Хонэн ва дигарон дод заданд: "Мо ҳам аз акиби шоҳзодаем!" Бо як овоз ба буддоҳо дуо карданд ва ҳама якбора худро харакири карданд. Онҳоро дида, аскарони зиёда аз сесад нафари дар айвонбуда низ ба дили ҳамдигар ханҷар зада, синашон ба замин афтиданд.

ЛУҒАТ

Иттифоқи қабилаҳо – аз якчанд қабила иборат аст.

Дини сантоия – дини чопониҳои қадим ва имрӯза.

"Пайка" – номи табаддулот.

Писари Осмон – мувофиқи анъанаҳои динии чиниҳои қадим император писари Осмон шуморида мешавад.

Ҳокимияти дунявӣ – ҳокимияте, ки дар он унсурҳои динӣ нест, давлат танҳо дар асоси қонунҳои дунявӣ идора карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сохти авлодии асрҳои III–VII Чопонро чӣ хел дарёфтед?
2. "Сумэраги" чӣ маънӣ дорад?

3. Чаро ашрофон ба давлати марказиятнок ва император эҳтиёҷ доштанд?
4. Дар бораи авлоди Сумэрагӣ нақл кунед.
5. Дар бораи шоҳзода Сётоку-тайси чиро медонед?
6. Дар Чопон "Писари Осмон" гуфта, киро меномиданд?
7. Дар замони ҳукмронии Котоку масъалаи замин чӣ тавр ҳал карда шуд?
8. Дар бораи авлоди Фудзивара маълумот диҳед.
9. "Самурайҳо" кистанд?
10. Моҳияти "сёгун"-ро шарҳу эзоҳ диҳед.

§ 11. ПАЙДО ШУДАНИ ДИНИ ИСЛОМ

Дини ислом дар нимҷазираи Арабистон ба вуҷуд омадааст. Дар арафаи зуҳури ислом дар он ҷо қabilaҳои араби муқимӣ ва бодиянишини сукунат дошта, ҳар кадом пайрави худоҳои сершумори қабилавӣ худ буда, аз ҳамин сабаб, дар доираи як мамлакат муттаҳид шуда наметавонистанд. Барои дар як давлат муттаҳид сохтани қабilaҳои араб дин ва худои яккаю ягона лозим буд.

Асосгузори дини нав Муҳаммад (с) пайгамбар (570–632) мебошад.

ИҚДОМИ МУҲАММАД (С) ПАЙГАМБАР. Ҳар як қабilaи араб дар ҳудудҳои муайян ва аз ҳамдигар ҷудо сукунат дошта, онҳоро пешвоён – шайхҳо ва сайидҳо ҳамчун шоҳ идора мекарданд. Қурайшиҳо яке аз ҳамин гуна қабilaҳои бонуфузи арабҳои Макка ба ҳисоб мерафтанд. Муҳаммад (с) пайгамбар аз ҳамин қабila буд.

Муҳаммад (с) аввал ҷӯпон буда, баъд касби ҳудро дигар карда, ба тичорат машғул шуд ва соли 610 ба таблиғи дини нав – ислом оғоз намуд.

Муҳаммад (с) ба туфайли пешниҳодоти инсондӯстонаи худ боиси таваҷҷӯҳи қабilaи Қурайшиҳо ва қабilaҳои дигари араби Макка гардид. Ӯ тамоми зуҳуроти ахлоқи манфиро ба зери танқиди саҳт гирифта, одаму одамгариро таблиғ мекард. Ба мардум мефаҳмонд, ки судхӯрон мардумфиребӣ карда, даромади ҳарому бе дарди миён ба даст медароранд. Муҳаммад (с) пешниҳод кард, ки ҳар кас бояд даҳяки даромади худро ба бечораю бенавоён садақа кунад. Ӯ инчунин муқобили ҷангҳои байни авлоду қабilaҳо баромада, талаб кард, ки онҳо абадӣ қатъ

карда шаванд. Дар байни арабҳо ҳанӯз қассоси хунӣ вучуд дошт. Манъи ин анъанаи манфиро низ тақозо намуд. Пайгамбари ислом инчунин ҷонибдори муттаҳид шудани авлоду қабилаҳои араб будани худро иброз дошт.

Дар аввал ба суҳанони Муҳаммад (с) пайгамбар одамон ниҳоят кам гӯш медоданд. Ҳатто ба ӯ таҳдиди куштан ҳам карданд. Аз ин рӯ, Муҳаммад (с) муддате дар яке аз ғорҳои кӯҳи воқеъ дар наздикии Макка паноҳ бурд. Баъд ба Макка омада, иброз дошт, ки ба ӯ аз Худованд дар бораи дини ислом пайғом расид. Тибқи ин пайғом ба мардуми Макка пешниҳод кард, ки онҳо аз дину худоҳои авлодию қабилавии худ даст кашида, ба Худованди яққаю ягона имон оваранд ва дини исломро қабул намоянд.

ЯҚҚАХУДОЙ. Муҳаммад (с) пайгамбар аввалин шуда аз бисёрхудоӣ даст кашид ва ба худои яққаю ягона - Аллоҳ эътиқод пайдо намуд. Ӯ эълон кард, ки Аллоҳ худои яққаю ягонаи кайҳону тамоми олам мебошад.

Қабилаҳои араб, ки ба бисёрхудоӣ одат карда буданд, худои яққаю ягона ва дини исломро якбора қабул накарданд. Ғайр аз ин дар Арабистон ва махсусан, дар Макка дар байни арабҳо пайравони динҳои яҳудия ва масеҳият низ кам набуданд. Муҳаммад (с) пайгамбар ин вазро ба назар гирифта, пайгамбарони яҳудия ва масеҳиятро ҳам пайгамбарони мусулмонҳо эълон карда, худро пайгамбари охирин номид. Пайравони динҳои номбурда сол то сол ба дини ислом бештар эътиқод пайдо мекардагӣ шуданд. Барои боз ҳам зиёдтар ба тарафи худ кашидани пайравони динҳои яҳудияю масеҳият ӯ як кори хеле муҳими дигарро низ ба ҷо овард. Мардуми пайрави ин ду дини ба Байтулмуқаддас (Иерусалим) рафту омад дошта онро муқаддас медонистанд, чунки динҳои яҳудия ва масеҳият дар ҳамин ҷо пайдо шудаанд. Муҳаммад (с) ҳаминро ба инобат гирифта, ин шаҳро "Байтулмуқаддас" номид, яъне ин шаҳр барои мусулмонҳо низ муқаддас шуд. Ин иқдом ба пайравони динҳои яҳудию масеҳият хуш омад ва бисёри онҳо низ дини исломро қабул карданд. Ҳамин тариқ, шумораи мусулмонон дар Макка меафзуд. Дар ин шаҳр Муҳаммад (с) ва дини ислом муқобилони бисёр ҳам доштанд.

ҲИҚРАТИ МУҲАММАД (С) ПАЙГАМБАР. Дар аввал ашрофи қабилаҳои араб ба иқдоми Муҳаммад (с) пайгамбар ба назари нобоварона ва ҳатто душманона нигариста, аз дину худоҳои сер-

шумори авлодию қабилавии худ даст намекашиданд. Чи тавре ки гуфта шуд, қурайшиҳо ҳатто Муҳаммад (с) пайгамбар ва пайравони ӯро куштани ҳам буданд. Барои ҳамин ӯ соли 622 маҷбур шуд, ки аз Макка ба шаҳри дигари арабии Ясриб сафар, яъне хичрат кунад, ки ин сафар дар таърихи дини ислом ҳамчун "хичрат"-и Муҳаммад (с) пайгамбар аз Макка ба Мадина машхур аст.

Баъди ба Ясриб хичрат кардани Муҳаммад (с) дар он ҷо обрӯю эътибори ӯ ва дини ислом боз ҳам баландтар шуд. Шаҳри Ясриб номи "Мадина ан-Набӣ", яъне "шаҳри Пайгамбар"-ро гирифт. Соли хичрати Муҳаммад (с) бошад, огози зуҳури дини ислом ва солшумории нав – солшумории мусулмони хичрӣ (шамсӣ ва камарӣ) муқаррар гардид. Соли 2005 мувофиқи солшумории хичрии шамсӣ соли 1383-1384 ва мувофиқи солшумории хичрии камарӣ соли 1422-1423 мебошад.

Дар Мадина ба Муҳаммад (с) пайгамбар муяссар шуд, ки мардуми зиёдро ба дини ислом ҷалб намояд. Баъди чанде ӯ бо ҳамроҳии ёронаш ба Макка лашкар кашида, онро ҳам ба худ тобеъ кард. Ашрофони қурайшиҳои Макка илоҷи дигар наёфта, ба Муҳаммад (с) пайгамбар таслим шуда, дар баробари ин иброз доштанд, ки Муҳаммад (с) се талаби онҳоро иҷро кунад: 1) Шаҳри Макка маркази дини ислом бошад. 2) Хонаи Каъба ва Санги Сиёҳ муқаддасоти ислом эълон карда шаванд. 3) Зиёрати Макка, ё худ адои маросими ҳаҷ барои ҳар як мусулмон ҳатмӣ гардад.

Пайгамбари ислом ин пешниҳодоти қурайшиҳоро қабул кард. Баъди ин қурайшиҳо ва қабिलाҳои дигари Макка дини исломро қабул карданд. Дини исломро қабул кардани мардуми Макка галабаи муҳимтарини Муҳаммад ва ёрони ӯ буд. Аз ин вақт сар карда дини ислом мунтазам ба тамоми нимҷазираи Арабистон паҳн шудан мегирад.

МОҲИЯТИ ДИНИ ИСЛОМ. Китоби муқаддаси дини ислом "Қуръон" мебошад, ки маънояш "Китоби хониш" аст. Дар ин китоб арзишҳои ахлоқӣ ва тамоми суннатҳои дигари дини ислом бо забони арабӣ инъикос

*Расми 23. Бадавиён
ҳангоми лашкаркаши.*

гардидаанд. Таваччӯх намоед ба як чанд нишондодҳои "Қуръон".

Худованд Офаридгори инсон ва тамоми мавҷудоти олам аст. Одамон ва халқҳо мувофиқи сарнавишти аз ҷониби Парвардигор барои онҳо муқарраркардашуда зиндагӣ мекунанд. Дар охири замон одамонро Қиёмат интизор аст. Он рӯз ҳама ғавтидагон аз гӯрҳо бархоста, дар бораи кирдорҳои баду неки хангоми дар қайди ҳаёт содиркардаи худ ҳисобот медиҳанд. Онҳое, ки дар ин дунё корҳои бад содир кардаанд, ба Дузах меафтанд ва онҳое, ки неқӯкор буданд, ба Биҳишт мушарраф гардонида мешаванд. Барои он ки шахс ба Дузах наафтад, бояд дар ин дунё ба Худованди яккаю ягона эътиқод дошта бошад, ҳаёти сазовор ба сар барад, касеро накушад ва наранҷонад, дудӣ накунад ва дурӯғ нагӯяд, бо раҳму шафқат бошад, хуллас, корҳои барои инсонии комил ҳарому ношоҷро накунад.

Мусулмон бояд панҷ рӯки муҳими исломро иҷро наояд: 1) Калимаи шаҳодатро ба забон орад. 2) Ҳар рӯз панҷ маротиба намоз гузорад. 3) Дар моҳи Рамазон рӯзаро адо наояд. 4) Ба бечорагону дармондагон дастӣ ёрӣ дароз кунад. 5) Дар умри худ ақалан як маротиба ба зиёрати Каъба биравад.

Қонунҳои ислом дар маҷмӯъи шариат ном доранд. Дар шариат тамоми меъёрҳои кирдору рафтор ва усули зиндагии мусулмонон инъикос гардидаанд. Шариат барои вайронкунандагони он ҷазоҳо пешбинӣ карда, дар ниғахдории покизагии ахлоқи мардуми мусулмон мақоми бузургро касб кардааст. Мусулмонҳо ҳаракат мекунанд, ки қонунҳои шариатро нашикананд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Арабистони арафаи зуҳури исломро дар кадом ҳолат дарёфтед?
2. Аз харита нимҷазираи Арабистонро ёбед.
3. Асосгузори дини ислом кӣ буд?
4. Дини ислом аз динҳои қабिलाҳои араб чӣ фарқ дошт?
5. Чаро Муҳаммад (с) пайғамбар муддате дар кӯҳ зиндагӣ кард?
6. Муҳаммад (с) ба қабилани қурайши араб чӣ пешниҳод кард?
7. Пайғамбари ислом кай ва чаро аз Макка ба Мадина сафар кард?
8. Чаро Муҳаммад (с) яққаҳудоиро барои арабҳо тарғиб мекард?
9. Солшумории ҳичриро шарҳ диҳед.
10. Дар бораи Иерусалим ва Байтулмуқаддас чиро медонед?
11. Бигӯед, ки мардуми Макка дини исломро бо кадом шартҳо қабул карданд?
12. Муҳаммад пайғамбар барои ба дини ислом баргардондани пайравони динҳои яҳудия ва масеҳият чӣ кор кард?

13. Китоби муқаддаси дини ислом чӣ ном дорад? Дар он чӣ инъикос гардидааст?

14. Моҳияти асосии дини исломро шарҳ диҳед.

§ 12. ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ АРАБ

БАЪДИ ВАФОТИ МУҲАММАД. Муҳаммад моҳи Рабиеъу-лаввал, яъне дар яке аз рӯзҳои 27 май – 25 июни соли 632 вафот кардааст, лекин рӯзи аниқи он муайян нест. Хабарҳои вафоти Муҳаммадро шунда, шахсони бонуфузи шаҳри Мадина барои сарвари Давлати Араб шудан талош карданд. Яке аз гурӯҳҳо ҳатто ибраз дошт, ки тайёр аст дар бораи садоқат ба пайгамбари Оллоҳ Муҳаммад савганд ёд кунад. Барои ҳокимият дар Мадина ду гурӯҳ рақобат мекард. Якero "ансорҳо" ва дигарero "муҳочирҳо" меномиданд. Ансорҳо даъво карданд, ки ба онҳо барои соҳиб шудан ба сарвари давлат бо қурайшиҳо ҳуқуқи баробар дода шавад. Ба фикри онҳо ба Давлати Араб бояд ду нафар – як нафарӣ аз ҷониби ансорҳо ва муҳочирҳо роҳбарӣ кунад. Вале дере нагузашта, дар дохили ансорҳо муҳолифат пайдо шуд, ки он дар мубориза барои ҳокимият мавқеи муҳочирҳоро пурзӯр кард.

Аз ин лаҳзаи мувофиқ истифода бурда, ҳамсафони наздики Муҳаммад (с) дар Мадина ҳокими-ятро ба дастӣ худ гирифтанд.

Ҳамин тарик, сардори ҷамоаи Мадина, ҳамсафи наздиктарин ва содиқи Муҳаммад пайгамбар Абӯбакр эълон карда шуд. Ӯ унвони "халифа"-ро гирифт, ки маънояш "ворис" ё худ "ҷонишин"-и Муҳаммад (с) мебошад.

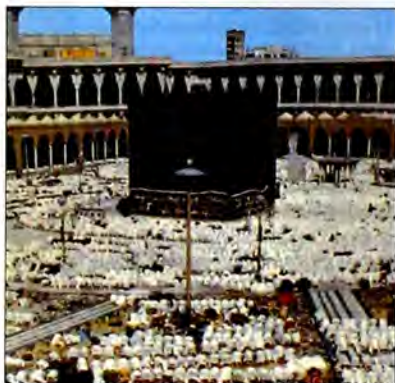
Халифа Абӯбакр шаҳри Мадинаро пойтахти Хилофат эълон кард. Маҳз бо ҳамин сабаб ин давлатро Хилофати Мадина ном мебаранд. Гарчанде ба давлати марказиятноки Араб Муҳаммад (с) асос гузошта буд, вале дар шакли хилофат он соли 632, баъди вафоти пайгамбари Аллоҳ ва дар оғози халифагии Абӯбакр номгузорӣ шудааст.

Расми 24. Араби уштурсавор.
Тасвир дар девори сангини
Арабистони Ҷанубӣ.

ДАВРАҶОИ ХИЛОФАТИ АРАБ. Хилофати Араб ба чор давра тақсим мешавад. Давраи аввали он аз соли 632 то соли 656-ро дарбар мегирад. Дар ин давра хилофатро Абубақр, Умар ва Усмон идора кардаанд ва пойтахти он шаҳри Мадина буд. Давраи дуюми он ба солҳои ҳукмронии Алӣ, яъне солҳои 656–661 рост омадааст. Ин вақт пойтахти Хилофат аз Макка ба Куфа кӯчонида мешавад. Давраи сеюми Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 давом карда, онро сулолаи халифаҳои Уммавиён идора мекард. Аз ин рӯ, онро Хилофати Уммавиён меноманд. Пойтахти ин хилофат шаҳри Димишқи Сурия буд. Солҳои 750–1055 давраи чоруми Хилофати Араб аст. Дар ин давра дар хилофат сулолаи Халифаҳои Аббосиён ҳукмронӣ кардаанд. Аббосиён шаҳри Бағдодро пойтахти давлати худ қарор доданд. Аз ин рӯ, Хилофати сулолаи Аббосиёнро Хилофати Бағдод ҳам меноманд.

ЛАШКАРКАШИҶОИ ХАЛИФАҶОИ АВВАЛИН. Абубақр халифаи аввалини Хилофати Мадина буд. Ӯ гарчанде ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ дод, вале натавонист, ки ҳамаи қabilaҳои нимҷазираи Арабистонро ба давлати худ тобеъ кунад. Гузашта аз ин, ҳанӯз қabilaҳои зиёди он дини исломро қабул накарда буданд. Вале бо вучуди ин Абубақр дар ин роҳ кӯшишу ғайрати худро сарф кард. Бар зидди пешвоёни саркаши қabilaҳои араб ва империяи Византия саҳт мубориза бурд.

Расми 25.
Хонаи Каъба.

Кори оғозкардаи Абубакрро халифаи дуюми Мадина Умар ибни Хаттоб давом дод. Дар зарфи 10 соли ҳукмронияш (634–644) ба ӯ муяссар гардид, ки тамоми нимҷазираи Арабистонро зери итоати худ дароварда, ба лашкаркашии берун аз хоки Арабистон шурӯъ кунад.

Умар бо сардории Халид дастаи калони қариб 800-нафараи сарбозони саворанизомро ба Димишқ фирстонд. Ин даста аввал Гутро ишғол карда, баъд Димишқро муҳосира намуд. Ин муҳосира қариб 6 моҳ давом карда, ба таслими Димишқ анҷом ёфт.

Баъди ишғоли Димишқ Халид ҳучуми худро ба қаламрави империяи Византия идома дод. Хатари калонро пай бурда, артиши Византия таҳти роҳбарии император Ираклий дар шимолии Сурия ба ҷанг омода гардид. Ҳаёти лашқари Византия аз румиҳо, суриягиҳо, арманҳо ва халқҳои дигари империя иборат буда, қариб 200 ҳазор нафарро ташкил мекард. Шумораи сарбозони араб бошад, тахминан 24 ҳазор нафар буд.

Арабҳо лашқари Византияро бо фиреб ба дом афтонданд. Пас аз наздикшавии лашқарҳои Византия, арабҳо Димишқ ва шаҳри минтақаҳои дар ин ҷо ишғолкардашонро тарк карда, ба самти дарёи Ярмуки, яке аз шохобҳои дарёи Урдун ақибнишинӣ карданд. Дар ҳамин ҷо 20 августи соли 636 задухӯрди халқунандаи арабҳою византиягиҳо доир гардид, ки дар он

Расми 26.
Саҳифаҳо
аз Қуръон.

византиягиҳо пурра торумор карда шуданд. Шикастхӯрдагон 70 ҳазор касро талаф доданд. Арабҳои Сурия дар зерин роҳбарии малик Ҷабал ибни Айҳам ба тарафи арабҳо гузаштанд. Баъди ин галаба арабҳо Димишқро аз нав ишғол карда, Сурияи Шимолиро низ ба даст дароварданд. Императори Византия Ираклий дар аснои тарк кардани Сурия хитоб намуд: "Алвидо, Сурия! Он чӣ хел мамлақати олиҷаноб аст барои душманони мо!"

Халифа Умар баъди ҷанги дусола шаҳри Байтулмуқаддас ва баъди ҷанги ҳафтсола Қайсария, ки онро аз номи Юлий Сезар – Сезария ҳам меномиданд, ишғол кард.

Муҳорибаҳои арабҳо дар Ироқ бо лашкарҳои Сосониёни Эрон ба амал омаданд. Ҳангоми ишғоли шаҳри Хира арабҳо аз лашкари Сосониён якҷанд маротиба шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Сарбозони арабро филҳои ҷангии эрониён ба даҳшат оварданд. Арабҳоро дар ин ҷо эронӣҳо шикаст доданд. Вале дар охири соли 635 бар Сосониён пируз гаштанд. Соли оянда арабҳо дар муҳорибаи Кадисия лашкари бузурги Сосониёнро торумор намуданд. Баъди ин галаба роҳи арабҳо ба сӯи пойтахти Сосониён – Тайсафун, ки онро аз сабаби зебоияш Мадоин ном мебарданд, кушода шуд. Сокинони он дарвозаҳои шаҳро ба рӯи арабҳо боз карданд. Кӯшуни Сосониён ба зарбҳои ҳалокатбори арабҳо тоб

Рисун 27. Сарбозони араб.

наоварда, шикаст хӯрд. Шоҳи Сосониён Яздигурди III ва аҳли дарбораш аз шаҳр фирор карданд. Арабҳо бо мушқилиҳои зиёд қаламрави бузурги давлати Сосониён, аз он ҷумла Тахти Ҷамшедро ба даст дароварданд. Соли 651 Яздигурди III дар задухӯрди наздикии шаҳри Марв кушта шуд.

Баъди ишғоли Сурия дар тӯли 14 сол лашкари арабҳо барои ишғоли Қафқоз ҷанг карда, оқибат Арманистон ва як қисми Гурҷистонро то шаҳри Тифлис ба даст дароварданд.

Халифаҳои Мадина барои ишғоли Миср ҳанӯз ҳангоми ҷангҳои худ дар Сурия оғоз карда буданд. Ҳамлаи нахустин ба Миср бо сардории

Амир ибни ал-Аса соли 639 сурат гирифтааст.

Баъди муттаҳид шудани тамоми нимҷазираи Арабистон талаботи Хилофати Мадина ба маҳсулоти ғаллагӣ чандин маротиба афзуд. Амр ибни ал-Аса маҳз барои ҳамин ба Миср лашкар кашидааст. Соли 640 Амр шаҳри Полусийро ишғол карда, аз дарёи Нил гузашт.

Баъди ба арабҳо аз Мадина расидани ёрӣ лашкари Амр ибни ал-Аса дар наздикии шаҳри машҳури Гелиопол византиягӣхоро шикаст дод. Ускуфи маҳаллӣ Муқавқис бо Амр дар бораи таслими қалъаи Бобул қарордод имзо кард. Лашкари арабҳо истилои худро дар Африқо давом дода, шаҳри Искандарияро, ки дар соҳили ҷанубии баҳри Миёназамин воқеъ аст, ишғол кард ва ба Мисри Шимолий ва Либия зада даромад. Фармондеҳи лашкари арабҳо Абдуллоҳ ибни Саид, ки ҳокими Миср буд, ба қаламрави Тунис ҳамла оварда, византиягӣхоро дар наздикии қалъаи Субайтла торумор кард.

Ҳамин тавр, арабҳо мулкҳои Византия ва Сосониёнро паси ҳам ишғол намуда, дар Осиё ва Африқо худудҳои Хилофати Мадинаро васеъ мекарданд.

Соли 644, баъди аз дасти гуломи эронӣ кушта шудани Умар, ба тахти Хилофати Мадина Усмон ибни ал-Аффон менишинад. Ӯ ба яке аз духтарони Муҳаммад (с) хонадор шуда буд. Баъди вафоти Муҳаммад (с) пайгамбар Усмон духтари дигари ӯро низ ба занӣ гирифт. Барои ҳамин ҳам Усмонро шӯҳиомез "ду қарат домоди пайгамбари Аллоҳ" ё ки "соҳиби ду нур" меномиданд.

Расми 28. Ноиби Халифа ва дарвешон.

Расми 29. Дар хонаи аирофи араб.

Соли 656 дар Мадина мусулмонҳои аз Куфа, Басра ва Миср гӯё барои ҳаҷ омада, бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ ба муқобили Усмон шӯриш бардоштанд. Исёнгарон хонаи халифа Усмонро муҳосира карда, уро дастгир ва қатл намуданд.

МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ АЛӢ. Баъди қатли Усмон ба тахти Хилофати Мадина писарамаки Муҳаммад (с) ва домоди ӯ, яъне шавҳари Фотима – Алӣ нишаст. Бар зидди Алӣ ду гурӯҳи душманонаш мубориза оғоз намуданд. Ба гурӯҳи якум ҳешовандони халифаи қатлкардашуда бо сардории Талҳа ва Аззубайр дохил буданд, ки ба онҳо ҳамсари Муҳаммад – Ойиша низ ҳамроҳ буд. Вале соли 656 Алӣ Талҳа Аззубайрро дар наздикии шаҳри Басра торумор кард. Роҳбарони асосии ин гурӯҳ кушта шуда, Ойиша асир афтод. Ин ҷанг "муҳорибаи уштур" ном мегирад, чунки Ойиша уштурсавор дар он ҳузур доштааст. Ҳамин тариқ, гурӯҳи якуми душманони Алӣ мағлӯб шуданд.

Ба гурӯҳи дуюми муқобилони Алӣ ҳокими Сурия Муовия роҳбарӣ мекард. Ӯ нерӯи ҳарбӣ ва сарвати бузург дошт. Як қисми қабилаҳои араби Ироқ Муовияро дастгирӣ мекарданд. Ба тахти хилофат нишаста, Алӣ ваъда дод, ки Арабистонро мисли Умар хукмронӣ хоҳад кард. Барои ҳамин ӯ мансабдоронро, ки Усмон таъин карда буд, аз вазифа сабуқдӯш карда, заминҳояшонро кашида гирифт. Ин иқдом душманони Алиро дар шаҳри Мадина ва тамоми Арабистон боз ҳам зиёдтар кард. Алӣ дид, ки дар ин ҷойҳо дигар тақягоҳи он қадар бозътимод надорад, қароргоҳи худро аз шаҳри Мадина ба шаҳри Куфа кӯчонд.

Расми 30. Зарфи касибони араб.

Соли 657 дар Алҷазираи наздикии Сиффини воқеъ дар соҳили ростӣ дарёи Фурот дар байни нерӯҳои Муовия ва Алӣ задухӯрди калон ба амал омад. Дар ин муҳориба ягон тараф дастболо нашуд. Шахсони бонуфузи соҳибакл ба Алӣ пешниҳод намуданд, ки ӯ бояд муҳолифати худро бо Муовия ба таври осоишта ҳаллу фасл намояд. Алӣ мувофиқи пешниҳод амал карда, бо Муовия сулҳ бааст. Аз ин кори Алӣ як қисми лашкар

ранчида, уро тарк карда, аввал ба Бағдод ва баъд аз он чо ба тарафи чапи дарёи Дачла равон шуданд. Шумораи онҳо 12 ҳазор нафар буд. Тарккардагони лашкари Алиро "хориҷшудагон", яъне рафтагон номиданд. "Хориҷшудагон" Алӣ, Муовия ва Амрро кофир ҳукм карда, бар зидди онҳо ҷиҳод эълон намуданд.

Сарфи назар аз қарори "хориҷшудагон" Алӣ бар зидди Муовия аз нав ҷанг оғоз накарда, бар зидди "хориҷшудагон" лашкар кашид. Дар сафҳои "хориҷшудагон" калавиш ба амал омад. Як қисми онҳо ба Алӣ пайвастанд. Қисме аз "хориҷшудагон" ба Куфа баргаштанд. Ҳамагӣ 2800 нафар "хориҷшудагон"-и густоҳу оштинопазир таҳти роҳбарии Ибни Ваҳҳоб дар муқобили Алӣ, Муовия ва Амр истоданд.

Нерӯҳои Алӣ ва "хориҷшудагон" соли 658 дар Нахравон дар муқорибати бузург бо ҳам вохӯрданд, ки дар он Алӣ ғалаба кард. Вале баъди ин ҳам "хориҷшудагон" муборизаро бар зидди Алӣ бас накарданд. Соли 661 яке аз онҳо хангоми даромадан ба масҷиди Куфа бо ханчари заҳролуд Алиро зада кушт.

Бо ҳамин марҳалаи ҳукмронии халифаҳои ба Муҳаммад пайгамбар наздиктарин анҷом ёфт.

ЛУҒАТ

Рақобат – талоши якчанд кас ва ё гурӯҳҳои одамон баҳри ба ягон мақсад ноил шудан, он усули осоишта аст.

"Ансорҳо" ва **"муҳоҷирҳо"** – номҳои иттифоқҳои қабилаҳо, ки баъди вафоти Муҳаммад (с) пайгамбар мехостанд, ки ҷойгири ӯ шаванд.

Хилофат – маънои давлатро дорад, ки дар он халифа ҳукм меронад, яъне Давлати Араб.

Византия – давлатест, ки онро дар Шарқ "Рум" меноманд.

Кофир – шахсони номусулмон ва ё бедин.

Ҷиҳод – мубориза бар зидди душманони ислом ва ватан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Муҳаммад кай вафот кардааст?
2. Баъди вафоти пайгамбари Аллоҳ мубориза барои гирифтани ҷои ӯ чӣ тавр сурат гирифт?
3. Дар бораи 4 давраи Хилофати Араб маълумоти муҳтасар диҳед.
4. Умар кучоҳоро ба Хилофати Араб ҳамроҳ кард?
5. Арабҳо бар лашкари давлати Сосониён чӣ тавр ғалаба карданд?
6. Дар бораи "хориҷшудагон" маълумот диҳед.
7. Амр ибни ал-Аса чӣ қорнамой кардааст?

8. Дар бораи халифа Усмон маълумот диҳед.
9. Муборизаи зидди Алиро баён кунед.
10. Алӣ кай ва чӣ тавр ҳалок гардид?

§ 13. ХИЛОФАТИ УММАВИЁН

ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ УММАВИЁН. Уммавии аввалин халифа Усмон буд. Вориси ӯ Муовия ибни Абусуфия мебошад. Ӯ соли 660 дар Байтулмақдас аз тарафи қабилаҳои содиқи суриягӣ арабӣ халифаи Араб эълон карда шуд. Оғози идораи сулолаи Уммавиён дар Димишқ сол 661, баъди кушта шудани Алӣ ба ҳисоб меравад.

Чаро шахсони ба Алӣ наздик халифа эълон карда нашуда, ба ин мансаби оӣ Муовия сазовор доништа шуд? Ин шахс ҳанӯз дар замони ҳукмронии халифа Умар ноиби ивазнашавандаи Сурия бою ободу зебо буд. Муовия дар ин вазифа зиёда аз 20 сол ҳукмронӣ намуда, ба роҳбари эътирофшудаи ашрофони авлодии Сурия табдил ёфт. Муносибати Муовия ба мардуми Сурия самимонаю мусолиҳатомез буд. Аз ҳамин сабаб ӯро дастгирӣ мекарданд.

Халифаҳои Уммавиёнро одатан ба ду шоҳаи ҳешу табор тақсим мекунанд. Яке аз онҳоро Суфияҳо меномиданд, ки ин унвонашон аз номи падари Муовияи I бармеояд. Ба ин шоҳаи Муовия, писари ӯ – Язиди I ва набераи ӯ – Муовияи II дохиланд. Шоҳаи дуюм, ки Суфияҳоро дар тахту тоҷи хилофат иваз

*Расми 31.
Киттии
арабҳо
ҳангоми
ҳуҷум.*

намудааст, бо номи Марвониён маълум аст. Чунин номгузори шудани ин шоҳаи сулолаи Уммавиён бо номи халифаи чоруми Уммавиён – Марвон алоқаманд аст.

ҲУКМРОНИИ СУФИЯҲО. Муовияи I дар Сурия заминҳои аз Византия ишғолкардари ба даст дароварда, ба заминдори калонтарини ин ҷо табдил ёфт. Гарчанде то омадани арабҳо дар Сурия зироатпарварию обӣ тараққӣ карда буд, дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонии арабҳо бо империяи Византия шабакаи обёрии заминҳои Сурия аз қор баромад. Баъди истилои Сурия ба ин ҷо ҳуҷаинони нав омада, барои аз худ кардани заминҳои азқормонда аз меҳнати ҳазорон гуломон истифода бурданд. Ба қандани ҷӯйҳои қалон муҳандисон, обу заминшиносони до-нишманд роҳбарӣ мекарданд. Даре нагузашта заминҳои бекорхобидаю ташналаби Сурия ба минтақаи гулгулшуқуфони зироату обҷақорӣ ва боғу тоқпарварию Хилофат мубаддал гардиданд.

Хилофати Уммавиён дар замони ҳукмронии Суфияҳо истило-гариро дар Қасбқоз, Осиёи Марказӣ ва Эрони Шарқӣ давом дод. Артиши арабҳо, ки дар Сурия буд, дар мубориза бар зидди Византия истифода бурда мешуд. Хамин тариқ, Осиёи Хурд ба минтақаи тохтутози домини арабҳо табдил ёфт. Ҳар сол дар фасли тобистон ҷузъу томҳои артиши Суфияҳо ба дарунтари Осиёи Хурд ворид шуда, ба шаҳри Константинопол наздиктар мешуданд. Муовияи I дар назди худ вазифа гузошт, ки ин шаҳри ободу зебо ва дилниширо ишғол намояд.

Соли 668 арабҳо дар соҳили осиегии халиҷи Босфор пайдо шуданд. Вале зимистони қаҳратун, нарасидани ҳӯроқворию аслиҳа ва сар задани касалии тоун ба онҳо талафоти қалон ба бор оварданд. Аз ин аҳволи лашкар боҳабар шуда, Муовияи I бо сардории Язид, ки писари ӯ буд, ба он ҷо нерӯи ҳарбии нав фиристод. Арабҳо бо ёрии ин қувва шаҳри Константинополро муҳосира карданд, вале онро ба даст дароварда натавонистанд. Бинобар хамин сабаб, то муддате аз баҳри он гузаштанд. Баъди якҷанд сол арабҳо Константинополро аз нав муҳосира карданд. Шаҳр аз тарафи хушкӣ чунон мустаҳкам буд, ки фатҳи онро имконнопазир мегардонд. Муҳосираи Константинопол қариб панҷ сол тӯл кашид. Оқибат Византия бо ёрии юнониҳо флоти арабҳоро торумор кард. Баъди ин арабҳо маҷбур шуданд, ки муҳосираи Константинополро қатъ кунанд.

Ҳангоми лашкаркашии дуёми худ арабҳо ҷазираи Кипро ишғол карда, то халиҷи Босфор ва Шохи Тиллоии наздикии Константинопол рафта расиданд.

Дар замони ҳукмронии Муовияи I Хилофати Уммавиён давлати муттаҳидаю марказиятноқ набуд. Лашкаркашон ва ҳокимони вилоятҳо бе назорат буданд. Бо вучуди ин на-мояндагони ашрофи қабилаҳои араб, ки онҳоро халифа ба вазифаҳои баланд таъин карда буд, панҷяки ғаниматҳои ҳарбӣ ва андозии гункардашударо ба Димишқ равон мекарданд.

Дар минтақаҳои гуногуни Хилофат халифа ноибони худро таъин мекард. Вале на ҳамаи минтақаҳо ба ӯ итоат мекарданд. Миср пурра дар ихтиёри Амр ибни ал-Аса буд. Дар Ироқ бошад, ба халифа лозим меомад, ки қувва ба қор барад. Шибҳо ва хоричшудагони дар инҷобуда ҳокимияти Муовияро эътироф накарда, роҳбари олии худ писари Алӣ - Ҳасанро, ки модараш Фотима - духтари Муҳаммад (с) пайгамбар буд, эътироф мекарданд. Онҳо Муовияро ҷинояткори ҳокимиятро бо зӯри кашадагирифта мешумориданд.

Хоричшудагонро дар Ироқ ва Эрон хуб дастгирӣ мекарданд. Мардуми ин ҷо мартабаи халифа ва имоми шиъаро эътироф намекарданд.

ҶОЦИАИ ҚАРБАЛО. Баъди вафоти Муовия ба тахти хилофати Уммавиён писари ӯ Язид нишаст. Ӯро Муовия ҳанӯз ҳангоми зинда буданаш вориси худ эълон карда, хост, ки ба мартабаи халифаи Димишқ расонад. Лекин мувофиқи анъанаи қабилаҳои Макка халифа бояд интиҳоб карда мешуд. Бо ҳамин сабаб муҳолифони ба Язид мерос додани тоҷу тахти хилофат қаҳру қазаби тарафдорони ин иқдомро ба вучуд овард. Ба ин иқдом махсусан авлоди Муҳаммад ва Алӣ зид баромаданд. Баромади аввалини ошкорои зидди Язид аз тарафи Ҳусейн доир гардид. Ӯ писари дуёми Алию Фотима ва набераи Муҳаммад пайгамбар буд. Ҳусейн худро вориси қонунии ҳокимияти олии Хилофати Уммавиён медонист.

Ҳусейн дар Макка аз ҳисоби ҷонибдорони худ дастаи мусаллаҳи 300-нафара ташкил намуда, ба Куфа раҳсипор шуд. Ба муқобили Ҳусейн ҳокими маҳаллии Уммавиён - Убайдулло ибни Зиёд бо лашкари сершумори худ баромад. Ӯ дастаи камшумори Ҳусейнро дар дашти Қарбало муҳоҷира намуд. Дар задухӯрди нобаробаре, ки соли 680 сурат гирифта буд, дастаи Ҳусейн пурра

торумор карда шуда, худи Хусейн ба шаҳодат расид. Ин фочиъа дар моҳи мухаррам ба амал омадааст. Бинобар ҳамин пайравони мазҳаби шиъа ҳар сол дар рӯзи шаҳодати Хусейн мотам мегиранд.

ХИЛОФАТИ УММАВИЁН ДАР АҲДИ МАРВОНИҲО.

Халифа Муовияи II, ки ба тахти хилофат ба ҷои Язид нишаст, қори шоёне накарда, дере нагузашта, вафот мекунад. Ин хабарро шунида, лашкари Сурия ба Арабистон баргашта, номзадии Марвон ибни Ҳакимро ба вазифаи халифаи Димишк дастгирӣ кард. Марвон ибни Ҳаким дар маҷлиси ҷонибдорони Уммавиҳо халифа эълон карда шуд. Вале ӯ баъди як соли ҳукмронӣ аз касалии тоун вафот кард.

Баъди вафоти Марвон Хилофати Уммавиёноро халифаҳо Абдулмалик ва Волиди I идора карданд.

Ҳангоми ба тахти Хилофати Уммавиён нишастани Абдулмалик танҳо Сурия ва Миср дар зери ҳокимияти халифаи Димишк қарор доштанд. Аҳолии Арабистони Ғарбӣ ва Марказӣ, Ироқ ва вилоятҳои шарқии Хилофат ба ҳокими Макка – Абдуллоҳ ибни Зубайр иттиҳод мекарданд.

Соли 691 Абдулмалик бо лашкари худ ба Куфа дохил шуда, Ироқро ба Уммавиён тобеъ қунонд. Соли дигар амалиётҳои ҳарбии Абдулмалик дар Ҳиҷоз оғоз ёфтанд. Ин вақт Ҳиҷоз дар зери ҳокимияти Ибни Зубайр буд. Ӯ талаб мекард, ки хоҷиёни ба зиёрати Каъба ба Макка омада ба ӯ савганд ёд қунанд. Барои ба Ибни Зубайр берун аз Арабистон пеш бурда натавонистани таблиғот Абдулмалик муқаррар намуд, ки хоҷиҳо ба ҷои Макка ба зиёрати Байтулмуқаддас раванд.

*Расми 32.
Дар доруҳона.*

Ба муқобили Ибни Зубайр ба Макка аз ҳисоби арабҳои Миср бо сардории Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуф лашкар фиристонда шуд. Ин лашкар баъди муҳосираи панҷҳафтаина Маккаро ишғол кард. Ибни Зубайр илоҷи муқобилиятро аз даст дода, аз модари пираш, ки қариб 100-сола буд, илоҷи воқеаро пурсид. Модари Ибни Зубайр духтари халифа Абӯбакр – хоҳари Ойша буд. Ӯ ба писараш маслиҳат дод, ки бар зидди Ҳаҷҷоҷ мубориза барад. Ҳамин тарик, Ибни Зубайр дар майдони набард халок гардид. Бо фармони Ҳаҷҷоҷ каллаи Ибни Зубайри кушташударо ба Абдулмалик, ба Димишқ фиристонида, часадашро чормех карданд.

Баъди халок шудани Ибни Зубайр халифа Абдулмалик Ҳаҷҷоҷро дар Ироқ ноиби худ таъйин намуд.

ЗАБТКОРИҲОИ МАРВОНИҲО. Забти шимоли Африқо, ки он чоро арабҳо Мағриб меномиданд, ҳанӯз соли 683 оғоз ёфта буд. Он вақт лашкаркаши араб Оқба ибни Нафис, ки дохили Мағриб ба масофаи хеле зиёд даромада буд, ба доми қабилаҳои барбарҳо афтада, халок шуд.

Дар охири асри VII лашкари арабҳо аз нав дар Мағриб пайдо шуда, шаҳри Карфагени Тунисро ишғол намуд. Дар оғози

асри VIII лашкаркаши араб Мӯсо ибни Нусайр ба Африқои Шимолӣ омада, дар ин ҷо ноиби аввали халифа шуд. Дар зери фармондеҳии Мӯсо ибни Нусайр лашкари арабҳо тамоми Мағрибро ишғол намуда, соли 709 ба соҳилҳои уқёнуси Атлантик баромад. Арабҳо дар рафти ин лашкаркашӣ ба муқовимати сахти барбарҳо дучор шуда, талафоти калон ҳам дода буданд.

Баҳори соли 711 Мӯсо ибни Нусайр ба Пиреней, ки арабҳо онро "Андалус" меномиданд, ёрдамчии худ барбар Тарикро фиристод. Дар зери роҳбарии Тарик 300 араб ва

Расми 33. Гумбаз дар меҳроби Масҷиди Курдоб.

700 барбарӣ муттаҳид карда шуда буданд. Тарик бо лашкари худ ҳамон сол қаламрави зиёди Пиренейро ишғол кард. Соли 712 арабҳо флоти худро ба соҳилҳои Пиреней равон карданд. Ин дафъа ба артиши арабҳо худи Ибни Нусайр фармондеҳӣ мекард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Андалусро ишғол кунад.

Арабҳо ханӯз аз нимаи дуҷоми асри VII сар карда, дар худудҳои Осиёи Марказӣ пайдо шуданд. Онҳо дар ин давра борҳо ба Бухоро ва шаҳру минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ ҳучум карда, ғанимати зиёди қиматбаҳо ба даст оварда, баъд ба тарафи дарёи Аму ақиб бармегаштанд. Вале дар аввали асри VIII лашкари арабҳо дар зери роҳбарии ноиби халифа дар Хуросон Қутайба ибни Муслим ба ишғоли Осиёи Марказӣ шурӯъ карда, Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва шаҳру маҳалҳои дигари онро пайҳам ба даст овард. Арабҳо дар зарфи 30 соли аввали асри VIII тавонистанд, ки тамоми Осиёи Марказиро ишғол намуда, дар ин ҷо ҳокимияти Хилофати Димишқро барпо намуда, дини исломро паҳн кунанд.

Марвониҳо дар лашкаркашиҳои худ дар самтҳои дигар низ муваффақиятҳои калон ба даст дароварда, Хилофати Димишқро ба империяи бузурги марказонидашуда табдил доданд.

ЛУФАТ

Суллолаи Уммавиён – дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Ноиби халифа – дар минтақаҳои Хилофати Араб халифа намояндагони худро ҳоким таъйин мекард, ки онро ноиби халифа меномиданд.

Имоми шиъа – пешвои расмии мусулмонони шиъа аст.

Барбарҳо – қабилаҳои арабе, ки дар Африқои Шимолӣ суқунат доштанд.

Касалии тоун – вабо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи рафти таъсисёбии Хилофати Уммавиён нақл кунед.
2. Кадом ду шоҳи халифаҳои суллолаи Уммавиёнро медонед?
3. Суфияҳо Хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Дар бораи муборизаи Муовияи I ва писари ӯ Язид бар зидди империяи Византия маълумот диҳед.
5. Оё арабҳо ба ишғоли Константинопол муваффақ шуданд?
6. Оё тамоми Хилофати Араб ба Муовияи I итоат мекард?
7. Дар бораи "фоҷиаи Карбало" чиҳо медонед?

8. Чаро ба тахти хилофат нишастани Язид муқовимати калонро ба вучуд овард?
9. Дар бораи Марвониҳо маълумот диҳед.
10. Оё Шумо медонед, ки Абулмалик хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекард?
11. Марвониҳо кучоҳоро ишғол карда, ба Хилофати Димишқ ҳамроҳ намуданд?
12. Таърихи аз ҷониби арабҳо ишғол гардидани Мағриб ва Андалусро баён кунед.
13. Ибни Нусайр ва Тариқ ба арабҳо чӣ хизмат кардаанд?
14. Арабҳо Осиеи Марказиро кай ишғол намуданд?

§ 14-15. ХИЛОФАТИ АББОСИЁН

ШҶРИШИ АБҶМУСЛИМ. Дар замони таназзули ҳокимияти сулолаи Уммавиён ҳаракати озодиҳононаи халқҳои хилофат авҷ гирифт. Қариб сар то сари онро шӯришҳо фаро гирифтанд. Шӯриши калонтарин дар Хуросон ба амал омад, ки сардори он Абӯмуслим буд.

Расми 34. Манораи масҷид дар Қайруан (Тунис, асри IX).

Шӯриши Абӯмуслим соли 747 дар Марв оғоз ёфтааст. Бо даъвати ӯ мардуми Эрони Шимолӣ ва Осиеи Марказӣ ба муқобили ҳокимияти сулолаи Уммавиён бархостанд. Баъдтар шӯриш Эрони Ғарбӣ ва Ироқро низ фаро гирифт. Халифаи Димишқ Марвони II ба ноиби Хуросон Наср ибни Сайёр су-пориш дод, ки аз ҳисоби мардуми арабу эронӣ лашкар ҷамъ карда, шӯриши Абӯмуслимро, ки акнун барои тахту тоҷи Уммавиён хатарнок шуда буд, торумор кунад. Вале зӯри ӯ ба ин қор нарасид. Баръакс, ҷангро бохта, маҷбур шуд, ки пойтахти Хуросон шаҳри Марвро тарк карда, бо боқимондаҳои лашкар ба Нишопур равад, то ки аз нав аскар ҷамъ карда, бар зидди Абӯмуслим муборизаро давом диҳад.

Аз нақшаи ибни Сайёр бохабар шуда, Абӯмуслим бо сардории яке аз фармондеҳони беҳтарини худ бар зидди ӯ лашкар

фиристонд. Қўшуни фиристодаи Абӯмуслим дере нагузашта дар Нишопур лашкари халифаро торумор кард. Уммавиён гарчанде тамоми кувваашонро гун карда, як маротиба ба шӯришчиён зарба заданд, лекин аз ин зиёд кори дигаре карда натавонистанд. Абӯмуслим баъди ин шикаст лашкарашро боз ҳам зиёдтару боқувваттар карда, ба хучуми ҳалқунандаи зидди Марвони II раҳсипор шуд. Марвони II хост, ки лашкари Сурияро бар зидди Абӯмуслим истифода барад, вале вай нисбат ба худӣ ӯ душманона муносибат кард. Марвони II дар Сурия ба муроде ноил нашуда, ба Миср раҳсипор шуд, вале фармондеҳи Абӯмуслим – Абдуллоҳ ибни Алӣ бо лашкари калон ўро думболагирӣ карда, то Миср рафт. Дар ин ҷо лашкари халифа ба бадқирдорие муттаҳам шуда, обрӯяш рехт. Халифа дар амал бе лашкар монда, хост ки ба Мағриб фирор кунад, вале дастгир ва қатл карда шуд.

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аз ғалаба бар Марвони II на шӯришчиён, балки Абулаббос истифода бурда, ба тахти Хилофати Бағдод нишаст ва асосгузори сулолаи нави халифаҳои араб шуд. Бо амри Аббос аъзоёни хонадони Уммавиён нест карда шуданд. Аз ин сулола танҳо як нафар – Абдурахмон ҷон ба саломат бурда, ба Испания гурехт ва соли 756 худро амири Андалус эълон кард.

Аз қуштори Аббос Абӯмуслим ҳам наҷот ёфта натавонист. Ба ҷои он ки ба Абӯмуслим барои шикаст додани Марвони II миннатдорӣ изҳор кунад, халифаи нав ўро ба зиндон партофта, баъди ҷанде қатл кард.

Расми 35. Масҷиди Умар - "Қубат-ас-Саҳро".

Халифаҳои сулолаи нав аз амаки Муҳаммад пайгамбар – Аббос оғоз ёфтааст. Яъне, чун авлоди Алӣ ибни Абӯтолиб Абулаббос ба хонадони пайгамбари Аллоҳ мансуб буд.

Аббос аз газаби Марвони II тарсида, дар Куфа пинҳон шуд. Баъди дар назди мардуми Куфа савганд ёд кардан Абулаббос ба шаҳри Анбар рафта, қароргоҳи худро ташкил намуд. Ба ин ҷо аз тамоми ғӯшаю канори хилофат хешу табори ӯ чамъ омада, иброз доштанд, ки омадаанд, то ки ба халифаи нав итоат кунанд. Абулаббос 4 сол ҳукмронӣ карда, соли 754 дар синни 30-солагӣ вафот кард. Ҳангоми беморӣ Абулаббос бародари худ Абӯҷаъфарро вориси тахту тоҷи Аббосиён эълон кард. Баъди ба тахт нишастан халифаи нав номи "Мансур"-ро гирифт, ки маънояш "ғолиб" мебошад.

ШАҲРИ БАҒДОД. Бағдод аввал "Мадина-ас-салом", яъне "Хонаи сулҳ ва некӯкорӣ" ном дошт. Ин шаҳрро халифа Мансур соли 762 дар ҷои деҳаи "суқ Бағдод", яъне "бозори Бағдод" бунёд кардааст. Номи Хилофати Бағдод аз номи пойтахти сулолаи Аббосиён гирифта шудааст.

Бағдод дар соҳили рости дарёи Дачла, шимолтари ҷуйи калони Сарат, ки ин дарёро ба дарёи Фурот мепайваст, бунёд гардид. Барои сохтани шаҳри Бағдод бо амри Мансур мардуми Байнаннаҳрайн, Ироқ ва ҳатто Сурияю Эрон иҷборан ҷалб карда шуда буданд. Шумораи онҳо 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Соли оянда хазина ва идораҳои давлатии Аббосиён аз Куфа ба Бағдод кӯчонида шуданд. Сохтмони шаҳри Бағдод соли 766 анҷом ёфт. Атрофи Бағдодро ду девори гирди қалъа иҳота мекард. Баъди девор хандаки чуқури сероб мавҷуд буд.

Дар қисмати марказии шаҳр қасри халифа ҷойгир буд, ки он бо девори дохилӣ иҳота карда шуда буд. Ин қасрро "Дарвозаҳои тиллоӣ" ё "Гумбази сабз" меномиданд, зеро боми толори тоҷу тахти халифа гумбази калони ҷилдор дошт. Дар шафати қаср масҷид сохта шуда буд. Аз қалъа каме дуртар идораҳои давлатӣ, хобгоҳи горд, ҳарамии оилавии халифа ва амалдорони давлатӣ ҷойгир буданд. Зиндон аз қасри халифа каме дуртар воқеъ буд. Шаҳр чор дарвоза дошт – дарвозаи Басра, дарвозаи Хуросон, дарвозаи Сурия ва дарвозаи Куфа. Роҳҳои баромад аз ин дарвозаҳо аз маркази шаҳр оғоз ёфта буданд.

Шаҳри Бағдод дар асри IX ба яке аз шаҳрҳои калонтарини тичоратию ҳунармандӣ табдил ёфта, тарафи ҷаби дарёи Дачларо

низ дар бар гирифта, ба маркази асосии маданияи маъмурии Хилофат мубаддал гардид. Тамоми Хилофати бузург аз тарафи халифаҳои Аббосиён аз ҳамин шахр идора карда мешуд.

ШҶҶРИШИ МУҚАННАЪ. ШҶҶриши Муқаннаъ дар Мовароуннахр соли 776 оғоз ёфта, то соли 783 давом кардааст. Ин ҳаракати оммавиरो "шҶҶриши сафедҷомагон" номидаанд. Аз арабӣ тарҷумаи "Муқаннаъ" ҳамин маъниро дорад.

Муқаннаъ дар аввал ҳам муқобили Абӯмуслим ва ҳам муқобили Аббос буд. Бо сабаби таблиғоти зидди Аббосиён Муқаннаъро халифа Мансур дар Марв дастгир карда, ба яке аз зиндонҳои Бағдод партофт. Вале ӯ дере нагузашта, аз он ҷо гурехта, ба Марв баргашт. Баъд аз Марв ба Мовароуннахр омада, мардумро ба муборизаи зидди арабҳо даъват намуд.

Дар ғойбии Муқаннаъ дар Мовароуннахр "шҶҶриши сафедҷомагон" васеъ паҳн шуда, қисми зиёди водихои Қашқадарё ва Зарафшонро фаро гирифт. Дере нагузашта шҶҶриш ба Бухоро ҳам омад.

Сабаби дар зери парчами Муқаннаъ муттаҳидшавии мардуми Мовароуннахр он буд, ки баъди омадани арабҳо мардуми меҳнаткаш озодии худро аз даст доданд. Арабҳо кишоварзон ва хунармандонро бо андозҳои миёншикан кашшоқ карданд. Ғайр аз ин, арабҳо аҳолии Мовароуннахрро дар сохтмони иншоотҳои бинокорӣ, кандани ҷӯй, роҳҳо ва корҳои дигари ҷамъиятӣ бепул истифода мебуданд.

Муқаннаъ ба Осиёи Марказӣ омада, ба тобеонаш фармуд, ки дар кӯҳи Санам қалъаи мустаҳкам созанд. Ин фармони Муқаннаъ бо тезӣ иҷро карда шуд.

*Расми 36.
Марокаш
ва заминҳои
ба он ҳамсоя.
Харитаи асри
XV-и аврупоӣ.*

Халифа Махдї, ки дар Нишопур буд, ба муқобили Муқаннаъ артиши сершумору пурзӯри худро сафарбар кард. Халифа ба Нишопур барои он омад, ки дар мубориза бар зидди Муқаннаъ шахсан роҳбарӣ кунад. Махдї аксарияти фармондеҳони артишро барои бечуръатию ноӯҳдабарой аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷои онҳо дигаронро таъйин намуд. Сарфи назар аз ин дар ибтидо ӯ шӯриши "сафедҷомагон"-ро пахш карда натавонист. Ба Махдї лозим омад, ки барои ин кор 7 сол сарф кунад. Дар муҳорибаи охирин ҳам шӯришчиён қалъаи худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд, гарчанде ки лашкари халифа аз онҳо чандин маротиба зиёд буд.

Вақте ки лашкари халифа қалъаро фатҳ мекунад, Муқаннаъ заҳр хӯрда, мемирад. Шӯриши "сафедҷомагон" шикаст хӯрд. Ҳамин тариқ, дар Мовароуннаҳр умри ҳокимияти Аббосиён боз якҷанд даҳсолаи дигар дароз шуд.

ИДОРАИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Хилофати Бағдод давлати исломӣ буд. Мувофиқи қонунҳои мазҳаби сунӣ халифаи Аббосиён вазифаи имом ва амир, яъне ҳокимияти динӣ ва дунявӣ хилофатро дар ихтиёри худ дошт. Халифа ҳамчун сарвари мусулмонон, ворис ва муовини Муҳаммад пайгамбар ва ҳатто намояндаи Аллоҳ дар Замин, аз ин рӯ, соҳиби олии тамоми замин ва бонгарихои дигари мамлакат ба шумор мерафт. Ҳокимияти халифа номаҳдуд, яъне мутлақ буд. Табақаи болоии ин мутлақиятро аъзоёни сулола ва наздикони дигари халифа ташкил менамуданд. Ноибони халифа дар вилоятҳо аз тарафи халифа таъйин карда мешуданд ва танҳо ба ӯ итоат мекарданд.

Азхудкунии андозҳо аз тарафи ноибони халифа кирдори гайриқонунӣ шуморида шуда, гунаҳкор ба ҷазои саҳт гирифтор карда мешуд.

Ашрофони араб танҳо хилофатро идора карда наметавонишанд. Нуфузи ашхоси маъруфи эронӣ то андозае баланд буд, ки халифаҳо маҷбур шуданд хилофатро бо ҳамроҳии онҳо идора кунанд.

Мансури Аббосӣ номҳои мақомоти ҳокимияти марказӣ ва тарзи идоракунии хилофатро мисли Сосониён таш-

Расми 37. Нақшу тигори манораи масҷиди ал-Ҳаким дар Қазвир.

кил намуд. Доир ба соҳаҳои алоҳида вазоратҳо мавҷуд буданд. Ба вазоратҳо вазирон роҳбарӣ мекарданд. Дар зарфи ним аср ин вазифаҳо асосан аъзоёни сулолаи Бармакиҳои Эрон иҷро менамуданд. Яке аз вазирон сарвазир шуд. Ӯ ёрдамчи аввали халифа ба ҳисоб мерафт. Сарвазир дар ихтиёри худ дастгоҳи идораи молия, артиш ва муассисаи назорати давлатиро дошт. Сарвазир инчунин мӯҳри халифаро ихтиёрдорӣ мекард. Ҳамчун соҳиби мӯҳр сарвазир тамоми ҳокимияти олиро ба худ тобеъ карда буд. Ба амру фармонҳо ва ҳуҷҷатҳои дигари аз ҷониби халифа ба даст расида мӯҳр мемонд. Барои ба санадҳо паҳш кардани мӯҳр аз халифа иҷозат намерасид Ашроф ва амалдорони эронӣ ҳамин тариқ, тавассути Бармакиҳо халифаро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд.

Халифа Ҳорунаррашид (786–809) Бармакиҳо аз ҳокимият маҳрум ва як қисми онҳо қатл кард. Вале аъзоёни ин сулола боз муддати дуру дароз ба халифаҳои Аббосиён ва давлатҳои Тоҳирӣ, Саффорӣ, Ғазнавиён ва Салҷуқиён дар вазифаҳои гуногуни баланди давлатӣ хизмат карданд.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аббосиён ҳудудҳои империяи ташкилкардаи Уммавиёнро ҳанӯз аз аввали ҳукмронии худ дар дасташон нигоҳ дошта натавонистанд. Барҳамхӯрии Хилофати Бағдод аз қисмати ғарбии он оғоз ёфт. Андалусия ба ҳайати Хилофати Бағдод дохил нашуд. Дар ин вилоят Абдураҳмон, ки аз таъкиби Аббосиён ба ин ҷо фирор карда буд, Хилофати Курдобаро ташкил намуд. Дар охири он

Расми 38. Масҷиди калон дар Кайруан (Тунис). Асри X.

асри VIII Магриб ҳам аз хилофат чудо шуд. Онро имоми шиъа Идрис забт карда, ба сулолаи мустакили Идрисҳо асос гузошт. Соли 800 ноиби Магриб Иброҳим Ибни Аглаб Африқои Шимолиро чудо карда, подшоҳи он шуд. Қисмати боқимондаи Хилофати Араб то муддати муайян дар ҳайати Хилофати Бағдод монд. Аз байн қариб боз 200 сол сипарӣ шуд. Дар тӯли ин давра дар тамоми ғушаю канорҳои Хилофати Бағдод бар зидди истибдоди Аббосиён ҳаракатҳои халқӣ ба амал омаданд. Ҳаракати хуррамиҳо ва зинҷҳо калонтарини онҳо буда, ҳокимияти Хилофати Аббосиёро боз ҳам заифтар гардонд. Вилоятҳо ҳам аз тобеияти халифаҳо мебаромаданд. Давлатҳои, ки як вақтҳо аз тарафи Уммавиён забт карда шуда буданд, аз ҳайати Хилофати Бағдод баромада, давлатҳои соҳибистиклолро ташкил менамуданд.

Дар миёнаҳои асри IX Мисри ҳам истиқлолият ба даст овард. Аз Хилофати Бағдод аввал Хуросон ва сипас Эрони Ғарбӣ чудо шуд. Дар Мовароуннаҳр ва Хуросон аввал давлатҳои Тоҳириён ва Сафориён ва баъд давлати Сомониён тавлид ёфт. Дар Фурут давлати мустакили Мосул таъсис гардид. Дар нимаи дуҷуми асри X дар Эрони Шарқӣ ва як қисми Афғонистон давлати туркию эронии Ғазнавиён ташкил ёфт. Дар миёнаҳои ин аср дар ихтиёри халифаҳои Аббосиён Арабистон ва як қисми Байнаннаҳрайни атрофи шаҳри Бағдод монду халос.

Соли 1055 Бағдодро туркҳои салҷуқӣ ишғол карданд. Намоёндаи туркҳо Тугрулбек худро султони ин давлати нав эълон кард. Баъди ин дар дасти халифаҳо танҳо вазифаи роҳбарӣ ба дини ислом монду бас. Халифаҳо пойтахти худро ба Самарра кӯчонданд. Халифаҳои аббосӣ то соли 1258, яъне то ба ин ҷо омадани истилогарони Мугул сарвари дини исломро ба ўҳда доштанд.

САРЧАШМА

НАМУДҲОИ ЗАМИНДОРӢ ДАР ХИЛОФАТИ АРАБ ДАР АСРИ XI

Тамоми замин ба чор намуд тақсим мешавад.

Намуди якум – заминҳое, ки мусулмонҳо ба қор андохтаанд. Ин замини ушр (дахяки ҳосили ин заминҳоро арабҳои мусулмон ба давлат месупориданд) мебошад ва ба он хироч (андоз ба замин андохта мешавад. Ин андоз аз онҳое ситонида мешуд, ки ба

арабҳо тобеъ шуда бошанд ҳам, дини худро аз даст надодаанд. – *Шарҳи Т. Зиёев*) андохтан манъ аст...

Намуди дуҷум – заминҳое, ки соҳибонашон дини исломро қабул карда, онҳоро бо ҳамин роҳ аз даст надодаанд...

Намуди сеюм – заминҳое, ки аз бединҳо бо зури яроқ кашида гирифта шудаанд...

Намуди чорум – заминҳое, ки бединҳо оид ба онҳо қарор дод ба имзо расонидаанд, намуди махсуси замин аст, ки ба он хироч андохта мешавад...

Хироч чӣ дар сурати қабули ислом ва чӣ дар мавриди пайдо намудани пуштибон тағйирнопазир аст. Ин заминҳоро фуруҳтан мумкин нест, чунки мақоми мулкҳои вақфо доранд...

ЛУФАТ

Ҳаракати озодихоҳона – халқҳои мустамлика ва тобеъ барои озодӣ ва истиқлолияти давлатӣ мубориза мебаранд.

Мағриб – маънояш "ғарб" буда, арабҳо Африқои Шимолиро, ки қисмати ғарбии хилофатро ташкил мекард, ҳамин тавр меномиданд.

Масҷид – ҷои ибодати мусулмонҳо.

Мовароуннаҳр – калимаи арабӣ буда, маънояш "он тарафи дарё" аст (он тарафи дарёи Аму дар назар дошта шудааст).

Давлати исломӣ – чунин мамлакатеро меноманд, ки ислом дини давлатии он аст.

Боч – аз фуруши мол ситонида мешавад (намуди андоз).

Хироч – аз истифодаи замин ситонида мешавад (намуди андоз).

Сарвазир – вазири асосӣ, сардори вазирон.

Салҷуқ – пешвои яке аз қабилаҳои туркӣ.

Султонӣ – сохти яке аз намудҳои давлати исломӣ, ки онро Султон идора мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Абӯмуслим чаро шӯриш бардошт?
2. Муборизаи шӯришчиён бар зидди халифа Марвони II чӣ дод?
3. Абулаббос кай ва чӣ тавр дар Хилофати Араб ба сари ҳокимият омад?
4. Дар бораи бунёди шаҳри Бағдод маълумот диҳед.
5. Номи "Хилофати Бағдод" аз кучо пайдо шудааст?
6. Шӯриши Муқаннаъ кай ва дар кучо оғоз шудааст?
7. Рафти шикасти шӯриши Муқаннаъро шарҳ диҳед.
8. Чаро шӯриши Муқаннаъ "шӯриши сафедҷомагон" ном гирифтааст?
9. Дар бораи идораи Хилофати Аббосиён чӣро медонед?
10. Дар бораи сулолаи Бармакиҳо чӣ суханҳои неқ гуфта метавонед?

11. Дар замони ҳукмронии Уммавиён кадом музофотҳо мустақилият ба даст дароварданд? Дар замони ҳукмронии Аббосиён чӣ?
12. Хилофати Аббосиён кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шудааст?

§ 16. МАДАНИЯТИ ХИЛОФАТИ АРАБ

Дар рушду нумӯи маданияти Хилофат забони арабӣ хизмати бузург кардааст. Ин забон натавоҷ забони дини ислом, балки забони илму фарҳанги Хилофат ҳам буда, маданияти халқҳои сокини онро баланд бардошт. Маданияти бои Хилофати Араб дар натиҷаи таъсири маданияти халқҳои тамоми музофотҳои он ташаккул ёфтааст. Яъне, дар маданияти ин шоҳаншоҳӣ унсурҳои маданияти Сурия, Эрон, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Мағриб, Андалус, Қарқоз ва Византия, аз як тараф ва маданияти нимҷазираи Арабистон, аз тарафи дигар, таҷассум ёфтааст.

ХАТИ АРАБӢ. Дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб хуруфоти арабӣ яке аз унсурҳои асосӣ буд. Дар баробари зуҳури дини ислом дар сар то сари Хилофати Араб хуруфоти ягонаи арабӣ низ ҷорӣ карда шуд. Бо ин хат ҳам китобҳои муқаддаси дини ислом, ҳам асарҳои илмӣ, ҳам адабӣ иншо шуда, корғузори давлатӣ низ тавассути он сурат мегирифт.

Хати арабӣ мураккаб буда, аз тарафи рост ба чап навиштау хонда мешавад. Яке аз сабабҳои зуд паҳн шудани хуруфоти арабӣ дар тамоми Хилофати Араб он буд, ки "Қуръон" ва китобҳои дигари дини ислом бо ҳамин хат навишта шудаанд.

Расми 39. Номи маҷмӯаи афсонаҳои "Ҳазору як шаб" дар яке аз дастнависҳои аҳди мамлукҳо.

Хондани хати арабӣ меҳнати зиёд ва истеъдоди баландро тақозо мекард. Талабагони мактабу мадрасаҳо матнҳои китобҳои динӣ ва адабию илмиро азёд мекарданд.

МАКТАБ. Таълими насли наврас дар мактабу мадрасаҳо сурат мегирифт. Дар масҷидҳо мактабҳои ибтидоӣ фаъолият мекарданд. Дар ҷойҳои сараҳои ва шаҳрҳо мадрасаҳои сершумор кушода мешуданд. Мадрасаҳо маълумоти миёна ва олии медоданд.

Агар дар мактабҳои ибтидоӣ асосан хондану навиштан ва зарурати дини исломро ёд меода бошанд, пас дар мадрасаҳо илмҳои фикҳ, фалсафа, мантиқ, адабиёт, таърих, ҷуғрофия, табиёт, риёзӣ, ҳандаса, нучум ва илмҳои дигарро таълим медоданд. Хатмкунандагони мадрасаҳо дониши баланд доштанд. Як қисми онҳо ба зудӣ ба қатори мударрисҳо, олимони ва шоиру нависандагон дохил шуда, дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб саҳми калон мегузоштанд.

МАСҶИД. Масҷид ҷои тоату ибодати мардуми мусулмон ва тарбияи ахлоқии ҷавонону калонсолон мебошад. Дар ҳама ҷойҳои, ки мусулмонон сукунат доштанд, масҷидҳо сохта шуда буданд. Масҷид манораи баланд дошт, ки он барои азон гуфтан, яъне ба намоз даъват кардани мусулмонҳо хизмат мекард. Шаҳси ба намоз даъваткунандаро муаззин меноманд.

Ҳангоми намозгузори бояд рӯй ба тарафи меҳроб нигаронида шуда бошад. Он дар хати байни намозгузoron ва самти Каъба сохта шудааст, Меҳроб минбар ҳам дорад.

Мусулмонон дар як шабонарӯз 5 маротиба намоз мехонанд. Намоз аз фарз ва суннат иборат аст. Он мусулмонҳое, ки дар мазҳаби шиъа ҳастанд, танҳо намози фарзо адо мекунанд.

*Расми 40.
"Ҷангали сутунҳо"
дар масҷиди
Курдоб, Испания.
Асри X.*

Ба намозгузорӣ муллоимом роҳбарӣ мекунад. Ҳангоми иҷрои вазифаи худ ӯ аз дигар намозгузoron каме пештар меистад. Шахсони вазифаи муллоимомро иҷро мекардагӣ дар дини ислом ба мартабаи баланд соҳиб буда, ахлоқи поки исломии инсонӣ доранд. Онҳо баъди намозгузории ҷамоа одатан аз минбар ояи мехонанд, аз шарияти ахлоқи исломӣ вазъ мегӯянд ва ё амри маъруф мекунанд. Намозгузорӣ мазмун ва гоҳҳои шарияти ахлоқи исломиро ифода карда, яке аз аркони ин дин аст.

Мардуми мусулмон намозро имрӯз ҳам ҳамон тавр мегузоранд, ки пайгамбари Аллоҳ Муҳаммад (с) фармудааст.

ИЛМ. Дар вақташ византиягӣҳо давомдихандагони маданияти юнониҳо буданд. Арабҳо низ бо хамин роҳ рафтанд. Олимони Хилофат асарҳои олимони Юнони қадимро ба забони арабӣ мегардонданд. Барои ин кор онҳо забони юнониро хуб аз худ карда буданд.

Тарҷумонҳои Хилофат асарҳои Арастуро пеш аз аврупоиҳо тарҷума карда, ба хонандагон пешкаш намудаанд. Аҷибаш он аст, ки тарҷумонҳои аврупоӣ асарҳои Арастуро на аз юнонӣ, балки аз забони арабӣ ба лотинӣ тарҷума кардаанд. Ин маънии онро дорад, ки арабҳо дар омӯзиши илми аврупоиҳо аз худи онҳо пеш гузашта буданд.

Баъд аз он ки дар Хилофат "Байт-ул-ҳикмат" ("Хонаи Ҳикмат") таъсис ёфт, дар он ҷо асарҳои сершумор оид ба илмҳои гуногун ба забони арабӣ боз ҳам бештар тарҷума ва дар Хилофат паҳн карда мешуданд, аз ҷумла, асарҳои муаллифони юнонӣ, ҳинду, эронӣ, суриягӣ, яҳудӣ.

*Расми 41
Китобхонаи
масҷид.
Минётураи
асри XIII.*

Дар Хилофати Араб, аз он ҷумла, дар Макка, Бағдод, Ҳирот, Димишқ, Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Марв, Балх, Қурдоб ва шаҳрҳои дигар марказҳои калони илмӣ мавҷуд буданд. Дар ин шаҳрҳо ва баъзе шаҳрҳои дигари Хилофат олимони забардаст ба камол расидаанд. Яке аз онҳо Абӯалӣ ибни Сино (980–1037) мебошад. Ӯ дар деҳаи Афшанаи наздикии шаҳри Бухоро таваллуд шуда, насабаш тоҷик аст. Мо аз ин аҷдоди бузургу ҳамадони оламшумули миллати худ фахр мекунем.

Расми 42. Харитаи арабии асри X.

Абӯалӣ ибни Сино аз овони кӯдакиаш меҳнатдӯст ва толибилм буд. Қуръонро бо тезӣ азёд кард. Баъд ба омӯхтани илмҳои гуногуни замони худ пардохт ва ҳанӯз ҳангоми ҷавонӣ табиби номдор шуд.

Боре барои табobati амири Бухоро Абӯалии ҷавонро даъват намуданд. Ӯ касалии амиро ташхис намуда, баъд ба табobati ӯ шурӯъ кард. Даре нагузашта, амир шифо ёфта, ба Абӯалӣ пулу мол ҳадя кард. Вале ӯ ин тӯҳфаҳоро рад карда, гуфт, ки амир ба ӯ иҷозат бидиҳад, то ки аз китобхонаи машҳури Сомониён истифода барад. Ин барои Абӯалӣ мукофоти бузургтарин буд.

Абӯалӣ ибни Сино тамоми илмҳои замони худро омӯхта, донишманди ҳамадон (энциклопедист) шуд. Махсусан дар илми тиб ба ӯ ягон олим баробар шуда натавонист. Сино тамоми донишҳои тиббии замонҳои гузашта ва замони худро омӯхта, ба ин илм дигаргуниҳои бузург дохил кард. Абӯалӣ ибни Сино донишманди бузург буд, ки аҳли илму фарҳанги он замон ӯро шайхурраис, яъне сарвари ҳамаи олимони мешумориданд. Ӯ дар бораи худ чунин мегӯяд:

*Аз қабри гили сияҳ то авҷи Зухал,
Қардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун ҷастиам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд қушода шуд, магар банди аҷал.*

Асари машҳуртарини Абӯалӣ ибни Сино "Ал-қонун фи-т-тиб" – "Қонуни тиб" мебошад. Ӯ тавре ки худ ифтихоронаву эътироф

мекунанд, ин асар то асри XVII китоби болоимизии табибону олимони ин қитъа будааст. Аз "Қонуни тиб" табибони олам имрӯз ҳам фаровон истифода мебаранд.

Яке аз олимони бузурги дигари Хилофат, ки низ тоҷик буд, дар раvнақи илми кимиё саҳми бузург гузоштааст, Ҷобир ибни Хайён мебошад. Ин олим дар шаҳри Тӯси Хуросон таваллуд шуда, ҳамчун олим дар ҳамон шаҳр ба воя расидааст. Ибни Хайёро дар Фарб Габер меномиданд. Хайён дар илмҳои зиёд асарҳо офаридааст, вале асарҳои онд ба кимиё офаридаи ӯ боиси таваҷҷӯҳи бузург аст.

Онд ба илмҳои гуногун дахҳо олимони намоёни дигарро ҳам номбар кардан мумкин аст, ки кашфиётҳои бузург карда, дар ҳазинаи илми ҷаҳонӣ саҳифаҳои дурахшон навиштаанд. Дар байни онҳо Ибни Қутайба, Абӯбакр Ҷаъфари Наршаҳӣ, Абӯҷаъфари Табарӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Рушд (Аверроэс), Абӯзайди Балхӣ, Насри Ҷайҳонӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Абӯнасри Форобӣ ҳастанд, ки як қисми онҳо ниёгони халқи тоҷик мебошанд. Дар бораи баъзеашон дар мавзӯи "Маданияти давлати Сомониён" маълумот дода мешавад.

САНЪАТИ ХИЛОФАТ. Аз байни намудҳои гуногуни санъати араб меъморӣю тасвирий бештар рушду нумӯё карда буданд. Меъморони Хилофат аз худ ёдгориҳои бинокории бузург боқӣ гузоштаанд. Онҳо масҷидҳо, қасрҳо, мақбараҳо, ҳаммомҳо, қалъаҳо ва биноҳои дигари мӯхташаму зебои ҷамъиятӣ сохтаанд. Аз ёдгориҳои аввалини меъморӣи Хилофати Араб масҷиде дар Байтулмақдас боқӣ мондааст, ки онро Масҷиди Умар меноманд. Ин масҷид дар замони хукмронии Уммавиён соли 686 сохта шуда, ҳашткунҷаи дорои гумбази баланду мӯхташам мебошад.

Шукӯҳи санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат бештар дар биноҳои масҷидҳои қасрҳо ва мадрасаҳо ифода ёфта буд. Ин қабил биноҳо аз нақшу нигор, тасвири гулу баргҳои растаниӣ иборат буда, бо хати махсуси арабӣ оро дода мешуданд.

Расми 43. Гӯшае аз мақбара-масҷиди Имом Ризо дар Машҳад.

Ёдгориҳои санъати Хилофати Арабро дар тамоми музофотҳои он вохӯрдан мумкин буд. Мо онҳоро, махсусан дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хева ва Қўқанд, ки дар Осиёи Марказӣ мебошанд, бештар дида метавонем. Ин иншоотҳои меъморӣ натавонанд зебою дилкаш ва қозибанок, балки мустақкам ҳам сохта шудаанд. Аз замони сохта шудани баъзеи онҳо зиёда аз 1000 сол гузашта бошад ҳам, то ҳол ҳусну тароват ва бузургии худро гум накардаанд. Чунин ёдгориҳои меъмориро расомиро шумо дар шаҳри ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистони имрӯза ҳам дида метавонед. Як силсилаи он дар ноҳияи Ҳисор воқеъ буда, аз қалъа, макбара ва мадрасаҳо иборат аст. Онҳо гарчанде баъди қариб 500 соли барҳам хӯрдани Хилофати Араб сохта шудаанд, вале ҳам шакл ва ҳам мазмуни меъмории Хилофати Арабро ифода намуда, имрӯз ҳам назаррабоянд.

АДАБИЁТ. Адабиёти Хилофат ҳам дастовардҳои беназир дорад. Яке аз намунаҳои баландтарини он адабиёти форсу тоҷик мебошад. Дар бораи он дар мавзӯҳои оянда маълумоти муфассалтар дода мешавад.

ЛУҒАТ

Фикҳ – илм оид ба шариати ислом.

Фалсафа – илм дар бораи қонуниятҳои инкишофи табиат, ҷомеа ва тафаккур.

Мантиқ – илм дар бораи қонуну қоидаҳои суханронӣ.

Ҳандаса – илм дар бораи ченкунӣ.

Нучум – илм дар бораи ситораҳо, ё худ илми ситорашиносӣ.

Байт-ул-ҳикмат – муассисаи калони илмӣ, ки ба Академияи илмҳо монанд буд.

Зухал – номи яке аз ситораҳои силсилаи офтобӣ.

"Ал-қонун фи-т-тиб" – "Қонуни тиб".

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мақоми забони арабиро дар Хилофат шарҳ диҳед.
2. Чаро хоҳишмандони омӯхтани хати арабӣ дар Хилофати Араб бисёр буданд?
3. Дар бораи мақтабу мадрасаҳои Хилофат маълумот диҳед.
4. Дар бораи намозгузори мусулмонҳо нақл кунед.
5. Чаро тарҷумонҳои араб китобҳои муаллифони хориҷиро ба арабӣ тарҷума мекарданд?
6. "Байт-ул-ҳикмат" чӣ гуна муассиса буд?
7. Ба далели он, ки аврупоиҳо асарҳои Арастуто аз забони арабӣ ба латинӣ тарҷума мекарданд, чӣ хел баҳо медиҳед?

8. Дар бораи рушду нумӯи илми Хилофати Араб далелҳо биёред.
9. Дар бораи муваффақиятҳои санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат маълумот диҳед.
10. Оё дар байни олимони забардасти Хилофати Араб тоҷикон ҳам буданд?

§ 17. ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН

СУЛОЛАИ ТОҲИРИЁН. Асосгузори давлати Тоҳириён Тоҳир мебошад. Тоҳир ибни Ҳусейн аз ашрофзодагони тоҷики шаҳри Фушанги Ҳирот буд. Ин шаҳр алҳол Зиндачон ном дорад.

Гарчанде ки Тоҳир асосгузори сулолаи Тоҳириён аст, вале тибки шаҷараномаи ин сулола пеш аз ӯ 9 пушти дигар гузашта будааст. Онҳоро аз аввал то Тоҳир бо тартиби пайдарҳамӣ ном мебарем: Баҳром, Моӣ Ҳусрав, Бодон, Асъл, Зурайк, Моҳони Фушангӣ, Зурайк, Мусъаб ва Ҳусейн.

Чи тавре ки ба шумо аз мавзӯи "Хилофати Аббосиён" маълум аст, халифаҳои Бағдод ба муттаҳидии Хилофат ва ба худ тобеъ кардани тамоми музофотҳои он муваффақ шуда натавонистанд. Яке аз чунин музофотҳо Эрон буд. Барои ҳамин онҳо маҷбур мешуданд, ки аз ҳокимони бонуфузи маҳаллӣ ёрӣ талабанд. Аҳволи халифа Маъмун (813–833) маҳз ҳамин тавр буд. Тоҳир

Расми 44. Давлати Тоҳириён.

*Расми 45.
Вайронаҳои
шаҳри Бам.*

ибни Хусейн ба халифа ёри расонд, то ки ӯ ҳокимияти худро дар Бағдод нигоҳ дошта тавонад.

Ба ивази хизмати сазовор Маъмун аъзоёни хонадони Тоҳириёнро дар хилофати Бағдод ба вазифаҳои баланди давлатӣ сарфароз гардонд. Масалан, Мансур ибни Талҳаро ҳокими Марву Хуросон ва Абдулло ибни Тоҳирро ҳокими вилояти Табаристон таъин кард.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Маъмун музофотҳои калонтарини дар қисмати шарқибудаи Хилофат – Хуросон ва Мовароуннаҳрро соли 821 ба ихтиёри Тоҳир ибни Хусейн супорид. Ин сана оғози салтанати давлати Тоҳириён ба ҳисоб меравад.

Баъди соли 651 аз тарафи Марвониёни Уммавӣ барҳам дода шудани давлати Сосониён дар Эрон ва Мовароуннаҳр ноибони халифаҳои араб ҳукмронӣ мекарданд. Тоҳир ибни Хусейн баъди 170 сол дар ин ҷо ба ҳукмронии сулолаи тоҷикон ибтидо гузошт. Вале ӯ Хуросонро зиёда аз 2 сол идора карда натавонист.

Ҳангоми ҳукмронии худ Тоҳир ибни Хусейн эълон кард, ки давлати ӯ соҳибистиклол аст. Ба ин эълони худ ӯ халифа Маъмунро ранҷониданӣ буд. Марғи бармаҳал нагузошт, ки Тоҳир давлати Тоҳириёнро то ба охир соҳибистиклол кунад. Гузашта аз ин, баъди марғи Тоҳир давлати Тоҳириён мумкин буд аз байн равад. Барон Тоҳириён, хушбахтона, он вақт Маъмун агар мехост ҳам, дар Хуросон ноиби дилхоҳи худро таъин карда наметавонист, чунки мардуми ин ҷо ба ӯ иттиқат намекарданд. Аз ин рӯ, ночор маҷбур шуд, ки писари Тоҳир Талҳаро ҳокими ин музофоти калони хилофат таъин кунад, вале на ҳамчун ба

*Расми 46. Гури
Яъкуби Лайс. Акс
аз "Сисстоннома".*

давлати соҳибистиклоли Тоҳириён. Дар замони ҳукмронии Талҳа (822-828) Хуросон соҳибистиклол набошад ҳам, бемайлон бо ҳамин роҳ мерафт.

Дар замони ҳукмронии Талҳа ибни Тоҳир давлати Тоҳириён акнун на аз Бағдод, балки аз пойтахти ин давлати нав - Нишопур идора карда мешуд. Тамоми қорҳои давлатӣ аз рӯи амри Талҳа сурат мегирифтанд. Тобеияти давлати Тоҳириён ба Хилофати Аббосиён танҳо дар он ифода меёфт, ки Талҳа ҳар сол аз халқ андоз чамъоварӣ намуда, ба ҳазинаи халифа мефиристонд. Инчунин Тоҳириён ҳангоми лашкаркашиҳои халифа бо лашкари худ ҳамроҳи ӯ буданд.

Талҳа намегузошт, ки намояндагони халифа ба қорҳои дохилии давлати Тоҳириён даҳлат кунанд. Ӯ Ҳамза ном намояндаи вилояти Сисстонро барои он сарқуб кард, ки ӯ баҳри гаравондани суннимазҳабон ба мазҳаби шиъа даст зада буд, гарчанде ки ин вилоят то иқдоми Ҳамза ханӯз дар ҳайати давлати Тоҳириён набуд. Баъди сарқуб кардани Ҳамза Талҳа Сисстонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

Баъди вафоти Талҳа дар вазифаи ҳокими Хуросон ӯро писараш - Алӣ иваз намуд, вале ҳокими нав дар натиҷаи сӯикасд кушта шуд. Ин тоҳирӣ бо хидояти халифа ба Миср лашкаркашида, онро бо яке аз шаҳрҳои ободу зебоаш Искандария аз нав ба Хилофати Аббосиён ҳамроҳ кард.

Дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир давлати Тоҳириён бо тамоми унсурҳои таъсис ёфт ва халифаҳо дигар бар ӯ фармонфармой карда наметавонистанд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Абдуллоҳ ибни Тоҳир кӯшиш ба ҳарч дод, ки ҳудудҳои давлати худро васеъ кунад. Ӯ Мовароуннаҳрро ба воситаи хонадони Сомониён идора мекард. Ӯ Нӯҳ ибни Асади Сосонӣ - ҳокими саркаши Истаравшанро, ки даъвои ҳукмронии Мовароуннаҳрро дошт, дастгир карда, ба шаҳри Нишопур, назди Абдуллоҳ равон кард.

Абдуллоҳ ибни Тохир барои сохибистиклол шудани давлати Тоҳириён ва аз ҳисоби Мовароуннаҳр васеъ кардани ҳудудҳо, пешрафти ҳочагино тичорат ва маданияти он хизмати бузург кардааст. Ӯ бо маънии пурра амири давлати Тоҳириён буд. Мисоле дар ин бора шаҳодат медиҳад. Солҳои 834–835 дар Синстон хушксолии шадид ба амал омад ва мардум ҳоли табоҳ дошанд. Бо амри Абдуллоҳ аз хазинаи давлатӣ ба мардуми гуруснаи ин вилоят 300 ҳазор дирам тақсим карда шуд.

Баъд аз вафоти Абдуллоҳ ба тахти подшоҳии Тоҳириён Тоҳир ибни Абдуллоҳ, ки ўро Тоҳири II ҳам меноманд, менишинад. То ин вақт ҳокимият ва давлати Тоҳириён чунон пурзӯр шуд, ки баъзе аз намоёндагонаш дар идораи Хилофати Аббосиён ҳам ширкат меварзиданд. Масалан, халифа Восиқ пешниҳоди Тоҳири II дар бораи додараш – Муҳаммадро ба вазифаи лашкаркаши Бағдод таъйин кардан бо дилу ҷон қабул кард.

Тоҳир ибни Абдуллоҳ соли 862 вафот кард ва ба тахти подшоҳии Тоҳириён тоҳирии охирин – Муҳаммад ибни Абдуллоҳ нишаст.

Ин вақт сулолаи дигари тоҷикие, ки Саффорӣён ном дошт, ба майдон баромад. Соли 873 Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ пойтахти Тоҳириён – шаҳри Нишопурро ишғол намуда, Муҳаммадро асир гирифт. Ҳамин тариқ, давлати Тоҳириён барҳам хӯрд.

САРЧАШМА

РАФТАНИ ЯЪҚУБ БА ХУРОСОН ВА ФАНО ГАШТАНИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН (Аз "Таърихи Синстон")

Пас Яъқуб рӯзгоре ба Синстон бибурд. Боз касди Хуросон кард. Ва Ҳаїс ибни Завунакро халифаи ҳеш кард дар Синстон бар Синстон... Ва чуни гуфт, ки ба талаби Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ ҳамеравем. Ва Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ба Нишопур буд, ба наздики Муҳаммад ибни Тоҳир.

Чун ба дари Нишопур омад, расул фиристод сӯи Муҳаммад Тоҳир, ки ман ба саломи ту хоҳам омад. Абдуллоҳ ибни Муҳаммад Муҳаммад ибни Тоҳирро гуфт: "Омадани ӯ ва саломи ӯ савоб нест, сипаҳ ҷамъ кун, то ӯ харб кунем". Муҳаммад ибни Тоҳир гуфт: "Мо ба ӯ харб барнаёем ва чун харб кунем, ӯ зафар ёбад ва моро ба ҷон осеб расад". Чун Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ чунон дид, барҳост ва ба Дамгон шуд.

Ва Яъқуб ба дари Нишопур фуруд омада буд. Муҳаммад ибни Тоҳир ҳамаи вузарову ҳуччоби пеши Яъқубро фиристод ва дигар рӯз худ барнишаст ва наздики Яъқуб шуд. Чун фуруд омад ва хост, ки бозгардад, Яъқуб фармуд Азиз ибни Абдуллохро, ки инонро ҳама маҳбус кун. Азиз ҳамаро боздошт ва бандҳо барниҳод – Муҳаммад ибни Тоҳирро ва хавосси ӯро тамом.

Ва сабаб он буд, ки ин банд барниҳодан ва боздоштани эшон ва қасди Яъқуб ба эшон, ки рӯзе ба он айём ба ҳарби Зинтапил ба Буст ва ӯро бикӯшт...

ЛУФАТ

Шаҷара – дарахт, бо ин ном сулоларо низ номбар мекунамд.

Амир – сарвари давлати исломӣ.

Ҷаззоб – дилкаш.

Муқтадир – пуқувват.

Умури давлатӣ – идораи давлатӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Тоҳириён маълумот диҳед.
2. Сабабаш чӣ буд, ки халифаҳои Аббосиён аъзоёни сулолаи Тоҳириёнро дар Хуросон ҳоким таъин мекарданд?
3. Давлати Тоҳириён кай таъсис ёфтааст?
4. Давлати Тоҳириёни аҳди Талҳаро шарҳ диҳед.
5. Пойтахти давлати Тоҳириёнро ном баред.
6. Давлати Тоҳириён дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир оё пуриқтидор буд?
7. Халифа Восиқ кадом пешниҳоди Тоҳири II-ро қабул кард?
8. Муносибати байниҳамдигарии Тоҳириён ва халифаҳои Аббосиён чӣ тавр сурат мегирифтанд?
9. Давлати Тоҳириён оё мустақил буд?
10. Тоҳириён давлати худро чӣ тавр идора мекарданд.
11. Давлати Тоҳириён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§ 18. ДАВЛАТИ САФФОРИЁН

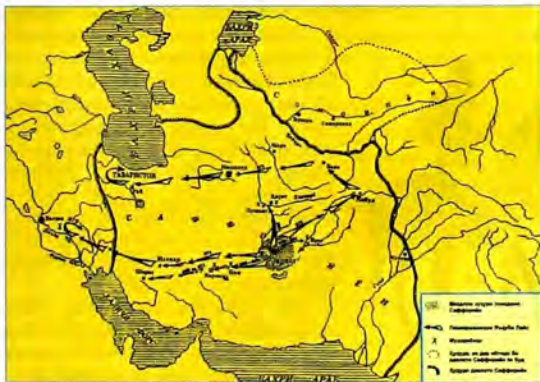
СУЛОЛАИ САФФОРИЁН. Асосгузори давлати Саффориён бародарон Яъқуб ва Амр мебошанд.

Падари Яъқуб ва Амр Лайс ном дошта, касбаш мисгар буд. Барон хамин ҳам ӯро аввал "Лайси Мисгар" ва баъд танҳо "Мисгар" ном мебуданд. Яъқуб ва Амрро писарони Мисгар номида, номи Лайс аз истеъмол баромада, бо хамин ин сулоларо "Саффориён" меномидагӣ шуданд.

Хукмронии сулолаи Саффориён хеле тӯлонӣ буда, аз Яздигурд оғоз ёфта буд ва ба он Бахроми Гур, Яздигурд (ӯ насли сеюм аст), Фирӯз, Кубод, Хусрави Анӯшервон, Хурмуз, Хусрави Парвиз, Кубод, Ардашер, Кайхусрав, Моҳон, Ҳотам ва Муъаддил идома бахшидаанд. Саффориён сулолаи тоҷикӣ аст.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Давлати Саффориён Хуросони Бузургро дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Сиистон буд. Тафсили таъсиси ин давлат чунин аст. Соли 851 Солеҳ ном шахс бар зидди Тоҳириён шӯриш бардошта, Сиистонро ба даст медарорад. Яъқуб ибни Лайс хангоми ин шӯриш дар артиши ӯ хизмат мекард. Бинобар ҳамин сабаб Солеҳ ба бародарон Лайсҳо дар лашкараш вазифаҳои баландро дод. Онҳо бо ҳамроҳии Солеҳ дар чандин муҳорибаҳо ширкат варзида, дар ин роҳ соҳиби таҷрибаи бой шуданд. Аз байн чанд сол гузашт. Бо ким-кадом сабабе Яъқуб ва Амр бар зидди Солеҳ исён бардошта, ӯро аз ҳокимият маҳрум намуданд ва баъд аз Сиистон пеш карданд.

Яъқуб дар Сиистон ҳокимиятро ба даст дароварда, ба Бӯст бар зидди Солеҳ лашкар кашида, ӯро ба қатл расонд ва ин вилоятро ба Сиистон ҳамроҳ кард. Аз ин муваффақияти худ рӯҳбаланд шуда, Яъқуб ба Хуросон лашкар кашид ва Фушангу Ҳиротро ба даст даровард. Акнун дар Хуросон дигар касе пеши

Расми 47. Харитаи давлати Саффориён.

рохи ўро гирифта наметавонист. Соли 873 Яъқуб шаҳри Нишопурро ба даст дароварда, хонаводаи Тоҳириёнро асир гирифт ва ҳамин тавр давлати Тоҳириёнро аз байн бурд. Ҳамин сана соли таъсиси давлати Саффорӣён ба ҳисоб меравад.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ХАЛИФА ВА ЯЪҚУБ. Аз давлати Тоҳириёнро барҳам зада, Хуросонро ба даст даровардани Яъқуб халифа Муътаmid ба ҳашм омад ва ба Яъқуб лаънат хонд. Аз тарси он ки Яъқуб Мовароуннахрро ҳам забт накунад, халифа саросемавор онро ба идораи Наср ибни Аҳмади Сомонӣ супорид. Шояд Яъқуб барои он ба Мовароуннахр лашкар накашид, ки дар он ҷо намояндагони сулолаи дигари тоҷикӣ - Сомониён ба ҳукмронӣ оғоз карда буданд.

Давлати Саффорӣён дар муддати кӯтоҳ пузӯр шуд. Халифа ҳис кард, ки Яъқуб ўро аз тоҷу тахти хилофати Аббосиён маҳрум мекунад. Аз ҳамин сабаб мачбур шуд ҳокимияти Яъқубро дар қаламрави ишғолкардааш эътироф кунад. Ба замми ин соли 873 бо хоҳиши том вилоятҳои Хуросон, Табаристон, Гургон, Форс, Кирмон ва Сиистонро низ ба Яъқуб супорид.

Сарфи назар аз ин некии Муътаmid, Яъқуб аз нияти барҳам задани Хилофати Аббосиён даст накашид. Бо ҳамин мақсад соли 879 ба Бағдод лашкар кашид, вале дар роҳ бемор шуда, аз олам ҷашм пӯшид.

ДАВЛАТИ САФФОРИЁН ДАР АҲДИ АМР. Баъд аз вафоти Яъқуб ба тахти подшоҳии Саффорӣён додараш - Амр нишаст.

Расми 48. Сарфармондеҳи артиши Саффорӣён. Акс аз "Сиистотнома".

Ў ҳамон замон муносибатҳои давлати Саффорӣёнро бо халифа ба роҳи дӯстию рафокат ва ҳамкорӣ ворид намуд. Муътаmid аз ин рафтори Амр шод шуда, бори дигар давлати Саффорӣёнро ба расмият шинохт. Халифа ба Амр бовар карда, идораи вилоятҳои Форс, Кирмон, Исфакон, Кӯхистон, Гургон, Табаристон, Фур, Балх, Кобул, Сиистон, Синд ва Мовароуннахрро аз нав расман ба ӯ супорид.

Дар баробари ин халифа Амрро вазифадор кард, ки ба ҳазинаи Бағдод соле 20 миллион дирам хироч супорад.

Амр ибни Лайс Сомониёнро, ки халифа қаблан дар вилоятҳои Моваро-

уннаҳр ҳоким таъин карда буд, аз вазифа дур накарда, баръакс, бо онҳо ҳамкорӣ кард. Масалан, Наср ибни Аҳмади Сомониро ба ҷанги зидди курдҳо фиристод. Наср ин супоришро иҷро карда, Аҳмади Курдро асир гирифт. Баъди ин пирӯзӣ Наср супориши дигари Амрро низ иҷро кард. Ӯ аз номи Саффориён ба ҳазинаи хилофат 4 миллион дирам супорид. Баъди ин боварӣ ва эътиқоди Амр ба хонадони Сомониён боз ҳам афзуд. Ин буд, ки Амр идоран вилоятҳои Форсу Кирмонро ҳам то муддате ба Наср ибни Аҳмади Сомонӣ вогузор кард.

Аз муносибати хуби ду сулолаи тоҷикон – Саффориён ва Сомониён душманони онҳо дар ташвиш афтада, дар байни Амр ибни Лайси Саффорӣ ва халифа низоъ андохтанд. Дар натиҷа халифа Муътаmid номи Амрро аз ҳокимии Хуросону Мовароуннаҳр хат зад. Амр фармуд, ки дар каламрави давлаташ мусулмонон номи халифари дигар дар хутба ба забон нагиранд. Халифа бар зидди Амр лашкар фиристод, вале шикаст хӯрд. Халифа мачбур шуд, ки ҳокимияти ӯро аз нав эътироф кунад. Амр аз халифа Мовароуннаҳрро талаб кард. Лекин ин талаб ба халифа хуш наомад.

Халифа дид, ки Амр саркаш ва безътимод аст ва барои ӯ Сомониёни тобеъ бехтар намуданд. Барои ҳамин Хуросонро ҳам ба сулолаи Сомониён додани шуд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Халифа Исмоили Сомониро дастгирӣ кард. Ин буд, ки Исмоил ба муқобили Амр лашкар кашид. Қўшунҳои Исмоил ва Амр дар шаҳри Балх рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин мухориба Исмоили Сомонӣ голиб баромада, Амрро асир гирифта, ба халифа супурд. Амр соли 900 ё 902 дар зиндони халифа вафот кард.

Баъди вафоти Амр давлати Саффориён тамоман заиф шуд. Набераи Амр Тохир, ки ба тахти подшоҳии Саффориён нишаст, қудрати аввалин ин давлатро аз нав барқарор карда натавонист. Соли 908 Субкорӣ ном гуломи Тохир ӯро бо ҳамроҳии бародараш асир гирифта, ба халифа супурд. Ҳамин тариқ, давлати Саффориён пурра аз байн рафт ва дар Хуросон ҳам ҳокимият ба дасти Сомониён гузашт.

Расми 49. Аскарӣ гурздори аҳди Саффориён. Акс аз "Сийстонинома".

**ЗИКРИ ТОҲИР ИБНИ МУҲАММАД
ИБНИ АМР ИБНИ ЛАЙСИ САФФОР**
(Аз "Гулистон")

Чун Амр ибни Лайс дар сарпанҷаи қазо асиру дастгир гашт, умарову аъни давлати ӯ дар Сиистон Тохирро бар тахти подшоҳӣ нишонданд. Ва ӯ бо лашкаре гарон ба Форс рафта, омили халифаро аз он ҷо берун карда, аз Форс мутаваҷҷеҳи Ахвост шуд. Ва халифа Абдуллоҳ ибни Фатҳро бо ҳадоёву табриқот пеши Исмоили Сомонӣ фиристода, аз вай илтимоси лашкарӣ намуд, ки ба дафъи Тохир фиристод. Исмоил мактубе ба Тохир фиристод, мазмуни он, ки халифа Сиистонро ба ту дода, вазифа он, ки бад-он савоб равӣ. Тохир чун бар мазмуни нома иттилоъ ёфт, роҳи Сиистон пеш гирифт.

Ва дар "Мунтазим" мазкур аст, ки Тохир ҳадоё назди Исмоил фиристода, илтимос намуд, ки аз халифа дархоҳад, то баъзе аз мамолики ободи аҷдодиашро бо муқотаъа ба ӯ диҳад. Исмоил ҳадоёи Тохирро қабул карда, расуле чихати мултмоси Тохир ба дорулхилофат фиристода, эълон дошт, ки Тохир ҷӣ тӯхфа фиристода. Халифа шафоъати Исмоили Сомонӣ қабул карда, пайғом дод, ки агар омиле аз уммоли мо сад аз он миқдор, ки Тохир фиристода, ирсол доред, ризои мо бад-он макрун аст. Халифа чихати Тохир ҷомаи тиллодӯзӣ ва аҳднома фиристода. Тохир ба Шероз рафт.

ЛУҒАТ

Дирам – пули тиллоии хилофат.

Сарпанҷа – зӯрӣ.

Қазо – ҳукм кардан.

Савб – либос.

Иттилоъ – хабар.

Мунтазам – ба тартиб.

Муқотаъа – бо ҳамдигар қатъӣ алоқа кардан.

Расул – пайғамбар, набӣ, фиристода.

Дорулхилофат – пойтахти Хилофати Араб.

Пайғом – хушхабар.

Шафоъат – ёрмандӣ кардан.

Уммол – омил; восита.

Ирсол – фиристодан.

Макрух – нораво.

Аҳднома – шартнома; қарордод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Саффорӣён маълумот диҳед.
2. Яъқуб ибни Лайс дар Сиистон чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
3. Давлати Саффорӣён кай таъсис ёфтааст?
4. Баъди таъсиси давлати Саффорӣён муносибатҳои байни халифа ва Яъқуб чӣ тавр сурат гирифтаанд?
5. Чаро халифа Муътаид вилоятҳои зиёди Хуросонро ба Яъқуб супурд?
6. Амр ибни Лайс давлати Саффорӣёнро чӣ тавр идора мекард?
7. Муносибатҳои байни Амр ва Сомониён аввал дар қадом ҳолат буд?
8. Доир ба барҳамхӯрии давлати Саффорӣён фикри худро баён кунед.
9. Аз мазмуни сарчашма чӣ хулоса баровардед?

§ 19. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

СУЛОЛАИ СОМОНИЁН. Ин сулола чун сулолаҳои дигари тоҷикии Бармакиён, Тоҳирӣён ва Саффорӣён таърихи дуру дароз дорад. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҷараи Сомониёнро то ба замони мо расонидаанд.

Дуруст аст, ки Сомонхудодро асосгузори сулолаи Сомониён ном мебаранд. Ӯ дар нимаи аввали асри VIII умр ба сар бурда, аслан тоҷик мебошад. Вале ин сулола аҷлодони пеш аз Сомонхудои худро ҳам дар хотир дорад. Он аз Бахроми Чӯбина оғоз ёфта, баъд авлодони ӯ Тамусоб, Нуш ва Хомито, ки падари Сомонхудо буд, ҳаёт ба сар бурдаанд. Маҳз дар замони зиндагии Сомонхудо ва писару набераҳои Асад сулолаи Сомониён номдор шудааст.

ИҚТИБОСҶО АЗ "ТАЪРИХИ ТАБАРӢ"

"Дар насаби Сомонхудо гуфтаанд, ки ӯ аз авлоди Бахроми Чӯбина аст. Ва ибтидои давлати он ҷамоғат дар замони хилофати Маъмун воқеъ шуд..."

"Чун Асад ибни Абдулло ал-Қасрӣ амири Хуросон шуд ва ба Хуросон омад ва ҳамон ҷо буд, то аз дунё бирафт, дар соли сада бист (738). Ва овардаанд, ки марде нақор буд ва ҷавонмард ва дили ӯ бад-он ҷониб нигарон, ки хонадонҳои бузурги қадимро тимор кардӣ ва мардумони асилро некӯ доштӣ, ҳам аз араб ва ҳам

*Расми 50. Мучассамии
Яъқуби Лайс дар Италия.
Акс аз "Сиистонинома".*

аз аҷам. Ва чун Сомонхудот, ки зидди эшон буд, аз Балх бигрехт ва ба наздики вай омад ба Марв, вайро икроме кард ва ҳикоят кард ва душманони ӯро қаҳр кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудот ба дасти вай имон овард".

Табарӣ дар бораи сабабҳои Сомонхудот ном гирифтани ин шахсро дар китоби худ чунин овардааст:

"Ва ӯро Сомонхудот бад-он сабаб хонанд, ки деҳа бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст, ӯро ба он ном хондаанд. Чунон ки амири Бухороро Бухорхудот (хонанд)".

Сомонхудот ба хотири дӯстии самимона ба Асад ибни Абдуллохи

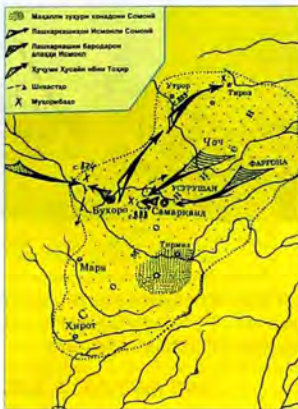
Қасрии ноиби халифа дар Хуросон писари худро Асад ном гузошт. Асад низ ба халифа ва ноиби ӯ дар Хуросон содиқ буд. Дар огози асри IX Асади Сомонӣ аз ҷониби халифа Ҳорунаррашид бар зидди Рофеъ ибни Лайс ҷанг карда, тахту тоҷи халифаро аз вожгуншавӣ наҷот дод. Баъди ин хонадони Аббосиён бо Асади Сомонхудот дӯсти қарин шуд. Вақте ки Маъмун ба тахти хилофат нишаст, ба ноиби худ дар Хуросон – Ғуссан ибни Аббод фармуд, ки вилоятҳои Мовароуннаҳр ва як қисми Хуросонро ба писарони Асад тақсим карда диҳад. Ҳамин тарик, Нӯҳ ҳокими Самарқанд, Аҳмад ҳокими Фарғона, Яхё ҳокими Чочу Истаравшан ва Илёс ҳокими Ҷирот таъин гардиданд.

Писарони Асад ибни Сомонхудот дар вилоятҳои номбурда дар замони салтанати Тоҳириён ҳам ҳукмронӣ карда, ба ҷои Ғуссан акнун ба Тоҳириён тобеъ буданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Тоҳириён идораи Самарқандро баъд аз вафоти Нӯҳ ба Аҳмад супориданд. Аҳмад 9 писар дошт – Наср, Яъқуб, Ҳомид, Исмонил, Асад, Иброҳим, Исҳоқ, Яхё ва Мансур. Баъд аз вафоти Аҳмад халифа Насрро ҳамчун сарвари хонадони Сомониён шинохта, ба ӯ ҳукмронии вилоятҳои Самарқанду Фарғонаро супурд.

Баъди соли 873 дар Хуросон ба сари ҳокимият омадани Саффориён халифа бо сабабҳои аллакай ба шумо маълум 25 июни соли 874 ҳокимияти тамоми Моваруннахрро ба ихтиёри Насри Сомонӣ вогузошт. Пеш аз ин дар Бухоро воқеае ба вуқӯ пайваст, ки он барои ин қарордоди халифа сабаб шуд. Вақте ки Хуросон ба дасти Саффориён гузашт, дар Бухоро беҳокимияти ва бенизомӣ ба миён омад. Ба зами ин, гурӯҳи калони мусаллаҳе аз Хоразм ба Бухоро ҳамла оварда, онро талаю тороҷ кард. Бухорӣён Насрро ба ёри даъват карданд. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба хоразмӣён шикаст дода, дар Бухоро тартибу низоми қатъӣ қорӣ наояд.

Писари Аҳмад Исмоил ин вақт волии Бухоро буд. Ӯ рӯз то рӯз пурқувваттар мешуд. Вақте фаро расид, ки Исмоил дигар ба хазинаи бародари худ – Наср хироҷ наредодагӣ шуд. Маҳз бо ҳамин сабаб солҳои 885–888 дар байни бародарон якҷанд маротиба бархӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омада, оқибат онҳо ба сулҳу дӯстӣ ва бародарии байниҳамдигарӣ муваффақ шуданд.

Расми 51. Харитаи давлати Сомониён қабл аз таъсиси давлати шоханшоҳӣ.

Расми 52. Девори кӯҳнаи Бухоро.

Расми 53. Вайронаҳои Тошқўргон (вилояти Балх).

Амир Наср 21 августи соли 892 аз дунё даргузашт. Бо фармони халифа Исмоили Сомонӣ сарвари хонадони Сомониён эътироф гардид. Ӯ баҳори соли 893 бо амири халифа ҳокими Мовароуннаҳр таъйин карда шуд.

ИҚТИБОСҶО АЗ "ТАЪРИХИ БУХОРО"

"Ва амир Наср ва баъди ӯ ба ҷаҳор сол вафот ёфт, ҳафт рӯз монда буд ва моҳи чимоди-л-аввал дар соли дувисту ҳафтоду нӯх (21 августи соли 892) ва амир Исмоилро халифа кард бар ҷумлаи аъмоли Мовароуннаҳр ва бародари дигар ва писари ҳешро ба фармони ӯ кард..."

"Ва чун амир Наср аз дунё бирафт, амир Исмоил аз Бухоро ба Самарқанд рафт ва мулк рост кард ва писари ӯ – Аҳмад ибни Насрро халифаи худ бинишонид. Ва вай аз он ҷо ғазв пеш гирифт. Ва амир Исмоил ба Бухоро омада буд, бист сол то он гоҳ, ки бародар аз дунё бирафт ва ҷумлаи Мовароуннаҳр ба вай дод".

*Расми 54.
Мақбарои
Абулфаза
дар Сарахс.
Асри XII.*

*Расми 55.
Мақбараи Мир
Сайид Баҳром
дар Кармина.
Асри X.*

"Ва чун хабари вафоти амир Наср ба амирулмўминини Мўътаmid биллоҳ расид, маншури амали Мовароуннаҳр ба амир Исмоил бидод, дар моҳи муҳаррам ба таърихи дувисту ҳаштод (бахори соли 893). Ва вай ба ҳамин таърих ба ҳарб ба Тироз рафт ва бисёр ранҷ дид. Ва ба охир амири Тироз берун омад ва ислом овард бо бисёр деҳқонон ва Тироз кушода шуд. Ва калисиён бузургро масҷиду чомаъ карданд. Ва ба номи амирулмўминини Мўътаmid биллоҳ хутба бихонданд".

"Ва амир Исмоил бо бисёр ғанимат ба Бухоро омад. Ва ҳафт сол подшоҳӣ кард ва амири Мовароуннаҳр буд..."

Дар аввал пойтахти давлати Сомониён шаҳри Самарқанд буд. Дар огози ҳукумронии худ Исмоил заминҳои туркинишинро аз Тирози турк ишғол намуда, то 10 ҳазор туркро асир гирифта ба Самарқанд овард. Баъд пойтахтро ба шаҳри Бухоро кўчонид.

Соли 899 Исмоили Сомонӣ бар зидди Амруи Лайси Саффорӣ ба Хуросон лашкар кашида, лашкарашро торумор кард ва худашро асир гирифта, ба халифа супорид. Ба ивази ин корнамоӣ халифа Исмоилро ҳокими Хуросону Мовароуннаҳр таъйин кард. Ҳамон сол огози мавҷудияти давлати Сомониён ба ҳисоб мерафт.

ЛУҒАТ

Тимор – ғам; андӯҳ; гусса.

Волей – ҳокими вилоят.

Ҷимодиу-л-аввал – номи моҳ.

Ғазв – ҷанг; ҳарб; разм дар роҳи дин.

Амирулмўминин – тахаллуси халифаҳо, мартабаи халифа.

Биллоҳ – қасам ба худо.

Маншур – нашркардашуда; интишорёфта; паҳнкардашуда.

Хутба – қироат қардани оят; ҳадису насиҳат дар намози ҷумъа ва идҳо, ки дар он номи халифа ва подшоҳи вақт низ ба забон гирифта мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сомонхудот кӣ буд?
2. Дар бораи сулолаи Сомониён чиҳо медонед?
3. Сомонхудот ба ноиби халифа чӣ робита дошт?
4. Писарони Асадро ном баред.
5. Тоҳириён ва Сафғориён бо Сомониён чӣ тавр муносибат мекарданд?
6. Чаро халифа бештар на ба Сафғориён, балки ба Сомониён боварӣ дошт?
7. Дар бораи Насри Сомонӣ маълумот диҳед.
8. Исмоили Сомонӣ дар Мовароуннаҳр кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
9. Давлати Сомониён кадом сол таъсис ёфтааст?

§ 20. ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

ИДОРАИ ДАВЛАТӢ. Давлати Сомониён феодалӣ, яъне ҷомеаи ашрофӣ буд. Сардори давлат амир ба ҳисоб мерафт. Ҳам ҳокимияти дунявӣ ва ҳам динӣ дар ихтиёри ӯ буд. Амир аз ҷумлаи шахсони маъруфу донишманд шӯрои маслиҳатӣ дошт, ки он ба ӯ тарзу усулҳои самараноки идораи мамлакатро маслиҳат медод.

Сомониён дастгоҳи пурзӯри боэътимоди марказию маҳаллии идораи давлатӣ доштанд, ки онро ҳукумат гуфтанд ҷои аз. Ҳукумат аз девонҳои зерин иборат буд:

1. Девони вазир ё хоҷиби бузург – ин девон ба ҳамаи девонҳои дигар роҳбарӣ мекард, аз ин рӯ, онро девони вазир меномиданд. Шахсе, ки ба ин девон роҳбарӣ мекард, мартабаи нахуствазирӣ ва фармондеҳии лашкаро дошт.

2. Девони соҳиб-ул-барид – масъули идораи алоқа, яъне почтаре ба ӯҳда дошт, ки он асосан ба ҳукумат ва дарбори амир хизмат мекард.

3. Девони муставфӣ – масъули корҳои марбут ба молия ва даромаду хароҷоти хазина.

4. Девони амид-ул-мулк – масъули идораи корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузори давлатӣ.

5. **Девони мӯхтасиб** – масъули корҳои хариду фурӯш, бозорҳо, сангу тарозу, тичорат, хунармандӣ ва танзими корҳои марбут ба ахлоку зарурати дини ислом.

6. **Девони мушриф** – назораткунандаи корҳои давлатӣ ва даромаду хароҷоти хазинаҳо.

7. **Девони сохибушурот** – масъули ҳамаи корҳои марбут ба роҳбарӣ ва таъминоти лашкар.

8. **Девони қозӣ** – масъули корҳои судӣ ва риояи қонунҳои шаръӣ.

9. **Девони мулкҳои давлатӣ** – масъули корҳои марбут ба дорониҳои давлатӣ.

10. **Девони вакф** – масъули масъалаҳои оид ба масҷидҳо ва молу мулки онҳо, аз ҷумла, заминҳои муассисаҳои динӣ.

Ҳоҷибӣ бузург, яъне сарвазир инчунин сарфармондеҳии лашкарро низ ба ўҳда дошт. Вазифаи вазирро ҳамчун анъана намояндагони хонадонҳои маъруфу донишманди тоҷикӣ ба ўҳда доштанд. Абдуллоҳи Ҷайхонӣ, Абулфазли Балъамӣ ва Утбӣ аз ҷумлаи онҳое мебошанд, ки дар рушду нумӯи давлати Сомониён хизмати бузург кардаанд.

СОҲТОРИ МАЪМУРИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Пойтахти давлати Сомониён шаҳри Бухоро буд. Ин давлат аз ду минтақаи

Расми 56. Мақбарои Қулбус дар Гургон. Асри XI.

Расми 57. Девори арки Бухоро.

калон иборат буд - Мовароуннахр ва Хуросон, вале худудҳои алоҳидаи он аз ин минтақаҳо ҳам берунро дар бар мегирифт. Ҳардуи онҳо, дар навбати худ, аз вилоятҳои сершумор иборат буданд. Вилоятҳои Мовароуннахр бевосита ба ҳокимияти марказӣ итоат мекарданд. Лекин вилоятҳои Хуросон ба марказ ба воситаи шаҳри Нишопур тобеъ буданд. Яъне, Хуросон аз шаҳри Нишопур идора мешуд.

ИКТИДОРИ ХОЧАҒӢ. Дар қаламрави давлати Сомониён кишоварзӣ, ҳунармандӣ, коркарди маъдан ва савдо ривочу раванг ёфта, ба пешрафти тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа таъсири мусбат мерасонданд.

Кишоварзӣ. Дар аксарияти минтақаю вилоятҳои мамлакат ҷӯйҳои калону сершумор канда шуданд. Дар натиҷа дар кишвар зироат ва боғу тоқпарварии оби афзуд. Ба пешрафти кишоварзӣ шаклҳои гуногуни моликият бар замин низ кӯмак мерасонданд. Чунин шаклҳои заминдорӣ мавҷуд буданд: заминҳои давлатӣ, заминҳои хусусӣ, заминҳои мулкӣ, заминҳои вақф ва заминҳои, ки "икта" ном доштанд. Намуди охири заминдорӣ дар асри X ба вучуд омадааст. Ин заминҳо ба шахсоне дода мешуданд, ки дар вазифи баланд ва миёнаи давлатӣ буданд.

Ҳунармандӣ. Пешрафти кишоварзӣ яке аз сабабҳои асосии рушду нумӯи ҳунармандӣ шуд. Дар байни касбу ҳунарҳои гуногун бофандагӣ бештар таракки кард. Бофандагони гулдаст мохут, абрешим ва матоъҳои пахтагӣ бофта, ба бозорҳои дохилию хориҷӣ мебароварданд. Шаҳрҳои Бухорою Самарқанд ва Насафу Кеш марказҳои калонтарини бофандагии давлати Сомониён буданд.

Расми 58.
Қўшунҳои
Мунтасири
Сомонӣ бахри
барқароркунии
давлати
Сомониён баъд
аз сукути он.

Ҳар шаҳру минтақа бо молҳои сермасрифу баландсифати худ машҳур буд. Бухоро ғайр аз бофандагӣ бо фонусҳои мисию зарфҳои қалъагӣ, Самарқанд бо деғҳои мисию зину афзоли асп, Фарғонаю Исфичоб бо яроку аслиҳа шӯҳрат доштанд. Дар Хуросон низ марказҳои хунармандӣ хеле бисёр буданд. Ба монанди Балх, Марв, Ҳирот, Нишопур ва шаҳрҳои дигар. Дар шаҳрҳои алоҳида дар баробари мавҷуд будани устохонаҳои хунармандӣ корхонаҳои калони хунармандӣ низ сохта шуда буданд, ки дар Аврупо онҳоро мануфактура меномиданд. Дар чунин коргоҳҳо то 100 ва аз ин ҳам зиёд кормандон мекарданд.

Сарватҳои зерзаминӣ. Дар замони ҳукмронии Сомониён аввал коркарди маъдан ривочу равнак ёфт. Аз кӯҳҳои Помир нукраи тилло ва сангҳои қиматбаҳо – лочувард, булури кӯҳӣ, ақиқ ва лаъл истехсол карда мешуданд. Ашт бо намаки худ машҳур буд. Дар Истаравшан маъданҳои гуногун мавриди коркард қарор мегирифтанд. Дар кӯҳҳои Қарамазор кайҳо боз истехсоли нукра ва дар Исфара истехсоли ангиштсанг ба роҳ монда шуда буд.

Аз маъдан ва сангҳои қиматбаҳо косибону хунармандони Мовароуннаҳру Хуросони замони Сомониён даҳҳо намуд маснуоти ниёзи мардумро истехсол мекарданд.

Тичорат. Тичорати дохилӣ ва хориҷии давлати Сомониён низ таракки кард. Дар сар то сари мамлакат марказҳои савдо ба вучуд омаданд. Дар назди ҳар як бозор қорвонсаройҳои сершумор сохта шуда буданд, ки онҳо ба тоҷирону харидорон хизмат мекарданд. Дар қаламрави давлати Сомониён дирамҳои хоразмӣ, мусаябӣ, муҳаммадӣ ва китрифӣ дар муомилот буданд.

Расми 59.
Мақбарои
Мунтасири
Сомонӣ.

Саррофон асьори тоҷирони хориҷӣ ва дохилиро бо асьори зарурӣ иваз менамуданд.

Тоҷирони Мовароуннахру Хуросон бо корвонҳои бузурги тиҷоратии худ ба давлатҳои хориҷӣ низ сафар карда, молхояшонро мефурушанд ва барои бозори дохилии давлати Сомониён молҳои заруриро харида, бармегаштанд. Дар асрҳои IX–X тоҷирони сомонӣ молҳои худро ба аксарияти давлатҳои Аврупои Шарқӣ, Шарқи Наздик ва давлатҳои Византия, Чин, Ҳиндустон, Руси Киев ва давлату минтақаҳои дигари Осиё, Африко ва Аврупо содир менамуданд.

ШАҲРҲОИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Бухоро баъди пойтахти давлати Сомониён шуданаш ба маркази бузургтарини маъмурӣ, ҳунармандӣ, касибӣ, тиҷоратӣ, илмӣ ва мактабу маориф табдил ёфт. Роҳу кӯчаҳои Бухоро сангфарш карда шуда, дар маркази он қасри амир, даҳҳо биноҳои ҷамъиятӣ ва мактабу мадрасаҳо қомат рост карда буданд. Дар ин ҷо идораҳои марказии девонҳо, хазинаи давлатӣ ва муассисаҳои дигари марказии давлати Сомониён воқеъ буданд.

Шаҳри дигари бузург ва ободу зебои давлати Сомониён Самарканд дар чорроҳаи тиҷоратӣ воқеъ гардида буд. Ин шаҳр бо бозору корвонсаройҳо, ноаҳои таъмини обу роҳҳои зери-

Расми 60. Мақбарои Исмоили Сомонӣ. Асри X.

заминӣ, биноҳои бисёрқабатаю ривочу равнаки касбу ҳунар ва мадрасаҳои худ машҳур буд.

Дар замони ҳукмронии Сомониён Нишопур ба маркази калонтарини маъмурию ҳунармандӣ, тичорат ва илму маорифи Хуросон табдил ёфт.

Дар ин давра мисли шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Нишопур шаҳрҳои дигари калони машҳур бисёр буданд. Марв, Балх, Ҳирот, Хучанд, Истаравшан ва Ҳулбук аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд. Ҳар яки онҳо дар пуриктидор гардидани давлати Сомониён саҳми сазовор гузоштанд.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Амирони охири сомонӣ барои нигоҳ доштани иқтисоди давлати Сомониён коре накарданд. Онҳо ба низомиҳои дарборӣ машғул шуда, беҳабар монданд, ки ҳам кишоварзӣ ҳам ҳунармандӣ ва ҳам тичорат таназзул кардааст. Лашкар аз назорати хоҷибӣ бузург баромад. Ба он ашхоси худҳо соҳиб шуданд. Хазинаи амир ҳолӣ шуд. Низомии давлатдорӣ таназзул ёфт. Аз ин қабिलाҳои туркии Қарохониён истифода бурда, соли 999 бо сардори Элокхон шаҳри Бухоро ба даст дароварданд ва ба мавҷудияти ин давлат хотима бахшиданд.

ЛУҒАТ

Девон – идораи давлатӣ; вазоратхонаҳо.

Соҳиб-ул-барид – соҳиби почта.

Муставкафӣ – сармусоҳиб; сардафтардор; сардори аҳли девон.

Амид-ул-мулк – сардори бузурги корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузорӣ.

Мӯҳтасиб – назораткунандаи тартибу низоми дар бозор ва қоидаҳои динӣ.

Мушриф – муфаттиш; назораткунанда.

Соҳибушурот – сарвари лашкар.

Вақф – мулк, ки ба масҷид, мадраса ва ғайра расман тааллуқ дорад, онро харидан ва ё фурӯштан мумкин нест.

Содир қардан – берун баровардан. Ба хориҷа баровардан мол.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сарвари давлати Сомониён кӣ буд? Ӯ кадом вазифаҳоро ба ӯҳда дошт?
2. Дар бораи девонҳои давлати Сомониён маълумот диҳед.
3. Ҳоҷибӣ бузург чӣ вазифаро иҷро мекард?
4. Дар бораи таркиби девонҳо маълумот диҳед.
5. Давлати Сомониён аз кадом воҳидҳои маъмуриӣ иборат буд?

6. Намудҳои заминдории давлати Сомониёнро номбар кунед.
7. Бо далелҳо иқтидори давлати Сомониёнро исбот кунед.
8. Шаҳрҳои машҳур ва ободу зебои давлати Сомониёнро ном баред.
9. Давлати Сомониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 21. МАДАНИЯТИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Маданияти давлати Сомониён дар давраи зуҳури дини ислом ва замони ҳукмронии сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён ва Саффорӣён оғоз ёфта, дар замони ҳукмронии Сомониён ба зинаи баланди тараққиёт соҳиб шудааст. Ба он омилҳои зерин мусоидат кардаанд: 1) маданияти халқҳои Хилофати Араб; 2) забон ва алифбои арабӣ; 3) унсурҳои ахлоқию фарҳангии дини ислом; 4) ташкил ёфтани давлати марказиятноки Сомониён; 5) тараққиёти касбу ҳунар, кишоварзӣ, маъданкоркунӣ ва тиҷорат; 6) васеъшавии доираи истифодаи забони тоҷикӣ; 7) тавачҷӯҳи давлат ба мактабу маориф ва илму фарҳанг; 8) ҳамоҳангии манфиатҳои мардум ва давлат.

Ҳар кадоми онҳо тақони алоҳидае буданд, ки якҷоя шуда, маданияти пуршӯхрати давлати Сомониёнро ба вуҷуд оварданд.

Расми 61. Ҳаритаи давлати Сомониён ва Ғазнавийён.

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ. Арабҳо дар асри VII Эрони Сосониён ва дар асри VIII Мовароуннахрро ишғол намуда, дар ин ҷо дини ислом, алифбо ва забони арабиро паҳн карданд. Дар ин минтақаҳои хилофат забони арабӣ забони давлатӣ, илму адаб ва воситаи муоширати байни одамон шуд. Вале бо вучуди ин забони арабӣ забони тоҷикиро аз истеъмол пурра бароварда натавонист. Мардуми Хуросону Мовароуннахр аз забони модарии худ даст накашиданд.

Ҳанӯз дар давлати Тоҳириён забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ забони расмӣ буд. Дар замони ҳукмронии Саффориён мақоми забони тоҷикӣ боз ҳам баландтар шуда, аз оғози ҳукмронии сулолаи Сомониён сар карда, пурра ба забони давлатӣ мубаддал гардид. Вале забони арабӣ чандин асри дигар забони илм буд.

Дар асрҳои IX-X ва баъдтар аз он ҳам забони форсии тоҷикӣ бо номи "забони дарӣ" берун аз ҳудудҳои давлати Сомониён нуфуз пайдо карда, ба забони давлатӣ ва илму адаби чандин мамлақати Шарқ, аз ҷумла, султони Дехлӣ, империяи Темуриёни Ҳинд, Салҷуқиён, Туркҳои Усмонӣ табдил ёфта, то дараҷае вазифаи забони байналхалқиро низ иҷро мекард.

Дар ҳудудҳои нуфузи забони форсӣ – дарӣ баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён давлатҳои сершумор ташкил ёфтаанд, ки онҳо низ ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода буданд, чунки он вақт бо ин забон забони дигаре рақобат карда наметавонист.

МАКТАБУ МАОРИФ. Давлати Сомониён ба мактабу маориф диққати калон меод. Мадрасаҳо мактабҳои олии буданд. Ба ин донишгоҳҳо хатмкунандагони мактабҳои ҳамагонӣ дохил мешуданд. Ба нақшаҳои таълимии мадрасаҳо қариб ҳамаи илмҳои замон дохил карда шуда буданд.

Он хатмкунандагони мадрасаҳо, ки нисбат ба дигар ҳамсабақон қобилиятноктар буданд, тахсилро дар мадрасаҳои машҳур давом дода, ба мартабаи баланди

Расми 62. Мақбараи Арабато дар Тим. Солҳои 997-998.

илмӣ ноил мешуданд. Аз байни чунин толибилмон мансабдорони баланди давлатӣ, тоҷирон, олимон, мударрисон ва шоиру нависандагон ба воя мерасиданд. Як қисми хатмунандагони мадрасаҳо дар масҷидҳо ва муассисаҳои дигари динӣ кор мекарданд.

Мадрасаҳои калон ва бехтарин дар пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро воқеъ буданд. Барои ба ин мадрасаҳо дохил шудан ҷавонон аз тамоми ғушаю канорҳои мамлакат меомаданд. Давлат нисбат ба донишҷӯёни мадрасаҳо ва мударрисон ғамхорӣ мекард.

ИЛМ. Дар аксарияти шаҳрҳои давлати Сомониён, аз он ҷумла, дар Бухоро, Самарқанд, Балх, Ҳирот, Нишопур ва Гурганҷ муассисаҳои калони илмӣ мавҷуд буданд, дар онҳо олимон ба тадқиқоти илмӣ машғул шуда, асарҳои пурбаҳо меофариданд. Олимони зиёде ин давлат шўҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуда буданд. Имрӯз ҳам номи онҳоро аҳли илму фарҳанги муосир бо ҳурмату эҳтиром ба забон мегиранд.

Азбаски олимони машҳури давлати Сомониён ниҳоят бисёранд, мо танҳо теъдоди ками онҳоро ном мебарем.

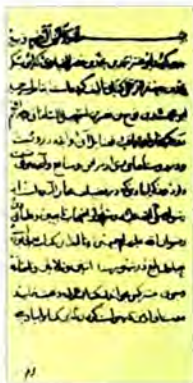
Онд ба илми таърих. Абӯбақри Наршаҳӣ бо "Таърихи Бухоро" ва Абӯҷаъфари Табарӣ бо "Таърихи пайгамбарон ва шоҳҳо" ё худ "Таърихи Табарӣ"-и худ машҳур мебошанд.

Онд ба илми тиб. Зақариёи Розӣ. Муаллифи асарҳои машҳури "Китоб ал-ҷидорӣ ва-л-ҳасба", "Китоби Мансурӣ", "Ал-Ҳавӣ" (ибрат аз 20 ҷилд) мебошад.

Абӯалӣ ибни Сино бузургтарин олими соҳаи тиб аст. Китоби ӯ "Қонуни тиб" ба аксарияти забонҳои бонуфузи ҷаҳон тарҷума ва ҷоп шудааст.

Онд ба илми кимиё. Ҷобир ибни Хайён дар масъалаи пайдоиши маъданҳо тадқиқот гузаронида, аз худ асарҳои сершумори дорони аҳамияти ҷаҳониро боқӣ гузоштааст.

Онд ба илми ҷуғрофия. Асарҳои ҷуғрофияшиносии машҳур Мансури Марвазӣ "Китоб аз боби хирочи Хуросон", Аҳмади Сараҳсӣ "Аз боби баҳрҳо, обҳо ва кўҳҳо"

Расми 63. Варақи дастнависи "Таърихи Бухоро"-и Наршаҳӣ.

ва "Ал-масолик ва-л-мамолик", Абӯзайди Балхӣ "Тасвири иқлимҳо", "Намудҳои мамлакатҳо" ва "Таксимоти шаҳрҳо" ин илмро ба зинаи боз ҳам баландтари тараққиёт баровардаанд.

Оид ба илми риёзӣ. Муҳаммад ал-Хоразмӣ бо асарҳои "Китоб-ул-ҷамъ ва ут-тафриқ ба ҳисоб-ул-ҳинд" ва "Китоб-ул-мухтасар фи ҳисоб-ул-ҷабр вал муқобала" ва Абӯмансури Балхӣ бо қариб 40 асари илмии худ дар пешрафти илми риёзӣ саҳми бузург гузоштаанд.

Оид ба илми нучум. Абулаббоси Фарғонӣ "Китоб аз боби ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ва маҷмӯи илм оид ба ситорасо" -ро таълиф намуда, ба ин илм навғониҳои зиёдро ворид намудааст.

Олимони ҳамадон. Ба ин қабил олимони, ки ҳамаи илмҳои замони худро аз бар карда, оид ба онҳо асарҳои пурқиммат эҷод намудаанд, Абӯалӣ ибни Сино, Абунасри Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Зақариёи Розӣ, Абулвафои Ҷузҷонӣ, Абӯзайди Балхӣ ва Муҳаммади Наршахӣ дохиланд. Бо вучуди ҳамадон будан ҳар кадоми онҳо дар илмҳои алоҳида мақоми хоса доранд. Ин аст, ки Абӯалӣ ибни Сино дар илми тиб машҳури олам шудааст, Абунасри Форобиро аз бузургтарин файласуфи Шарқ эътироф кардаанд, Муҳаммад ал-Хоразмӣ асосгузори яке аз қисмҳои илми риёзӣ – алгебра мебошад. Хуллас, ҳар кадоми онҳо дар илм нақши бузург гузоштаанд.

АДАБИЁТ. Сардафтари адабиёти классикӣи форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ рӯйхати адибони номии давраи Сомониёнро сарварӣ менамояд. Ӯ саромади шеър ва барои ҳама шоирони

Расми 64. Манораи қалони Бухоро.

*Расми 65. Манораи Чарқӯргон.
Солҳои 1108-1109.*

форсу тоҷик устод ба ҳисоб меравад. Шеърҳои Рӯдакӣ равону фаҳмо ва пур аз панду ҳикматхоанд. Ба монанди:

*Ин ҷаҳонро нигар бо ҷашми хирад,
На бад-он ҷашм, к-андар ӯ нигарӣ,
Ҳамчу дарёст, в-аз нақӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он бигзарӣ.*

Бузургии Рӯдакиро шоири асри XI Рашидии Самарқандӣ чунин васф кардааст:

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯ шоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ӯро бишмурдем сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд чунон ки бояд бишмарӣ.*

Шоири дигари бузурги форсу тоҷики замони Сомониён Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. "Шоҳнома"-и безаволи ӯ аз беҳтарин асари ватанпарастӣ мебошад. Мисраҳои алоҳидаи он ба ганҷинаи панду ҳикматҳои бузургони ҷаҳон ворид шудаанд. Ба монанди:

*Ҳамон марғ хуштар бо номи баланд,
Аз ин зистан бо ҳаросу гзанд.*

Ё ки:

*Ҳар к-ӯ ба бедод ҷӯяд набард,
Ҷигархаста боз ояд рӯйзард.*

Ғайр аз Рӯдакию Фирдавсӣ дар давлати Сомониён шоирони зиёди дигар зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Дар байни онҳо Шаҳиди Балхӣ, Абӯмансури Дакикӣ, Абулҳасани Марвазӣ, Абӯшақури Балхӣ, Абулмасали Бухорӣ, Мунтасири Сомонӣ, Муродӣ, Робиаи Балхӣ, Хусравонӣ, Маъруфии Балхӣ, Шокири Бухорӣ, Фароловӣ, Мунҷики Тирмизӣ ва боз даҳҳо шоирони машҳур низ ҳастанд, ки дар ташаккули адабиёти форсу тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

ЛУҒАТ

Мударрис – устоди мадраса.

Олимони ҷамадон – он олимоне, ки ҷамаи илмҳои замони худро дар сатҳи ниҳоят баланд медонанд ва оид ба онҳо асарҳо эҷод кардаанд.

Забони дарӣ – яке аз шоҳҳои забони тоҷикӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом омилҳои пешрафти маданияти давлати Сомониёнро ме-донед?
2. Дар бораи мақоми забони форсии тоҷикӣ дар давлати Сомониён чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи мактаб ва мадрасаҳо маълумот диҳед.
4. Намояндагони барҷастаи илмҳои таърих, тиб, кимиё, ҷуғрофия, риёзӣ ва нучумро номбар кунед.
5. Аз эҷодиёти Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ шеърҳо қироат кунед.

§ 22. ДАВЛАТҶОИ ҚАРАҶОНИЁН ВА ҒАЗНАВИЁН

Баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён дар ҳудудҳои ин давлат давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён таъсис ёфта, замоне арзи вучуд доштанд. Дар давраҳои гуногуни асрҳои XI–XIII қисматҳои алоҳидаи қаламрави собиқ давлати Сомониён ба давлатҳои Салҷуқиён ва Ғуриён низ дохил буданд.

ДАВЛАТИ ҚАРАҶОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҚАРАҶОНИЁН. Давлати Қарахониён дар охири асри X дар Туркистони Шарқӣ ва Ҳафтрӯд таъсис ёфт, ки асосгузори он Абдулқарими Бугроҳон аз сулолаи мугулнажоди туркзабони Қарахониён буд. Ин давлатро аслан ду қабилаи туркӣ – яғмоҳо ва чигилҳо ташкил карда буданд.

Туркҳои қарахонӣ аз соли 992 тохтутози худро ба давлати Сомониён оғоз карда, ҳуди ҳамон сол бе муқобилияти ҷиддии Сомониён ба Бухоро зада даромадаанд ва онро талаю тороч карда, боз ба ҷою макони худ баргаштанд.

Ин вақт Сомониён аллакай қудрати ҳимояи давлати худро надоштанд. Ба замми ин мушкilotи дигаре ба сари онҳо омад. Писари Сабуктегин Маҳмуд Хуросонро аз давлати Сомониён ҷудо карда, давлати Ғазнавиёнро таъсис намуд. Душманон ҷашмони Мансур ибни Нӯҳи Сомониро кӯр карда, ба тахти подшоҳӣ бародари ӯ Абдумаликро шинонданд. Дар ҳамин лаҳзаи барои тақдирӣ давлати Сомониён мушкilotи соли 999 лашқари Қарахониён дар зери роҳбарии Насри Илокхон ба шаҳри Бухоро зада даромад. Баъди задухӯрди начандон тӯлоние

ба Илокхон муяссар шуд, ки шаҳри Бухороро ба даст дарорад. Ин воқеа 23 октябри соли 999 ба амал омад.

Бо гирифтани шаҳри Бухоро давлати Сомониён аз байн рафт.

СУЛОЛАИ ҚАРАХОНИЁН. Баъди ба даст даровардани шаҳри Бухоро Қарахониён ҳокимияти худро оҳиста-оҳиста дар худудҳои Мовароуннаҳр васеъ кардан гирифтанд.

Дар идораи давлати Қарахониён ду сулола - "Арслонҳо", яъне "шерҳо" ва "Бугроҳо", яъне "шутурҳо" иштирок мекарданд. Пешвои хонадони "шерҳо" Алӣ ва пешвои хонадони "шутурҳо" Ҳасан буд. Аз ин рӯ, сулолаҳо мувофиқан "Алиён" ва "Ҳасаниён" ном доштанд.

Рақобати Алиён ва Ҳасаниён барои ҳокимият дар солҳои 40-уми асри XI ба хонадони Ҳасаниён голибият овард. Ба ӯ муяссар шуд, ки худудҳои давлати Қарахониёнро васеъ кунад. Вилоятҳои Хатлон, Чағониён, Вахш, Ҳафтрӯд, Шош, Чоч, Илок ва Фарғонаро забт кард.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Шоҳҳои Қарахониён дар асри XII давлати худро аз тохтутози давлати Қарахитиёни берун аз худудҳои давлати Қарахониён ташкилӣфта базӯр ҳимоя мекарданд. Ин муқовимат зиёда аз ним аср давом карда, давлати Қарахониёнро заиф гардонд. Дар ғарбии давлати Қарахониён қabilaҳои салҷуқӣ муттаҳид шуда, давлати худро ташкил мекарданд. Охириҳои асри XII дар худудҳои давлати Қарахониён сулолаи Хоразмшоҳон низ сар бардошт. Ҳамин тариқ, қисми қаламрави давлати Қарахониёнро аввал Салҷуқиён ишғол намуданд ва баъд дар қисми боқимондаи он давлати Хоразмшоҳон таъсис ёфт.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Соли 963 баъди вафоти Алптегин сарбозони ӯ Сабуктегинро амири Ғазна таъин карданд. Бо вучуди ба амирони Сомониён итоат кардани Сабуктегин дар Хуросон ӯ қариб пурра мустақил буд. Барои васеъ кардани худудҳои зери итоаташ аз Сомониён иҷозат ҳам наменурсид. Ин буд, ки вилоятҳои Хуросонро паи ҳам ба даст медаровард.

Сабуктегин дар яке аз ҷангҳои зидди ҳокимони саркаши Хуросону Балх ба амири сомонӣ - Нӯҳи II ёрӣ ҳам расонд. Нӯҳи II барои ин хизмат Хуросонро ба Маҳмуд ном писари

Сабуктегин тӯҳфа кард. Баъди вафоти Сабуктегин соли 997 ба тахти Ғазнавиён писари калонии ӯ - Маҳмуд (998-1030) менишинад. Аз огози ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён пурра ташаккул ёфта, истиклолият ба даст даровард.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Султон Маҳмуд дар муддати кӯтоҳ қариб тамоми Хуросонро забт кард. Дар ин қор дар байни Султон Маҳмуд ва халифаи Бағдод якдигарфаҳмӣ ҳукмрон буд. Ҳамин тавр, давлати Сомониёнро аз шимол Қарахониён ва аз ҷануб Ғазнавиён забт карданд. Дарёи Панҷ сарҳади ин ду давлат шуд.

Дар 32 соли салтанати Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён давраи тараққиёти худро аз сар мегузаронид. Ӯ дар Хуросон мавқеи худро мустаҳкам карда, лашкаркашиҳои сершуморро анҷом дод, ки онҳо ба давлати Ғазнавиён ғанимати бузург оварданд. Маҳмуд танҳо ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашиҳои ӯ ба ин мамлакат дар зери шиори пешниҳодкардаи халифа - "ғазавот" сурат мегирифтанд. Барои ҳамин натиҷаи дилхоҳ меоданд.

Султон Маҳмуд аввал қисми ғарбии Афғонистон ва баъд Хоразмро забт намуд. Дар соли 1019 аз як лашкаркашии бомуваффақият ба Ҳиндустон 57 ҳазор гулом ва 350 фил сарвати гонаткардаро ба Ғазна овард. Соли 1024 ба Мовароуннаҳр зада даромада, Чағониён, Қабодиён ва Хатлонро ҳам забт намуд. Баъди ин Исфохон, Рай ва вилоятҳои дигари имрӯзаи Эронро ба даст даровард.

Аз қаламрави бузурги ишғолшуда андозҳои ҷамъкарда ба ҳазинаи Ғазнавиён ворид мешуд. Султон Маҳмуд тамоми халқи қаламрави давлаташро ба ду

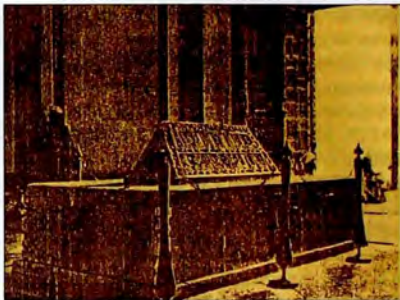

Расми 66. Манораи Масъуди Ғазнавий дар Ғазна. Асри XI.

Расми 67. Султон Маҳмуди Ғазнавий.

*Расми 68.
Оромгоҳи
Султон
Маҳмуд
дар Ғазна.
Асри XI.*

таксим кард: чанговарон ва халки авом. Ба чанговарон дар ҳар чор моҳ як маротиба маош меод. Мардуми авом барои таъмини лашкар ва маоши мансабдорон, ки дар марказу маҳалҳо дар идораи давлатӣ кор мекарданд, андоз мепардохтанд.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН ДАР АҲДИ МАСЪУДИ ҒАЗНАВИЙ.

Султон Маҳмуд соли 1030 вафот карда, ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Масъуд менишинад. Дар давраи ҳукмронии Масъуд зиндагии мардуми авом боз ҳам вазнинтар шуд. Дар дастгоҳи давлатӣ ришвахӯрӣ авҷ гирифт. Ин буд, ки мардум борҳо бар зидди

*Расми 69.
Коваи оҳангар
пешопеши
шӯришгарон.
Мусаввараи
асри XV.*

ҳокимияти Масъуд шӯриш бардошанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1030 дар шаҳри Тӯс ба амал омад. Вилояту музофотҳои алоҳида аз зери итоати Ғазнавиён мебароманд. Соли 1034 Хоразм аз зери итоати Ғазнавиён баромада, бо ҳамроҳии Қарахониёну Салҷуқиён бар зидди Ғазнавиён ба ҷанг даромада, шаҳри Нишопурро ба даст дароварданд. Соли 1040 Масъуди Ғазнавӣ дар Дандонакан ном маҳаллаи воқеъ дар наздикии Марв аз Салҷуқиён шикаст хӯрд. Дар ин ҷанг як қисми аҳолии Нишопур ва Марв Салҷуқиёнро дастгир намуда, ғалабаи онҳоро бар Ғазнавиён осонтар гардонд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Дар сулолаи Ғазнавиён ягонагӣ ҳукмфармо набуд. Дар натиҷа Салҷуқиён бар онҳо паси ҳам дастболо мешуданд. Соли 1041 Масъуд аз тарафи ҷонибдорони бародараш кушта шуд. Баъди ин Салҷуқиён Хуросон, Балх ва Ҷиротро бо осонӣ ишғол намуданд. Ин ҳолат дар бораи торафт заифтар шудани давлати Ғазнавиён гувоҳӣ меод.

Вале сабабгори асосии рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиён давлати ҷоқиқии Ғуриён буд. Он борҳо ба лашкарҳои Ғазнавиён зарбаҳои ҳалокатовар задааст. Оқибат лашқари Ғуриён соли 1151 шаҳри Ғазнаро ба даст даровард. Баҳромшоҳи Ғазнавӣ бо аҳли рикобаш ба Ҷиндустон фирор карда, дар он ҷо давлати худро аз нав эҳё намуд. Шаҳри Лоҳурро пойтахти он қарор дод. Лекин соли 1186 Ғуриён ин шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Бо ҳамин давлати Ғазнавиён пурра аз байн рафт.

САВОЛ ВА СУПРИШҶО

1. Баъд аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён дар ҳудудҳои ин давлат қадом давлатҳои нав вучуд дошанд?
2. Қарахониён давлати Сомониёнро қай ва қӣ тавр барҳам заданд?
3. Давлати Қарахониён қай ва қӣ тавр барҳам хӯрдааст?
4. Давлати Ғазнавиён қай таъсис ёфтааст?
5. Сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиёнро баён қунед.
6. Давлати Ғазнавиён қай ва қӣ тавр барҳам хӯрдааст?
7. Қадом давлат ба барҳам хӯрдани давлати Ғазнавиён сабаб шуд?

§ 23. ДАВЛАТҲОИ САЛЧУКИЁН ВА ХОРАЗМШОҲОН

ДАВЛАТИ САЛЧУКИЁН

КАБИЛАҲОИ САЛЧУКӢ. Салчуқ ном сардори яке аз қабिलाҳои бодиянишини турк асосгузори сулолаи Салчукиён буд. Қабिलाҳои салчуқӣ аввал дар даштҳои Зарафшони Шимолӣ, ҷое, ки барои онҳо ҷароғоҳҳои мувофиқ дошт, сокин буданд. Ин қабिलाҳо мувофиқи аҳду паймон сарҳадҳои шимолии Ғазнавиёнро аз Қарахониён муҳофизат мекарданд. Ба ивази ин ҷорҳои худро дар ҷароғоҳҳои шимолии давлати Ғазнавиён меҷаронданд. Баъди ҷанде Султон Маҳмуд ба қабिलाҳои салчуқӣ иҷозат дод, ки дар Хуросони Шимолӣ ва вилоятҳои Абиварду Сарахс сокин шаванд. Дар ин ҷо салчуқиҳо бо халқи маҳаллӣ бархӯрдҳо карданд. Барои ҳамин Султон Маҳмуд онҳоро бо зӯрӣ аз ҷароғоҳҳои Хуросон пеш кард.

Баъд аз вафоти Султон Маҳмуд дар байни Салчукиёну Ғазнавиён борҳо задухӯрдҳои қалони мусаллаҳона ба амал омадаанд. Яке аз ин задухӯрдҳои соли 1035 сурат гирифт, ки дар он Султон Масъуд шикаст хӯрда, вилояти Хуросону шаҳри Нишопурро аз даст дод. Ба Масъуд лозим омад, ки баҳри муборизаи зидди Салчукиён 5 сол тайёри дида, соли 1040 дар маҳаллаи Дандонакани наздикии шаҳри Марв ба муқобили лашқари Салчукиён ба ҷанг дарояд. Вале ӯ аз Салчукиён ин дафъа ҳам шикаст хӯрд.

ТАЪСИСӢНИ ДАВЛАТИ САЛЧУКИЁН. Баъди муҳорибаи Дандонакан ҳам Масъуди Ғазнавӣ ва писари ӯ Мавдуд борҳо бар зидди Салчукиён ба мубориза бармехестанд, лекин қариб ҳар дафъа шикаст мехӯрданд. Дар натиҷаи зарбаҳои Салчукиён ва ҳамлаҳои пай дар пайи шохони Ғуриён давлати Ғазнавиён беш аз пеш иқтидорашро аз даст меод.

Давлати Салчукиён аз тарафи набераи Салчуқ Туграл (1038–1073) дар Хуросон аввал дар ҳудудҳои давлати Ғазнавиён таъсис ёфтааст. Аввал Туграл ва баъд Алпарслон ва Маликшоҳ ҳудудҳои давлати Ғазнавиёнро васеъ карда, онро ба давлати пурқувват табдил доданд. Қаламрави ин давлат музофотҳои Балх, Тирмиз, Бухоро, Самарқанд, Гурҷистони Шарқӣ, Осиён Хурд, Сурия, Фаластин ва ғайраҳоро дар бар гирифта буд.

Туграл шаҳри Райи Эронро пойтахти давлати худ эълон кард. Марв бошад, пойтахти бародараш Чағирбек буд. Халифани Бағдод ноилоҷ ҳокимияти Тугралро дар қаламрави ишғолкардаш эътироф кард. Дар замони ҳукмронии Алпарслон иқтидори давлати Салҷуқиён афзуд. Ӯ дар дарбор одамони фозилро чамъ карда, давлатро ба воситаи тавсияҳои онҳо идора мекард. Яке аз онҳо собиқ вазири машҳури Ғазнавиён Низомулмулк буд. Ӯ бо асари худ "Сиёсатнома" ҳам машҳур аст.

Вале баъд аз вафоти Маликшоҳ дар хонадони Салҷуқиён мубориза барои тоҷу тахти подшоҳӣ торафт шадидтар мешуд. Дар ин мубориза Санҷар, ки ҳокими Хурӯсон буд, ғолиб омад. Султони нав давлати Салҷуқиёнро дар ҳолати заифӣ, вилояту музофотҳо ва ҳокимони онҳоро ба ҳокимияти марказӣ итоатнақунанда дарёфт.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ДАВЛАТИ САЛҶУҚИЁН. Давлати Салҷуқиён дар охири асри XI – аввали асри XII дорони масоҳати бузург буд. Соли 1118 ба сари ҳокимият омадани Султон Санҷар ба ду давлат тақсим шудани давлати Салҷуқиён рост омад. Ба як қисми он Эрони Ғарбӣ, Ироқ ва Озарбойҷон дохил шуда, пойтахташ шаҳри Ҳамадон буд ва ба қисми дигар Хурӯсон, Сиистон, Хоразм ва Мовароуннаҳр тааллуқ дошт. Маркази ин қисмати давлати Салҷуқиён шаҳри Марв мондан гирифт.

Ба давлати Салҷуқиён қабилаҳои қарахитой, ки онҳоро кидониён ҳам меномиданд, муқобилияти сахт нишон медоданд. Соли 1141 дар Катвони наздикии Сомон дар байни лашкарҳои ин ду давлат задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба Султон Санҷар сахт шикаст хӯрд. Дар натиҷа Мовароуннаҳр ба дасти Қарахитойҳо гузашт. Аз ҳамин муҳориба сар карда, ҳокимони хоразмӣ оҳиста-оҳиста аз зерин итоати Салҷуқиён баромадани шуданд, лекин кӯшишҳои онҳо аввал натиҷаи дилхоҳ надоданд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ САЛҶУҚИЁН. Бо вучуди ин давлати Салҷуқиён торафт заифтар шудан мегирад. Қабилаҳои кӯчманҷӣ сар бардоштан. Яке аз онҳо оғузҳо буданд, ки ба муқобили бедодгарӣҳои салҷуқиён шӯриш бардоштан. Султон Санҷар хост, ки шӯриши оғузҳоро паҳш кунад, вале шикаст хӯрда, ба асорати онҳо гирифтӯр шуд. Ба ӯ муяссар шуд, ки аз зиндони оғузҳо фирор карда, ба пойтахт – шаҳри Марв биёяд.

*Расми 70.
Бозмондаи
қалъаи кӯҳан.
Хоразм.
Асрҳои IX-XI.*

Вале дар ин чо дере нагузашта вафот кард. Аксарияти мулкҳои Салҷуқийён ба тадриҷ истиқлолият ба даст дароварданд, ки Хоразм ҳам аз ҷумлаи онҳост.

Давлати Салҷуқийён соли 1190 барҳам хурд.

ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҲОН

СУЛОЛАИ ХОРАЗМШОҲОН. Дар Хоразм ҳамагӣ чор сулолаи Хоразмшоҳон вучуд доштанд, ки аз ҳама маълумтару пурзӯртари онҳо сулолаи Хоразмшоҳони Бузург мебошанд. Асосгузори ин сулола Анӯштегини Ғалча буд. Ӯ яке аз шахсони обрӯйманди Хоразм ба шумор мерафт. Барои ҳамин Маликшоҳи Салҷуқӣ Анӯштегини Ғалчаро ҳокими Хоразм таъйин кард. Аз ҳамин вақт сар карда ӯ "Хоразмшоҳи Бузург" ном мегирад. Баъди вафоти Ғалча набераи ӯ Отсиз вазифи бобои худро идома дод.

Отсиз чанговари номӣ буд. Ӯ бар зидди душманони Салҷуқийён чанг карда, борҳо галаба ба даст овардааст. Дар баробари ин Отсиз дар бораи аз зери итоати Салҷуқийён баровардани Хоразм орзу мекард.

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ХОРАЗМ. Баъди пуркувват шудани ҳокимияти худ Отсиз муқобилияти худро бо Салҷуқийён оғоз

Расми 71. Зарфҳои илшиагин. Асрҳои X-XIII. Афросиёб.

кард. Кор ба ҷое расид, ки ӯ бар зидди Султон Санҷар се маротиба лашкар кашид, вале сахт шикаст хӯрд. Сарфи назар аз ин бохтҳо рӯҳафтада нашуд. Ӯ ҳис мекард, ки ҳокимияти Салҷуқиён суғуст шуда истодааст ва вақти соҳибистиклол шудани Хоразм фаро расидааст.

Мақсаду мароми Отсизро писараш Алпарслон амалӣ менамояд. Ӯ ба он муваффақ шуд, ки аввал Хоразмро соҳибистиклол гардонда, баъд барои забти Мовароуннаҳр лашкар кашида, дар ин роҳ муваффақият ба даст дарорад.

Ба Хоразмшоҳон лозим омад, ки ба Қарахитоиҳо муқобилияти сахт нишон дода, истиқлолияти давлати худро ҳимоя кунанд. Қарахитоиҳо аввал лашкари Хоразмро мағлуб карда, Хоразмшоҳонро тобеи худ гардонданд, вале баъди ба ҷои Алпарслон ба сари ҳокимият омадани Текеш (1172–1200) вазъият тағйир ёфт. Ӯ тамоми ҷораҳоро андешид, то ки давлати Хоразмшоҳон пурқувват шавад ва лашкари пурзӯр ҳам дошта бошад. Текеш ба ин мақсади ҳеш расид. Ӯ дигар ба Қарахитоиҳо хироч намедод. Аз ин рафтори бебокони Текеш Қарахитоиҳо ба ғазаб омада, бар зидди ӯ лашкар кашиданд, вале сахт шикаст хӯрданд. Бо ҳамин Қарахитоиҳо натавонанд Хоразмро аз даст доданд, инчунин мавқеи онҳо дар Мовароуннаҳр суғуст шуд. Аз ин лаҳзаи муносиб истифода бурда, Текеш ба Мовароуннаҳру Хуросон лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки аввал ба Туграли Салҷуқӣ шикаст диҳад ва баъд соли 1196 лашкарҳои халифаро низ торумор кунад.

Солҳои ҳукмронии Текеш давлати Хоразмшоҳон давраи пуриктидортарини худро аз сар мегузаронд. Дар ин давра кишоварзию ҳунармандӣ, тиҷорат ва илму фарҳанги давлати Хоразмшоҳон пеш рафт.

МУҲАММАДИ ХОРАЗМШОҲ. Баъд аз вафоти Текеш дар давлати Хоразмшоҳон писари ӯ Муҳаммад (1200–1220) ба сари ҳокимият омад.

Расми 72. Тоқи ҷанубии масҷиди Мағоқи Атторӣ. Нимаи дуюми асри XII ш. Бухоро.

Ӯ ҳамон вақте ба тахти подшоҳӣ нишаст, ки давлати Хоразмшоҳон ханӯз пурзӯр буд. Муҳаммад забткориҳои падарашро давом дода, ба муқобили давлатҳои Ғуриён, Қарахониён ва халифаи араб лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Соли 1203 аввал Хуросону Ҳиротро ишғол кард. Баъд Бухороро ҳам аз Қарахитоиҳо кашида гирифт. Дар Самарқанд ва Фарғона ханӯз ҳам Қарахитоиҳо ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо ҳар сари чанд вақт ба ин ҷо ҳучум оварда, халқро талаю тороч карда, ба мулкҳои азалии худ бармегаштанд. Ҳокимони ин ду вилоят ба пуштибон эҳтиёҷ доштанд. Аз ин рӯ, ҳокими Самарқанд Усмон худро тобеи Муҳаммад эълон кард. Муҳаммад ҳокимияти худро дар ин шаҳр пойдор намуд. Қарахитоиҳо дигар чуръат накарданд, ки ба Самарқанд сар дароранд. Баъдтар Муҳаммад аз Қарахитоиҳо Фарғонаро ҳам кашида гирифт. Муваффақияти Муҳаммад Хоразмшоҳ дар Бухорою Фарғона аз он сабаб осон буд, ки ӯ бар зидди Қарахитоиҳои бутпараст мубориза мебард. Аз ин рӯ, халқи мусулмони ин ҷойҳо Муҳаммадро дастгирӣ карда, бар зидди Қарахитоиҳо мубориза бурд.

Дар замони ҳукмронии Муҳаммад ҳудудҳои давлати Хоразмшоҳон ниҳоят васеъ шуданд. Он аз шимолии баҳри Хазар (Каспий) то халиҷи Форс ва аз кӯҳҳои Қафқоз то кӯҳҳои Ҳиндукушро дарбар мегирифт. Муҳаммади Хоразмшоҳ подшоҳи ҳамин империяи бузург ва дорои обрӯю эътибори ниҳоят баланд буд, то он дараҷае, ки ӯро "Искандари Дуюм" меномиданд. Вале иқтидори давлати Хоразмшоҳон дер давом накард. Дар оғози асри XIII давлати Мугул ташкил ёфта, барҳамзанандаи ин давлат гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи қабिलाҳои салҷуқӣ чӣҳо медонед?
2. Муборизаи Султон Масъуди Ғазнавӣ бар зидди салҷуқиён чӣ тавр анҷом ёфт?
3. Давлати Салҷуқиён кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
4. Давлати Салҷуқиён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
5. Дар бораи сулолаи "Хоразмшоҳони Бузург" маълумот диҳед.
6. Текеш барои давлати Хоразмшоҳон чӣ хизмате кардааст?
7. Дар бораи иқтидори давлати Хоразмшоҳон дар аҳди Муҳаммад маълумот диҳед.

§ 24. ДАВЛАТИ ҒУРИЁН

СУЛОЛАИ ШИНАСБОНИЁН. Сулолаи Шинасбониён аз тоҷикони кӯхистони Ғури Хуросон буда, асосгузори он Шинасб ибни Хурнак аст. Аз номи ҳамин шахс сулолаи мазкур номи "Шинасбониён"-ро гирифтааст. Давлати ташкилкардаи Шинасбониён дар таърих бо номи Ғуриён машҳур аст. Шаҷараи сулолаи Шинасбониён аз аввали асри VIII оғоз шудааст. Ин вақт Шинасб ҳокими вилояти Ғури Хуросон буд.

Амири аввалини Ғур Фулоди Ғурӣ ном дошт. Ӯ ба Абӯмуслим бар зидди Уммавиён ёрӣ расонда, барои ба сари ҳокимият омадани сулолаи Аббосиён саҳм гузоштааст. Аз ҳамин вақт саркарда, халифаҳои сулолаи Аббосиён дар вилояти Ғур ҳокимиятро ба ихтиёри Шинасбониён супурданд.

Дар замони ҳукмронии сулолаи Тоҳириён, Саффоориён, Фазнавиён ва Салҷуқиён, яъне дар тӯли қариб 300 сол дар вилояти Ғур сулолаи Шинасбониён ҳокимиятро аз даст наод. Фазнавиён барои ба худ тобеъ кардани ин вилоят кӯшишҳои зиёд карданд, вале мурода ҳосил карда натавонистанд. Шинасбониён истиклолияти Ғуро сарбаландона муҳофизат карданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Таъсиси давлати Ғуриён ба номи Изуддини Хусейн зич вобаста аст. Ӯ дар охири солҳои 40-уми асри XII ба тахти амирии Ғур нишаста, ин давлатро таъсис намуд. Изуддин ҳафт писари ғайратманд дошт. Онҳо дар пурзӯр ва васеъ намудани давлати Ғуриён заҳмати зиёд ба харҷ додаанд. Ҳар кадомашон сарварии яке аз ноҳияҳои Ғуру Бомиёнро ба ӯҳда гирифта, онро ободу зебо мекарданд ва барои худ пойтахт ҳам месохтанд. Баъд аз вафоти Изуддин писаронаш бо маслиҳат ба яке аз бародарон итоат карда, ӯро ҳамчун султон эътироф намуданд.

Султони нахустини Ғур Сайфиддини Сури буд. Ӯ шаҳри Остияро пойтахти давлати худ интихоб намуд. Бародараш, ки Қутбиддин ном дошт, ноҳияро идора мекард, ки ҷои хушбоду ҳаво буд. Ӯ дар он ҷо бо номи

Расми 73. Мақбараи Султон Санҷар дар Марв.

Расми 74. Гиёсиддини Ғури.
Аз "Солномаи Кобул".

Фирӯзкӯх шаҳре бино кард. Даре нагузашта, ин шаҳр пойтахти тамоми Ғур ва баъд давлати Ғуриён шуд.

Аз пурзӯршавии давлати Ғуриён Ғазнавиён ба ташвиш афтада, беш аз пеш кӯшиш ба харҷ медоданд, ки дар сулолаи Шинасбониён ихтилоф ба миён оранд. Ба душманони Ғуриён ниҳоят муяссар шуд, ки дар байни бародарон низоъ андозанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки Кутбиддин аз бародарони худ бо сабаби чиддие ранчида, ба дарбори Баҳромшоҳи Ғазнавӣ рафт. Вале соли 1147 Ғазнавиён ўро ваҳшиёна куштанд. Ин хабарро шунда Сайфиддини Сури ба муқобили Ғазнавиён лашкар кашид.

Баҳромшоҳи Ғазнавӣ аз Сайфиддин саҳт шикаст хӯрда, ба Ҳиндустон фирор кард. Сайфиддини Сури дар Ғур ҳокимиятро ба бародараш Баҳриддини Сом дода, худаш ба тахти Ғазна менишинад. Вале баъди чанде Баҳромшоҳ бо лашкари анбӯх ба Ғазна баргашта, Сайфиддинро аз тахт сарнагун ва қатл мекунад.

Ин кирдори Баҳромшоҳ боиси қаҳру қазаби Шинасбониён шуда, онҳо роҳи интиқомро пеш гирифтанд. Баҳри иҷрои ин

Расми 75. Харитаи Салтанати Ғуриён.

мақсад Баҳриддини Сомӣ ба Ғазна лашкар кашид, вале ногаҳон дар роҳ вафот кард. Ба тахти амирии Ғур бародари ӯ Алоуддин нишаста, ҳамон замон ба Ғазна лашкар кашида ва онро бомуваффақият ба даст даровард. Ғазнавиёни ҷон ба саломатбурда ба Хиндустон фирор карданд. Бо фармони Алоуддин Ғазна оташ зада шуд. Барои ин кораш ӯ "Алоуддини Ҷаҳонсӯз" ном гирифтааст.

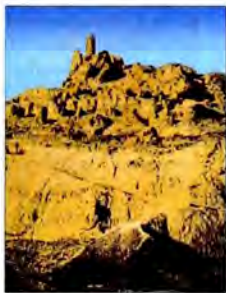
Дар замони ҳукмронии Алоуддин давлати Ғуриён ниҳоят пурзӯр шуд. Алоуддин ҳатто бар зидди Султон Санҷари Салҷуқӣ ҳам лашкар кашид, вале бо сабаби хиёнати лашкарҳои туркии худ шикаст хӯрда, ба Султон Санҷар асир афтод. Бо сабаби он ки ин вақт қабिलाҳои оғузҳо ба давлати Ғазнавиён тохтутоз карда, онро хароб мекарданд ба Султон Санҷар иттифоқчии пурзӯре лозим буд ва шахсияти ӯро дар Алоуддини асирафтода дарёфт. Султон Санҷар бо Алоуддин ба муқобили оғузҳо иттифоқ бастан. Ба ин иттифоқ Алоуддин ҳам эҳтиёҷ дошт. Баъд аз вафоти Алоуддин ба тахти подшоҳии Ғуриён писари ӯ – Сайфиддин менишинад. Ҳам ба ӯ ва ҳам ба додарзодааш Ғиёсиддин лозим омад, ки давлати Ғуриёнро аз тохтутози харобиовари оғузҳо ҳимоя кунанд.

Дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри XII давлати Ғуриён вилоятҳои Ғур, Бомӣён, Ғарҷистон, Довар, Бӯст, Тулак, Ҳирот, Фунанҷ, Толиқон, Андхӯд, Маймана, Форёб, Панҷдеҳ, Марворуд ва Балхро дар бар мегирифт.

Султон Сайфиддин дар яке аз ҷангҳои зидди оғузҳо аз дасти як аскарӣ

Расми 76. Манораи Ҷом. Бо амри Ғиёсиддини Ғуриён бунёд карда шудааст. Баландииаш 63 м аст.

Расми 77. Вайронаҳои шаҳри Ғулгула дар Ғур, ки баъзе уламо Ғирӯзқӯҳи нобудшударо меноманд.

*Расми 78. Султон-
ҳои машхуртарини
Ғуриён. Аз чап ба рост:
Ғиёсиддин, Муъиззуддин, Қутбиддин.*

худӣ кушта шуд ва тахти подшоҳӣ ба Ғиёсиддин гузашт. Ӯ натанҳо ҳудудҳои давлати Ғурро аз нав ба даст даровард, инчунин соли 1171 шаҳри Ғазнаро низ аз оғузҳо озод карда, ба бародараш Муъиззуддин супорид.

ДАВЛАТИ ҒУРИЁН ДАР ОХИРИ АСРИ XII – АВВАЛИ АСРИ XIII. Баъди аз байн рафтани давлати пуриқтидори Салҷуқиён дар муқобили давлати Ғуриён давлати Хоразмшоҳон меистод. Ин давлат дар ҳамин давра бо тезӣ васеъ ва пурқувват мешуд ва ҳудудҳои худро дар ҷануб ҳам васеъ мекард. Хоразмшоҳон дар шаҳри Марв пойгоҳи пурзӯри ҳарбӣ бунёд карда, аз он ҷо ба қаламрави Ғуриён тохтутоз мекарданд.

Соли 1192 бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин ба Нишопур лашкар кашида, онро фатҳ намуда, чанд нафар аз саркардагони Хоразмшоҳонро асир гирифтанд. Онҳо соли 1193 шаҳри Марвро низ ба даст дароварданд.

Дар тӯли 10–15 соли охир бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин ҳудудҳои давлати Ғуриёнро хеле васеъ карданд. Он акнун то шимолии Ҷиндустон, сарҳадҳои ғарбии Чин, ҳудудҳои Ироқ, Хуросон ва як қисми Мовароуннахрро фаро мегирифт.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Баъди вафоти бародарон Ғиёсиддин (соли 1203) ва Муъиззуддин (соли 1206) давлати Ғуриён рӯ ба таназзул ниҳода, ба қисматҳои алоҳида тақсим шуд. Ғиёсиддини Маҳмуд, ки расман шоҳи нави Ғуриён буд, дар амал ба давлати сетақсимшуда ҳукмронӣ карда наметавонист. Солҳои 1206–1216 барои тахти подшоҳии Ғуриён дар байни аъзоёни сулолаи Шинасбониён муборизаи мусаллаҳона

сурат гирифт. Дар натиҷаи ин муқовимат аксарияти довталабон кушта шуданд. Чандин хонадони турк барои тоҷу тахти давлати Ғуриён ва вориси онҳо барои ҳудудҳои собиқи давлати Ғазнавиён талош доштанд. Тоҷиддини Юлдуз ном собиқ ғуломи турк аввал шаҳри Ғазна ва баъд чанд вилояти дигари давлати Ғуриёнро ба даст даровард. Собиқ давлати Ғуриён дар байни ин сулолаи туркӣ тақсим карда шуд, вале давлатҳои хурди навташқили ин сулола ниҳоят заиф буда, иқтидори ҳимоя кардани худро надоштанд. Намоёндаи охири ин сулолаи Шинасбониён Алоуддини Муҳаммад соли 1215 ба Муҳаммад Хоразмшоҳ таслим шуда, ба мавҷудияти давлати Ғуриён хотима гузошт.

Расми 79. Қутбнамои Деҳлӣ. Баландтарин манораи сангин дар тамоми Ҳиндустон аст, ки бо амри Муъиззуддини Ғурӣ сохта шудааст.

ЛУҒАТ

Соҳибу-л-давлат-ал-Аббосия – вориси давлати Аббосиён.

Малик – подшоҳ; султон.

Хуруҷ – берун омадан; ба маънии шӯриш омадааст.

Иморат – обод кардан.

Музоф – тобеъ.

Аълам – олимтар; донотар.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро халифаҳои Аббосиён идораи вилояти Ғурро ба Шинасбониён супурданд?
2. Изуддини Ҳусейн кӣ буд?
3. Писарони Изуддини Ҳусейн дар ташаккули давлати Ғуриён чӣ саҳме гузоштаанд?
4. Муносибатҳои байни Ғуриён ва Баҳромшоҳи Ғазнавий чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Алоуддин давлати Ғуриёнро чӣ тавр идора мекард?
6. Давлати Ғуриён дар замони ҳукмронии бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин чӣ хел тағйир ёфт?
7. Дар бораи барҳамхӯрии давлати Ғуриён маълумот диҳед.

§ 25. ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ

Асрҳои миёна дар Аврупо бо "муҳоҷирати азими халқҳо" оғоз мегардад. Дар асрҳои IV-VI аввалин шуда, қабилаҳои олмонӣ ба ҳудуди империяи Рим муҳоҷир шуда, ба бунёди давлати худ асос гузоштанд.

МАСКУНШАВӢ ВА МАШҒУЛИЯТИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ. Қабилаҳои олмонӣ дар асри I қаламрави байни дарёҳои Рейну Одер ва қисман нимҷазираи Скандинавияро ишғол карданд. Ин сарзамин аз бешаю ботлоқҳои касноғузар иборат буда, аҳолиаш бештар дар водии дарёҳои калон ва соҳилҳои баҳри Балтика умр ба сар мебуд.

Олмониҳо барои муҳофизат аз тохтутози душманон маҳали зисти худро бо кӯрғонҳо печонида мегирифтанд.

Қабилаҳои олмонӣ асосан ба чорводорӣ машғул буданд. Муаллифи Рими қадим Татсит чунин менависад: "Олмониҳо хайвоноти гуногунро дӯст медоштанд ва ин боигарии ягонаи муҳимтарини онҳо доништа мешуд". Онҳо аз чорво – гов, гӯсфанд, хук ва аз паррандаҳо мурғу мурғобӣ парвариш мекарданд.

Олмониҳо заминро бо омоч шудгор карда, то бекуват шуданаш мавриди истифода қарор медоданд. Ба гайр аз чорводорӣ ва истифодаи замин олмониҳо ба шикору моҳигирӣ ва чамбоварии ҳосили дарахтони худрӯй, сабзавот, чормағз ва дигар меваҳои чангал машғул будаанд.

Олмониҳо баъди кашфи оҳан олоти меҳнат ва чангию касибии худро аз он месохтанд.

Расми 80. Деҳаи олмонӣ.

Аз давраҳои қадим сар карда, дар байни римиҳо ва олмониҳо муносибатҳои тичоратӣ вучуд доштанд. Олмониҳо аз римиҳо ҳар гуна асбобҳои мисин, шишагӣ, яроқ, матоъҳои гаронбаҳо ва аспу шарбат харидорӣ карда, ба онҳо гулом, хайвонот, пӯсту пашм ва қаҳрабо мефурӯхтанд.

ЗИНДАГИИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНИ.

Дар натиҷаи муттаҳид гардидани якчанд авлод қабила ба вучуд омада, аз гурӯҳи қабилаҳо иттифоқи қабилаҳои олмонӣ ташкил меёфтанд. То ташаккули иттифоқи қабилаҳо олмониҳо дар хонаҳои дарозрӯя, ки бомашон бо пахолу беда пӯшонида шуда буданд, зиндагонӣ мекарданд. Дар чунин хонаҳо оилаҳои калони хешу табор умр ба сар мебарданд. Вале дар хонаҳои оилаҳои сарватманд бошад, ғайр аз аҳли оила гуломон ва шахсони озод низ зиндагӣ мекарданд.

Оилаҳои олмонӣ урфу одатҳои хоса доштанд. Масалан, хангоми куштори яке аз аъзоёни оила пайвандонашон бояд ҳатман одати интиқоми хунинро иҷро мекарданд. Ин одат аз насл ба насл мегузашт. Дар ҳолате, ки қассоси хуни иҷро карда нашавад, гуё ки доғи шармандагӣ дар авлод мемонадааст. Вале дар мавриди пардохти ҷаримаи калон интиқоми хунӣ иҷро карда намешуд.

Қабилаҳои олмониро маҷлиси халқӣ идора мекард. Чунин расм гардида буд, ки ҳамаи мардони калонсоли озод бо даъвати оқсақол дар марғзор гирд меоманд. Маҷлиси халқӣ дорои чунин ҳуқуқҳо буд: ҷанг ва сулҳ эълон мекард, пешвоёни ҳарбиро интихоб менамуд ва ҳар гуна низоъҳои дохилиявлодиро ҳаллу фасл мекард. Дар маҷлиси халқӣ одатҳои меросгузори падар ба писар низ баррасӣ мешуданд. Одамоне, ки аз майдони ҷанг мегурехтанд, маҷлиси халқӣ онҳо ба қатл ҳукм мекард.

Суҳанрони сарварон дар маҷлиси халқӣ аз тарафи аъзоёни катории қабилаҳо ба тариқи баровардани садои баланд тасдиқ ва рад карда мешуд.

Расми 81. Либоси олмониҳо.

Расми 82. Пешвои низомӣ.

Расми 83. Барбари аспсавор.
Овезаи филлизӣ.

Расми 84.
Сарбози короли
олмонӣ.

Расми 85. Савораи Гун.
Бозубанди асри V.

Ашрофони олмонӣ ба тариқи ба онҳо хос, бо карру фар зиндагӣ мекарданд. Ҳавлиҳои боҳашамати онҳо бо деворҳои баланд ихота карда шуда буданд. Шумораи зиёди чорво ва заминхоро дар ихтиёр доштанд. Инчунин ҳиссаи зиёди маблағи ҳазинаи қабиларо соҳибӣ мекарданд.

Ҳангоми сар задани ҷанг мардҳо лашкари халқӣ созмон медоданд. Сардорони дастаҳои ҷарбӣ бо шучоати худ аз дигарон фарқ мекарданд. Фармонҳои сардори даста аз тарафи сарбозон бе ҷуну ҷаро иҷро мегардиданд. Сардорони дастаҳо бо ҷанговарони қаторӣ якҷоя хӯрок мехӯрданд. Ғаниматҳои ҷангӣ дар байни сарбозон тақсим карда мешуданд. Агар дар муҳориба фармондеҳ ҳалок мегардид, ин воқеа барои сарбозон шармандагӣ дониста мешуд.

МУҲОЧИРАТИ АЗИМ. Дар асри IV империяи Рим бо як гурӯҳи қабिलाҳои олмонӣ муносибатҳои дӯстӣ ва бо гурӯҳи дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошт. Гурӯҳи сеюми қабिलाҳо бо даъвати императори Рим дар сарҳад интизори ҳучуми бегонагон буданд. Олмониҳо забт кардани заминҳои ҳосилхезро мақсади асосии худ қарор медоданд. Дар сафи пеш мардони ҷанговар ва аз қафо занон, кӯдакон ва аробаҳои пур аз ҷиҳози хона ва пешопеши онҳо рамаи чорво ҳаракат мекард. Сабаби асосии муҳочират аз тарафи Осиё сар даровардани қабिलाҳои кӯчманчии гунҳо буд. Аз тарафи онҳо заминдорон аз макони худ мегурехтанд. Дар

натичаи хучуми гуниҳо қабилаҳои готӣ аз қисмати шимоли баҳри Сиёҳ ба сӯи нимҷазираи Балкан ҳаракат карданд.

Дар миёнаҳои асри V Аттил ном шахсе ба ҷанговарони гуниҳо роҳбарӣ мекард. Соли 451 ӯ ба сӯи Галлия ҳаракат намуд, вале аз римиҳо ва иттифокчиёни онҳо дар наздикии шаҳри Труа шикаст хӯрд. Бо ҳамин иттифоқи гуниҳо барҳам хӯрд.

Империяи Рим заиф шуда буд, аз ҳамин сабаб ба хучуми барбарҳо истодагарӣ карда наметавонист. Дар натичаи хучуми барбарҳо шаҳрҳои Рим талаву тороч гардиданд, ҳунармандӣ ва тичорат рӯ ба таназзул ниҳод. Бандару роҳҳо низ хароб гардиданд.

Ибтидои асри VI қабилаҳои олмонӣ дар ҳудуди Империяи Ғарбии Рим паҳн гардиданд: Вандалҳо - дар шимоли Африқо, вестготҳо (готҳои ғарбӣ) - дар Испания, остготҳо (готҳои шарқӣ) - дар Италия, франкҳо - дар Галлия, англосаксҳо - дар Британия. Олмониҳо империяи Ғарбии Римро пароканда сохта, давлати худро таъсис доданд.

Расми 86. Сарбози олмонӣ ниқобпуш бо шамшер ва найза.

Расми 87. Вандалӣ аспсавор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Маскуншавии қабилаҳои олмонӣ кай оғоз гардид?
2. Дар бораи машғулияти олмониҳо маълумот диҳед.
3. Зиндагӣ ва идораи қабилаҳои олмониҳо шарҳ диҳед.
4. Маҷлиси халқӣ чист?
5. Муҳочирати "азими халқҳо" чӣ натиҷа дод?

§ 26. ДАВЛАТИ ФРАНКҶО

ХЛОДВИГ АСОСТУЗОРИ ИМПЕРИЯИ ФРАНК. Қабилаҳои франк то давраи муҳочиршавӣ дар поёноби дарёи Райн сокин буданд. Фармондеҳони ҳарбӣ сарвари иттифоқи қабиларо ба

Уҳда доштанд. Дар охири асри V сарвари қабилаҳои франкҳо шахси макқору зирак ва золим аз авлоди Моравия – Хлодвиг буд. Франкҳо дар поёноби дарёи Рейн зиндагӣ кунанд ҳам, диққати онҳоро бештар водиҳои ҳосилхези Галлияти дарҳамсоягибуда ҷалб намуданд. Хукмронӣ бар қисмати шимолии Галлияти баъди парокандашавии Империяи Фарбии Рим ба яке аз ҳокимони римӣ гузашт. Вале сарвари қабилаҳои Франк – Хлодвиг бо сарварони қабилаҳои дигар иттифок баста, ба Галлияти лашкар кашид. Соли 486 франкҳо дар назди шаҳри Сауссона лашкари римӣро мағлуб сохта, қисмати шимолии Галлиятиро ба давлати худ тобеъ карданд. Хлодвиг баъди ин ғалаба ба кишвари вестготҳо ҳуҷум намуда, қисмати ҷанубии онро забт кард. Ба франкҳо муяссар шуд, ки қабилаҳои дигари олмонии шарқи дарёи Рейнро ба худ тобеъ кунанд.

Дар кишварҳои забткардаи Хлодвиг бештар аз 100 ҳазор франкҳо сокин шуданд. Франкҳо дар ибтидо заминҳои ишғолкардаро дар байни худ тақсим карданд. Ба Хлодвиг заминҳои ба императори Рим тааллуқдошта гузаштанд.

ШОҲ ХЛОДВИГ. Хлодвиг тахминан соли 500 ба давлати Франкҳо асос гузоштааст. Ҳокимияти Хлодвиг бевосита ба саркардагони ҳарбӣ таъяс мекард. Ӯ афсарони худро, ки ҳамроҳ сарзамини Галлиятиро забт карда буданд, кушт. Ҳамзамон ба

нобуд сохтани хешу наздикони худ ҳам даст зад. Тибқи сарчашмае Хлодвиг ин кирдорашро чунин рӯйпӯш кардааст: "Аламовар он аст, ки ман хешу табори наздик надорам, то ки дар лаҳзаҳои мушкил ва хатарнок ба ман мадад расонанд". |

Ба Хлодвиг акнун на як қабила, балки аҳолии кишварҳои дигар ҳам итоат мекарданд. Ҳокимияти шоҳии Хлодвиг меросӣ эълон карда шуд. Агар касе зидди ӯ мебаромад, ба қатл ҳукм мешуд. Дигар дар Галлияти маҷлиси халқӣ даъват карда намешуд, ҳуди шоҳ қарорхоро

Расми 88. Намуди умумии қалъаи ашрофи Франк.

худаш қабул мекард. Баъзан бо ашрофон маслиҳат мекард. Фармону қарорҳои баҳори ҳар сол ба мардум дар маъракаи азназаргузаронии ҳарбиён эълон карда мешуд. Дар давлати Франк баъзан ҳангоми сар задани ҷанг лашкар аз ҳисоби франкҳои озод ҷамъ карда мешуд. Инчунин дастаҳои ҷанговароне низ буданд, ки аз ҳисоби андоз ва ғаниматҳои ҷанги таъмин карда мешуданд.

Хлодвиг ба музофотҳои мамлакат одамони наздиктарини худро таъин мекард. Онҳоро граф меномиданд. Графҳо ҳуқуқи ғундоштани андоз, сарвари суд ва фармондеҳии дастаҳои низомӣ доштанд.

Дар давлати Франкҳо шох суди олий доништа мешуд. Мансабдорону сарватмандон ҳангоми қабули ҳукми суд овози ҳалқунанда доштанд. Дар замони шохигарии Хлодвиг қонунҳои франкӣ ба шакл дароманд.

Дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷамоаи давлати Франк бештар ҷарима ба назар мерасид, аз он ҷумла, барон дуздии ғуломон, сӯзонидани анбору оғилхонаҳо, ки бисёр руҳ меоданд.

АФЗУДАНИ МУЛҚҲОИ АШРОФОН. Хлодвиг барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ заминҳои шохиро аз рӯи хизмат ба наздикону сарбозонаш тӯҳфа мекард. Онҳо ба заминдорони қалон табдил ёфтанд. Қувваи асосии қориро дар заминҳо ғуломон ва иҷоракорон ташкил меоданд. Ашрофон бошанд, ба монанди шох дастаҳои ҷанговаронро созон дода, дар ивази хизматашон ба онҳо замин тӯҳфа мекарданд. Шох ба ашрофон ҳуқуқҳои ҷамъ кардани андозро дод.

Хлодвиг пеш аз вафоташ давлати Франкҳо дар байни чор писараш тақсим кард. Вале зиддияти байниҳамдигарии ворисон барои ҳукмронии ягона шудан боиси нооромӣ ва заифшавии давлати Франк гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шохигарии Франкҳо чӣ тавр таъсис ёфт?
2. Сарватмандони римӣ ва галлий ҳокимияти Хлодвигро чӣ тавр пазируфтанд?
3. Ҳокимияти шохӣ аз ҳокимияти саркардагонӣ ҳарбӣ чӣ фарқ дошт?
4. Афзоиши мулкҳои ашрофон чӣ тавр сурат гирифт?
5. Мардуми мулкҳои забткардашуда ба ашрофон чӣ тавр тобеъ шуданд?

§ 27. ИМПЕРИЯИ КАРЛИ КАБИР

КАРЛИ КАБИР. Шоҳигарии Франкро солҳои 768–814 шох Карли Кабир идора мекард. Карли Кабир марди қоматбаланд, боқувват ва пуртоқат буд. Дар васфи ӯ сурудҳо эҷод кардаанд. Солномависон қорнамоӣ, хирадмандӣ ва адолатпарварии ӯро васф мекарданд.

Карли Кабир шоҳи ҷанговару далер буда, ба кишварҳои ҳамсоя бештар аз 50 маротиба лашкар кашида, ҳудудҳои давлати Франкро васеъ мекунад. Дар солҳои аввали ҳукмронии Карли Кабир ашрофон дар вилоятҳои асосии давлати Франк соҳиби заминҳои зиёд гардиданд. Онҳо ба ҳар восита меҳостанд, ки мулкҳои худро васеъ намуда, дар ихтиёрашон шумораи зиёди деҳқонро дошта бошанд.

ДАВЛАТИ ФЕОДАЛИ. Соли 751 дар муносибатҳои заминдорӣ таҳаввулоти ҷиддӣ ба амал омад. Ин падида дар натиҷаи аз ҷониби ашрофон тасарруф кардани замин ва тобеъ гардонидани деҳқонони озод ба амал омад. Тобеъшавии деҳқонон дар оғози асри VIII, вусъатёбии ин зуҳурот боиси аз байн рафтани деҳқонони озод шуд. Дар натиҷа ду табақаи ба ҳам зидди ҷамъиятӣ – заминдорони қалон ва деҳқонони тобеъро ба миён овард. Ин тамоил дар навбати худ ба муҳочиршавии қисме аз деҳқонон ва қосибон сабаб шуд. Қисми дигари деҳқонон аз баҳри ҳама қиз гузашта, то дами марг ба тоату ибодат машғул гардиданд, то ки роҳиб ном гиранд. Ҳамин тариқ, шумораи роҳибон рӯз то рӯз меафзуд. Онҳо дайрҳо бунёд мекарданд. Роҳибон қасам ёд карда, дар дайрҳо то охири умр ғушанишиниро мақсади ҳаётии худ медонистанд.

ҶАНГ БО ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ.

Карли Кабир соли 774 нахустин бор ба Италия лашкар кашид ва баъди ин пайваста ба он ҷо лашкаркашиҳои худро идома дод. Оқибат шоҳигарии Лангобардияи воқеъ дар шимолӣ Италияро тобеъи худ гардонд. Лангобардия аввалин давлати гайрифранкӣ буд, ки тобеъи давлати

Расми 89. Карли Кабир.

Расми 90.
Қароргоҳи
Карли Кабир.

Франк шуд. Карли Кабир худро "шоҳи франкҳо ва лангобардиҳо" эълон дошт. Забону фарҳанги онҳо аз якдигар фарке надоштанд.

Азбаски амалиётҳои ҳарбии Карли Кабир дар самти Италия ба пирӯзӣ анҷомиданд, ӯ азм кард, ки Испанияи исломиро низ тасарруф намояд. Ҳучуми нахустини Карл дар самти Испания соли 778 ба вуқӯъ пайваست, ки он ба нокомӣ анҷом ёфт. Муслмонони Испания чандин маротиба бар зидди франкҳо бархостанд. Соли 801 франкҳо Барселонаро, ки дар дасти арабҳо буд, соҳиб шуданд. Баъди чанде аксар қисматҳои шарқии Испания ба зери ҳокимияти франкҳо дохил карда шуданд. То охири асри IX нуфузи франкҳо дар мулкҳои тобеъкардаи испанӣ хеле афзуд.

Карли Кабир бар зидди қabilaҳои саксҳо чангида, пирӯзӣ ба даст оварда, онҳоро тобеъи худ гардонд. Бояд гуфт, ки қabilaҳои саксӣ дар сатҳи пасти тараққиёти ҷамъияти қарор доштанд, ҳатто аз сохти авлодӣ берун буданд. Карли Кабир бо фишору таҳдид саксҳо ро маҷбур намуд, ки дини масеҳӣ ва муносибатҳои нави заминдориро қабул намојанд. Ӯ ҳокимияти давлати худро дар байни дарёҳои Рейну Элба ва вилояти Бавария низ паҳн намуд.

Карли Кабир баъди музаффарият бар кишвари саксҳо соли 800 ба шаҳри Рим дохил шуда,

Расми 91. Артиши
аспавори франк.

*Расми 92. Гуронидани
чанговари Франк.*

худо императори тамоми киш-варҳои ишголкардааш номид.

Карли Кабир чун император давлатҳо ва қавму халқҳои зиёдро тобеъ намуда, бо ҳамин дар Аврупо нуфузи калон пайдо кард. Ҳокимони баъзе минтақаҳои дигар дар симони ӯ муҳофизии марзу буми худро медиданд. Аз ин рӯ, бо вай ҳар гуна шартномаҳои дӯстиву ҳамкорӣ мебастанд. Карли Кабир заминҳои зиёдро ба ҳарбиёни онҳо тӯҳфа мекард. Заминҳое, ки барои адои хизмати ҳарбӣ дода мешуданд, феодал ва соҳибони онҳоро феодал меномиданд.

ПОШҲҶРИИ ИМПЕРИЯИ ФРАНҚҶО. ПАРОКАНДАГИИ ФЕОДАЛӢ.

Бо мурури замон империяи таъсисдодаи Карли Кабир рӯ ба таназзул ниҳод. Яке аз сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани империяи Франк дар он сукунат доштани халқу қавмҳои гуногун буд. Парокандагии империя дар давраи ҳукмронии писари Карли Кабир Людовик, ки бо лақаби Пархезкор машҳур буд, авҷ гирифт. Империя дар байни чор фарзанди Людвиг тақсим карда шуд. Ҳар як шоҳзода худро ҳокими мутлақ ҳисобида, бо дастгирии ҳокимони тобеъи худ ба муқобили бародараш мубориза мебуд. Баъди марги Людовик мубориза дар байни бародарон боз ҳам бештар авҷ гирифт. Бародарон соли 843 дар шаҳри Верден империяи таъсисдодаи Карли Кабирро дар байни худ аз нав тақсим карданд. Дар натиҷаи тақсимои се давлати мустақил – Фаронса (дар қисми ғарбӣ), Олмон (дар қисмати Шарқӣ) ва Италия (дар қисми ҷанубӣ) ба вучуд омаданд.

Дар ибтидои асри X парокандагӣ тамоми худудҳои императории Франко фаро гирифт. Дар қаламрави империя ҳафт давлати мустақили феодалӣ ба вучуд омаданд. Ҳар яке аз ин давлатҳо аз мулкҳои зиёди ҷудогона иборат буданд. Заминадороне буданд, ки қудраташон аз шоҳ бештар буда, ба худсарии бетартибӣ роҳ медоданд.

ЧАНГИ КАРЛ БО ҚАБИЛАҲОИ САКСҶО

Соли 783 шоҳ бо лашкари сершумор роҳи Саксонияро пеш гирифт ва бо саксҳои шӯришгар ба чанг даромад.

Соли 796 Карл бо ду писараш ба Саксония омада, шаҳру деҳоти шӯришбардоштаро оташ зад.

Саксҳои бисёре ро ҳамроҳи зану фарзандонашон асир гирифта, дар вилоятҳои гуногуни империя сокин кунонида, заминҳои онҳоро ба ускуфҳо, роҳибҳо ва графҳо тақсим намуд.

ЛУҒАТ

Роҳиб – хизматгузори калисо.

Аббат – падари рӯҳонӣ.

Феодал – заминдор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Карли Кабир чӣ хел шахс буд ва у кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст?
2. Шоҳии Франк чӣ гуна давлат буд?
3. Киҳоро заминдорони калони озод ва деҳқонони тобеъ меномиданд?
4. Италия аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
5. Испания аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
6. Империяи Франк кай таъсис ёфт?
7. Сабабҳои пошхӯрии империяи Франко баён кунед.
8. Парокандагии феодалӣ дар империяи Франк кай ва чӣ гуна сурат гирифт?

§ 28. ДАВЛАТҶОИ СЛАВЯНӢ

МАСКУНШАВИИ СЛАВЯНҶО. Славянҳо аз замони қадим дар Аврупои Марказӣ ва шарқтари қабिलाҳои олмонӣ мезистанд. Дар давраи муҳоҷирати азими халқҳои славянҳо дар поёноби дарёи Днепр, дар шарқ то баҳри Балтика, дар шимол то дарёи Дунай ва дар ҷануб то баҳри Сиёҳ паҳн гардида буданд.

Славянҳо дар давраи аввали асрҳои миёна ба се гурӯҳи бузург – славянҳои ғарбӣ, шарқӣ ва ҷанубӣ тақсим шуда буданд. Ба славянҳои ғарбӣ чехҳо, словакҳо, лаҳҳо ва қабिलाҳои славянии Назди Балтика тааллуқ доштанд. Ба славянҳои шарқӣ русҳо, украинҳо, белорусҳо ва ба славянҳои ҷанубӣ булғорҳо, сербҳо, хорватҳо ва словенҳо мансуб буданд.

*Расми 93. Олоти меҳнат
ва ашӯҳои славянӣ.*

ДАВЛАТИ БУЛГОРИСТОН.

Давлатдории славянҳои чанубӣ дар асри V оғоз гардида буд. Дар байни давлатҳои нахустини феодалӣ Булғористон аз ҳама пурқувваттар ба ҳисоб мерафт ва дар таърих бо номи "шоҳигарии аввали булғор" машҳур аст. "Шоҳигарии аввали булғор" соли 409 таъсис ёфта, соли 1018 аз байн рафтааст. Яъне ин давлати славянӣ тахминан 350 сол арзи вучуд дошт.

То миёнаҳои асри IX Булғористон ба яке аз давлатҳои пурқуввати Аврупо табдил ёфт. Соли 866 – дар замони ҳукмронии княз Борис дини масеҳӣ дини давлатии Булғористон эълон шуд. Ҷорӣ шудани

дини масеҳӣ раванди феодаликунонии чамъияти Булғористонро тезонид. Дар ибтидои асри X дар Булғористон ду шакли моликият бар замин – калисой ва дунявӣ ҳукмрон гашт.

Муфлису тобеъшавии деҳқонон афзуда, сохти феодалӣ пурра мукаррар гардид. Дар ин давра шоҳигарии аввали Булғористон ба авҷи таракқиёти худ расид.

МОРАВИЯИ БУЗУРГ. Иттиҳодияи давлатии славянҳои ғарбӣ дар ибтидои асри V ба вучуд омад. Ин давлат бо дасти Само ном шахс дар ҳудуди Чехия бунёд шуда, солҳои 623–658 арзи вучуд дошт. Дар асри X қабилаҳои славянҳои ғарбӣ иттиҳоди бузурге ташкил карданд, ки дар таърих бо номи давлати Моравияи Бузург маъруф аст. Ба ҳайати он Чехия, Моравия, Словакия ва Лужитси дохил буданд. Моравияи Бузург давлати пурқувваттарини Аврупои асри IX ба шумор мерафт.

Давраи гул-гулшукуфии Моравияи Бузург ба замони ҳукмронии шоҳи дуюми он Ростислав рост омадааст. Дар аҳди ӯ рӯҳониёни олмонӣ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, то ки байни ҷамоаи славянӣ дини масеҳиро ҷорӣ кунанд. Худи Ростислав ва феодалҳои славянӣ низ ба хотири бештар ба худ тобеъ гардонидани мардум розӣ буданд, ки онҳо динро қабул кунанд.

Ⳛ	а	Ⳛ	и	Ⳛ	т	Ⳛ	ь
Ⳛ	б	Ⳛ	г	Ⳛ	у	Ⳛ	ь
Ⳛ	в	Ⳛ	к	Ⳛ	ф	ⳚⳚ	ы
Ⳛ	г	Ⳛ	л	Ⳛ	о	Ⳛ	ь,я
Ⳛ	д	Ⳛ	м	Ⳛ	х	Ⳛ	ю
Ⳛ	е	Ⳛ	н	Ⳛ	о	Ⳛ	юс малый
Ⳛ	ж	Ⳛ	о	Ⳛ	шт	Ⳛ	юс большой
Ⳛ	дз	Ⳛ	п	Ⳛ	ц	Ⳛ	йотированный юс малый
Ⳛ	з	Ⳛ	р	Ⳛ	ч	Ⳛ	йотированный юс большой
ⳚⳚ	и	Ⳛ	с	Ⳛ	ш	Ⳛ	ижица

Ⳛ	аз	Ⳛ	он	Ⳛ	ерь
Ⳛ	буки	Ⳛ	покои	Ⳛ	ять
Ⳛ	веди	Ⳛ	рцы	Ⳛ	ю
Ⳛ	глаголь	Ⳛ	слово	Ⳛ	(и) я
Ⳛ	добро	Ⳛ	твердо	Ⳛ	(и) е
Ⳛ	есть	Ⳛ	ук	Ⳛ	юс малый
Ⳛ	живете	Ⳛ	ферт	Ⳛ	юс большой
Ⳛ	зело	Ⳛ	хер	Ⳛ	йотов
Ⳛ	земля	Ⳛ	омега	Ⳛ	юс малый
Ⳛ	и	Ⳛ	цы	Ⳛ	йотов
Ⳛ	иже	Ⳛ	червь	Ⳛ	юс большой
Ⳛ	како	Ⳛ	ша	Ⳛ	кси
Ⳛ	люди	Ⳛ	ща	Ⳛ	пси
Ⳛ	мыслете	Ⳛ	ер	Ⳛ	фита
Ⳛ	наш	Ⳛ	еры	Ⳛ	ижица

Расми 94. Алифбои барвақтаи славяній - глаголитса ва кириллитса.

Азбаски роҳбарони Моравияи Бузург забони папа ва дини масеҳиро намефаҳмиданд, аз ускуфи бузурги Константинопол ва императори Рим хоҳиш карданд, ки он таблиғотгарони дини масеҳиро, ки забони славяниро медонанд, ба сарзамини славянҳо фиристанд, то ки ин динро бо забони модарии онҳо таблиғ қунанд.

Дар соли 863 Византия намояндагони дини масеҳиро бо сарвари бародарон Кирилл ва Мефодий ба Моравияи Бузург фиристонд. Онҳо китоби динии масеҳиро ба забони славянӣ тарҷума ва дар миёни омма паҳн мекарданд. Бародарон инчунин дар асоси хати юнонӣ алифбои нави славяниро тартиб доданд, ки минбаъд бо номи хати "кириллӣ" машҳур шуд. Ташкил шудани калисои мустақили славянӣ, ки дигар ба калисои олмонӣ эҳтиёҷ надошт, мустақилияти Моравияи Бузургро мустаҳкам сохт.

Соли 894 баъд аз марги шоҳи охирини бузург – Святополк дар байни фарзандони ӯ ва феодалон мубориза барои тоҷу тахт авҷ гирифт. Аз ин вазъият истифода бурда, феодалҳои олмонӣ дар каламрави славянҳо бештар ҷойгир шуданд. Соли 906 як қисми ин давлати пошхӯрдаистодаро қабилаҳои маҷорӣ тасарруф карданд. Дар қисмати дигари он давлати Чехия ба вучуд омад. Идораи давлатӣ, сохти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Чехия ба давлатҳои мутараққии Аврупо монанд буд. Дар ҳамон давра қабилаҳои дигари славянҳои ғарбӣ – лаҳҳо низ ба давлатдорӣ худ огоз намуданд.

ЛУҒАТ

Княз – ҳоким, унвони фахрии меросӣ ё инъомшуда.

Лаҳистон – Полша.

Архиепископ – саруқуф, яке аз пешвоёни масеҳиён.

Ҳаёти иқтисодӣ – хоҷагидорӣ моддӣ.

Ҳаёти иҷтимоӣ – зисту зиндагонии халқ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Се гурӯҳи қабилаҳои славяниро номбар кунед.
2. Давлати славянии Булғористон кай таъсис ёфт ва сарвари онро чӣ тавр ном мебуданд?
3. Давлати Моравияи Бузург кай таъсис ёфт ва чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Дар бораи Святополк чӣҳо медонед?
5. Дар бораи Чехия маълумот диҳед.
6. Кирилл ва Мефодий кистанд?

§ 29. РУСИ КИЕВ

ТАЪСИСИ РУСИ КИЕВ. Вазъияти славянҳои шарқӣ – русҳо, украинҳо ва белорусҳо нисбат ба славянҳои ғарбиву ҷанубӣ фарқ мекард. Давлатдории мутамаркази славянҳои шарқӣ дертар сурат гирифт. Дар охири асри IX князи Новгород – Олег шаҳри Киевро ишғол намуда, онро ба пойтахти Руси қадим табдил дод.

Шоҳони аввалини Руси Киев, ки бо номи князҳо ёд мешаванд, бочу хирочи давлатиро аз аҳолии худашон ҷамъоварӣ мекарданд. Ҳирси князхоро дар ҷамъоварии бочу хироч ҳадду канор надошт. Мардум аз князҳо ба дод омада, бар зидди онҳо шӯриш мебардоштанд. Бо ҳамин сабаб князи Руси Киев Игор, ки бераҳмона такроран аз аҳолии бочу хироч ситондани буд, аз дасти древлянҳо кушта шуд. Баъд зани ӯ Олга ба тахти Руси Киев нишаст ва интиқоми шавҳарашро бо воситаи қатли омми древлянҳо ва сӯзондани хонаҳои онҳо гирифт.

Дар замони ҳукмронии писари Игор ва Олга – княз Святослав ҳудуди давлати Рус аз ҳисоби заминҳои ишғолиӣ васеъ шуд. ӯ булғорҳои Волга, шохигарии Хазар ва Булғористони Дунайро забт намуд. Императори Византия аз густариши давлати Святослав ба воҳима афтада, ба муқобили ӯ лашкари фаровон ҷамъ кард ва дар иттифок бо печенегҳо ба муқобили Святослав лашкар кашид. Дар ин ҷанг Святослав аз дасти печенегҳо кушта шуд ва ба ҷои ӯ писараш Владимир княз шуд.

Владимир соли 988 дини масеҳиро қабул кард ва раъияташро маҷбур сохт, ки ин динро қабул кунанд. ӯ дини масеҳиро давлатӣ эълон кард.

КНЯЗ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ. Писари Владимир Ярослав Мудрий дар Рус солҳои 1019–1054 ҳукмронӣ намудааст. Ба Ярослав муяссар гардид, ки давлати Русро хеле мустаҳкам созад. Қабिलाҳои печенегҳоро пурра торумор намуд. Дар замони ҳукмронии худ ӯ дар соҳили дарёи Волга

Расми 95.
Князхонум Олга.

Расми 96. Князь Ярослав Мудрий.

шаҳри наvero бо номи Ярославл сохта шуд. Рус дар давраи ҳукмрони Ярослав Мудрий ба яке аз давлатҳои бузургтарини Аврупо табдил ёфт. Дар заминҳои меросии князь ва феодалҳо меҳнати арзони деҳқонон истифода бурда мешуд. Дар давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий дар давлати Рус муносибатҳои феодалӣ пурра барқарор шуданд.

"ҲАҚИҚАТИ РУС". Дар замони ҳукмронии Ярослав Мудрий дар Рус қонунгузори хаттӣ қорӣ гардид, ки он бо номи "Ҳақиқати Рус" дар маҷмӯае гирд оварда шуд. Дар асоси ин қонун ба қои қасоси хунӣ қариб барои ҳамаи

қушторҳо – одамқушӣ ё ҳайвонқушӣ танҳо қарима ситонда мешуд. Чунин қонунгузори дар он давра барои кишварҳои Аврупои Шарқӣ пешрави бузург шуморида шуд. "Ҳақиқати Рус" дар ин сарзамин сохти феодалиро устувор гардонд.

Баъд аз вафоти Ярослав Мудрий дар Рус парокандагиву қангҳои феодалӣ оғоз шуданд. Норозигии деҳқонон аз феодалон авҷ гирифт. Солҳои 1068 ва 1113 дар Киев ошӯбҳои деҳқонон ва қамбағалони шаҳр сар заданд. Феодалҳо ба хотири ҳимояи молу қони худ набераи императори Византия Константин Владимир Мономахро соли 1113 ба тахти Киев шинонданд. Дар давраи ҳукмронии Владимир Мономах Руси Киев бори дигар қувват гирифт, вале он муваққатӣ буд. Дар асри XII Руси Киев ба князигарӣҳои алоҳида тақсим шуд. Парокандагии феодалӣ дар Рус то асри XV давом кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Руси Киев қай таъсис ёфт?
2. Дини масеҳӣ дар Рус қай ба дини давлатӣ табдил ёфт?
3. Дини масеҳӣ дар муттаҳид қардани Рус қадом вазифаро иҷро қардааст?
4. Ярослав Мудрий қӣ буд?
5. Дар бораи ислоҳоти Ярослав Мудрий маълумот диҳед.
6. Владимир Мономах қай ба сари тахти Руси Киев нишаст ва барои мустаҳкам қардани давлат қӣ қораҳо андешид?

§ 30-31. ЛАШКАРКАШИҲОИ САЛИБӢ

МАҚОМИ КАЛИСО. Дар миёнаи асри XI дар Аврупо дини масеҳӣ роҳбари ягона надошт. Аврупои Ғарбӣ дар зери раёсати Папаи Рим ва дар Византия Ускуфони Бузург Константинопол дини масеҳиро сарварӣ мекард. Миёни онҳо фарқ дар он буд, ки Ускуфони Бузург зери итоати императори Византия амал мекард. Папаи Рим мекӯшид, ки калисои Византияро ба зери тасарруфи худ дароварда, роҳбари ягона бошад. Ин амал боиси низои Папаи Рим ва Ускуфони Бузург гардида, якдигарро таҳқир мекарданд. Дар натиҷа соли 1054 дини масеҳӣ ба ду шохаи бузург – калисои ғарбии католикӣ (ба маънии "умумичаҳонӣ") ва шарқии православі (яъне "дини ҳақиқӣ") ҷудо гардид. Ҳар ду шоха аз ҳамдигар мустақил эълон карда шуданд.

Дар Италия давлати Папаи Рим бо номи "Вилояти Папа" вучуд дошт. Қасру кушкҳои мӯхташам ва молу мулкҳои сарватҳои фаровони он дар ихтиёри Папа буд. Қариб аксар сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва калисои масеҳӣ мувофиқи амри Папаи Рим фаъолият мекарданд. Папаи Рим ҳамеша мекӯшид, ки сарварони кишварҳои Аврупо роҳбарӣ ба худ тобеъ кунад. Аммо баъзе шоҳҳо мехостанд, ки дар амали сохтани ҳокимияти динӣ низ сарвари мутлақ бошанд. Масалан, зиддияти шоҳи Олмон Генрихи IV бо Папаи Рим Григории VII маҳз бо ҳамин сабаб ба миён омада буд. Дар натиҷаи ин зиддият дар охири асри XI эътибори Папаи Рим боз ҳам болотар рафта, ҳукумати императорҳои олмонӣ бар рӯҳониён заифтар шуд.

Папа Григории VII ҳуқуқҳои Папаро чунин муайян карда буд: "Ӯ (яъне Папа) императорҳоро вожгун карда метавонад, ягон қарор, ягон китоб бе иҷозати ӯ эътибор надорад, қасе қарори ӯро дигар карда наметавонад, ҳеч кас барои ӯ додрас нест, калисои Рим ҳеч гоҳ гумроҳ нашуда буд ва

Рис. 97. Ускуфони Бузург ва рӯҳонӣ - сарвари қаблдорон.

Расми 98. Роҳиб.

намешавад. Ӯ метавонад тобеъонро аз сав-
гандхурӣ ба шоҳони ноӯхдабаро озод
кунад".

ӮХукумати Папаҳо махсусан дар давраи
Инокентии III хеле пурзӯр шуд. Ӯ таъкид
мекард, ки Папа дар рӯи замин сояи худо
аст! Вай мегуфт: "Мо Папаҳо вазифадор
хастем, ки бар мардум ва шоҳҳо ҳукмрон
бошем!" Дар маҷлисиҳои тантанавӣ ҳам
бояд ҳама дар назди пои Папа сар фуруд
оварда, кафши ӯро мебӯсиданд. Ин
манзалату эҳтиром дар Аврупо ба ягон
шоҳе насиб нагардида буд. Папа
Инокентии III даҳолатро ба қорҳои дохилӣ

ва муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Аврупо боз ҳам
зиёдтар намуда, Қоролҳои Англия, Лаҳистон, Шветсия ва Дания
аз ҳукми ӯ тарсида, худро ба ӯ тобеъ эълон карданд.

Моли мулк ва сарвати калисо ҳадду қанор надошт. Қариб аз
се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхези Аврупои Ғарбӣ ба калисои
католикӣ тааллуқ дошт. Ускуф ва дайрҳо дар ихтиёри худ
деҳқонони зиёди мутеъ доштанд. Баъзе роҳҳои муҳими
тиҷоратӣ низ дар ихтиёри дайрҳо буданд. Калисои католикӣ дар
Аврупо бузургтарин заминдор ва истисморгар буд.

Ҳирси бойшавӣ ва чизпарастии калисо, ки бар зарари мардум
буд, боиси норозигии пайравони дини масеҳӣ гардид. Бисёриҳо аз
калисо рӯй гардонданд. Калисо ин қабил одамонро «мулҳидон»,
яъне ("аз дин баргаштагон") эълон кард. Мулҳидон иброз дош-

танд, ки калисо "вайрон шуда-
аст". Папа худо не, балки ваки-
ли шайтон аст. Мардуми зиёде
пайрави "мулҳидон" шуданд.

Калисо барои бо "мулҳидон"
мубориза бурдан бо номи
"инквизитсия" додгоҳи махсуси
худро таъсис дод. Инквизитсия
"гунаҳгорон"-ро ба зиндон пар-
тофта, бераҳмона азоб меод,
то ки онҳо гуноҳро ба дӯш
гиранд.

5.   99. Лашкарқашонҳои салбиӣ.
6. Впа,   бо салҷуқиён.
мустваҳ.

Азбаски заминдорони калон тибқи қонун моликияти худро танҳо ба фарзанди калонӣ мерос мегузоштанд, писарони хурдии бе молу мулкмонда барои ба даст овардани замину сарват ба Шарқ раҳсипор мешуданд. Илова бар ин, бисёр ритсарҳо аз заминдорон қарздор буданд. Онҳо илоҷи пардохти қарзро дар гораи қардани мамлакатҳои Шарқ медиданд.

Шоҳону шоҳзодагон ва феодалҳои бузург мехостанд, ки аз ҳисоби забти заминҳои нав доираи нуфузи худро зиёд кунанд. Шаҳрҳо низ дар лашкаркашиҳо ба Шарқ манфиатдор буданд. Дар байни шаҳрҳои Аврупо аз ҳама пештар шаҳрҳои Генуя, Пиза ва Венетсия даст заданд. Мақсади онҳо соҳиб шудан ба мавқеи ҳубтари тичоратӣ буд, зеро дар тичорати байни давлатҳои Шарқи Ғарб туркҳои салҷуқӣ ва Византия ба шаҳрҳои Италия ҳалал мерасонданд. Шаҳрҳои Италия салибдоронро аз яроку аслиҳа таъмин намуда, кашондани борҳои ҳарбиро низ ба ӯҳда гирифта буданд.

Вале ҷангҳои салибӣ аввал бо иштироки оммавии деҳқонон шурӯъ шуд. Сабабаш он буд, ки тобеъу бехонумоншавии деҳқонони мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ авҷ гирифт. Начоти худро онҳо дар ишғоли заминҳои Шарқ медиданд.

Рохбари маънавии ҷангҳои салибӣ калисо буда, он дар ин иқдом мавқеи ҳалқунанда дошт. Калисо ва алаҳхусус Папаи Рим роҳбарии лашкаркаширо ба Шарқ қариб пурра ба ихтиёри худ

Расми 100. Ритсар.

Расми 101. Ба киштиҳо саворшавии салибдорон.

Расми 102. Чанговари
давраи лашкаркаши-
ҳои салибӣ.

гирифт. Папаи Рим мехост, ки шӯхрати худро ба воситаи ин забткориҳо боз ҳам баланд бардорад ва дар олами масеҳӣ ҳокими мутлақ шавад.

ЛАШКАРКАШИИ ЯКУМИ САЛИБӢ.

Папаи Рим Григории VII нияти ба кишвари туркҳо лашкар кашиданро дошт, вале муҳолифати доимии ӯ бо императори Олмон Генрихи IV имкони ҳамларо наметод. Баъд аз марги Папа Григории VII Папаи нави Рим Урбани II ташвиқоти "чанги муқаддас"-ро дубора оғоз кард. Соли 1095 дар шаҳри Клермони Фаронса иҷрои маросими динӣ бо иштирок ва суҳанронии Папаи Рим гузашт. Ӯ мардумро даъват намуд, ки ҳама мусаллаҳ шуда, ба шаҳри Байтулмуқаддас -

Иерусалим, ки қадимтарин макони марқади Исои Масеҳ ҳучум кунанд ва онро аз зери тасарруфи мусулмонон озод намоянд. Ба "озодкунандагон" ганиматҳои фаровон ваъда дода шуд.

Як қисми мардум барои исботи садоқат ба Папа дар назди Калисои чомеъ аз матои сурх салиб дӯхта, онро ба либосашон часпонда, бо ин восита ҳозир будани худро ба чанги "муқаддас" нишон медоданд. Азбаски иштирокчиён дар либоси худ сурати салибро часпонда буданд, онҳоро салибдорон ва амалиёти харбиашонро "лашкаркашии салибӣ" номидаанд.

Расми 103.
Ишғоли
Байтулмуқаддас
(Иерусалим).

Калисо бошал, барои салибдорон имти-
ѐзҳои зиёде муқаррар кард. Аз он ҷумла,
дар вақти набуданашон хонаҳояшон дар
паноҳи калисо хоҳад буд, салибдор
ҳангоми дар "чанги муқаддас" будан аз
адои қарзҳо озод ва деҳқонони тобеъ
бошанд аз соҳибони худ озод мешуданд.

Бо дастури Папа ба тамоми кишварҳои
Аврупои Ғарбӣ ташвиқгарони "чанги
муқаддас" фиристода шуданд. Мардуми
зиёд хоҳиш карданд, ки дар ин лашкар-
кашӣ иштирок менамоянд. Иштирокчиёни
асосии лашкаркашии якуми салибӣ камба-
ғалон буданд. Соли 1096 оммаи деҳқонон,
ки аз Фаронсаи Миёнаву Шимолӣ ва
Олмони Ғарбӣ гирд омада буданд, ба
тартиби низомӣ ба сӯи Байтулмуқаддас равон шуданд. Онҳо хуб
мусаллаҳ набуданд. Ба чанг бе тайёрии зарурӣ раҳсипор буданд.
Чи тавре ки тавонистанд ҳамон хел мусаллаҳ шуданд. Захираи
озукаи казоӣ надоштанд, Аз ин рӯ маҷбур буданд, ки аз маҳалҳои
забткардаашон бо зӯрӣ маводи ғизо ба даст дароранд.

Салибдорон аз дарёҳои Рейну Дунай гузашта, ба сӯи
Константинопол ҳаракат карданд. Онҳо дуздӣ ва қатлу гораг-
гарихҳои худро ханӯз аз шаҳрҳои аврупоии Лотарингияву Прага
огоз намуданд. Дар қаламрави заминҳои Маҷористону
Булгористон ба муқобилияти мардуми маҳаллӣ дучор шуданд.
Дар ин вазъият қисме аз салибдорон кушта ва қисми дигари онҳо
роҳи гурезро пеш гирифта, то ба Константинопол расиданд.

*Расми 104. Ритсарӣ
аспсавор.*

Расми 105. Ба Константинопол зада даромадани салибдорон.

Расми 106. Қалъаи салибдорон дар Сурия. Асри XII.

Дар охири соли 1096 дастаҳои мусаллаҳи феодалҳо ба сӯи Шарқ роҳ пеш гирифтанд. Аз паси феодалҳо ва ритсарҳои мусаллаҳ деҳқонони сершумор ва гурӯҳҳои таъминкунандаи озука аз Фаронса, Олмон ва Италия чун абри сиёҳ ба сӯи Константинопол ҳаракат карда, баҳори соли 1097 ба он ҷо расиданд. Дар Константинопол дар байни салибдорон ва юниониён зиддият ба вучуд омад. Салибдорон ба аҳолии маҳаллӣ ваҳшиёна рафтор намуда, хонаҳои онҳоро горат мекарданд. Императори Византия Алексей аз мақсади ниҳони салибдорон, ки дуздиву горатгарӣ буд, огоҳ гардида, онҳоро ба зудӣ ба Осиёи Хурд равон сохт.

Яке аз сарварони салибдорон, ки Балдуин ном дошт, шаҳри Эдессаро тасарруф намуда, дар он ҷо ҳокимияти худро барпо намуд. Салибдорон қариб як сол Антиоҳияро муҳосира карданд ва баъди хиёнати яке аз сарварони қалъаи Антиоҳия онро ишғол намуданд. Азбаски аҳолии шаҳр мусулмонон буданд, ҳамаи онро ваҳшиёна қатли ом карданд.

*Расми 107.
Ритсарӣ салибдор.*

Мақсади салибдорон, ки "озод кардани марқади Исои Масех" буд, амалашон аз доираи иқрошавии ин мақсад берун баромада, ба истилогарӣ машғул шуданд. Салибдорон соли 1099 ба Байтулмуқаддас расиданд. Баъди ҷангҳои шадид Байтулмуқаддасро ишғол намуданд. Дар ин ҷо низ мардуми мусулмонро қатли ом карданд.

Баъди ишғоли Байтулмуқаддас салибдорон қисми зиёди соҳилҳои шарқии дарёи Мадитаронаро зери тасарруф дароварда,

Расми 108.
Намуди
Константинопол.

дар он чо якчанд давлати салибӣ ташкил доданд, ки калонтаринашон шоҳигарии Байтулмуқаддас буд. Ба ҳайати он Фаластин ва қисмати ҷануби Сурия ҳам дохил буд. Низоми давлатдорӣ онҳо ба низоми давлатҳои феодалӣ Аврупои Ғарбӣ монандӣ дошт.

Кишварҳои исломӣ ва аҳолии минтақаҳои тобеи салибдорон муборизаро бар зидди онҳо қатъ накарданд. Ин мубориза боиси заиф шудани давлатҳои салибӣ гардид.

ЛАШКАРКАШИИ ДУЮМИ САЛИБӢ. Соли 1147 лашкаркашии дуюми салибӣ оғоз гардид. Сарварони ин лашкаркашӣ Қороли Фаронса Людовики XII ва императори Олмон Конради III буданд. Ин дафъа горагариҳои онҳо чунон авҷ гирифт, ки ҳатто императори Византия ба онҳо муқобил баромад. Дар роҳи кулли деҳқонони ҳамроҳашономада талаф шуданд. Салибдорон хоستانд Димишқро ишғол кунанд, вале аз тарафи шоҳигарии салибии Байтулмуқаддас дастгирӣ наёфта, ноқому шармандавор ба Аврупо баргаштанд.

Расми 109.
Салоҳиддин салиби
муқаддасро аз даст
Шоҳи Иерусалим
кашида мегирад.

*Расми 110. Аз ҷониби
салибдорон муҳосира
карда шудани қалъаи
мусулмонҳо.*

**ЛАШКАРКАШИИ СЕЮМИ СА-
ЛИБӢ.** Шоҳи Миср Салоҳуддин соли
1187 Байтулмақаддасро ишғол намуд,
ки ин баҳона ва сабаби асосии
лашкаркашии сеюми салибӣ буд,
ки он соли 1189 оғоз ёфт. Сарварони
ин лашкаркашӣ императори Олмон
Фридрихи I Барбаросса, корони
Фаронса Филиппи II Август ва
корони Англия Ричарди Шердил
буданд. Ин лашкаркашӣ ҳам барои
салибдорон натиҷаҳои дилхоҳ надод.
Фақат корони Англия ҷазираи Кипро
аз Византия қашиди гирифта, дар
он ҷо музофоти Кипро таъсис дод.

Аз соли 1202–1270 лашкаркашиҳои 4, 5, 6, 7, 8-уми салибӣ бо
амри Папаи Рим Инокентии III ба хоҳири таъсиси давлати
ҷаҳонӣ оғоз шуд. Ҷангҳои шадиди салибдорон бо Византия ба
таъсиси империяи латинӣ сабаб шуд.

Ягонтаи онҳо ба ташкилкунадагон натиҷаи дилхоҳе на-
данд. Гузашта аз ин, салибдорон то охири асри XIII ҳамаи мулк-
ҳои дар мамлакатҳои мусулмонӣ доштаашонро аз даст доданд.

Лашкаркашиҳои салибӣ аз ҷиҳати зарурати илму фарҳанг ба
сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ натиҷаҳои хуб доданд.
Онҳо ба техника ва тамаддуни Шарқ шинос шуданд. Техникаи
Шарқ ба саноати бофандагӣ ва маъданкоркунии мамлакатҳои
Ғарб таъсири мусбат расонид. Якчанд намуди матоъҳои, ки
бофтани онҳо дар Ғарб шурӯъ шуд, ба худ номҳои шарқии "ди-
мишқ", "муслим" ва амсоли инҳоро гирифтанд. Саноати бофан-
дагии мамлакатҳои Ғарб ба молҳои аз Шарқ содиршаванда
вобаста шуд. Баъзе аз намудҳои силоҳҳои ҷангии Шарқӣ дар
Ғарб мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар Аврупои Ғарбӣ
расму оинҳои мардуми мусулмон, аз қабилҳои шустани даст қабл аз
хӯрдани гизо, риш мондан, ҳаммом кардан ва ғайраҳо паҳн
гардиданд.

ЛУҒАТ

Усқуф – епископ.

Мулҳидон – аз дин рӯтофтагон.

Инкивизитсия – суди қалисои католиқӣ, ки ба мулҳидон ҷазо меод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои ба ду калисо ҷудо шудани дини масеҳиро баён кунед.
2. Дар давраи Папагари Инокентии III кадом тағйирот ба амал омад?
3. Оё сабабҳои лашкаркашиҳои салибиро медонед?
4. Дар бораи лашкаркашии якуми салиби маълумот диҳед.
5. Дар бораи лашкаркашии дуюми салиби ҷаҳо медонед?
6. Лашкаркашиҳои салиби чанд маротиба ба амал омадаанд?
7. Лашкаркашиҳои аввалини аҳли салиб кай оғоз гардид?
8. Оқибатҳои лашкаркашиҳои салибиро баён кунед.

§ 32. ВИЗАНТИЯ

Империяи Шарқии Рим соли 395 ҳамчун давлати мустақил арзи ҳастӣ кард. Дар давраҳои қадим пойтахташ Византия ном дошт, баъд онро империяи Византия ё Византия ном мебарданд. Византиягӣҳо давлати худро империяи Рим ва худро римӣ меномиданд.

ВИЗАНТИЯ ВА АРАБҶО. Дар оғоз империяи Византия аз нимҷазираи Балкан, Осиёи Хурд ва Миср иборат буд.

Дар Византия шаҳрҳои сараҳои Константинопол, Александрия, Антиоҳия, Байтулмақддас ва шаҳрҳои нисбатан хурдтар вучуд доштанд. Константинополро "пули тиллоӣ"-и миёни Машриқу Мағриб меномиданд. Аз ҳудуди он ду роҳи муҳими тиҷоратӣ мегузашт: роҳи хушк аз Аврупо ба Осиё ва роҳи обӣ аз дарёи Мадитарона ба баҳри Сиёҳ. Тоҷирони Византия аз шароити хуби табиӣ оқилона истифода намуда, риштаҳои муҳими тиҷоратиро, ҷӣ дар мамолиқи Шарқ ва ҷӣ дар мамлакатҳои Ғарб дар ихтиёр доштанд.

Арабҳо қисмати ҷануби империяи Византияро ишғол намуда, бо ҳамин Сурия ва Мисрро аз якдигар ҷудо сохтанд. Баъди ин Византия танҳо Осиёи Хурд ва ҷанубии нимҷазираи Балканро зери итоат нигоҳ медошт. Аксарияти аҳолии боқимондаи давлати Византия славянҳо буданд.

Расми 111.
Сарбози
византиягӣ.

ШҶҮРИШИ ФОМАИ СЛАВЯНӢ. Таракқиѐти заминдори калон ва дар баробари он тобеъшавин деҳқонони озод боиси дар байни феодалони калон бо номи "динатҳо" ("зӯрҳо") ва деҳқонони муфлисшуда – пенетҳо ("муфлисон") зиддият ба амал омад.

Соли 821 дар Осиѐи Хурд чунбиши халқӣ сар зад. Ин воқеа дар таърих бо номи Шӯриши Фомаи Славянӣ маълум аст. Дар атрофи Фома асосан мардуми славянӣ, арманӣ, лазӣ ва қавмҳои дигар гирд омада буданд. Дар ин шӯриш деҳқонон асосан камбағалони шаҳр ва гуломон иштирок кардаанд. Яъне, қувваи асосии шӯришро табақаи заҳматкаш ташкил мекард. Шӯришчиѐн шиорҳои диниро дуҷумдараҷа медонистанд. Дар асрҳои миѐна чунин падида бе иштироки дин ва рӯҳониѐн хеле кам рух медод. Фома, ки шахси зираку доно буд, ба тезӣ аз ҳисоби шӯришчиѐн лашкар созон дода, онро бо яроқҳои гуногун мусаллаҳ намуд.

Лашкари Фома пойтахти Византия – Константинополро қариб як сол муҳосира кард. Император Михаил II (820-829) бо мадади давлатҳои ҳамсоя шӯришро паҳш карда, Фомаро асир гирифта, ба қатл расонд.

Баъди паҳши шӯриш давлат маҷбур шуд, ки зулму истибдоди аҳли меҳнатро камтар сохта, феодалонро ба муттаҳидӣ даъват намояд.

Вале ин тадбир пеши роҳи қиѐми халқро гирифта натавонист. Дар нимаи дуҷуми асри IX павликианҳо шӯриш бардоштанд. Ин шӯришро император Василии I Мақдунӣ паҳш кард. Бо вучуди ин муборизаи павликианҳо қатъ нагардид.

Расми 112. Киштии византиягӣ.

Соли 982 дар Осиѐи Хурд бо сарварии Василий шӯриши дигар ба амал омад, вале дере нагузашта, нерӯҳои император ўро дастгир намуда, дастҳояшро буридаанд. Василий аз роҳи пешгирифтааш қафо нагашта, барои худ дастҳои мисин-сохт фармуд. Аз ҳамин сабаб ў бо лақаби Василии Мисиндаст машҳур шуд. Баъди муборизаи дуру дароз ба Василии I

Макдунӣ муяссар гардид, ки Мисиндастро дастгир намуда, дар майдони марказии шаҳри Константинопол сӯзнад.

ПАРОКАНДАШАВИИ ИМПЕРИЯИ ВИЗАНТИЯ. Миёнаи асри XI ба давраи муборизаи байни феодалон ва оғози парокандагии сиёсии Византия рост омад. Дар Византия паси ҳам панҷ император ҳукмронӣ кард. Ин вақт империя аз тарафи шимолу шарқ ба ҳучуми қабилаҳои печенегҳо ва туркҳои салҷуқӣ гирифтанд. Султони салҷуқӣ Алпарслон хангоми муҳорибаи назди Монсикарт на танҳо лашкари Византияро шикаст дод, балки император Романи IV Диогенро ҳам ба асирий гирифт.

Аз тарафи Ғарб нормандҳо бо сардории Роберт Гюискар заминҳои дар Италия будаи Византияро ишғол намуда, таъягоҳи асосии император - шаҳри Бариро забт карданд. Ин вақт хавфи аз байн рафтани Византия пеш омад. Феодалон оқибати парокандагии Византияро пайҳас намуда, роҳи муттаҳидшавии худро пеш гирифтанд. Ҳамин тавр, дар атрофи сулолаи Комнин муттаҳидшавии аъёну атрофи Византия шурӯъ шуд. Ба асосгузори ин сулола Алексеи I Комнин муяссар гардид, ки муборизаи дохилии байни феодалонро хомӯш созад.

Дар мулкҳои тобени Византия - Фракия, Мақдуния ва Булғористон ба муқобили Византия шӯришҳо сар заданд. Нормандҳо бошад ҳар чӣ бештар ба дохили империя сар дароварда, ба лашкари император пай дар пай зарбаҳои ҳалокатовар мезаданд. Туркҳо низ ба қисматҳои ғарбии Осиёи Хурд сар дароварда, мақсади муҳосира кардани Константинополро доштанд.

Охири соли 1182 Андроники I Комнин, ки аз ҳешовандони дури сулолаи Комнин буд, дар шаҳри Константинопол ба шӯришчиён такя карда, ба тахти императории Византия нишаст. Ӯ бо дарназардошти вазъи таназули мамлакат як қатор фармонҳои интишор

*Расми 113.
Алексеи I
Комнин.*

*Расми 114. Коса. Зарфи
косибони византиягӣ.*

кард. Инчунин баҳри рушди тиҷорату ҳунармандӣ дар Византия шароит фароҳам овард.

Ашрофони византиягӣ аз сиёсати Андроник норозӣ шуда, дар Италия паноҳ бурда ва бо ҳамроҳии иттифокчиёни италиягӣ ба қатл расонданд. Баъди ин воқеа ба сари қудрат сулолаи нав – Ангелҳо омад. Дар асрҳои XIII–XV Византия қудрати пешинашро аз даст дода, ба султони Туркҳои Усмонӣ тобеъ мегардад.

ЛУҒАТ

Динат – зӯр.

Пенет – муфлисон.

Сиёсат ё сиёсӣ – илм дар бораи идоракунии давлат.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Шарқии Рим аз кай боз арзи вуҷуд кардааст?
2. Мақоми Византия ва арабҳоро дар Осиёи Хурд муайян кунед.
3. Арабҳо кучоҳоро аз империяи Византия кашида гирифтанд?
4. Сабабҳои шӯриши Фомаи Славяний кадомҳоянд?
5. Соли 982 бо сардории кӣ шӯриш ба амал омад?
6. Бо кадом сабаб империяи Византия пароканда гардид?

Боби III. МАМЛАКАТҶОИ ОСИЁ ДАР АСРҶОИ XIII–XVI

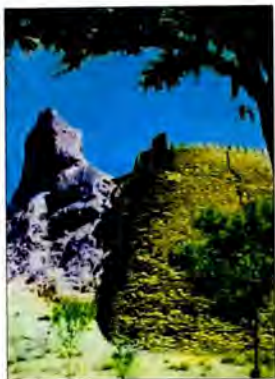
§ 33–34. ДАВЛАТИ МУҶУЛ

ҚАБИЛАҶОИ МУҶУЛ. Қабिलाҳои бодиянишини муғул дар асри XII дар қаламрави Мугулистон, Манҷурия ва Сибири Шарқӣ сокин буданд. Машғулияти асосии онҳо чорводорӣ буд. Муғулҳо дар он замон ҳанӯз дар марҳалаи сохти авлодӣ қарор доштанд. Қабिलाи муғулро пешвои он идора мекард. Дини ин қабिलाҳо парастии ниёгон буд.

Дар нимаи дуоми асри XII – аввали асри XIII ҷамоаҳои авлодии муғулҳо барҳам хӯрда, аз байни онҳо оилаҳои бой пайдо шуданд, ки онҳоро нойонҳо ва баҳодурҳо меномиданд. Нойонҳо дастаҳои мусаллаҳ доштанд. Якчанд ӯрда муттаҳид шуда, иттиҳоди ӯрдаҳоро ташкил менамуд, ки ба он хон сарварӣ мекард.

Ашрофони кабилаҳо баъди муддате дар анҷуманҳои махсус – қурултойҳо ҷамъ омада, хони худро интихоб мекарданд, масъалаҳои ҷанг ва сулҳро ҳал менамуданд ва ҳатто баъзе нойонҳо ва хонҳои гунаҳгорро муҳокима мекарданд.

ТАЪСИСЁБИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ. То оғози асри XIII кабилаҳои муғул хонҳои худро дошта бошанд ҳам, дар парокандагӣ зиндагӣ мекарданд. Темучин ном яке аз хонҳои муғул, ки дар минтақаи байни дарёҳои Амур ва сарҳадҳои шимолӣ Чин зиндагӣ мекард, кабилаҳои парокандаи муғулро муттаҳид сохт. Темучин соли

Расми 115. Харобаҳои девори Бухоро.

1206 дар қурултой, ки дар водии дарёи Онон баргузор гардид, худро хони бузург эълон карда, унвони Чингизхон, яъне Хони Бузургро гирифт.

Муғулҳо барои ба даст овардани ғанимати ҳарбӣ ҳоҳони лашкаркашӣ ба давлатҳои дигар буданд. Онҳо бо дарназардошти ҳаёти бодиянишинон аспасавори моҳир буданд. Халқҳои зироаткор дар муқобили лашкари аспасавори муғулҳо муқобилат карда наметавонистанд. Муғулҳо силоҳи ҷангиро аз мамлақати ҳамсояшон – Чин мегирифтанд ва санъати ҷангро низ аз чиниҳо омӯхта буданд. Масалан, онҳо чун чиниҳо дар ҷангҳо аз манҷаниқ истифода бурда, калъаҳо бо осонӣ фатҳ мекарданд.

ЛАШКАРКАШИҲОН ЧИНГИЗХОН. Чингизхон баъд аз тасарруфи тамоми Мугулистон барои забти давлатҳои ҳамсоя тайёри дид. Ӯ аввал халқҳои сокини Сибири Ҷанубиро ба худ тобеъ кард, ки дар байни онҳо бурятҳо, ёкутҳо, киргизҳо ва халқҳои дигар буданд. Баъди соли 1211 ба Чини Шимолӣ лашкаркашид. Вале ба ӯ муяссар шуд танҳо як қисми Чинро забт кунад. Чингизхон дар назди худ вазифа гузошт, ки аввал давлати Хоразмшоҳонро забт кунад. Лашкаркашии Чингизхон ба Осиёи Марказӣ аз соли 1219 то соли 1223 давом кард. Дар ин солҳо ӯ давлати паҳновари Хоразмшоҳонро забт кард, ки он гайр аз худ

*Расми 116. Чингизхон –
чехраи хуниши таърих.*

Хоразм Эрони Шарқӣ, Бухоро ва Афғонистонро низ дар бар мегирифт.

Чингизхон нисбат ба мамлакатҳо ва халкҳои истилошуда ваҳшиёна рафтор мекард. Мардуми Бухоро, Самарқанд, Урганҷ, Хучанд, Марв ва баъзе шаҳри музофотҳои дигар, ки муқобилият нишон медоданд, бераҳмона қир карда шуданд. Ӯ танҳо қосибони гулдастро накушта, ба гулом табдил мебуд ва аз ҳунари онҳо истифода мебуд. Муғулҳо ҳама қизи хуби қиматбахоро аз онҳо худ мекарданд. Иншоотҳои обёрӣ –

обанбору ҷӯйхоро вайрон мекарданд. Масалан, ҷӯи қалонеро, ки дар водии Мурғоби Марв қанда шуда буд, хароб карданд.

Лашқари муғулҳо ба ишғоли давлати Хоразмшоҳон қонеъ нашуда, лашқарқашии худро қад-қад баҳри Хазар давом дод. Баъдан ба Қафқоз гузашта, аз самти Дарбанд ба қониби дарёи Дон равон шуд. Вале соли 1223 дар наздикии дарёчаи Калка бо лашқари Рус, ки ба ёрии қипчоқҳо омада буданд, вохӯрданд. Дар ин ҷо муғулҳо ба лашқари муттаҳиди қипчоқҳо русҳо шикаст доданд. Ба ғалаба нигоҳ накарда, он вақт муғулҳо лашқарқашии худро дар ин самт давом надоданд.

ИДОРАИ ДАВЛАТИ ЧИНГИЗХОН. Ҳанӯз то вафоти Чингизхон давлати ташкилқарданӣ ӯ масоҳати бузургро ташкил карда буд – дар Шарқ то соҳилҳои баҳри Охот, дар Ғарб то соҳилҳои баҳри Хазар толу мекашид. Ба давлати Чингизхон Муғулистон, Чини Шимолӣ, Осиёи Марказӣ, Сибири Ҷанубӣ ва қисми Қафқоз дохил буд. Пойтахти Муғулистон шаҳри Қаракорум буд. Он дар соҳили дарёи Орхон воқеъ гашта, ба қалъаи ҳарбӣ монанд буд.

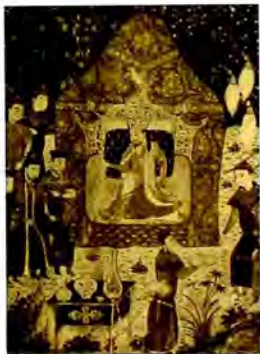
Империяи Чингизхон ҳарбӣ буда, ба таври ҳарбӣ идора карда мешуд. Ташкили артиш ва ҷамъоварии андозро Чингизхон ва ёваронаш аз вазифаҳои асосии худ ҳисоб мекарданд. Ҳатто тақсими маъмурии мамлакат аз рӯи нишонаҳои ҳарбӣ ба туманҳо тақсим шуда буд. Муғулҳо "туман" гуфта, дастан "10-ҳазорнафара"-и аскаронро меномиданд. Лашқари 10-ҳазорнафара ба "ҳазорҳо" ва ҳазорҳо ба "саднафариҳо", саднафариҳо ба

"дахнафарӣ" тақсими карда шуда буданд. Музофотҳои маъмурӣ ва вилоятҳои низ "туман" меномиданд.

ТАКСИМИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ. Ҳанӯз пеш аз вафоташ Чингизхон писарони худро ба қурултой даъват карда, империяи бузурги Муғулро дар байни онҳо тақсими кард. Чингизхон ба писари дуюмаш - Чағатой қисмати аз дарёи Аму дар Шарқии Осиёи Марказӣ воқеъбударо дод. Ба писари сеюм - Уктой унвони Хони Бузург ва худи Муғулистону Чини Шимолиро дод. Қисмати гарби Осиёи Марказӣ, Эрони Шарқӣ ва Ҳиндустони Шимолӣ ба писари чорум - Тулӯ супорида шуд. Писари калони Чингизхон - Чӯчӣ хангоми тақсими мамлакат ногаҳон вафот кард. Барои ҳамин ҳиссаи ӯро писараш Боту гирифт. Ин қисматҳои империяи Чингизхон "улусҳо" ном гирифтанд. Ин ном ба номи соҳиби онҳо пайваста шуда, дар натиҷа номҳои "Улуси Чағатой", "Улуси Уктой", "Улуси Тулӯ" ва "Улуси Ботухон" пайдо шуданд.

ЗАБТКОРИҲОИ БОТУХОН. Яке аз лашкаркашони номи Чингизӣ Ботухон буд. Ӯ солҳои 1235-1242 дар Аврупо қаламрави бузург аз он ҷумлаи Рус, сарзамини суқунати булғорҳо, кипчакҳо ва халқҳои дигарро, ки дар поёноби дарёҳои Волгаю Дон суқунат доштанд, ишғол кард. Муғулҳо лашкаркашии фотеҳонаи худро дар Аврупои Шарқӣ давом дода, Маҷористон, Чехия, қисми Лахистон, Сербия ва Булғористонро низ забт карданд. Дар рафти ин лашкаркашиҳо Ботухон ҳазорон нафар одамони бегуноҳро сарбурида, шаҳру деҳаҳои ободу зеборо ба харобазор табдил дод. Мардуми маҳаллӣ ба муғулҳо тобеъ гардида, ба истилогарон андозҳои миёншикан месупориданд.

Лашкари Ботухон соли 1241 ба Силезия зада даромада, лашкари муштараки Лахистону ритсарҳои немисро торумор кард. Вале ритсарҳои Чехияю Моравия дар наздикии Оломоуте лашкари Ботухонро шикаст доданд. Бо ҳамин

Расми 117. Чингизхон ва аҳли дарбори ӯ.

Расми 118. Сарбози аспавори мугул.

лашкаркашии Ботухон ба Аврупо ба охир расид.

ЗАБТКОРИҲОИ МУГУЛҲО ДАР ШАРҚ. Дар Осиёи Марказӣ ва Хуросон забткориҳои мугулхоро набераи Чингизхон – писари Тулӯъ – Ҳалоку идома меод. Ба ӯ солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIII муяссар шуд, ки Эрон, Байнаннаҳрайн ва Сурияро ба даст дарорад.

Соли 1258 Ҳалоку пойтахти Хилофати Араб – шаҳри Бағдодро фатҳ кард.

Бағдод қасрҳои бузурги бо тиллою нуқра ва сангҳои қимматбаҳо зебу зинатдодашуда, шохкориҳои бузурги бадеӣ, китобхонаҳои қалон ва ғайра дошт. Мугулҳо ин шаҳри шӯҳратмандро гораг карда, ба ҳок яқсон намуданд. Гузашта аз ин, зурёти Аббосиён – халифа Мустасимро бугӣ карда куштанд, гарчанде ки ӯ танҳо пешвои дини ислом будо халос.

Чи тавре, ки дар боло гуфта шуд, мугулҳо Чинро ханӯз соли 1211 забт карда буданд. Дар солҳои 70-ми асри XIII онҳо аз нав ба забти Чин шурӯъ карданд. Ин қор ба ӯҳдаи писари дигари Уқтой, бародари Ҳалоку – Хубилай афтод. Ӯ тамоми Чинро ишғол карда, соли 1279 дар ин ҷо император шуд. Пекин пойтахти ин давлат буд.

Ҳамин тариқ, Хубилай дар Чин бо номи Юнъан асосгузори сулолаи императорҳои мугулу чинӣ шуд.

САРЧАШМА

ИРОҚУ ХУРОСОНРО ИШҒОЛ КАРДАНИ УҚТОЙ

Ва ин лашкар... то ҳаволии Мадинаи ислом – Бағдодро наҳб карданд ва чанд қарат аз ҳазрати амирулмуъминин ал-Мустансир... ба дафъи тойифан мугул ва лашкарҳои қуффор мулуки ислом бо ҳашамҳои аҷам ва турк ва араб номзад шуд ва бо қуффор китолу чиҳоди бисёр карданд ва дар ҳама авқот фатҳи нусрат лашқари исломро буд. Ба ҳеч вачҳ дар он аҳд лашқари қуффор бар атрофи ҳаволии дорулхилофа даст наёфтанд.

Ва Чурмогуни малъун, ки лашкаркаши куффори мугул буд, дар худуди Кум... мақом сохт ва баъзеро ба тарафи Форсу Кирмон бидавониданд.

Атобек Абубакари Форс, ки подшохи он билод буд ва бародари хоҷиб Буроки Хитой, ки фармондеҳи Кавоширу Кирмон шуда буд, ба тариқи сулҳ бо лашкари мугул бисохтанд ва мол муайян карданд, ки ҳар сол бирасонанд. Ва ду мамлакат – Форсу Кирмон ором гирифтанд ва лашкари куффори мугул ба саломат бимонанд ва боқӣ ҷумла шаҳрҳои Ироку Озарбойҷон ва Табаристон хароб шуд...

ЛУҒАТ

Нуйн – нойонҳо.

Билод – вилоят; минтақа.

Наҳб – тороч; ғорат; яғмо; дуздӣ.

Тахрир – навиштан.

Мадина – шаҳр; шаҳри зебо.

Куффор – кофирон.

Мулук – заминҳо; мулкҳо.

Малъун – лаънатзада; рондашуда; лаънатӣ.

Мақом – ҷой ва маҳалли сукунат ва иқомати мардум, ҳамчун шаҳр, деҳа.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қабिलाҳои мугул дар асри XII дар кучоҳо сукунат доштанд?
2. Нойонҳо, баҳодурҳо ва хонҳо кӣҳо буданд?
3. Давлати Мугул кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлат Мугул чӣ тавр идора карда мешуд?
5. Дар бораи забткориҳои аввалини Чингизхон маълумот диҳед.
6. Чингизхон ба халқу мамлакатҳои тобеъкардашуда чӣ хел муносибат мекард?
7. Мугулҳо дар Шарқ қадом давлатҳоро ишғол карданд?
8. Дар бораи лашкаркашиҳои Ҳалоку ва Хубилай чӣҳоро медонед?

§ 35. ДАВЛАТИ КУРТҶОИ ҶИРОТ

СУЛОЛАИ КУРТҶОИ ҶИРОТ. Сабаби "куртҳо" ном бурда шудани ин сулола он аст, ки асосгузориаш Курт ном шахс мебошад. Сулолаи Куртҳои Ҷирот ба халқи курди ба шумо маълум ҳеч робитае надорад.

Аъзоёни сулолаи Куртҳо ханӯз дар замони мавҷудияти давлати Ғуриён ном бароварда, соҳиби мансабҳои калони

давлатӣ шуда буданд. Масалан, Малик Саиди Курт яке аз лашкаркашони номии давлати Гуриён буд. Набераи Курт – Иззуддин Умари Маргонӣ ҳам дар дарбори Ғиёсуддин Муҳаммади Ғурӣ ба мартабаҳои вазири ва ноибии ӯ мушарраф гардида буд. Ба зами ин, вилояти Ҳиротро бародари Иззуддин – Тоҷиддини Маргонӣ идора мекард. Дар арафаи ҳучуми мугулҳо вилояти Ғур ба марказаш – шаҳри Ҳайсор ба ихтиёри яке аз аъзоёни хонадони Куртҳо – Рукнуддини Маргонӣ гузашт.

Вақте ки мугулҳо вилояти Ғуро таъсис доданд, қалъаи Ҳайсорро, ки ниҳоят зебою дилкаш буд, вайрон накарда, ба пойтахти вилояти Ғур табдил доданд ва ҳокими ин вилоятро ҳокими тамоми Ғур таъин карданд. Ҳамин тарик, сулолаи Куртҳои Ҳирот давлати тоҷиконро дар собиқ қаламрави давлати Гуриён аз нав эҳё карданд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Шаҳси аввалине, ки аз сулолаи Куртҳои Ҳирот дар Ғур соли 1245 ҳукмронӣ кардааст, Рукнуддин ном набераи Шамсуддини Курт буд. Ӯ бо мақсади муайян гоҳ-гоҳ ба назди нойонҳои Мугул рафта, дар лашкаркашии онҳо иштирок мекард. Он вақт ҳанӯз давлатдории ин сулола аз доираи вилояти Ғур берун набаромада буд, чунки ба ин мугулҳо имконият намедоданд.

Баъд аз вафоти Рукнуддин бо амри нойони мугулии ин минтақа, ки Тоҳир-Баҳодур ном дошт, набераи Шамсуддин ҳокими Ғур таъин карда шуд. Ӯ низ мисли бобояш танҳо дар Ғур ҳукмронӣ карда, дар ҷангҳои мугулҳо бар зидди Ҳиндустон иштирок мекард. Шамсуддини Курт дар ин лашкаркашиҳо ҳатто вазифаи элчии мугулҳоро иҷро карда, ба назди ҳокимони маҳаллии Ҳиндустон рафта, сулҳ мебаст. Ин рафтори Шамсуддин ба мугулҳо маъқул нашуда, ӯро аз ин вазифа

*Расми 118.
Вайронаҳои девори
қалъаи Ҳирот.
(Аз "Солномаи
Кобул")*

сабукдӯш карданд, зеро бо "гуноҳи" Шамсуддин мугулҳо аз ғанимат маҳрум мешуданд. Вале баъди чанде мугулҳо ба хизмати Шамсуддин аз нав эҳтиёт пайдо намуданд.

Шамсуддин барои дар Ғур ва дар назди мугулҳо мустаҳкам кардани мавқею мақоми худ чидду чаҳд мекард. Барои ҳамин соли 1251 баҳри исботи садоқаташ ба хони бузург ба Туркистон меравад. Ин вақт Манку ном шоҳзода бар зидди шоҳзодагони дигари мугулӣ ҷанг мекард. Шамсуддин ба вазъият бо тезӣ ва дуруст баҳо дода, ба Манку ёрӣ расонд. Дар натиҷаи ин "садоқат"-и худ Шамсуддин пурра ба боварии Манку ноил шуд. Хони Бузурги Мугулистон ба ӯ ҳукмронии худудҳои Афғонистон ва қисми Покистони кунуниро супорид. Ин музофотҳо аз пойтахт – шаҳри Ҳирот идора карда мешуданд. Дар баробари ин Манкухон ба ҳамаи ҳокимони маҳаллии минтақаҳои номбурда фармуд, ки ба Шамсуддин итлоат карда, ба ӯ кӯмаки молию пулӣ расонанд ва лашкар омода созанд. Ин лашкар ба ихтиёри Шамсуддин супурда шуд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ КҶРТҲОИ ҲИРОТ.

Ба Шамсуддин лозим омад, ки ҳокимони маҳаллиро бо зӯрӣ ба зери итлоати худ дарорад. Дар рафти ин кор ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ шуд. Баъзан душманонаш ӯро тӯҳмат мекарданд. Тӯҳматҳое, ки хилофи манфиатҳои мугулҳо буданд, махсусан ба тахту тоҷи Шамсуддин хавфу хатари қалон доштанд. Сарфи назар аз ин мушкилиҳо ӯ тавонист, ки ҳамагуна тӯҳматҳоро баргараф карда, дар тӯли 23 соли ҳукмронияш давлати Куртҳои Ҳиротро ободу зебо ва пурқувват гардонад.

Расми 119. Харитаи давлати Куртҳои Ҳирот.

Мустақилияти Шамсуддин ба қудрати давлати ӯ вобаста буд. Дар баробари пурзӯр шудани давлати Куртхон Ҳирот Шамсуддин фармонҳои хонҳои Муғулро камтар иҷро мекард. Дар натиҷа соли 1278 Элхон Шамсуддинро бо фиреб ба Табрз хонд ва заҳр дода кушт.

Дар замони ҳукмронии Шамсуддин ба давлати Куртхон Ҳирот қариб ҳамаи қаламрави Хуросон, қисми Ҳиндустони Ғарбии кунунӣ ва Сиистон тааллуқ дошт. Вале баъд аз ҳалок гардидани Шамсуддин давлати Куртхон рӯ ба парокандагӣ ниҳод. Писари ӯ Рукнуддин, ки бо номи Шамсуддини Кеҳин ҳам маълум буд, ба ҷои падараш ба тахт нишаст, вале мисли вай ҳукмронӣ карда натавонист. Ӯ вақташро бештар дар қалъаи Хайсор мегузаронд. Дар сурати таҳдиди хавфе ба кишвар ба қалъа рафта пинҳон мешуд. Барои муҳофизату ободонии мамлакат кӯшиш намекард.

ЭҲӢИ НАВИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XIII ба тахти подшоҳии Куртхон яке аз писарони Шамсуддин – Фаҳруддин нишаст. Ӯ аз усули давлатдорӣ падараш норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб ӯро падараш дар зиндон нигоҳ медошт. Вале Фаҳруддин ба воситаи яке аз лашқарқашони Элхон, ки Наврӯз ном дошт, аз зиндон гурехт. Баъд ба тахти Ҳирот соҳиб шуда, ҳудудҳои давлати Куртхон Ҳиротро аз нав барқарор кард ва иқтисодӣ онро афзун гардонд. Шох Фаҳруддин дигар ба хони бузург – Элхон чандон иттилоат намекард. Мисоли зерин дар бораи мустақилияти Фаҳруддин шаҳодат медиҳад.

Соли 1304 Улҷойту ба тахти хони Муғул нишаст. Тамоми шоҳону ҳокимони давлатҳои вилоятҳои дохилии муғулҳо ба

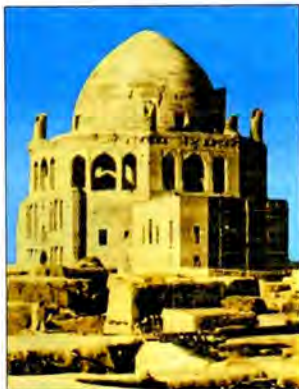

*Расми 120.
Қалъаи
Ихтиёруддин
дар Ҳирот.*

назди ӯ рафта, арзи дӯстию садоқат карданд. Шох Фахруддин бошад, натанҳо ба назди хони нав нарафт, балки ба назди ӯ элчӣ ҳам нафиристод, ки аз номаш хони навро табрик гӯяд.

Аз саркашии Фахруддин Улҷойту ба қахру газаб омада, соли 1306 бар зидди ӯ Донишманд ном лашкаркашро бо лашкари 10-хазорнафара сафарбар намуд. Вале Донишманд аз тарафи сарлашқари Фахруддин – Муҳаммади Сомӣ кушта шуд. Лашқари Улҷойту шикаст хӯрд. Ӯ аз ин ҳолат ба ташвиш афтода, ба тезӣ лашқари бузург чамъ карда, бо сардории Буҷой ном лашкаркаш бар зидди Фахруддин лашқари 30-хазорнафараро фиристонд. Баъди се моҳи дар мухосираи мугулҳо будан Фахруддин дар Ҳирот, дар асари беморӣ вафот мекунад. Куртҳо муддате аз фавтидани Фахруддин хабаре паҳн накарданд. Вале оқибат ин хабар паҳн шуд. Сарлашқари Куртҳо Муҳаммади Сомӣ аз ӯҳдаи ҷанг бар зидди лашқари Буҷой баромада натавониста, ба мугулҳо таслим шуд.

Фахруддин Гиёсуддин ном бародаре дошт, ки аз ӯ ранчида, ба дарбори Элхонҳо рафта, зиндагӣ мекард. Улҷойту ин шахсро соли 1307 ба ҷои Фахруддин ба тахти подшоҳии Куртҳо шинонд. Шох Гиёсуддин барои аз нав обод кардани давлати Куртҳо шуруъ карда, дар муддати кӯтоҳ ба мақсади хеш расид. Тамоми мулку вилоятҳои парокандаро дар атрофи Ҳирот муттаҳид сохт. Аз ин муваффақиятҳои Гиёсуддин мугулҳо аз нав ба ташвиш афтоданд. Душманонаш дар бораи ӯ ба Улҷойту хабарҳои дурӯғ мерасонданд. Барои ҳамин ӯ Гиёсуддинро ба назди худ хонд. Гиёсуддин барои эътимоди бештар пайдо намудан якҷанд сол дар дарбори хони мугул монд. Ҳамин тариқ, ӯ тавонист, ки бегуноҳ будани худро исбот кунад. Хони мугул ба садоқати Гиёсуддин бовар кард. Вай бо фармони Улҷойту дар

Расми 121. Мақбараи Улҷойту.
Асри XIV.

*Расми 122.
Масҷиди ҷомеаи
Ҳирот.*

вазифаи шоҳ ба Ҳирот баргашта, ба обод кардани кишвар камар баст. Ба тобеъони худ фармон медиҳад, ки тамоми шаҳру деҳоти Куртҳоро аз нав обод кунанд. Ҳокимияти Ғиёсуддин ҳамин тавр, дар тамоми қаламрави давлати Куртҳои Ҳирот аз нав барқарор гардид. Баъди вафоти Ғиёсуддин писараш – Шамсуддин, ки соли 1329 ба сари ҳокимият омад, аз ӯҳдаи идораи давлат набаромад. Ин буд, ки дар ин сарзамин бесару сомони ҳукмрон гардид. Баъди соли 1330 ба сари қудрат омадани Муъизуддин дар Курт дигаргуниҳои бузург ба амал омаданд. Дар замони ҳукмронии ӯ давлати Элхонҳои Эрон соли 1335 шикаст хӯрд ва Муъизуддин давлати худро мустақил эълон кард. Давлати Элхонҳо қариб 20 сол вучуд дошт, вале бо вучуди ин алоқаи худро аз ин хонадон нақанд. Муъизуддин бо мақсади бақои давлати Куртҳои Ҳирот ҳатто духтари шоҳи Элхонро ба занӣ гирифт. Дар замони ҳукмронии Муъизиддин, ки он 40 сол давом кард ҳудудҳои давлати Куртҳои Ҳирот дар самти шимолу ғарб аз давлати Сарбадорон то Нишопур васеъ шуд.

*Расми 123.
Масҷиди ҷомеаи
Шероз. Дар он
нусхаҳои Қуръонҳои
гуноғун маҳфуз нигоҳ
дошта мешуданд.
Бо номи "Худойхона"
низ машҳур аст.*

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ КУРТҶОИ ҶИРОТ. БархамхҶҶрии давлати КуртҶои Ҷирот ба номи Темур вобаста аст. Ӯ баъди дар Самарқанд ба сари қудрат омаданаш ҳокимияти худро дар Осӣи Марказӣ мустаҳкам карда, сипас ба тарафи Хуросону самтҳои дигар ҳаракат кард. Соли 1381 Темур шаҳри Ҷиротро ишғол намуда, намояндаи охирини сулолаи КуртҶои Ҷирот – Ғиёсуддини Пиралиро бо аҳли оилааш асир гирифта ва ба Самарқанд бурда, баъди ҷанде ба қатл расонд. Бо ҳамин давлати КуртҶои Ҷирот аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Элчи – намояндаи як давлат дар давлати дигар; сафир.

Сарбадорон – номи давлатест, ки дар бораи он дар мавзӯи оянда нақл карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати КуртҶои Ҷирот кай ва дар кучо таъсис ёфтааст?
2. Рукнуддин ва Шамсуддин дар таъсиси давлати КуртҶои Ҷирот ҷӣ хизмат кардаанд?
3. Дар бораи иқтисоди давлати КуртҶои Ҷирот далелҳо биёред.
4. Ҷаро хони Муғул бар зидди Фаҳруддин лашкар фиристод?
5. Муҳаммади Сомӣ ҷӣ қорнамоӣ нишон додааст?
6. Ғиёсуддин ҷӣ тавр ба тахту тоҷи давлати КуртҶои Ҷирот ноил шуд?
7. Давлати КуртҶои Ҷирот кай ва аз тарафи кӣ барҳам дода шуд?

§ 36. ДАВЛАТИ САРБАДОРОН

Давлати Сарбадорон яке аз давлатҳои охирини сулолаи тоҷикии асримӣнағие буд, ки дар Хуросони Ғарбӣ аз соли 1337 то соли 1383 арзи вучуд дошт. Ба таъсиси ин давлат ду қувва сабаб шудааст.

Қувваи аввал. Дар яке аз рӯзҳои соли 1335, замоне ки Абӯсаиди Элхони муғул ҳукмронӣ мекард, элчиҳои муғул барон ҷамъовариҳои андоз ба деҳаи Боштини минтақаи Байҳақи воқеъ дар Хуросон ворид шуда, дар хонаи бародарон Ҷасан ва Ҷусеин маскан гирифтанд. Шабе муғулҳо аз ин бародарон шаробу духтар хостанд. Бародарон ба элчиҳо шароб оварданд, вале духтар ҳозир накарданд. Элчиҳо, ки ҳамагӣ панҷ нафар буданд, шаробро нӯшида, маст шуданд. Баъд хонуми ин хонадонро талаб карданд. Бародаронро нангу номус боло гирифта элчиҳои

муғулро аз дами тег гузаронданд. Вазири Элхонҳо бар зидди бародарон Ҳасан ва Ҳусейн дастаи мусаллаҳ фиристод. Аз ин инқдоми Элхонҳо мардуми деҳа бохабар шуда, ба шӯр омаданд. Ин замон паҳлавон Абдураззоқи Боштинӣ, зодаи ҳамин ҷову амалдори султон Абӯсаъидхон буд, ба деҳааш омад. Ӯ миқдоре аз амволи давлатиро аз они худ карда буд. Бинобар ҳамин сабаб аз газаби Элхонҳо панаҳ мечуст. Воқеаи Ҳасан ва Ҳусейн ба ӯ ба қор омад. Абдураззоқи Боштинӣ мардуми деҳаро ҷамъ намуда, ба онҳо арз кард, ки ин ҳодиса барои мо нанговар аст. Ҳама чун як тан бояд барои ҳифзи номуси худ бар зидди муғулҳо бархезем. Дар ин мубориза ё ғалаба мекунем ва ё сар ба дор медиҳем.

Кувваи дуҷум. Шайхе, ки Халифа ном дошт, аз Мозандарон ба Сабзавор омада, дар ин ҷо муридони зиёд пайдо намуд. Онҳо мардуми Сабзаворро, ки суннимазҳаб буданд, ба мазҳаби шиъа мегардонданд. Баъди қатли Халифа яке аз муридони ӯ, ки Шайх Ҳасани Ҷӯрӣ ном дошт, қори Халифаро бо вусъат идома дод. Дар натиҷа ӯ ҷонибдорони зиёд пайдо намуд. Вале Ҳасани Ҷӯрӣ дар қалб мақсади дигар мепарварид. Меҳост, ки давлати тоҷиконро бунёд кунад. То ин вақт ӯ дар байни мардум пинҳонӣ қор мебуд. Вале барои Ҳасани Ҷӯрӣ, хушбахтона, воқеаи сарбадорон мувофиқи мақсад ва айни муддао буд. Сарбадорон бо шайх Ҳасани Ҷӯрӣ забон як карданд.

Ин ду қувва бо ҳам як шуда, давлати Сарбадоронро таъсис доданд.

Расми 124.
Давлати
Сарбадорон.

ҲОКИМОНИ АВВАЛИНИ ДАВЛАТИ САРБАДОРОН.

Асосгузор ва ҳокими аввалини давлати Сарбадорон Абдураззоки Боштинӣ буд. Ӯ ба давлати навтаъсис, ки он аз соли 1337 то соли 1344 давом кардааст, ҳамагӣ ду сол роҳбарӣ кард. Ӯро бародараш Вачехуддини Масъуд кушта, ба тахт соҳиб шуд. Маҳз дар замони ҳукмронии Вачехуддин Сабзавор ба пойтахти давлати Сарбадорон табдил меёбад. Ӯ лашкарашро ба қувваҳои шайх Ҳасан хамроҳ карда, шаҳри Нишопурро низ ба даст даровард. Баъди ин ҳардуи онҳо ба давлати Куртҳои Хирот лашкар кашиданд, вале шикаст хӯрданд. Вачехуддин бошад, баъди чанде дар Мозандарон аз тарафи мардум ба қатл расонда шуд.

ИХТИЛОФИ САРБАДОРОН. Чаро дар айни задухӯрд бо Куртҳои Хирот Вачехуддин шайх Ҳасанро қатл кард? Сабабаш он буд, ки хангоми дар қайди ҳаёт будани Вачехуддин дар байни ӯ ва шайх Ҳасан ихтилоф ба амал омада буд. Тарафдорони Вачехуддинро "сарбадор" ва тарафдорони шайх Ҳасанро "шайхиён" ном мебуданд. "Сарбадорон" ҷонибдори заминдорӣ хурд ва миёна, муқобилони умумигардонидани молу мулк ва "шайхиён" бошанд, ҷонибдори ҳамагонӣ кардани молу мулк, яъне баробарихоҳ буданд. Тарафдорони "шайхиён"-ро хунармандону деҳқонони камбағал ташкил мекарданд. Баъд аз вафоти амир Вачехуддин зиддияти ин ду гурӯҳ рӯйроस्त зухур ёфт. Вале

Расми 125. Яке аз ёдгориҳои таърихӣ дар Қирмон.

сарфи назар аз ин ихтилоф, ниҳоят дар байни онҳо якдигарфаҳмӣ ба вучуд омад, чунки ҳарду гурӯҳ ҳам мехостанд, ки давлати Сарбадорон мустақилият ба даст дарорад.

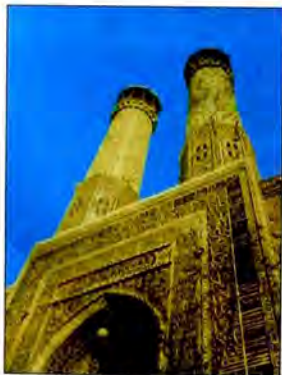
ШАХСИЯТИ ВАЧЕХУДДИН. Вачехуддин амири аз ҳама бузургтарин ва ягонаи Сарбадорон доништа шуд. Баъд аз вафоти ӯ боз даҳ нафари дигари сарбадорон ба ин мартаба расиданд, лекин ягон нафари онҳо ба унвони "амирӣ" мушарраф нагардид. Ҳар кадоми онҳоро Сарбадорон ва мардуми оддӣ ҳамчун чонишинони Лутфуллоҳ ибни Вачехуддин мешинохтанд. Яъне, Вачехуддин доҳии Сарбадорон ба шумор мерафт.

ХУКМРОНИИ САРБАДОРОНИ ДИГАР. Баъд аз кушта шудани Вачехуддин ба тахти ҳокимии Сарбадорон аввал Муҳаммади Ойтемур ва баъд Кулӯ Исфандиёр нишаст, вале онҳо бо сабабҳои гуногун қатл карда шуданд. Сипас, Шамсуддин ба ҷои Исфандиёр ба тахт нишаст. Ӯ давлати Сарбадоронро идора карда натавонист. Барои ҳамин ҳам ба ҷои ӯ ба тахт Ҳоҷӣ Шамсиддини Алӣ нишаст.

Шоҳи нав дар давлати Сарбадорон то як дараҷа тартибу низом ҷорӣ намуд. Мамлакатро ба худ тобеъ карда, шаҳри Домғонро боз пас гардонд. Вале дере нагузашта, Ҳайдари Қассоб ном амалдори давлатӣ бо ёрии Ҳоҷа Яҳёи Қаробӣ Шамсиддини Алиро қатл карда, худи Ҳоҷа Яҳёро ба тахти ҳокимии Сарбадорон шинонд.

Ҳоҷа Яҳё шахси доно ва маккор буд. Ӯ бо баҳонаи "сулҳ кардан" бо дастаи 300-нафара ба назди ҳокими охиринаи Элхонӣ – Тағойтемуристон раҳсипор шуд. Ҳангоми гуфтушунид ӯ бо дастаи худ ногаҳон ба мугулҳо ҳучум карда, Тағойтемуристонро кушт.

Ҳамин тариқ, Ҳоҷа Яҳё моҳи декабри соли 1353 ба ҳукмронии мугулҳо дар сарзамини Эрон хотима бахшид. Ҳокимияти давлати Элхонҳо,

Расми 126. Намуди даромадгоҳи Масҷиди ҷомеаи Сабзавор.

ки дар Эрон зиёда аз 100 сол вучуд дошт, акнун ба дасти ҳамин дастаи 300-нафара сарнагун шуд.

Баъди Хоҷа Яҳё ба тахти ҳокимии Сарбадорон Хоҷа Хаҳируддин, Ҳайдари Қассоб, Лутфуллоҳ ва Ҳасани Домғонӣ бо навбат нишаста, ҳамон тавр кушта шуданд. Хоҷа Алии Муъйид охирин шахсе буд, ки ба давлати Сарбадорон роҳбарӣ кардааст. Баъди он ки Темур Эронзаминро пурра ба худ тобеъ кард Алии Муъйидро дар шаҳри Сабзавор ноиби худ таъйин намуд. Ҳамин тавр давлати Сарбадорон соли 1383 аз байн рафт.

Давлати Сарбадорон аз ибтидои таъсиси худ марказиятнок ва пурзӯр набуд. Маҳз аз ҳамин сабаб амиру ҳокимони он тез-тез катл карда мешуданд ва ё ба ҷои яке дигаре менишаст.

САРЧАШМА

ЗИКРИ ҲУКУМАТИ АМИР ВАҶЕҲУДДИН МАСЪУДИ САРБАДОР

Амир Масъуд марде буд шучоъу мардона ва окилу фарзона, бо салоҳу садод ороста ва аз фитнаву фасод пероста. Мардуми некро тарбият фармудӣ ва ҷазои бадон дар канори эшон ниҳодӣ. Ва аз ҷаноб ҳоле дошт дар қалъае аз қилоъ, ки ба Сабзавор наздик буд ва он қалъа ба заҳои фаровону аслиҳаи бепоён аз соири қилоъ имтиёз дошт. Ва амир Масъуд аз бисту панҷ мард дар шаб ба дари ҳисор рафта ва камин карда ва чун дари қалъа боз карданд, худро дар он ҷо афканда ва ҳар чӣ дар он қалъа ёфт, аз нақду ҷинс тасарруф кард. Ва ҳолро аз қалъа, ки машхун буд, ба заҳои фаровон ва солҳо дар он мавзеъ таваттуну тамаккун дошт, берун оварда, қутволи хешро дар он ҷо нишонд. Ва аспу (аслиҳаи) фаровон ба дасти ӯ афтада, рӯй ба Сабзавор ниҳод. Ва касон фиристод, то галаҳои Хоҷа Алоуддини Муҳаммадро, ки дар алафзори Султонмайдон буд, биёварданд. Ва он гоҳ рӯй ба Нишопур ниҳод. Ва амир Аргуншоҳ... эшонро мухтасар шумурда, ба ҷаҳор ҳазор мард ба ҷанги Сарбадор рафта, мунҳазим шуд. Ва амир Масъуд забти Нишопур намуда, амир Аргуншоҳ амир Муҳаммади Таваккало талабида гуфт: "Агар ба дафъи Сарбадорон машғул нашавем, баъд аз ин дар Хуросон натвонем буд ва сайъ бояд кард, то Масъудро ба даст орем ё аз мамлакатош овора гардонем ва дигар он, ки шайх Ҳасани Ҷурӣ марди мӯътақиди бисёр пайдо сохта ва ҳар ду аз як вилоятанд,

мумкин, ки бо якдигар иттифоқ намоянд ва кор ба мо мушкил шавад". Ва дар он вақт шайх Ҳасани Чӯрӣ дар шаҳри Муқаддас ба тоъати ибодат ва иршоди халоиқ машғул буд.

ЛУФАТ

Қилоъ – қалъа.

Захоир – захираҳо.

Нақд – мавҷуда; пули мавҷуда.

Мухтасар – камшумор.

Машҳун – пур кардашуда; пур.

Таваттун – ватан ихтиёр кардан; маскан.

Пероста – озода; зебо.

Мунҳазим – мағлуб шудан.

Мӯътақид – эътиқодкунанда.

Соир – дигар; боқимонда.

Иршод – роҳнамой кардан; роҳбарӣ кардан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қувваи аввали таъсисдиҳандагони давлати Сарбадорон чӣ тавр тавлид ёфт?
2. Қувваи дуҷуми таъсисдиҳандаи давлати Сарбадоронро шарҳ диҳед.
3. Дар кадом масъала дар байни Сарбадорон ихтилоф ба миён омад.
4. Давлати Сарбадорон кай таъсис ёфтааст?
5. Амири ягонаи Сарбадорон кӣ буд? Дар бораи шахсияти ӯ нақл кунед.
6. Сарзамини Эрон кай аз зери ҳокимияти Элхонҳои мугул халос шудааст?
7. Чаро ҳокимони Сарбадорон тез-тез иваз мешуданд?
8. Давлати Сарбадорон кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§ 37. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОАИ ЮАНҶО

ЧИН ДАР АВВАЛИ ҲУКМРОНИИ ЮАНҶО. Чи тавре ки қаблан дар мавзӯҳои бахшида ба Чину Мугул зикр гардида буд, хони мугулҳо Хубилай Чинро ишғол карда, соли 1279 худро дар он ҷо император эълон намуд ва бо ҳамин ба сулолаи нави императорони сулолаи Юанҳои мугулу чинӣ асос гузошт.

Чинро истило кардани мугулҳо барои Чин ниҳоят вазнин афтид. Мугулҳо заминҳои қорами онро аз қор бароварда, шаҳру деҳоташиро гонат карданд. Истилои мугулҳо маҳсусан ба

кишоварзии Чин зарбаи сахт зад. Бо сабаби он ки Юанҳо доимо дар мухорибаҳо буданд, аз мардуми маҳаллӣ гайр аз андозҳои расмии қонунӣ маблағ ва хӯроквории иловагӣ ситонида, аспхояшонро барои артиш мусодира мекарданд.

Қисми асосии лашкари Юанҳо мугулҳо ташкил мекарданд, вале аҳолии маҳаллӣ низ ба лашкар сафарбар карда мешуд. Ин аскарон дар қорҳои хизматрасонӣ, аз қабилӣ боркашонӣ, заминканиӣ, хӯрокпазӣ, ҷомашӯӣ, либосдӯзӣ ва гайра истифода бурда мешуданд.

Дар натиҷаи истилои мугул аҳолии қосибӣ шаҳрҳои Чин низ дар ҳамон ҳолате монд, ки кишоварзон қарор доштанд. Мугулҳо ақсарияти қосибонро ба гулом табдил дода, як қисми онҳоро аз Чин берун бурданд, то ки ҳангоми лашкаркашӣ ба дигар мамлакатҳо ба лашкарҳои онҳо хизмат расонанд.

Дар Чин қосибони баландхитисос оид ба сохтани истифодаи манҷаник бисёр буданд. Мугулҳо онҳоро ҳамроҳи худ ба лашкаркашиҳо бурда, дар гирифтани шаҳру қалъаҳо истифода мебуданд.

ЗАМИНДОРӢ. Дар Чин ханӯз дар замони ҳукмронии сулолаи Сун заминдорӣ хусусӣ афзуд. Дар асрҳои XI–XII мулкҳои хусусие ба вучуд омаданд, ки дар онҳо деҳқонони тобеи иҷоракор меҳнат мекарданд. Дар замони ҳукмронии мугулҳо чунин заминдорӣ идома ёфта, боз ҳам васеътар шуд. Сабабаш он буд, ки ашрофони мугул ба ин ҷо омада, ақсарияти заминҳои чинӣҳоро ба даст дароварда, ба молиқияти хусусии худ табдил дода буданд.

Заминҳои дайрҳои буддой низ зиёд шуданд. Дар баробари ин аҳволи деҳқонон аз пештара ҳам вазнинтар шуд. Ин қабил кишоварзон акнун пурра ба деҳқонони тобеъ табдил ёфтанд.

Дар кишоварзӣ зухуроти манфии ҷома ба расмият мебаромаданд. Масалан, деҳқонон озодона фурухта мешуданд. Теъдоди андозҳо ва харгуна ӯҳдадорӣҳои дигари деҳқонон зиёд карда шуданд.

КОСИБӢ. То омадани мугулҳо дар Чин қосибӣ ривочу раванқ ёфта буд.

Расми 127. Ҳайкали олиҳаи дарозумрӣ.

*Расми 128. Тасвири
тирамард.*

Косибон асосан дар шаҳрҳо сукунат доштанд. Мугулҳои доимо дар лашкаркашиҳо буда ба маҳсулоти истехсолкардаи онҳо эҳтиёҷи калон доштанд. Ба ин маҳсулот дар хорича ҳам бисёр ниёзмандон буданд. Мугулҳо аз косибон низ андози калон меситонданд. Файр аз ин, як қисми маҳсулоти косибиро мусодира карда, ба Мугулистон мефиристонданд.

Императорони сулолаи Юанҳо барои пешрафти косибӣ диққати калон медоданд. Косибӣ ба онҳо имконият медод, ки аз савдои дохилӣ ва хоричӣ

ба хазинаи давлатӣ маблағи калон ворид созанд.

ТИҶОРАТИ ЧИН. Қаблан Чин бо давлатҳои дурдаст алоқае надошт. Баъди истилои Мугул он бо давлату халқҳои дурдастгари-ни империяи Мугул низ робитаи қавӣ пайдо намуд. Гап дар бораи он меравад, ки Чингизхон ва писару наберагони ӯ дар тӯли даҳсолаҳо давлатҳои зиёди Осиёю Аврупоро ишғол намуданд. Тоҷирони чинӣ аз ин истифода бурда, молҳои худро бе мамониат ба ин кишварҳо бе пардохти боч бурда фурухта метавонистанд. Дар бозорҳои Чин тоҷирони сершумори Эрон, Осиёи Марказӣ, мамлакатҳои Араб, Ҳиндустон ва кишварҳои дигари ҷаҳон пайдо шуда, доду гирифт мекарданд. Сайёҳи машхури Венетсияи Италия Марко Поло, ки он вақт ба Чин сафар карда буд, нақл мекунад, ки аз Чин ба хорича баровардани маҳсулоти абрешим, чиниворӣ, оҳанӣ ва мисӣ "ба тамоми гушаю канори ҷаҳон" сурат гирифта буд.

Сарфи назар аз ин, аз пешравии хоҷагию тиҷорати Чин асосан мугулҳо бахравар мешуданд.

ИНТИҲОИ ҲУКМРОНИИ МУГУЛҲО ДАР ЧИН. Дар тӯли ҳукмронии қариб 100-солаи сулолаи Юанҳо муборизаи зидди халқи Чин бар зидди истилогарони мугул қатъ нагардида буд. Барои барҳам задани ҳукмронии мугулҳо чандин маротиба сӯйқасдҳои дарборӣ низ ба амал омаданд.

Соли 1351 дар музофотҳои Хэнан ва Шандун шӯриши "Салласурхон" ба амал омад, ки онро "Савсани Сафед" ном созмон омода карда буд. "Салласурхон" ҳатто пойтахти императорони Юанҳо — шаҳри Янтси (он баъд Пекин ном мегирад)-ро ишғол намуданд.

Дар солҳои 60-умин асри XIV шӯришҳои зидди мугулҳо қариб дар ҳамаи музофотҳои Чин ба амал омаданд. Дехқонон қувваи асосии ин муборизаҳо буданд. Соли 1368 яке аз пешвоёни лашкари озодибахши дехқонӣ, ки Чжу Юан-чжан ном дошт, ба тахти императори Чин шинонда шуд.

САРЧАШМА

ЧАНГ БО ЧЖАН ШИ-ЧЭН ВА ИШГОЛИ ШАҲРИ ИСИН

Соли усюй (1358), моҳи 10-ум, дар рӯзи тсзянсүй Сюй Да ва Шао Жун (лашкаркашони Чжу Юан-чжан. – *Шарҳи Т. Зийёев*) Исинро ишғол карданд. Қабл аз ин император Чжу Юан-чжан элчӣ фиристонд, то ки ӯ ба Сюй Да ва дигарон гӯяд: "Исин шаҳри хурд бошад ҳам, хуб мустаҳкам карда шудааст, бинобар ҳамин онро ишғол кардан кори осон нест. Мегӯянд, ки дар ғарб шаҳр ба кӯли Тайху пайваस्ताаст".

Чжан Ши-чэн, бегуфтуғу, аз ҳамин роҳ озуқа хоҳад овард. Агар лашкар пеши роҳеро, ки озуқа меоваранд, бигирад, пас лашкари дар шаҳрбуда бе хӯрокворӣ азоб мекашад ва забти шаҳр имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, Сию Да ва дигарон роҳи сӯи Тайхуро бурида, қуввахоро муттаҳид ва баркосо ба шаҳр ҳамла оварда, онро ишғол намуданд.

ЛУФАТ

Манчаник – як намуди силоҳи вазнини аз чӯбу оҳан сохта шудааст, ки тирҳои вазнин дорад ва тавассути онҳо девори шаҳрҳо ва қалъаю қасрҳо вайрон карда мешаванд.

Дарбор – қароргоҳи шоҳ, султон, халифа, император, дастгоҳи идораи роҳбари давлат.

Маосүй – дар Чини қадим ва асрҳои миёна ҳар як сол ном дошт, маосүй ва усүй номҳои соли 1358 мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мугулҳо дар аввали ҳукмронияшон Чинро ба кадом ҳолат гирифтанд?
2. Дар бораи лашкари Юанҳо чӣ медонед?
3. Дар бораи вазъи кишоварзӣ ва косибии Чин далелҳо биёред.
4. Вазъи тичорати чиниҳоро шарҳ диҳед.
5. Дар бораи шӯриши "Салласурхон" нақл кунед.
6. Ҳукмронии сулолаи императорони Юанҳо кай ба охир расид?

§ 38. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОЛАИ МИН

БА САРИ ҲОКИМИЯТ ОМАДАНИ СУЛОЛАИ МИН. Чи тавре ки дар мавзӯи гузашта гуфта шуд, яке аз саркардагони артиши шуришчиёни "Салласурхон"-и деҳқонии Чин, ки Чжу Юан-чжан ном дошт, соли 1368 ба тахти императории Чин нишаст. Бо ҳамин дар Чин салтанати сулолаи императорони Юанҳо ба охир расида, давраи салтанати сулолаи нав, ки "Мин" ном гирифтааст, оғоз ёфт. Ин сулола дар Чин то соли 1644 ҳукмронӣ кардааст. Пойтахти императорони Мин аввал шаҳри Нанкин буд, вале дере нагузашта он ба шаҳри Янтсзин кӯчонида шуд. Ин шаҳр ҳоло Пекин ном дорад.

ИДОРАИ СУЛОЛАИ МИН. Бо сабаби он ки сулолаи Мин аз байни деҳқонон баромада буд, императорони аввали он давлатро тарзе идора мекарданд, ки аҳволи оммаи заҳматкашонро беҳтар кунанд. Бо мақсади тақсими баробар рӯйхати хироч аз нав таҳия карда шуд. Бо шарофати мусодириани заминҳои ашрофони мугул шумораи деҳқонони давлатӣ хеле афзуд. Император борҳо дар боран аз эътибор соқит кардани андозҳои деҳқонон ва қосибон фармон баровард. Барои васеъ кардани заминҳои кишти обӣ дар охири асри XIV – аввали асри XV қорҳои обёрикунӣ вусъат ёфтанд. Дар мамлакат даҳҳо обанбору ҷӯйҳо қанда шуданд. Чжу Юан-чжан рушди қосибиро ҳавасманд карда, ҳаҷми андози қосибонро сабуқтар кард.

Дар баробари ин дигаргуниҳо дар Чин заминдорӣ қалон боқӣ монд, гарчанде ки дар аввал он каме маҳдуд карда шуд. Лашкарқашон низ барои хизмати ҳарбӣ аз давлат замин мегирифтанд, хусусан онҳое, ки масоҳати бузурги заминҳои кишту ҷароғоҳқоро аз онҳо худ карда буданд. Ин заминҳо барои таъмини дарбори император ва шоҳзодаҳо истифода бурда мешуданд. Чжу Юан-чжан 20 писар дошт. Онҳо дар мансабҳои олии давлатӣ хизмат карда, дар як вақт заминдорони қалонтарин ҳам буданд.

Расми 129. Манораи хусни аждаҳор.

ПАЙДОИШИ МАНУФАКТУРА Дар асрҳои XIV–XV дар Чин корхонаҳои аввалини саноати – мануфактураҳо пайдо шуданд. Ин корхонаҳо матоҳои абрешимӣ ва пахтагӣ мебофтанд, коғаз, чиниворӣ ва лок истеҳсол мекарданд. Саноати кӯҳии иборат аз мануфактураҳои истеҳсоли тилло, нукра, мис, оҳан, намак ва ғайра иборат буд. Саноати бинокорӣ бошад, ба муваффақияти калон ноил шуд. Дар шаҳрҳои Пекин, Нанкин, Кантон ва ғайра қасрҳо, ибодатхонаҳо, манораҳо, пулҳо, қалъа ва иншоотҳои бинокории дигар сохта шуданд. Оид ба баъзе соҳаҳои мануфактураҳои калон, аз он ҷумла мануфактураҳои давлатии истеҳсоли абрешим, чиниворӣ ва ғайра низ сохта шуданд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ МИНҲО. Император Чжу Юан-чжан ва императорони дигари Минҳо баъди мустақкам кардани ҳокимияти худ барои вусъати ҳудудҳои Чин ба лашкаркашиҳо даст заданд. Императори аввалини сулолаи Минҳо ҳокимияти худро дар Корея ва Тибет таҳким бахшид. Ворисони ӯ ҳокимияти Минҳоро бар Аннам ҳам паҳн карда, баъд чандин маротиба ба Индонезия, Ҳиндучин ва Малакка лашкар кашиданд. Баъзе сардорони ин мамлакатҳо ҳокимияти императорони Чинро эътироф карданд. Барои чиниён шароити мусоид фароҳам омад, ки ба Ҳиндучин ва Индонезия барои зиндагии муқимӣ кӯч банданд.

Дар нимаи аввали асри XV лашкаркашии императорони сулолаи Минҳо натавон ба мамлакатҳои Шарқ, инчунин ба соҳилҳои шарқии китъаи Африқо низ сурат гирифтанд. Муҳорибаҳои, ки дар зери роҳбарии амирулбаҳр Чжен Хэ сурат гирифтанд, аз иқтидори бузурги ҳарбии Чини замони салтанати сулолаи Минҳо шаҳодат медиҳанд.

Дар асри XVI вазъият тағйир ёфт. Акнун императорони Мин маҷбур буданд, ки аз ҳамлаи истилоии мамлакатҳои дигар ба дифоъи сарҳадҳои давлати худ гузаранд. Аз тарафи Ғарб ба Чин мугулҳо таҳдид мекарданд. Соли 1550 яке аз ворисони Чингизхон бо лашкари бузург ба Пекин зада даромада, онро оташ зад. Дар солҳои 60-ум Чин бар зидди таҷовузи Ҷопон

Расми 130. Пиррандагон дар буттазории бамбуқӣ нишастанд.

мубориза бурд. Ба Минҳо муяссар гардид, ки ба самурайҳои Цопон зарбаи саҳт зада, дар охириҳои асри XVI онҳоро аз Чин дур кунанд.

ОҒОЗИ РОБИТАИ АВРУПОИҲО БА ЧИН. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофии асрҳои XV ва XVI роҳи аврупоиҳоро ба Чин низ кушоданд. Ба соҳилҳои Чин аввалин шуда, киштиҳои Португалия лангар партофта, якчанд маҳаллаҳои мустамликавӣ бино карданд. Вале солҳои 50-уми асри XVI ин маҳаллаҳо аз тарафи аҳолии маҳаллӣ нест карда шуданд. Ба ҳар ҳол баъди ҷидду ҷаҳди зиёд ба португалиҳо муяссар шуд, дар Макаои воқеъ дар ҷанубтари Кантон пораи заминеро ичора гиранд. Онҳо худро дар ин ҷо мустаҳкам карда, онро дар Шарк, муддати дароз ба марказ (сарой)-и тичоратии худ табдил доданд.

Хукумати Минҳо ба хориҷиён иҷозат наметод, ки ба Чин ворид шуда, ба тичорат машғул шаванд ва ё қорхона созанд.

ЗАИФШАВИИ ҲОКИМИЯТИ СУЛОЛАИ МИН. Дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII сулолаи Мин тамоман заиф шуд.

Вазъи хориҷии Чин низ бад шуд. Тахминан соли 1606 қабилҳои манҷурии сокини ҳавзаи дарёи Сунгарии шимолии Чин муттаҳид шуда, давлати худро ташкил намуданд. Соли 1625 манҷурҳо Мукден ва қариб тамоми нимҷазираи Ляодунро ишғол намуданд. Баъди якчанд сол Корея низ тобеи манҷурҳо шуд. Дар ин давра тохтугози манҷурҳо ба музофотҳои шимоли Чин ба ҳодисаи муқаррарӣ табдил ёфт. Императорҳои сулолаи Минҳо дигар қудрате надоштанд, ки ба истилогарони манҷурӣ ҷавоби сазовор гардонанд.

ЛУФАТ

Мин – Чжу Юан-чжан бо ҳамин тахаллус ба тахти императории Чин нишаст.

Мануфактура – қорхонаест, ки дар он ҷо дар байни қормандон тақсироти меҳнат вучуд дорад, дар чунин қорхона даҳҳо ва ҳатто садҳо одамон қор мекунанд.

Маҳаллаҳои мустамликавӣ – дар чунин ҷойҳо хориҷиён, яъне мустамликачиён қору зиндагӣ мекарданд.

Манҷурҳо – номи қабилҳои, ки дар Манҷурия суқунат доштанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Сулолаи Минҳо дар Чин кай ба сари ҳоқимият омад?
2. Бигӯед, ки Минҳо Чинро ҷӣ тавр идора мекарданд?
3. Дар бораи мануфактураҳои Чин ҷиҳо гуфта метавонед?

4. Робитаҳои аввалини аврупоиҳо бо Чин кай ва чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Исбот кунед, ки дар охирҳои асри XVI- оғози асри XVII ҳокимият ва давлати Минҳо заиф шуда буд.

§ 39. ТАЪСИСҶИИ ДАВЛАТИ МУТТАҲИДАИ ҶОПОН

ВАЗЪИ ҶОПОН ПЕШ АЗ МУТТАҲИДШАВӢ. Дар асрҳои XIII–XV Ҷопон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Сёғунҳо ба муттаҳидшавии мамлакат муваффақ шуда натавонистанд. Музофотҳо қариб беист бо ҳамдигар ҷанг мекарданд. Ин ҳолат ба вазъи зиндагии мардум таъсири манфӣ мерасонд. Деҳқонон на як бору ду бор бар зидди истисмори табақаҳои ҳукмрон шӯриш бардоштаанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1428 дар наздикии шаҳри Киото сар зада, баъд дар музофотҳои дигари Ҷопони Миёна паҳн шуд. Шиори шӯришгарон "Нест бод самурайҳо!" буд. Ин шӯриш ханӯз пурра қатъ нагардида, баъди 13 сол шӯриши нав ба амал омад. Дар нимаи дуюми асри XV низ чунин шӯришҳо мунтазам ба амал меоманд. Ба зами ин, дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри XV дар Ҷопон гуруснагӣ шуд. Дар натиҷаи он танҳо дар як шаҳри Киото 80 ҳазор нафар одамон ҳалок гардид.

Дар баробари дар сатҳи паст қарор доштани аҳволи кишоварзон дар Ҷопон кӯҳкани, косибӣ ва савдо пеш рафт. Кӯҳкани дар ҳаҷми хеле зиёд оҳан, мис, тилло ва нукра истехсол менамуданд. Косибон шамшерҳои хушсифаттарин тайёр мекарданд. Ҳар сол аз Ҷопон ба хориҷа даҳҳо ҳазор шамшер бароварда мешуд. Тоҷирони ҷопонӣ дар хориҷа танҳо дар як соли 1483 67 ҳазор адад чунин силоҳ фурӯхтаанд.

Тоҷирони ҷопонӣ молҳои худро ба Корея, Чин, Тайван, қазираҳои Филиппин, Ветнам ва Сиам бурда мефурӯхтанд. Бо сабаби ривочи

*Расми 132.
Самурайҳои Ҷопон.*

косибию тичорат дар Ҷопон бандарҳои калони дорони даҳҳо ҳазор нафар аҳоли бунёд мешуданд. Сакаи, Хиого, Хаката ва Нагасаки аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ МУТТАҲИДАИ ҶОПОН. Чи тавре ки айён гашт, зарурати муттаҳид кардани мамлакат ба миён омада буд. Ин корро танҳо ашрофони калони бо мадади лашкарҳои самурайҳо ва дастгирии шаҳрҳо тақия мекардагӣ иҷро карда метавонистанд.

Чунин шахс Ода Набунага буд. Ӯ аввалин шуда, барои муттаҳид сохтани Ҷопон якҷанд ҳокими соҳибистиклолро торумор карда, худӣ сёғунро низ аз ҳокимият маҳрум сохт.

Набунага аз ҳисоби самурайҳо ва деҳқонон дастан пурзӯре ташкил намуда, онро бо силоҳи оташфишони хоричӣ мусаллаҳ намуд. Ба Набунага муяссар шуд, ки артишҳои ҳокимони саркашро торумор намуда, дар Ҷопон ҳокимияти диктаторӣ ҷорӣ кунад. Ҳокимияти диктатории ӯ аз соли 1568 то соли 1582 давом кард. Набунага барои пешрафти тичорат кӯшиши зиёд сарф намуд. Савдуро дар тамоми Ҷопон озод ва сарҳадҳои гумрукии дохилиро бекор кард. Дар мамлакат роҳҳои бисёр сохт ва усули чамъовари андозро ба низом даровард.

ИДОМАИ МУТТАҲИДКУНИИ ҶОПОН. Набунага Ҷопонро пурра муттаҳид карда натавонист. Ҳангоми дар қайди ҳаёт будани худ ӯ аз 66 музофот танҳо 30 музофоти мамлакатро ба зери иттиҳоди худ дароварда буд. Баъд аз вафоташ ҳокимият ба ҳамсафи ӯ Тайетомии Хидзеси гузашт. Ӯ аслан деҳқон буда, дар лашкари Набунага ҳамчун аскар хизмат мекард.

Хидзеси қори Набунагири идома дод. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба истиклолияти қазираҳои Сикоку ва Кюсю хотима бахшида, баъд бомуваффақият ба шимоли мамлакат – ба қазираи Хонсю лашкар кашад. Хидзеси дар он ҷо барои бунёди шаҳри Осака санги аввалинро гузошт, ки он баъдтар ба бандари калонтарини Ҷопон табдил ёфт.

Расми 133. Ҳайкалчаҳои ҷўбини маросимии даосҳо.

ЛАШКАРКАШИИ ХИДЗЕСИ БА КОРЕЯ. Хидзеси дар назди худ вазифа гузошт, ки Корея, Манчурия, Тайван ва қазираҳои Филиппинро ишғол намуда, баъд ба забти Чин шурӯъ кунад. Барои ҳамин ӯ дар тӯли якчанд сол лашкари 300-ҳазорнафараи дорои флоти пурзӯрро ташкил намуда, баҳори соли 1592 ба Корея лашкар кашид. Ҳукумати Корея барои рафти тачовузи Чопон тайёр набуд. Лашкари Корея дере нагузашта, дар наздики шаҳри Сеул торумор карда шуд. Император ва дигар ҳукуматдорон аз пойтахт фирор карданд. Чин Кореяи тобеи худро пуштибонӣ карда натавонист.

Халки беҳукуматмондаи Корея ба ҳаракати партизанӣ оғоз намуд. Онҳо ба дастаҳои артиши дар маҳалҳо парокандабуда ҳамроҳ шуда, пеши роҳи истилогаронро гирифтанд. Ба ин қувваи муштарак сарфармондеҳи флоти Корея Ли Сун Син роҳбарӣ мекард. ӯ ба артиши истилогарони Чопон чандин маротиба паси ҳам зарба зад. Флоти Чопон шикаст хӯрд. Артиши Чин ҳам ба ёрии кореягӣҳо омад. Душман ба муқобилати артиши муттаҳидан Кореяю Чин тоб овара натавониста, ақибнишинӣ кард. Шаҳри Сеул аз истилогарон озод карда шуд. Вале ин вақт фармондеҳи артиши муттаҳида аз ғаъолини халқ тарсида, бо императори Чопон Хидзеси гуфтушуниро оғоз кард. Ба муқобили Ли Сун Син дасисаҳо низ оғоз ёфтанд. ӯ ҳатто аз вазифааш сабукдӯш карда шуд. Вале лашкарҳои Кореяю Чин аз Чопониҳо саҳт шикаст хӯрданд. Барои ҳамин император маҷбур шуд, ки Ли Сун Синро аз нав сарфармондеҳи лашкар таъин кунад. Қўшунҳои муттаҳидаи Чину Корея аввал дар наздикии Сеул ва баъд дар наздикии Норянҷина лашкарҳои Чопонро шикаст дод.

Соли 1614 вориси тахту тоҷи Хидзеси – Иеясу Токугава бо Корея ва Чин дар бораи ба Корея даъвогар набудани Чопон созишнома имзо кард. Ҳамин тариқ, нақшаи император Хидзеси амалӣ нагардид.

БАРПОШАВИИ РЕЖИМИ ТОКУГАВА. Соли 1598 дар Чопон ҳокимият ба дасти ҳамсафи Хидзеси – Иеясу Токугава мегузарад. ӯ низ аз ҳокимони калонтарини феодалӣ ва роҳбари музофотҳои шарқӣ буд. Токугава дар Эдо калъаи мустаҳкамкардашуда дошт.

Токугава соли 1603 худро сёгон эълон намуд. ӯ асосгузори сулолаи нави императорони Чопон буд. Иеясу Токугава режими худро дар Чопон пурра мукаррар карда натавониста, аз дунё чашм пӯшид. Танҳо дар замони ҳукмронии сёғуни сеюми ин

хонадон – Иемитсу Токугава дар Ҷопон режими сулолаи Токугава бо пуррагӣ муқаррар карда шуд.

Дар бораи сёғунҳои хонадони Токугава шумо муфассалтар дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САРЧАШМА

ҲУҚМРОНИИ МИНОМОТО ЁРИТОМО

Оз Хиромото (барои Миномото Ёритомо) лоихаи зеринро таҳия кард.

"Феълан низои бузург бори нахуст паҳш карда шуд ва аҳолии Конто худро ором ҳис карда, дар шахси идораи сайёри ҳарбӣ тақияҳои худро дарёфт, вале лаънатзадагони ҷуръатнок дар ҳар ҷо дамашонро гирифта, пинҳон шудаанд. Вақте ки онҳо сар мебардоранд, торумор карда хоҳанд шуд...

...Агар имрӯз нақшаи амалиёт мураттаб сохта шавад, пас аз дар ҳамон вилоятҳо таъин намудани шахсони ба ҳукумат тобеъ чораи беҳтаре нест. Дар мулкҳои хусусӣ (сёэн) бошад, сардорони мулкҳо таъин карда мешаванд. Ба ҳамаи онҳо супориш дода мешавад, ки дар маҳалҳои масъули худ исёнгаронро таъқибу дастгир намуда... дар мамлакат оромӣ фароҳам оваранд...

...Дар моҳи 7-уми (1191) амри император баромад, ки он ба Ёритомо (номи Минамото) рутбаи Сейи тайсёгун, яъне сарлашқарро барои паҳшу мағлубкунии ваҳшиҳо додааст.

...Дар моҳи 1-уми соли 4-ум (Кэнкю соли 1193) Ёритомо тартиби мансабҳои калонро барои ҳамаи лашқарқашон ва самурайҳо муқаррар намуд".

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳолати пеш аз муттаҳидшавии Ҷопонро шарҳ диҳед.
2. Давлати муттаҳидаи Ҷопонро кӣ ва чӣ тавр ташкил кард?
3. Ода Нобунага кӣ буд? Ӯ барои пешрафти хоҷагию тиҷорати Ҷопон чӣ корҳо кардааст?
4. Тайётоми Хидзеси барои муттаҳидкунии Ҷопон чӣ хизмат кардааст?
5. Дар бораи лашқарқашии Ҷопон ба Корея нақл кунед.
6. Режими сулолаи Токугава дар Ҷопон кай ва чӣ тавр муқаррар гардид?
7. Аз сарчашмаҳо чӣ фаҳмидед?

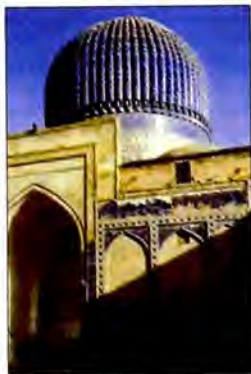
§ 40. ДАВЛАТИ ТЕМУР

Дар охирҳои асри XIII империяи бузурги Чингизхон ба якҷанд давлати мустақил тақсими шуд. Дар Осиёи Марказӣ, ки аҷдодони писари дуҷуми Чингизхон – Чағатой ҳукмронӣ мекарданд, дар навбати худ дар асри XVI ба якҷанд қисми тақсими шуданд. Ҳафтруд ва Туркистони Шарқӣ давлати махсус – Мугулистонро ташкил намуданд. Дар Мовароуннаҳр нишонҳои давлати нав ба вучуд омаданд. Солҳои 60-ум дар поёноби дарёҳои Сир ва Аму давлати мустақили Хоразм бо марказаш шаҳри Урганҷ аз нав ташкил ёфт.

Дар байни хонҳои Мугулистон ва Мовароуннаҳр барои ҳокимият ва заминҳо доимо мубориза мерафт. Қабилаҳои мугулу турки қорводори бодиянишини Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқими ва кишоварзӣ мегузаштанд. Дар баробари ин омезиши мугулу туркҳо бо халқи маҳаллӣ сурати мегирӣфт. Самарқанд ба маркази мубориза бар зидди зӯроварии хонҳои Мугулистон табдил ёфта буд.

ТЕМУР ДАР МУБОРИЗА БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Аслу насаби Темур аз қабилаи мугулии барлос буд. Ин қабила дар Мовароуннаҳр аз оғози асри XIV зиндагӣ мекард. Барлосҳо монанди қабилаҳои дигари мугули бо қабилаҳои туркӣ омезиш ёфта, забон ва урфу одатҳои худро гум карда буданд. Темур низ аз қабилаи ҳамин мугулҳо буд.

Соли 1361 Темур аллақай ҳамчун фармондеҳи номии дастаи калони мусаллаҳи аз ҷумлаи аъзоёни қабилаҳои барлосҳо ва қабилаҳои дигар ташкилкарда маълум буд. Темур ба хизмати хони Мугулистон Туглуқ-Темур дохил шуда, ба ӯ дар нишгоҳи Самарқанд ёрӣ расонд. Ҳамчун мукофот барои хизматаш Туглуқ-Темур ӯро ҳокими шаҳри Кеш таъйин намуд. Вале Темур ба ин

Расми 134. Гӯри Амир Темур дар Самарқанд. Асри XV.

вазифа қаноат накарда, ба хизмати амири Балх - Ҳусейн рафт. Ҳусейн душмани Туглуқ-Темур буд. Онҳо якҷоя шуда, бар зидди Туглуқ-Темур ҷанг карданд, вале шикаст хӯрданд. Баъди тайёрии ҳаматарафа ба Темур ва Ҳусейн муяссар шуд, ки Мовароуннаҳро аз дасти Туглуқ-Темур кашида гиранд. Вале соли оянда аз мугулҳо боз ҳам шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ба Балх фирор кунанд. Ҳамон сол дар яке аз муҳорибаҳо Темур аз пояш тир хӯрд. Аз ҳамин вақт сар карда, ӯ номи "Темурланг"-ро мегирад.

ШҶҶРИШИ САРБАДОРОН. Соли 1365-1366 дар Самарқанд бар зидди Туглуқ-Темур шӯриши Сарбадoron сар мезанад, ки ба он Мавлонозода ном донишҷӯи яке аз мадрасаҳои шаҳр роҳбарӣ мекард. Ба Сарбадoron муяссар шуд, ки мугулҳоро аз Самарқанд пеш карда, ҳокимиятро ба даст дароранд. Сарвари Самарқанд ва гирду атрофи он ба ихтиёри Мавлонозода, Абӯбакр ва Хурдаки Бухорой гузашт. Мугулҳо хостанд, ки ба Самарқанд ногаҳон ҳамла оварда, Сарбадoronро торумор кунанд, вале шикаст хӯрданд. Баъди ин Сарбадoron ҳокимияти худро бо тезӣ дар тамоми Мовароуннаҳр паҳн кардан гирифтанд. Аз ин лаҳзаи муносиб Темур ва Ҳусейн истифода бурданд.

БА ҲОКИМИЯТ СОҶИБ ШУДАНИ ТЕМУР. Ҳусейн ва Темур бо роҳи фиребу найранг аз Балх ба Самарқанд меоянд. Ҳамин тавр бо фиреб роҳбарони шӯриши Сарбадoronро дастгир ва қатл карданд. Онҳо танҳо Мавлонозодаро зинда дар зиндон нигоҳ медоштанд. Дар давлати дар Мовароуннаҳр ташкилкардаи Сарбадoron Темур ва Ҳусейн ҳукмрон шуданд, вале амир Ҳусейн дар мақоми аввал буд. Ба чунин мартаба Темур розӣ шуда наметавонист. Барои ҳамин ӯ лаҳзаи мувофиқ мекофт, то ки ҳокими ягонаи Мовароуннаҳр шавад. Даре нагузашта барои ҳокимият дар байни онҳо зиддият ба амал омад ва он ба заду-хӯрди мусаллаҳона мубаддал гардид. Соли 1370 Темур дар яке аз задухӯрдҳо аскарони Ҳусейнро торумор карда, худро ӯро асир гирифт ва баъд ӯро ба қатл расонда, худро амири Мовароуннаҳр эълон кард. Ҳамин тавр, давлати Темур ба вуҷуд омад.

ЗАБТКОРИҶОИ ТЕМУР. Темур ба ҳукмронии танҳо Самарқанд қаноат намекард, аввал ҳокимияти худро дар Мовароуннаҳр мустаҳкам кард ва баъд соли 1372 ба поёноби дарёҳои Аму ва Сир - ба Хоразм лашкар кашид. Пас аз лашкаркашии 5-ум соли 1388 ӯ Хоразм ва пойтахти он шаҳри Урганҷро, ки дар

Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ маркази калонтарини тичоратӣ буд, фатҳ намуда, ба хок яқсон кард. Темур аҳолии ин шаҳрро бо зӯрӣ ба Самарканд кӯчонда, фармуд, ки шаҳри Урганҷро вайрону хароб ва баъд шудгор карда, чав коранд.

Баъди ба даст овардани Хоразм Темур дар тӯли чандин соли дигар бар зидди Тухтамиш мубориза бурд. Тухтамиш аввал хони Урдаи Сафед ва баъд хони Урдаи Тиллоӣ буд. Дар натиҷаи се лашкаркашӣ (солҳои 1389, 1391 ва 1395) Темур ниҳоят Урдаи Тиллоиро торумор кард. Дар рафти ин лашкаркашиҳо шаҳрҳои калони Урдаи Тиллоӣ – Сарой Берке ва Аштархонро оташ зад. Тобистони соли 1395 аз ҷануб ба сарзамини Рус ҳам зада даромада, то шаҳри Елетс расида, ба шаҳри Маскав таҳдид кард. Вале ўро аз раёйаш танҳо хабари нооромии Осиёи Марказӣ гардонд.

Дар солҳои 80 ва 90-уми асри XIV Темур ба Эрон, Байаннаҳрайн ва давлатҳои дигар ҳам лашкар кашид. Ў тавонист, ки аввал Хуросон, Афғонистон ва Қафқозро забт намуда, баъд Ҳиндустонро ишғол намояд. Дар рафти ин лашкаркашӣ Темур шаҳри Дехлиро гонат кард. Дар оғози асри XV Байаннаҳрайн ҳам ба Темур таслим шуд. Пас аз ин лашкаркашии хурд дар самти Сурияю Осиёи Хурд давом дода,

Расми 135. Харитаи шоҳанишоҳии Темур.

Расми 136. Мақбарои
Бибихонум.

тарин маҳсуб мешавад. Чанд мисол меорем. Ҳангоми лашкаркаш ба Эрон бо фармони Темур сари 70 ҳазор одами осоишта аз тан чудо карда шуда ва аз сари онҳо манора сохта шудааст. Соли 1398 Темур дар Ҳиндустон фармуд, ки 100 ҳазор асир қатл карда

Расми 137. Темур.

шавад. Сабаби асосии ин амр он буд, ки ба ҷои дур бурдани асирон мушқил будааст. Дар шаҳри Бағдод танҳо дар як рӯз 90 ҳазор кас қатл карда шудааст. Ҳангоми зуҳур ёфтани кӯшиши камтарини муқовимат Темур мефармуд, ки чунин одамон зинда гӯронда шаванд. Мардуми шаҳри Сабзавори Хуросонро низ ҳамин тавр ҷазо дод. Фармуд, ки аз одамони зинда девор созанд. Бо фармони Темур баъди чанде дар ин шаҳр аз ҷасади одамон ва хишт девори васеъ ва баланд сохтанд. Ин далелҳо дар бораи бераҳмию золимии Темур шаҳодат медиҳад.

соли 1402 артиши яке аз лашкаркашони бузургтарини замон – султони Турк Боязидро торумор карда, худи ӯро асир гирифт.

Баъди лашкаркашии бомуваффақияти бисёрсолаи худ Темур бо ганимати бузург ва шаъну шарафи беандоза баланд ба Самарқанд баргашт. Ӯ ба ин забткориҳои худ ҳам қонеъ нашуд. Баъди тайёрии начандон зиёд Темур ба Чин лашкаркашид. Вале соли 1405 ногаҳон дар Утрор вафот кард.

ЗОЛИМИИ ТЕМУР. Темур дар таърих яке аз шахсиятҳои золима-

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Осиёи Марказӣ ва аҳолии онро дар арафаи таъсиси давлати Темур чӣ хел дарёфтед?
2. Сабаби ба амири Балх забон як қардани Темурро баён кунед.
3. Шӯриши Сарбадорони Самарқандро тавсиф кунед.

4. Темур ва Ҳусейн чӣ тавр ҳокимиятро аз дасти Мавлонозода ва ҳамсафони ӯ ба даст дароварданд?
5. Дар бораи лашкаркашиҳои Темур нақл кунед.
6. Дар бораи золимии Темур далелҳо биёред.
7. Темур кай ва дар куҷо вафот кардааст?

§ 41. ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН

ТАЛОШИ ТЕМУРИЁН БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Темур дар зарфи 35 соли ҳукмронияш давлатҳои зиёдро забт карда, империяи бузургро ташкил дод. Баъд аз вафоти ӯ авлодаш дар тӯли якчанд сол барои ҳокимият дар байни худ муҳолифат карданд. Темур ханӯз дар вақти зинда буданаш давлаташро дар байни писаронаш – Ҷаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ ва Шоҳрух ва набераҳои Муҳаммадсултон, Пирмуҳаммад, Иброҳим ва Улугбек тақсим карда буд.

Баъди вафоти Темур муҳлати зиёде нагузашта буд, ки ақсарияти Темуриён худро мустақил эълон карданд. Писари Мироншоҳ ва набераи Темур ҳокими Тошканд, Халилсултон бо тейи лашкар гун карда, ба тарафи шаҳри Самарқанд раҳсипор шуд. Писари Ҷаҳонгир ва набераи Темур Пирмуҳаммад, ки ӯро Темур ҷонишини худ эълон карда буд, низ азми забти Самарқандро кард. Лекин Пирмуҳаммад пештар омада, пойтахти давлати Темуриён – шаҳри Самарқандро соҳиб шуд. Пирмуҳаммад аз тарафи шахси номаълум баъди чанде ба қатл расид.

Ба мубориза барои ҳокимият дар давлати Темуриён натавонанд аъзоёни ин сулола, балки намоёндагони сулолаҳои дигар, ки Темур аз ҳокимият маҳрум карда буд, илова шуданд. Барои ҳамин Темуриҳо мачбур буданд, ки ҳам ба муқобили онҳо ва ҳам ба муқобили ҳамдигар мубориза баранд. Дар Фарб ва Шимолу Фарби Эрон намоёндагони сулолаи Туркмани Қарақуёнлу, дар Туркистон бошад, амир Худодод ва шайх Нуриддин исён бардошта, ҳақ ҳуқуқи худро талаб мекарданд. Вақте ки дар соҳилҳои дарёи Аму дар байни лашкарҳои писарамакҳои Халилсултон ва Пирмуҳаммад ҷанг мерафт, Худодод дастаҳои аскарӣ мугулҳо ва қалмиқҳоро якҷоя намуда, ба Мовароуннаҳр ҳамла кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Самарқандро ба даст дароварда, Халилсултонро асир гирад.

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ШОҲРУХ. Баъди кушта шудани Пирмуҳаммад ваъзияти сулолаи Темуриён боз ҳам мураккабтар шуд. Ҳанӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани Темур писари хурдии ӯ – Шохрух ҳокими Ҳирот буд. Ӯ дар ин ҷо тамоми нишонаҳои давлатдориро дошт. Аз он ҷумла, дар ихтиёри ӯ лашкари калон ҳам буд. Баъд аз вафоти Темур Шохрух ба низоъҳои сулолавию, ки дар шаҳри Самарқанд сар зада буданд, қордор нашуд, гарчанде ки вориси расмии тоҷу тахти Темур буд. Инак баъди қариб 4 соли хомӯшӣ Шохрух дар бораи худ дарак дода, лашкар ҷамъ намуд ва бар зидди Худодод лашкар кашида, ӯро торумор кард. Ӯро тавассути қотиле ба қатл расонид ва Халилсултонро аз асорат озод кард. Шохрух Халилсултонро аз ҳуқуқи ворисии тахту тоҷи Темур маҳрум сохта, ҳокими Рай таъин кард. Идораи Самарқанд ва умуман Мовароуннаҳро Шохрух ба писари 15-солаи худ – Улугбек супорида, роҳи Эронро пеш гирифт. Ӯ фарзандони Ҷаҳонگیر, Умаршайх ва Мироншоҳро аз ҳокимият дур карда, Иброҳимсултон ном писарашро ҳокими Шероз ва писари дигари худ – Суюрғотмишро ҳокими Кобул, Ғазна ва Қандаҳор таъин кард.

Қабилаҳои Қароқуёнлу замини худро, ки Темур забт карда буд, аз нав соҳиб шуда, худудҳои онро васеътар карданд. Шохрух се маротиба бар зидди Қароқуёнлу лашкар кашидааст, вале ба муваффақияти калон ноил нашуда, бо ӯ сулҳ баст ва идораи Озарбойҷонро ба Ҷаҳонگیر ном яке аз намоёндагонии ин сулола супорид.

Расми 138. Сарбозони аҳди Темуриён. Асри XV, Мусавварии Беҳзод.

Дар замони ҳукмронии Шоҳрух, ки ин соли 1406 оғоз ёфтааст, гарчанде давлати Темуриён заминҳои зиёди худро аз даст дода бошанд ҳам, ханӯз иқтидорашро пурра аз даст надода буд. Сарзамини Темуриён, ки дар ихтиёри Шоҳрух буд, дар амал ба ду давлат тақсим шуд – Мовароуннаҳр (марказаш шаҳри Самарқанд) ва Хуросон (марказаш шаҳри Ҳирот). Дар Мовароуннаҳр Улугбек ва дар Хуросон бошад, худи Шоҳрух ҳукмронӣ мекард.

ОСИЁИ МАРКАЗИ ДАР ЗЕРИ ҲОКИМИЯТИ УЛУГБЕК. Гарчанде Улугбеки навҷавон ҳукмрони Самарқанд бошад ҳам, дар амал ҳокимият дар дасти мураббии ӯ, ҳамсафи Темур Шохмалик буд. Баъди ба тахти Самарқанд нишастани Улугбек яке аз сипаҳсолорони Темур ба Самарқанд лашкар кашид. Улугбек мачбур шуд, ки фирор кунад. Шоҳрух аз ин хабар воқиф шуда, бо лашкари сершумор ба Самарқанд омад ва исёнгаронро торумор карда, ҳокимияти Улугбекро аз нав барқарор намуд. Вале бо ин вазъияти Улугбек хуб нашуд. Аз ин рӯ, Улугбек аз падараш талаб кард, ки ӯро аз пуштибонии Шохмалик озод кунад. Ҳамин тарик, Шоҳрух Улугбекро, ки ин вақт 17-сола буд, ҳукмрони мустақили Мовароуннаҳр таъин намуд.

Сарфи назар аз он, ки Улугбек ҳокими Мовароуннаҳр ҳисоб мешуд, ҳокимияти олий дар ин ҷо ҳам дар дасти Шоҳрух буд.

Улугбек дар Мовароуннаҳр ҳукмронӣ карда, қариб ҳар сол баҳри зиёрати падараш ба Ҳирот мерафт. Ба Улугбек лозим меомад, ки гоҳ бар зидди ҳокими саркаши маҳаллӣ ва гоҳ бар зидди тачовузкорони мугулий мубориза барад. Ӯ дар ин мубориза на ҳама вақт голиб мебаромад. Боре ўзбекони бодиянишин лашкари Улугбекро торумор карда, шаҳру дехоти Мовароуннаҳрро горат карданд. Шоҳрух аз ин боҳабар шуда, бо лашкари пурзӯр бо тезӣ ба он ҷо омада, ба писараш ёрӣ расонд. Ҳокимияти ӯро аз нав барқарор карда, гунаҳгорони шикастхӯриро бо калтак чазо дод. Улугбекро аз ҳокимият дур карда, баъд аз гуноҳаш гузашта, ҳокимиятро дар Мовароуннаҳр аз нав ба ӯ баргардонд. Баъд аз ин Улугбек фаҳмид, ки қобилияти лашкаркашӣ надорад, минбаъд ба лашкар сарварӣ намекард.

ВАФОТИ ШОҲРУХ ВА ҚАТЛИ УЛУГБЕК. Соли 1447 Шоҳрух дар Ҳирот вафот кард. Улугбек қарор дод, ки муддате дар Ҳирот истиқомат кунад. Дар ҳамин вақт ўзбекони бодиянишин ба пойтахти Улугбек – шаҳри Самарқанд ҳамла карданд. Ӯ мачбур

шуд, ки бо тезӣ ба Мовароуннаҳр баргардад. Дар роҳ лашкари душман ба лашкари Улугбек бархӯрд. Дар мухориба Улугбек аскарӣ зиёд талаф дод. Ин шикаст обрӯю эътибори ӯро коҳонд.

Дар дарбор ва байни аъёнӯ ашрофу рӯхониён муҳолифони Улугбек бисёр буданд. Ин ашхос марғи Улугбекро мехостанд. Ба онҳо муяссар шуд, ки писари Улугбек Абдулатифро бар зидди падар ба исён водор созад. Дар мухорибаи лашкари падару писар Улугбек шикаст хӯрда, аз тахти подшоҳӣ маҳрум гардид ва охириҳои моҳи октябри соли 1449 бо фармони Абдулатиф кушта шуд.

ДАВЛАТИ ТЕМУРИҲО ДАР АҲДИ АБЎСАИД. Абдулатиф орзу мекард, ки соҳиби тахту тоҷи падар шавад. Вале ин орзуи ӯ чомаи амал напӯшид. Абдулатиф баъди шаш моҳ аз ҷониби харбиён қатл карда шуд. Баъди қатли Абдулатиф мубориза барои ҳокимият дар байни аъзоёни сулолаи Темуриён аз нав авҷ гирифт. Ва ниҳоят, ба Абӯсаид ном шахс, ки ба хонадони Темуриён тааллуқ дошт, муяссар шуд, ки бо ёрии пешвои ўзбекони бодиянишин Абулхайрхон дар Мовароуннаҳр ҳокимияти Темуриёнро

аз нав барқарор кунад. Абӯсаид дар давлати Темуриён солҳои 1451-1469 ҳукмронӣ кардааст. Дар ин солҳо ҳудудҳои давлати Темуриён қариб пурра аз нав барқарор карда шуд. Ӯ ҳокимиятро дар Ҳирот ва тамоми Хурӯсон ба даст даровард. Дар аҳди Абӯсаид қаламрави давлати Темуриён аз кӯҳҳои Тиёншон то Бағдод ва аз даштҳои Қирғиз то соҳилҳои дарёи Ҳиндро дар бар мегирифт.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН. Баъди вафоти Абӯсаид давлати Темуриҳо бебозгашт рӯ ба таназзул ниҳод. Дар соли 1469 дар Мовароуннаҳр ҳокимият ба дасти фарзандони Абӯсаид ва дар Хурӯсон ба дасти авлодони Умаршайх гузашт. Намояндаи машҳури

Расми 139. Расадхонаи Улугбек. Бурриши он. Тахминан соли 1428 сохта шудааст.

ин хонадон Султон Хусайни Бойкаро дар Ҳирот ба ҳокимияти Темуриён соҳиб шуда, дар он ҷо муддате чанд ҳукмронӣ кард.

Дар охири асри XV Шайбониҳо ба қаламрави давлати Темуриён ва хусусан, ба Мовароуннаҳр мунтазам ҳамла оварда, онро хароб мекарданд. Ин тохтутозҳо махсусан, баъд аз вафоти Абулхайрхон пурзӯртар шуданд. Писари ӯ Муҳаммад Шайбониҳон дар назди худ вазифа гузошт, ки орзую омоли бобояшро оид ба забти давлати Темуриҳо ва ташкил намудани давлати Шайбониҳо ба иҷро мерасонад. Ӯ соли 1501 шаҳри Самарқандро аз Бобур ном Темурии охириин кашада гирифт. Ҳамон сол даврани барҳам хӯрдани давлати Темуриён ҳисобида мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи ба ҳокимияти давлати Темуриҳо соҳиб шудани Шоҳруҳ нақл кунед.
2. Дар бораи Улуғбек маълумот диҳед.
3. Шоҳруҳ ба гунаҳкории шикастхӯрии лашкарҳои Улуғбек чӣ хел ҷазо дод?
4. Муборизаи Шоҳруҳ бар зидди Қарақуюнлу чӣ тавр анҷом ёфт?
5. Дар бораи кушта шудани Улуғбек ва писари ӯ Абдулатиф маълумот диҳед.
6. Абӯсаид давлати Темуриҳоро чӣ хел идора кард?
7. Давлати Темуриҳо кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 42. СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ

ТАЪСИСИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва авлодони ӯ борҳо ба Ҳиндустон лашкар кашада, онро горат карда буданд. Баъди соли 1151 аз тарафи Ғуриён гирифта шудани шаҳри Ғазна Ғазнавиён ба Ҳиндустон фирор карданд. Дар Ғазна ҳокимият ба дасти Ғуриён гузашт.

Соли 1175 ҳокими Ғазна - Муҳаммади Ғурӣ ба Ҳиндустон лашкар кашада, музофоти Панҷобро ишғол намуд. Солҳои 90-уми асри XII ӯ минтақаҳои байни дарёҳои Ҷамнаю Ғанг ва музофоти Банғоларо ҳам забт кард.

Баъд аз он ки Муҳаммади Ғурӣ вафот кард, ҷои ӯро Қутбиддини Ойбек гирифта, алоқаашро аз Ғазна тамоман канд ва дар шимоли Ҳиндустон давлати соҳибистиклол ташкил намуд.

Давлати навтаъсиси Қутбиддин ба худ номи "Султони Дехлӣ"-ро гирифта, дар асрҳои XIII-XV яке аз давлатҳои калонтарини Шарқ буд.

Султони Дехлӣ дар ин давра васеъ шуд. Ба он ғайр аз Ҳиндустони Шимоли, инчунин Ҳиндустони Марказӣ ва аксарияти давлатҳои паҳнкӯхи Дакан низ дохил шуданд. Онҳоро султон Аловуддини Хилҷӣ забт карда буд. Султон Муҳаммади Туглак қариб тамоми Ҳиндустонро забт намуда, орзу дошт, ки Эрон ва Чинро низ забт кунад. Султони Дехлӣ сарфи назар аз бузургии қаламрави худ пурзӯро марказиятнок набуд.

СОҲТИ ДАВЛАТӢ. Султони Дехлӣ давлати феодалӣ буд. Тамоми заминҳо моликияти султон ҳисобида мешуданд. Шахсоне, ки аз ҷойҳои дигар омада, хизмати артишро ба ҷо меоварданд, аз султон замини муваққатӣ - "иктоъ" мегирифтанд. Феодалҳои калони маҳаллӣ заминҳои меросӣ доштанд. Баъд аз вафоти онҳо замини меросӣ ба фарзандонашон мегузашт. Ин феодалҳо инчунин музофотҳои худро идора карда, қариб тамоман мустақил буданд. Ба султон танҳо як миқдори муайян андоз месупориданду бас. Феодалҳои миёна ва хурди Ҳиндӣ ҳам заминҳои камтари меросӣ доштанд. Бо мурури замон омадагони баландмартаба низ соҳиби заминҳои меросӣ мешуданд.

Қисми заминҳо дар ихтиёри рӯҳониён, дайрҳо ва ибодатгоҳҳои дини Ҳиндуия, рӯҳониён ва масҷидҳои исломӣ буданд. Заминҳои муассисаҳои динӣ "вақф" номида мешуданд.

*Расми 140.
Тоҷмаҳал
дар Агра,
наздикии
шаҳри Дехлӣ
Асри XVII.*

Дар Султонии Дехлӣ усули заминдорӣ исломӣ буд. Дар Султонии Дехлӣ мисли пештара шумораи хоҷагиҳои деҳқонии ҷамоаҳо нисбат ба намудҳои дигари хоҷагидорӣ бартарӣ доштанд.

Заминдорони калон ба хоҷагиҳои худ бевосита машғул намешуданд. Онҳо заминҳояшонро ба деҳқонон ба иҷора дода, аз онҳо ҳосили соф ва ё даромади пулӣ мегирифтанд.

Дар солҳои мавҷудияти Султонии Дехлӣ дар Ҳиндустон шаҳрҳои бисёри нав бунёд шуданд. Дар ин шаҳрҳо одатан қароргоҳҳои султонҳою волиёни онҳо ҷойгир буданд. Яке аз чунин шаҳрҳо Дехлӣ буд.

Шаҳрҳои ҷанубии Ҳиндустон бештар дар соҳилҳои баҳрҳо бино ёфта буданд. Гоа, Калкута ва Бомбай аз ҳамин қабил шаҳрҳо мебошанд. Дар шимолии султони низ шаҳрҳои калон ба мисли Агра, Панипат, Лоҳур ва Мултон мавҷуд буданд. Тоҷирони султони аз ин бандару шаҳрҳо маснуоти зиёду гуногуни косибӣ ва пеш аз ҳама, газвору маҳсулоти аттории хиндиرو мутғасил ба бозорҳои мамлакатҳои Осиёю Аврупо ва Африқои Шимолӣ бурда мефурӯхтанд. Аз он мамлакатҳо ба Ҳиндустон асп, калбағӣ, мис ва пулҳои тиллою нукрагин меоварданд.

ОҒОЗИ ТАНАЗЗУЛИ СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ. Дар охири асри XIV Султонии Дехлӣ давлати марказиятноқ набуд. Дар он ҷо давлатҳои сершумори мусулмонӣ хинду беист бар зидди ҳамдигар ҷанг мекарданд. Султон ба муқобили ҳокими музофотҳои Бангола, Синд, Орис ва Гучарат ҷанг карда, онҳоро ба ҳок яксон кард. Соли 1366 султон Фирӯз баъд аз паҳши шӯрише, ки дар Гучарат сар зада буд, фармуд, ки мардуми маҳалҳои асосии шӯриш қир карда шаванд. Дар солҳои 70-ум ва 80-ум бошад, Султонии Дехлӣ чунон заиф шуд, ки он дигар амнияти музофотҳоро таъмин карда наметавонист.

Дастиҳои алоҳидаи мугулҳо то ба шаҳрҳои калони султони – Лоҳур ва Дехлӣ омада расиданд.

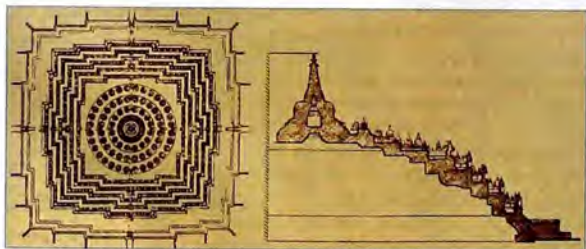

Расми 141. Ҷархи Офтоб, ки тавассути он вақтро муайян мекарданд.

ЛАШКАРКАШИИ ТЕМУР БА СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ. Темур аз вазъияти муносиб истифода бурда, тирамоҳи соли 1398 бо лашкари 120-ҳазорнафараи худ ба Султонии Деҳлӣ ҳамла овард. Султон пеши роҳи лашкари бузурги Темурро гирифта натавонист. Баъд аз гирифтани Деҳлӣ Темур аз дарён Ҳинд гузашт ва шаҳру деҳаҳои Панҷобро паи ҳам гирифта, онҳоро талаю тороч мекард. Ӯ ба мусулмону хинду раҳм намекард, онҳоро ба қатл мерасонд. Пойтахти султони - шаҳри Деҳлӣ талаю тороч карда шуд. Даҳҳо ҳазор сокинони Деҳлӣ кушта шуданд. Қисми онҳо фирор карда, қисми дигар асир афтоданд. Косибон ва бинокорони гулдасти Ҳиндустон зӯран ба Самарқанд фиристода шуданд. Темур баъди як сол бо ғанимати бузург ба Самарқанд баргашта, ба хоҷири ғалаба бар Султонии Деҳлӣ фармуд, ки дар ин шаҳр масҷиди бузурги чомеъ созанд.

СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ ДАР АСРИ XV. Темур Ҳиндустонро ғорату ба ҳок яқсон карда, бо ин кирдори худ ба ҳокимияти бе ин ҳам таназзулӯфтаи Султонии Деҳлӣ зарбаи марговар зад. Темур дар назди худ мақсад нагузошта буд, ки Ҳиндустонро ба империяи бузургаш ҳамроҳ созад. Ӯ Ҳиндустонро ба ҳоли худ гузошт. Баъд аз рафтани Темур дар шимоли Ҳиндустон мубориза дар байни феодалҳои мусулмон ва хинду боз ҳам тезу тундтар шуд. Дигар на султон ва на ягон ҳокими дигари шимол ё ҷануб наметавонист Ҳиндустонро муттаҳид созад. Дар асл шимоли исломӣ ва ҷануби хиндуия дар муқобили ҳамдигар меистоданд.

Дар тӯли асри XV Султонии Деҳлӣ аллакай ҳамчун давлати бузург вучуд надошт. Он яке аз давлатҳои қатории Ҳиндустон

Расми 141. Нақши бурриши ибодатхона дар қазираи Ява.

ба шумор мерафт, сарфи назар аз он ки ҳокими шаҳри Дехлӣ мисли пештара дорои унвони султони бузурги Дехлӣ буд. Давлати нисбатан калони ин минтақаи Ҳиндустон Бангола буд. Вале он ҳам дар Ҳиндустони Шимолӣ вазифаи ҳукмронро иҷро карда наметавонист. Дар чунон ҳолат Султони Дехлӣ ва тамоми Ҳиндустон дар назди ҳамлаҳои нави мугулу туркҳо тоб оварда натавонист.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ. Баъди аз тарафи Шайбониён барҳам задани давлати Темуриён намояндаи охирини ин сулола, вориси тахту тоҷ ва набераи Темур – Бобур соли 1526 бо лашкар ва ҷонибдорони худ роҳи Ҳиндустонро пеш гирифт.

Пеш аз ба Ҳиндустон ҳамла кардани Бобур Афғонистон ва як қисми Эрони Шарқӣ, шаҳрҳои Кобул ва Ғазнаро ба даст даровард.

Бобур аз ҳамин ҷо бо лашкари 20-ҳазорнафараи иборат аз туркҳо, тоҷикон ва пуштуҳо ба Ҳиндустони Шимолӣ лашкар кашид.

Дар Ҳиндустон муҳорибаи ҳалқунанда дар ҳамвориҳои назди шаҳри Панипатаи воқеъ дар шимолтари Дехлӣ 21 апрели соли 1526 ба амал омад. Дар ин муҳориба султони охирини Султони Дехлӣ – Иброҳими Лудӣ кушта шуд. Баъди ин Бобур Дехлиро забт намуда, худро шоҳи Ҳиндустон эълон кард. Соли оянда ҳокимони музофотҳои мусулмон ва хинду лашкари 100-ҳазорнафара гун карда, бар зидди Бобур ба ҷанг даромаданд, вале дар муҳорибаи назди Канваги воқеъ дар наздикии шаҳри Агра торумор карда шуданд. Бо ҳамин Султони Дехлӣ барҳам хӯрд.

ЛУҒАТ

Иқтоъ – замин, ки султон ба шахси мансабдори давлатӣ барои хизматаш муваққатан меод.

Масҷиди ҷомеъ – масҷиде, ки дар он мусулмонҳо намози ҷумъаро меҳонанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Султони Дехлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Гуриён ба Султони Дехлӣ чӣ муносибат доштанд?
3. Дар бораи хоҷагӣ, қосибӣ, тиҷорат ва шаҳрҳои Султони Дехлӣ маълумот диҳед.

4. Дар бораи ҷанги Темур ба муқобили Султони Деҳлӣ нақл кунед.
5. Иҷбот кунед, ки дар асри XV Султони Деҳлӣ ба давлати заиф табдил ёфт.
6. Султони Деҳлӣ кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§ 43. ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯ. Ба Бобур ва зурриётҳои ӯ лозим омад, ки дар нимҷазираи Ҳиндустон ва дар масофаи садҳо километр дуртар аз он, давлати худро васеъ кунанд. Худудҳои империяи Темуриёни Ҳинд Афғонистони Шарқӣ, Синд, Кашмир ва дар Ҳиндустони Ҷанубӣ то дарёи Гадаври тӯл кашида буд. Сабаби ин каламрави бузургро ишғол кардани Темуриёни Ҳинд он аст, ки дар асри XVI Султони Деҳлӣ дигар худудхояшро мухофизат карда наметавонист.

ИСЛОҲОТИ АКБАР. Империяи Темуриёни Ҳинд дар замони ҳукмронии набераи Бобур – Акбар, ки солҳои 1556–1605-ро дарбар гирифтааст, давраи гул-гулшукуфии худро аз сар мегузаронид. Дар ин солҳо худудҳои он дар натиҷаи ишғоли музофотҳои Ҳиндустони Шарқӣ – Бангола, Орис, Гучарат, Кашмир, султони Хандна ва Ахмаднагар боз ҳам васеътар шуд. Акбар яке аз марказҳои калонтарини тичорат дар Шарқ – шаҳри Қандаҳорро ҳам аз Эрон кашида гирифт.

Акбар шоҳи дурандеш ва одил буд. Ба сари ҳокимият омада, ӯ дар мамлакат ислоҳот гузаронид. Ислоҳот қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар мегирифт. Дар рафти амалӣ намудани ислоҳот ӯ аҳолии маҳаллии ҳиндуҳо ба назари эътибор нагирифта наметавонист. Шоҳи нав баъзе ашрофони ҳиндуҳо ба вазифаҳои калон таъйин кард. Пуштибонии тоҷирони ҳиндунаслро шахсан ба ӯҳда гирифт. Дар мамлакат таъкиботи онҳое, ки пайравони дини ҳиндуия буданд, қатъ карда шуд. Аҳолии ҳинду аз андозҳои зиёда озод карда шуд. Акбар соли 1593 дар бораи иҷозат ба фаъолияти ҳамаи динҳо амри махсус баровард. Мувофиқи ин амр ҳиндуёнонро зӯран ба дини ислом гардонидан манъ эълон карда шуд. Ҳиндуҳои маҷбуран мусулмон кардашуда ҳатто метавонистанд ба дини пештараи худ баргарданд.

Низомии андозситонӣ тағйир дода шуд. Дар мамлакат воҳиди ягонаи ченкунии замин қорӣ гардид. Мувофиқи ин ченак

заминҳои мамлакат аз нав чен карда, масоҳати умумии онҳо муайян карда шуд. Акнун ҳангоми муқаррар кардани андоз сифати замин, яъне ҳосилнокии ҳок ба назар гирифта мешуд. Мардуми кишоварз мувофиқи сифати замин сеяки ҳосилро бо дарназардошти нархҳои миёнаи 20 соли охир ба хазинаи давлат андози пулӣ мепардохтанд.

Ислохоти Акбар идораи давлатиро низ дар бар гирифт. Мамлакат ба 15 музофот тақсим карда шуд, ки онҳоро волиёни шох идора мекарданд. Вазоратҳои Империяи Темуриёни Ҳиндро чун дар давлати Сомониён девонҳо меномиданд. Сарвари девонҳо нахуствазир буд. Оид ба соҳаҳои гуногуни мамлакат чунин девонҳо мавҷуд буданд. Масалан, девонҳои молия, андоз, чағир, дарбор, корҳои сохтмон, лашкар, устохонаҳо, вақф ва ғайра.

ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД ДАР АСРИ XVII. Ба Акбар муяссар шуд, ки империяи Темуриёни Ҳиндро дар оромӣ рушду нумӯи нигоҳ дорад. Писари Акбар – Чаҳонгир соли 1605 ба тахти пошоҳӣ нишаста, ӯ ҳам чидду чаҳд ба харҷ дод, ки империяи Темуриёни Ҳинд боз ҳам тараққӣ кунад.

Дар замони ҳукмронии набераи Акбар – Шоҳичаҳон ҳудудҳои давлати Темуриёни Ҳинд дар Ҳиндустон боз ҳам васеътар шуданд. Аҳмаднагар, Голканд ва Бичапур низ тобеияти худро аз Шоҳичаҳон эътироф карданд. Сарзамини Марахаштра ҳам чандин муддат ба ҳайати давлати Темуриёни Ҳинд дохил гардид.

Расми 142. Маҷмааи ибодатгоҳ дар Ангкор. Асрҳои IX–XII.

Расми 142. Сафири давлати хоричиро қабул кардани Бобур.

Дар замони ҳукмронии Шохичахон империяи Темуриёни Ҳинд камтар пеш рафт. Чагирдорони калон ҳаракат мекарданд, ки мустақил бошанд. Чангҳои сершумори Шохичахон хароҷоти калонро тақозо мекарданд. Барои пайдо кардани маблағи зарурӣ авлодони Акбар, аз он ҷумла, Шохичахон иҷораи заминро аз нав ҷорӣ намуданд. Акнун чагирдорҳо худашон андозгундор шуданд. Дар натиҷаи ин чагирдорҳо сарватманд ва ҳокимияти онҳо аз

болои кишоварзон боз ҳам пуرزӯртар шуд. Ин ҳолат ба обрӯю эътибори ҳокимияти шоҳ таъсири манфӣ расонид.

Ғайр аз ин, зиндагии бо карру фарри шоҳҳои Темуриёни Ҳинд, дарбориён, чагирдорҳои бузургтарини мусулмон ва ҳокимони маҳаллии хинду ҳадду канор надошт. Фарқи сатҳи зиндагӣ дар байни табақаҳои ҳукмрон ва аҳли захмат торафт бештар мешуд. Бо вучуди ин, дар замони ҳукмронии Шохичахон ва Аврангзеб, Империяи Темуриёни Ҳинд мавқеи пешқадами худро аз даст надода буд. Дар солҳои ҳукмронии Аврангзеб худудҳои Бачапур ва Голкондаро низ дарбар гирифт. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳучуми артиши ширкати англисии "Ост-Индия"-ро бартараф намуда, ба он товони чанг бор кунад.

Аврангзеб бар хилофи аҷдодони худ фармуд, ки аз мардуми ғайримусулмон андозаи ҷизя ситонида шавад. Ӯ кӯшиш ба харҷ медод, ки мамлакатро мувофиқи меъёрҳои шариаи ислом идора кунад. Ҷавобан ба зулму таъқиботи Аврангзеб дар зери роҳбарии пешвои худ Шаваҷи маратҳо шӯриш бардошта, соли 1674 давлати соҳибхтиёри Махараштраро таъсис намуданд. Дар ин давра раҷпутҳо низ бар зидди Темуриёни Ҳинд баромаданд. Ин якчанд мисол шаҳодати он аст, ки Империяи Темуриёни Ҳинд дар нимаи аввали асри XVII пурқувват бошад ҳам, дар нимаи дуюми он то андозае рӯ ба таназзул ниҳода будааст.

МАДАНИЯТИ ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД. Маданияти Ҳиндустон дар замони ҳукмронии Темуриёни Ҳинд ба комёбиҳои калон соҳиб шуд. Ин комёбиҳо алалхусус ба адабиёти ва санъати меъморӣ дахл доранд.

Аз ҷумлаи адибони машҳури Темуриёни Ҳинд Абулфазл буд. ӯ асарҳои ҳудро бо забони тоҷикӣ менавишт. Дар байни шоирони сершумор бародари Абулфазл – Файз аз усулҳои шеърнависии форсӣ васеъ истифода мебард. Тулси Дас аз ҷумлаи шоирони маъруфи ҳиндузабон буд. Бедил, Зебуниссо, Калим, Хусрави Дехлави низ шоирони машҳури баъдинаи форсӣгӯи Ҳиндустон буданд.

Санъати меъморӣ комёбиҳои боз ҳам бузургтар дошт. Қасри Акбаршоҳ дар Деҳлӣ аз ҷумлаи бузургтарин иншооти меъморини ин давлат буда, деворҳои он 20 метр баланд ва аз санги тарошида сохта шудааст. Қасри дигари Акбаршоҳ дар дашти наздикии шаҳри Агра мебошад.

Яке аз осори бузургтарини меъмории мусулмонии Темуриёни Ҳинд мақбараи Точмаҳал дар Агра ба шумор меравад. Точмаҳал аз мрамори сафед сохта шуда, дорои гӯмбази сафед ва маноран сернақшу ниғор мебошад ва аз ҷумлаи яке аз ҳафт муъҷизаи олам ба шумор меравад.

Иншооти дигари бузурги бинокорӣ "Масҷиди муъҷиза" ном дорад, ки дар шаҳри Деҳлӣ сохта шудааст. Дар ин масҷид дар як вақт то 100 ҳазор нафар мусулмонҳо намози ҷумъа гузошта метавонистанд.

Шоҳҳои Темуриёни Ҳинд биноҳои зиёди боҳашамати ҷамъиятии дигар низ сохта буданд, аз он ҷумла, онҳое, ки барои девонҳо муқаррар шуда буданд.

Яке аз сабабҳои асосии пешрави адобиёт ва меъмории давлати Темуриёни Ҳинд он аст, ки шоҳҳои он ва алалхусус Акбар ва Шоҳичаҳон адибон ва меъморонро шахсан сарпарастӣ мекарданд.

ЛУҒАТ

Ҷизя – онҳое, ки пайрави дини ислом набуданд, чунин андоз мепардохтанд.

Ҷағирдор – заминдорони калоне, ки заминҳои ҳудро ба деҳқонон ба иҷора меоданд.

"**Ост-Индия**" – ширкати Англия буда, дар ихтиёри худ лашкар дошта, ба Ҳиндустон ҳамла карда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Темуриёни Ҳинд аз тарафи Бобур кай ва дар куҷо таъсис ёфтааст?
2. Қадом ҷиҳатҳои ислоҳоти Акбар ба шумо маъқул шуд?
3. Ҷаҳонگیر ва Шоҳи Ҷаҳон империяи Темуриёни Ҳиндро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Фарқи идоракунии давлати Темуриёни Ҳиндро аз ҷониби Аврангзеб ва Ҷаҳонگیر муайян кунед.
5. Қадом шоиру нависандагони Ҳиндустони замони Империяи Темуриёни Ҳиндро медонед?
6. Иншоотҳои бузурги меъмории Империяи Темуриёни Ҳиндро тавсиф кунед.

§ 44. ДАВЛАТИ САФАВИЁНИ ЭРОН

СУЛОЛАИ САФАВИЁН. Чунин ном гирифтани ин сулола аз номи шайх Сафиддин (1254–1334) пайдо шудааст. Ин шахс дар асри XVI дар Озарбойҷон ба тоифаи мусулмоние рохбарӣ мекард, ки он "Сафавӣ" ном дошт. Сафавиҳо пайравони мазҳаби исломии шиъа буданд. Ин мазҳаб дар Эрон ханӯз дар замони ҳукмронии халифаҳои Араб васеъ паҳн шуда буд.

Дар нимаи дуюми асри XV шайхҳои Ардабили сулолаи Сафавиён пурзӯр шуда, дар Озарбойҷон бар зидди хонҳои туркман барои ҳокимият ба мубориза бархостанд. Барои ин кор Сафавиён заминдорони миёна ва хурди эрониро дар атрофи худ муттаҳид сохта, аз баъзе қабилаҳои бодиянишини туркман, тоҷирон, кишоварзон ва қосибони аз ҳукумат норозӣ ҳам кӯмак хоستانд. Қабилаҳои бодиянишини турк лашкари савораи Сафавиҳоро ташкил намуданд.

ТАЪСИСҶИИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Соли 1499 Исмоили Сафавӣ шайхи Ардабил ва қабилаҳои ҳамсоияи турк шуд. Ӯ тамоми Озарбойҷони Ҷанубӣ, аз ҷумла шаҳри Табрэро ишғол карда, соли 1502 худро шоҳи Эрон эълон кард. Исмоил давлати Сафавиёро аз пойтахташ – шаҳри Табрэз то соли 1524 идора кард. Дар ин давра Арманистон, Курдистон, Байаннаҳрайн ва аз ҷумла, шаҳри Бағдодро ишғол намуд. Дар замони ҳукмронии Исмоил дар байни давлати Сафавиён ва Туркия ҷанг оғоз ёфта, қариб сад сол давом кард ва танҳо дар солҳои 30-юми асри XVII қатъ гардид.

Огози ин чанг ба фоидаи Сафавиён набуд. Соли 1514 туркҳо дар чанги зидди Сафавиён нисбатан бартарият доштанд. Туркҳо ҳам дар ин марҳала шаҳри Табреро ишғол намуданд, вале баъд горди яничарҳо бар зидди хўчаинҳои худ шўриш бардоштанд. Дар натиҷаи ин шўриш артиши Туркия суғшуда, аз лашкари Сафавиён шикаст хўрд. Чанги байни онҳо бо ҳамин ба охир нарасид.

Муқовимати давлати Сафавиён ва Туркия сабабҳои мазҳабӣ ҳам дошт.

Дар охириҳои салтанати худ Исмоил тавонист, ки Гурҷистон ва хониғарии Шервонро, ки дар шимолӣ Озарбойҷон воқеъ гардида буд, ба давлати худ тобеъ кунонад. Ҳамин тариқ Исмоил дар мўҳлатҳои кўтоҳтарин давлати бузурги Сафавиёнро таъсис дод.

ДАВЛАТИ САФАВИЁН ДАР АҲДИ АББОСИ КАБИР. Солҳои ҳукмронии Аббоси I ё худ Аббоси Кабир давраи пурзўртарин ва гул-гулшукуфии давлати Сафавиён буд. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳокимияти марказии шоҳро пурзўр кунанд. Аббоси Кабир мустақилияти пешвоёни қабилҳои калонтарини туркманӣ маскунӣ Озарбойҷонро барҳам зад.

Аббоси I ба вазъи лашкар диққати махсус меод. Барои муборизаи бомуваффақият бар зидди Туркия ӯ артиши мунтазам ташкил намуд, ки он дар аввал аз 12 ҳазор нафар аскарӣ пиёда ва 10 ҳазор аскарӣ савора иборат буд. Аббос бо ёрии мушовирони

Расми 143. Гуломи зағлонабанд.

Расми 144. Милош Обилич ҳангоми қатли султони.

Расми 145. Яничар.

англис истифодаи силоҳи оташфишон ва артиллерияро ба аскару афсарҳои артиши Эрон омӯзонид. Ба лашкар қабилаҳои кӯчманчиرو низ сафарбар кард. Ҳамин тарик, артиши 120-ҳазорнафара ташкил намуда, соли 1602 бар зидди султони Туркия ҷанг оғоз кард. Ин ҷанг 10 сол давом карда, бо ғалабаи Сафавиён анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин ғалаба Аббоси Кабир Гурҷистон, Арманистон, Ширвон, вилоятҳои Озарбойҷони Ҷанубӣ, Курдистон ва Бағдодро бо ҳамроҳии Байнаннаҳрайн, ки дар яке аз ҷангҳо аз даст дода буд, Афғонистон ва қисми Хуросонро, ки қайҳо боз Темуриёни

Ҳинд ишғол карда буданд, пас гардонда, ба Эрон ҳамроҳ намуд.

ТИҶОРАТ ВА ҲОҶАГИИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII ҳоҷагӣ ва тиҷорати давлати Сафавиён рӯ ба тараққӣ ниҳод. Сабабаш он буд, ки ба амнияти давлати Сафавиён дигар нерӯҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳалал расонда наметавонистанд. Дар ин давра Эрон бо Португалия, Голландия, Англия, Русия, Чин, Ҳиндустон, Ҳиндучин ва давлатҳои дигар муносибатҳои тиҷоратӣ дошт. Аббоси I барои боз ҳам васеътар кардани робитаҳои тиҷоратӣ ба давлатҳои пешқадами Аврупо ва Осиё сафирҳо мефиристод. Аз он мамлакатҳо ҳам ба Исфаҳон сафирон меомаданд.

Бо амри шох роҳҳои тиҷоратӣ таъмин ва дар қад-қади ин роҳҳо қорвонсаройҳо сохта мешуданд. Исфаҳон дар замони ҳукмронии Аббоси I ба шаҳри қалони дорон 500 ҳазор нафар аҳоли табдил ёфт. Дар ин шаҳр қасрҳо, масҷидҳо, пулҳо ва иншоотҳои дигар сохта шуданд, ки ба пойтахти нави Сафавиён зебогӣ ва ҳашамати ҳосе мебахшиданд. Дар Исфаҳон, Табрез ва шаҳрҳои дигари Эрон ҳунармандӣ ривочу раванқ ёфт. Ҳазорон қосибон маснуоти гуногуни баландсифат истеҳсол мекарданд, ки онҳоро тоҷирон ба бозорҳои дохилию хориҷӣ бароварда мефурӯхтанд. Маҳсулоти абрешимӣ, мохут, пахтагӣ, қолин, чармин, қуллоӣ ва филизӣ барин молҳои қосибону ҳунармандони эронӣ берун аз ҳудудҳои давлати Сафавиён маълуму машҳур буданд.

*Расми 148.
Ҳарбу зарби
флоти Туркия
ва Испания.*

хамин сабаб Афғонистон ҳам аз зери ҳокимияти Эрон баромад.

Дар нимаи дуоми асри XVII вазъияти давлати Сафавиён ташвишвар буд. Дар дохили мамлакат дар байни гурӯҳҳои гуногун ва дарбори шоҳи Сафавиён муҳолифату задухӯрдҳо оғоз ёфтанд. Сафавиёни охирин – Аббоси II, Сулаймон, Султонхусейн, Таҳмоспи II ва Аббоси III аслан ба бозичаҳои гурӯҳҳои иртиқони мамлакат мубаддал гардида буданд.

ЛУҒАТ

Шайх – яке аз мартабаҳои баланди дини ислом.

Яничар – сарбози туркӣ; туркҳо бачаҳоро аз оилаҳои аҳолии ғайритуркӣ ҷудо карда, ба воя мерасониданд, то ки онҳоро ба яничар табдил диҳанд. Яничарҳо аскарони якҷаҷини туркӣ буданд.

Корвонсарой – ҷоест, барои истиқомати муваққати тоҷирон ва нигоҳ доштани молу корвони онҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи Сафавиён маълумот диҳед.
2. Давлати Сафавиёни Эрон кай таъсис дода шудааст?
3. Дар бораи давлати Сафавиёнро идора кардани Исмоил ва Аббоси Кабир нақл кунед.
4. Оё шумо дар фаъолияти Аббоси Кабир ягон унсури хубро шарҳ дода метавонед?
5. Давлати Сафавиён бо кадом давлатҳои ҷаҳон робитаҳои тиҷоратӣ дошт?
6. Дар бораи устохонаҳои Исфаҳон чӣхоро медонед?
7. Тоҷирони эронии замони Сафавиён ба хориҷи кишвар кадом молҳоро мебароварданд?
8. Рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Сафавиёнро шарҳ диҳед.

§ 45-46. СУЛТОНИИ ТУРКҶОИ УСМОӢ

БАРҶАМХҶРИИ СУЛТОНИИ РИМ. Қабилаҳои салҷуқӣ ба ғайр аз Эрон дар Осиёи Хурд ҳам сокин шуда, султони Румро ташкил намуданд. Давраи нисбатан пурзӯргарини ин давлат ба асри XII рост омадааст. Султони Рим ба зарбаҳои пасихами лашкаркашиҳои салибӣ тоб оварда натавониста, тахминан дар оғози асри XIII барҳам хӯрд ва дар ҳудудҳои он 10 аморат таъсис ёфт. Баъди барҳамхӯрии Султони Рим ҳар кадоми ин аморатҳо аз лашкаркашиҳои салибдорон худро мустақилона муҳофизат мекарданд.

Дар нимаи дуюми асри XIII лашкаркашиҳои салибӣ ба Шарқ хотима ёфтанд. Баъди ин давлатҳои мусулмони салҷуқӣ дар Осиёи Хурд ва Шарқи Наздик мулкҳои салибдоронро ба даст дароварданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ УСМОӢИЁН. Дар асри XIII аз Осиёи Марказӣ ба Осиёи Хурд қабилаҳои дигари туркӣ – оғузҳо кӯчида омада, сокин шуданд. Рафти ташкилӣ Султони Усмонӣ дар ҷараёни омезиши ин ду қабилани туркӣ дар нимаи дуюми асри XIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIV анҷом пазируфтааст.

Дар таъсиси Султони Усмонӣ оғузҳои бодиянишин мақоми бештар доштанд. Онҳо сарҷамътар сукунат доштанд, сершумор ва аз ҷиҳати тайёрии ҷарбӣ муташаккилтар буданд.

Аввал пешвои оғузҳо Эртоғрул буд. Ӯ дар водии дарёи Сақари – дар ҳамсоягии империяи Византия мулки начандон калоне дошт. Писари Эртоғрул – Усмон, ки солҳои 1282-1326 ҳукмронӣ кардааст, лашқари пурзӯре ташкил намуда, бар зидди

Расми 149.
Намуди
и. Константинопол.

Византия чанг оғоз кард ва дар Осиёи Хурд аксарияти мулкҳои он, аз он ҷумла, Бурсуро ҳам ишғол намуда, онро пойтахти давлати худ эълон кард. Дар баробари чанг бар зидди империяи Византия Усмон ба муқобили аморатҳои дигари собиқ Султонии Рим мубориза бурда, онҳоро ҳам ба давлати ташкилкардааш ҳамроҳ намуд.

Обрӯю эътибори Усмон ҷунон баланд шуд, ки акнун тамоми туркхоро "усмониён" ном мебуданд. "Туркҳо" ва "усмониён" як маъниро пайдо намуданд, яъне туркҳо усмонӣ хастанд ва усмониҳо турканд.

ЛАШКАРИ УСМОНИЁН. Лашкари туркҳо дар рафти чангҳои сершумор таҷрибаи калон андӯхта, бар рақибони худ мунтазам галаба мекард. Дар воқеъ, ин вақт давлате вучуд надошт, ки бар лашкари муташаккили Туркҳои Усмонӣ ғолиб омада тавонад. Лашкари Усмониён махсусан дар давраи ҳукмронии Урхон – солҳои 1326–1359, ки вориси Усмон буд, боз ҳам пурзӯртар шуд. Ин вақт лашкари туркҳо аз яничарҳо ва сипоҳиён иборат буд. Яничарҳо он аскароне буданд, ки аз ҳисоби асирон ва ҷавонони маҷбуран ба дини ислом гардонидашуда ташкил шуда буданд. Туркҳо кӯдакони аз падару модарашон ҷудо карда, баъд ба қатори яничарҳо дохил мекунонданд. Яничарҳо якқачин буда, сипоҳиён бошанд, ҷузъу томҳои савораи артиши туркхоро ташкил менамуданд. Лашкари сипоҳиён касбӣ буда, барои хизмат дар артиш маош ва пораи замин, яъне иқта мегирифтанд.

Туркҳои Усмонӣ ба усулҳои ишғоли қалъаю қасрҳо ва шаҳрҳои истехкомдор диққати махсус меоданд. Дар ин кор яничарҳо ва сипоҳиён аз манҷаниқу манораҳои ишғолкунӣ васеъ истифода мебуданд. Дар охири асри XIV артиши Усмониён аллақай дар чангҳо аз аслиҳои оташфишон ҳам истифода мебуданд.

ИСТИЛОГАРИҲОН УСМОНИЁН ДАР АСРИ XIV. Дар асри XIV империяи Византия давраи рӯ ба таназзули худро аз сар мегузаронид. Ғайр аз Византия дар Балқан давлатҳои дигари дар ҳолати парокандагӣ қарордошта бисёр буданд. Аз ин рӯ, султонҳои Туркҳои Усмонӣ баъди дар Осиёи Хурд боз ҳам васеътар қунонидани худудҳои давлаташон ба нимҷазираи Балқан низ лашкар кашиданд. Давлатҳои заифи Балқан бар зидди артиши туркҳо муқобилияти саҳт нишон дода

наметавонистанд. Ин буд, ки шаҳри Галлиполи воқеъ дар соҳили гулӯгоҳи Дарданелро ишғол намуда, ба Фракия зада даромаданд. Ба Султон Урхон лозим омад, ки ба Фракия боз як маротибаи дигар лашкар кашад. Танҳо ба султони оянда – Муриди I муяссар шуд, ки Фракия ва шаҳри асосии он Адрианополиро ишғол намояд.

Туркҳо лашкаркашии худро дар нимҷазираи Балкан давом доданд. Муҳорибаи калонтарин дар ин ҷо 15 июни соли 1389 дар майдони Косовои Сербияи Чанубӣ ба амал омад. Фармондеҳи лашкари Туркия Муриди I бо лашкари 80-ҳазорнафараи шоҳи Сербия – Лазар рӯ ба рӯ шуд. Як ватандӯсти серб ба хаймаи султони туркҳо роҳ ёфта, Муриди I-ро қатл мекунад. Вале ин сӯиқасд аҳволи лашкари сербҳоро бехтар накард. Писари Муриди I – Боязиди ҷавон султони нави Туркҳои Усмонӣ шуд. Боязид ба лашкарҳои Лазар шикаст дода, худи ӯро барои кушта шудани падараш ҳамчун қассос қатл кард. Дар натиҷаи ин ғалаба қисми зиёди Сербия ба Туркия ҳамроҳ карда шуд.

СУЛТОНИИ ТУРКИЯ ДАР НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XV.

Ба васеъшавии худудҳои Султони Туркҳои Усмонӣ Темур ҳалал расонд. Ӯ дар Осиёи Марказӣ давлати бузург ташкил намуда ва баъд ба Эрону давлатҳои Шарқи Наздик лашкар кашида, онҳоро забт кард. Темур бо артиши қудратманди худ ба Осиёи Хурд зада даромад. Аз ҷиҳати шумораи лашкар ва таҷрибаи ҷангӣ султони Туркия Боязид аз Темур ҳеч монданӣ надошт. Лашкари Боязид 120-ҳазор нафарро ташкил мебуд. Дар арафаи муҳорибаи як қисми амирҳои Осиёи Хурд ба султон хиёнат карда, ба тарафи Темур гузаштанд. Муҳорибаи халқунандаи лашкари Темур ва Боязид 28 июли соли 1402 дар наздикии Анқара ба амал омад, ки дар он туркҳо торумор карда шуда, худи Боязид асир афтод. Бо фармони Темур ӯро ба қафаси оҳанин андохтанд. Баъди ҷанде Султон Боязид дар асорати Темур вафот кард.

Вале Темур Султони Туркҳои Усмониро барҳам надовд. Бо самти Ғарб лашкаркашии худро давом ҳам навода, ба Самарқанд баргашт.

Расми 150.
Муҳосираи
и Константинопол
аз тарафи Туркҳои
Усмонӣ.

*Расми 151. Султон
Маҳмади II
ишголгари
Константинопол.*

Баъд аз шикаст дар Анқара мубориза барои тоҷу тахти Султони Туркия тезу тунд шуда, ба задухӯрдҳои мусаллаҳона табдил ёфт. Аз ҳамин сабаб дар Султони Туркҳои Усмонӣ ин муддати дуру дароз ҳокимияти ягонаи марказӣ вучуд нашофт. Яке аз Усмонӣён, ки Муриди II ном дошт, ниҳоят рақибони худро мағлуб карда, ба тахти Султони Туркия менишинад. Ӯ ҳамон лаҳза ҷанги зидди Византияро оғоз карда, Солунро аз Византия кашида мегирад. Баъд аз ин ҳудудҳои Византия танҳо аз шаҳри Константинопол ва маҳалҳои гирду атрофи он иборат буд.

Барои расонидани ёрӣ ба императори Византия калисон ғарбӣ (католикӣ) ва шарқӣ (православӣ)-и дини масеҳӣ дар зеро роҳбарии Папаи Рим иттифоқ (уния) бастанд. Соли 1444 ин иттифоқ бар зидди туркҳо лашкаркашии нави салибдоронро оғоз намуд. Дар муҳорибаи назди Варнаи 10 ноябри ҳамон сол салибдорон саҳт шикаст хӯрда, ақиб баргаштанд.

ИШҶОЛИ ҚУСТАНТАНИЯ. Императори охири Византия Константинополи XI буд. Фармондеҳи лашкари туркҳо шоҳи нав Султон Муҳаммад ӯ Маҳмади II барои ишғоли Константинопол камар бафт. Таносуби қувваҳо ба кулӣ ба фоидаи султон буд. Византиягӣҳо ҳамагӣ 10 ҳазор нафар ва туркҳо бештар аз 200 ҳазор нафар аскар доштанд, ки 15 ҳазор нафари онҳо яничарҳои якҷақин буданд.

Шаҳри Константинопол ҳама тарафа мустаҳкам карда шуда буд. Византиягӣҳо пеши роҳи флоти туркҳоро занҷирбанд карда буданд. Аз ин рӯ, туркҳо барои ба шаҳри Константинопол ворид шудан танҳо як илоҷ доштанд. Онҳо аз тариқи хушкӣ "роҳ"-ро ба воситаи равангомӣ лағжонак карда, аз болои он киштиҳоро кашида бурда, ба об сар дода метавонистанд. Ин корро туркҳо бомуваффақият иҷро карда, киштиҳои худро вориди Шоҳи Тиллоӣ карданд. Ҳамин тариқ, артиш ва флоти туркҳо шаҳри Константинополро муҳосира кард, ки он ду моҳ идома ёфт.

Византиягӣҳо тамоми имкониятҳояшонро истифода бурданд, вале шаҳри худро аз муҳосираи лашкарҳои туркҳо наҷот дода

*Расми 152.
Роҳибони
ибодатгоҳи
Симони
Муқаддасро
лату кӯб
кардани
туркҳо.*

натавонистанд ва ночор 29 май соли 1453 таслим шуданд. Бисёр чойҳои шаҳри Константинопол аз тарафи ғолибон талаю тороч карда шуданд.

Вале Муҳаммади II нагузошт, ки аскархояш биноҳои шаҳро ба хок яқсон кунанд. Ибодатгоҳи машҳури масеҳии Софияи Муқаддас аз вайронкорӣ эмин монд. Бо амри Муҳаммади II ин калисо бо номи "Оя Суфия" ба масҷиди асосии ҷомеаи султонӣ табдил дода шуд. Шаҳри Константинопол номи Истамбулро гирифт. Акнун султонҳои Усмонӣён Султони Туркияро аз пойтахти нав - Истамбул идора мекарданд.

СУЛТОНИИ ТУРКИЯИ УСМОНӢ ДАР АСРИ XVI.

Забткориҳои туркҳо дар замони ҳукмронии набераи Муҳаммади II - Салими I аз нав оғоз ёфтанд. Баъди ҷанги фотехонаи зидди Эрон Салими I Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Доғистон ва Курдистонро ба даст даровард. Аз хамин вақт сар карда Салими I соҳиби унвони халифаи тамоми мусулмонон мегардад.

Давраи нисбатан пуриктидортарини Султони Туркия Усмонӣ ба замони ҳукмронии Сулаймони I рост омадааст. Ӯ чун усмонҳои дигар борҳо ба давлатҳои гуногун лашкар кашидааст. Вале бармегардем ба лашкаркашиҳои зафармандонаи Салими I. Ӯ Белград ва Родосро ишғол намуда, баъд дар Монач лашкарҳои муттаҳидан Чехияю Маҷористонро торумор кард. Дар натиҷаи ин қисми зиёди Маҷористон, Валахия ва Молдавия тобеи ҳукумати Туркия шуданд.

Сулаймони I кӯшиши гирифтани Венаро кард, вале аз ӯҳдаи ин кор баромада натавонист. Баъд аз ин самти лашкаркашиашро тағйир дода, Байнаннахрайнро ишғол намуда, ба забти Африкои Шимолӣ оғоз кард. Даре нагузашта Триполи ва Алчазоирро ба даст даровард. Дар замони ҳукмронии Сулаймони I Арабистон ҳам ба худудҳои Султони Туркияи Усмонӣ дохил карда шуд.

Дар асри XVI Султони Туркияи Усмонӣ қариб ҳамаи мулкҳои собиқи Византия ва Хилофати Арабро дар бар мегирифт.

САРЧАШМА

АЗ СОЛНОМАИ ОШИҚ ПОШОЗОДА "ТАВОРИХИ АЛҲИ УСМОН"

(Нақл дар бораи давлати Усмон)

Бобои Усмони гозӣ Сулаймоншоҳ буд. Сабаби ба Рим омадани ӯ ин аст. Дар замони Аббосиён арабҳо Рим ва Эронро фатҳ карданд. Вале Эрон дар сарҳадҳои худ туркҳоро гузошт ва арабҳо торумор карда шуданд. Маҳз бо ҳамин сабаб дар вақташ кофиронро ба худ тобеъ карда натавонистем. Ин буд, ки бойҳои Эрон муттаҳид шуданд, то ки он туркҳои бузурги бодиянишинро пеш кунанд. Бо Сулаймоншоҳ 50 000 туркони ва тоторҳои ҳам бо хаймаҳои худ ҳамроҳ шуданд. Онҳо аз Эрзинҷон ба Замини Рим кӯчида омада, дар ин ҷо 6 сол монданд. Вале Сулаймоншоҳ хост, ки шӯҷоъат нишон диҳад. Барои ҳамин боз ба мамлақати туркҳои (Туркистон) рафта, ба назди қалъаи Чаъфарӣ вилояти Халаб омад. Хангоми аз дарёи Фурот гузаштан гарк шуд ва ӯро дар соҳил дафн карданд. Кӯчманчиёни бо ҳамроҳии ӯ буда пароканда шуданд. Баъзеҳо бо писарони Сулаймоншоҳ монданд ва онҳо се нафар буданд: Сункар Текин, Эртогрул ва Гюн Доғд. Ду писарро хи худро давом дод, вале Эртогрул бо 400 кулба ба сарзамини султон Аловуддин (подшоҳи давлати Салҷуқиён. – *Шарҳи Т. Зиёев*) баргашт. Дар роҳ рақибони султонро торумор карда (Эртогрул), худаш ҳоким шуд. Эртогрул се писар дошт: Усмон, Гюндюз ва Сараята. Эртогрул писари худ – Сараятаро ба назди Аловуддин фиристонид – "Бигузур ӯ ба мо ҷой нишон бидиҳад". Султон Аловуддин ба онҳо вилояти Сёғюдро дод, ки он дар байни Караҷ – Ҳисор ва Билечик воқеъ буд... Баъди чанде Эртогрул вафот кард... Дар бораи ба Сёғюд омадани Эртогрул киссаҳои зиёд вуҷуд доранд. Ман моҳияти онҳоро ҳикоя кардам. Дар Сёғюд Усмон ба ҷои писараш нишаст. Ҳамон замон душманӣ бо Гермийён (ҳокимони ғарбии Осийи Хурд. – *Шарҳи Т. Зиёев*) оғоз шуд. Усмони гозӣ ба забти заминҳои шурӯъ кард.

ЛУФАТ

Византия – номи собиқ Империяи Шарқии Рим, ки аслан аз номи шаҳри Византия бармеояд.

Аслиҳаи оташфишон – милтиқ, тўп ва аслиҳаи дигар, ки дар онҳо борут ва тирҳои филизӣ истифода мешавад.

Амир – сардори давлати исломӣ.

Константинопол – пойтахти империяи Византия, номи қадимаи ин шаҳр Византия мебошад.

Калисо – ҷои ибодати пайравони равияи православию дини масеҳӣ.

Папаи Рим – сарвари кулли калисои католиқӣ.

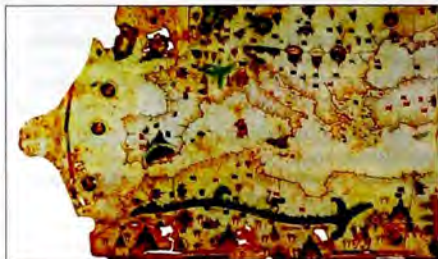
САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Султони Рим кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Дар бораи қабилаҳои огузиҳо чиҳо медонед?
3. Султони Туркҳои Усмонӣ кай таъсис ёфтааст?
4. Дар бораи артиши Усмонӣҳо маълумот диҳед.
5. Муҳорибаи Косоворо шарҳ диҳед.
6. Дар бораи Султон Боязид ва ҷанги ӯ бар зидди артиши Темур ҳикоя кунед.
7. Султони Туркҳои Усмонӣ баъд аз марги Боязид дар кадом ҳолат қарор дошт?
8. Чаро ҳар ду калисои масеҳӣ дар зеро роҳбарии Папаи Рим бар зидди Усмонӣён лашкар кашиданд?
9. Артиши туркҳо чӣ тавр шаҳри Константинополро ишғол намуда, империяи Византияро барҳам дод?

Боби IV. МАМЛАКАТҶОИ АВРУПО ДАР АСРҶОИ XIII-XV

§ 47. ФАРОНСА

ОҶОЗИ МУТТАҶИДШАВИИ ФАРОНСА. Тараккиёти кувваҳои истеҳсолкунанда боиси он гардид, ки ҳунармандӣ аз кишоварзӣ ҷудо шуд. Аз тарафи дигар, шаҳрҳо инкишоф ёфта, ба марказҳои ҳунармандӣ ва тиҷоратӣ табдил ёфтанд. Дар Фаронсаи асри X шаҳрҳои Бордо, Тулуза, Лион, Ним, Пуате, Париж, Руан, ки римиҳо асос гузошта буданд, рӯ ба тараккии ниҳоданд. Баъд шаҳрҳои нави аҳолинишин низ пайдо шуданд. Дар асри XII дар Фаронса шумораи зиёди шаҳрҳои хурду калон афзоиш ёфт.

*Расми 153.
Портулан.
Харитаи баҳрӣ.
Асри XV.*

Шаҳрҳои қисмати ҷанубии Фаронса хеле барвақт мустақилият ба даст оварданд. Мустақилияти шаҳрҳо боиси тараққиёти хунармандӣ гардида, касбҳои нав ба вучуд омаданд.

Қорол баҳри озод шудани шаҳрҳо аз зери ҳокимияти ашрофони заминдор ваколатнома меод. Шаҳриён аз шоҳ ёри пулӣ ва ҳарбӣ низ мегирифтанд. Қорол феодалҳои хурду миёнаро низ дастгирӣ мекард. Заминдорони қалон заминҳои киштро ба деҳқонон иҷора меоданд. Нарасидани пул боиси он гашт, ки андозии пулиро ба андозии асли (моли) иваз намуданд. Деҳқонон барои пардохти андозии пулӣ ба бозор рӯ оварда, маҳсулоти изофаи худро мефурухтанд. Як қисми деҳқонон ба шаҳрҳо мерафтанд. Ошӯбҳои деҳқонон фақат дар маҳалҳои алоҳида бармеҳост.

*Расми 154. Ибодатгоҳи
Готӣ дар Фаронса.*

Қороли Фаронса қалисоро низ фаъолон дастгирӣ карда, дар атрофи худ ускуфон ва роҳибони маърифатноку боғайратро гирд меовард.

ФИЛИППИ IV ЗЕБО. Филиппи IV солҳои 1285–1314 ҳукмронӣ карда, ҳамчун шахси тезҳаракат ва қавиуро, бо лақаби "Зебо" машҳур гардидааст. Дар давраи ҳукмронии ӯ вилояти бойи Шампан ба Фаронса ҳамроҳ карда шуд.

Филиппи IV чангро бар зидди Англия идома дода, ба Фландрия лашкар кашид ва онро низ ба Фаронса хамроҳ кард. Вале гонатгарии аскарон ва андозҳои гарон боиси сар задани ошӯбҳо гардид. Як шаб ҳунармандон дар Брюгги гарнизони франсавиёно сар буриданд. Ин воқеа бо номи "Намози бомдоди Брюгги" машҳур шуда, ибтидои шӯриши тамоми кишвар гардид.

Ба корол барои додани маош ба мансабдорон ва идомаи чанг пули зиёд лозим буд. Филиппи IV барои аз тангдастӣ баромадан нисфи тангаҳои тиллоиро ба тангаҳои арзонтари нукра иваз намуд, ки ин боиси беқурбшавии пул гардид. Баъдан корол фармон дод, ки қарзҳо бо пули камқурб пардохт шуда, ба хазинаи давлат бошад пулҳои дорои қурби баланд ирсол карда шаванд. Ин беадолатӣ боиси норозигии мардум гард. Ин аст, ки онҳо Филиппи IV-ро "қороли каллоб" номиданд.

Инчунин мушкилоти молиявӣ боиси низоъи Филиппи IV ва Папа Бонифатсии VIII гардид. Филиппи IV аз заминҳои калисо андоз талаб кард. Папа мустақилияти ҳокимияти худро мехост. Вале корол содироти тиллоро аз мамлакат манъ карда, Папаро ба бидъат ва риоя накардани қонун гунаҳгор кард. Фиристодагони Филиппи IV бо дастаи зархаридон зӯран дохили қалъаи Папа гардид, дар ҳақиқат таҳқирҳои зиёдеро раво диданд. Папа ба ин шармандагӣ тоб наоварда, аз олам даргузашт.

ИЁЛОТИ КУЛЛ (ШТАТҲОИ ГЕНЕРАЛӢ). Соли 1302 Филиппи IV ба хотири дастгирӣ ёфтани аз ҷониби табақаҳои гуногун бар зидди Папа Иёлоти Куллоро даъват намуд. Иёлоти Кулл - маҷлиси намояндагони рӯҳониён, дворянҳо ва шахриён буд. Аз тарафи дигар, намояндагони ин табақаҳо маҷлиси худро дар алоҳидагӣ низ доир мегардониданд. Рӯҳониён ва дворянҳо дар якҷоягӣ овоз медоданд. Аз ин рӯ, шахриён маҷбур буданд, ки ба раъйдҳии онҳо розӣ шаванд. Сабаби заиф гардидани нуфузи Иёлоти Кулл низ дар мавҷуд набудани ҳамфикрии табақаҳо буд.

Расми 155. Тангаи Филиппи IV.

Расми 156. Мӯҳри корол Филиппи IV.

Расми 157. Маҷлиси Иёлоти Кулл.

Дар охири асри XIV дар Фаронса мутлақияти табақавӣ, ки ба маҷлиси намояндагон таъя мекард, ба вучуд омад.

ЛУФАТ

Аббат – роҳиб, пири дайри католиқӣ.

Граф – унвони дворянӣ.

Мутлақияти табақавӣ – ҳокимияти яккасардорӣ, сарвари давлат, намояндаи яке аз табақаҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Муттаҳидшавии Фаронса чӣ гуна сурат гирифт?
2. Нақши корол Филиппи II Август дар муттаҳид кардани Фаронса аз чӣ иборат буд?
3. Фаъолияти Филиппи IV Зебо ва моҳияти ислоҳоти ӯро тавсиф намоед.
4. Иёлоти Куллоро кӣ ва кай дайват кард?
5. Вазифаҳои Иёлоти Куллоро баён кунед.

§ 48. АНГЛИЯ

ЗАБТИ НОРМАНДИЯ. Соли 1006 герсоги Нормандия Вилгелм пойтахти Англия – шаҳри Лондонро забт кард ва бо номи Вилгелми Забткор маъруф гардид. Англосаксҳо дар тӯли чандин сол ба муқобили нормандҳо мубориза бурданд. Дехқонони озоди Англияи Шимолӣ низ дар муддати начандон тӯлонӣ дар

муковимати нормандҳо қарор доштанд. Вале Вилгелми Забткор чандин деҳаи деҳқононро оташ зада, бештари аҳолиашро кушт, ки дар натиҷаи ин дар зарфи як чанд сол ин сарзамин беодам монд.

ОКИБАТҲОИ ЗАБТКОРӢ. Вилгелм баъди ғалаба заминҳои феодалонро кашида гирифта, дар байни ритсарҳои худ тақсим кард. Ритсарҳо бошанд, дар музофотҳо заминҳои серхосили зиёдро кашида гирифтанд, вале онҳо монанди герсогу графҳои фаронсавӣ бузург набуданд. Заминдорони калони англис бевосита тобеъи Вилгелм монданд.

Дар давраи ҳукмронии меросхӯрони Вилгелм заминдорони англис зиёда аз даҳ сол муковимат намуда, дар натиҷа мустақил ва соҳиби унвону заминҳои зиёд гардиданд. Тичорат барои Англия аҳамияти калон пайдо намуд. Аз ин рӯ, муносибатҳои тичоратӣ дар ин мамлакат муттасил рушду нумӯё карданд. Пойтахти Англия – шаҳри Лондон ба маркази муҳими калони тичоратии мамлакат табдил ёфт.

Деҳқонони камбағал ба муқобили заминдорон ба мубориза баромаданд, вале шикаст хӯрданд. Як қисми онҳо аз зери дасти ҳуҷаинонашон гурехтанд, қисми дигарашон дар ҷангалҳои ба қорол тааллуқдошта шикорчӣ шуда, бо номи "тирандозони озод" машҳур гардиданд. Мардум дар ҳаққи онҳо дostonҳо меофариданд. Яке аз онҳо қаҳрамони дӯстдоштаи мардуми оддӣ Робин Гуд буд.

Дар Англия аз байни рӯҳониёни камбағал воизони халқӣ баромада, додрасҳои ришвахӯри қоролӣ, ҳасисии ускуфҳо ва бераҳмиҳои заминдоронро танқиду масҳара менамуданд. Дар байни мардум воизи халқӣ Ҷон Болл эҳтироми зиёде пайдо карда, баробарии одамонро талқин мекард. Ҷон Болл тарафдори ба деҳқонон додани замин буд. Рӯҳониён Ҷон Боллро чандин маротиба аз қалисо дур сохта, ҳаёс ҳам карданд. Ӯ тавассути мактубҳои деҳқононро ба шӯриш даъват мекард.

Расми 158. Доҳили қасри готики Вестминстер. Англия. Асри XV.

Расми 159. Викингҳо кишти мезозанд.

ширкат варзида буд. Уотт Тайлер дар дастаҳои деҳқонон тартибу низомро чорӣ намуд. Ӯ дар байни шӯришчиён сазовари ҳурмату эҳтиром гардид. Деҳқонон савганд ёд карданд, ки ҳама гуна қонуну фармонҳои Уотт Тайлерро иҷро хоҳанд кард. Ба шӯришчиён муяссар гардид, ки Чон Боллро аз ҳабсхона озод намуда, яке аз сарварони шӯриш таъйин кунанд.

ШҶРИШГАРОН ДАР ЛОНДОН. Бо фармони шаҳрдорон дарвозаҳои шаҳр ба рӯи шӯришчиён баста шуд. Вале мардуми оддии шаҳр дарвозаҳоро кушода, шӯришчиёнро пешвоз гирифтанд.

Шӯришчиён дохили шаҳр гардиданд. Корол бо чанд нафари наздикаш дар калъаи Тауэр пинҳон шуд. Шӯришчиён калъаро муҳосира намуда, таҳдид карданд, ки пинҳоншудагонро қатл хоҳанд кард. Ричарди II чаҳордаҳсола розигии воҳӯрданро бо

Расми 160. Англисҳо ба баҳр мебароянд.

Расми 161. Қалъа дар Эдинбург - пойтахти қадимаи Шотландия.

шӯришчиён дод. Ҳангоми вохӯри шӯришчиён ба корол талабҳои худро пешниҳод карданд. Яке аз талабҳои онҳо барҳам задани тобеияти шахси буд. Дар баробари ин, онҳо аз корол талаб карданд, ки барои замин маблағи начандонт зиёд пардохта шавад. Корол ваъда дод, ки талабҳои шӯришчиёнро иҷро мекунад. Қисми зиёди шӯришчиён ба ваъдаҳои корол бовар карда, шаҳри Лондонро тарк намуданд, вале қисми бештари шӯришчиён бо сардории Уотт Тайлер дар пойтахт монданд, то ки корол талабҳои онро иҷро намояд. Шӯришчиён талабҳои нав низ пешниҳод намуданд, аз он ҷумла, ба ҷамоа баргардондани ҷангалҳо, аз ускуфон баргардонидани заминҳо ва дар байни деҳқонон тақсим кардани онҳо. Корол ба ваъдааш вафо карда, ба гуфтушунид розӣ шуд ва ҳангоми гуфтушунид бо амри ӯ сарвари шӯришчиён қатл карда шуд. Шӯришчиёни бесарвармонда ҷи қор қарданашонро надониста, дере нагузашта шикаст хӯрданд.

Заминдорон ба деҳқонони шӯришгар ҷазоҳои мудҳишро раво диданд. Садҳо шӯришгарон қатл карда шуданд. Ҷон Боллро низ қуштанд. Корол Ричарди II бо фармони худ ҷамағуна гузаштҳои дар ҳақи деҳқонон қардашро бекор қард. Сарфи назар аз ин, соли 1381 ҷама ғуна меҳнати бемузд бекор қарда шуда, барои қамбағалон қонунҳои сабуқтар қабул гардиданд. Дар тӯли асри XV қариб ҷамаи деҳқонони Англия озод шуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Забтқориҳои Вилгелми Норманӣ бо ҷи аңҷом ёфт?
2. Сабабҳои шӯриши деҳқонон бо сарвари Уотт Тайлер қадомҳоянд?
3. Ҷон Болл қист?
4. Шӯриши Лондон бо ҷи аңҷом пазируфт?
5. Корол бо шӯришчиён ҷи ҳел муносибат қард?

§ 49. ЧАНГИ САДСОЛАИ ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ

САБАБҲОИ ЧАНГ. Дар асри XIV дар байни Англия ва Фаронса чанг оғоз гардида, он зиёда аз сад сол (1337-1453) давом кард.

Короли Фаронса мехост, ки кишварашро муттаҳид созад. Вале муттаҳидшавии Фаронса бе ҳамроҳшавии вилояти Аквитания ғайримкон буд. Аквитания бошад, дар ихтиёри Англия буда, манбаи муҳимми воридот ба хазинаи кишвар ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, Англия Аквитанияро ба Фаронса додан намехост. Аз сӯи дигар, Англия ният дошт, ки мулкҳои аздастрафтаашро аз Фаронса баргардонад. Ачибаш он буд, ки феодалҳои ҳар ду кишвар чангро ба хотири ба даст овардани боигарӣ пазируфтанд. Зиддияти байни Англия ва Фаронса барои шахрҳои бойи музофоти Фландрия сабаби дигари оғози чанг буд.

Дар оғози Чанги Садсола лашкари корони Фаронсаро, ки аз дастаҳои савораи ритсарӣ иборат буд, ашрофон роҳбарӣ мекарданд. Ритсарҳо дар рафти чанг мустақилона фаъолият доштанд.

Лашкарҳои англис хуб таълим додашуда буданд. Короли Англия бевосита ба артиш роҳбарӣ мекард. Аз ҳисоби деҳқонони озод лашкари пиёдагарди мунтазам таъсис ёфта буд. Аслиҳаи асосии аскарони пиёданӣ камони калон ба ҳисоб мерафт, ки тирӣ он то ба масофаи 600 кадам ба нишон мерасид.

*Расми 162.
Ритсарӣ
асрҳои
XI-XIII.*

Англисҳо лашкари баҳрнаварди пурзӯре доштанд. Онҳо дар муҳорибаи баҳрӣ дар соҳилҳои баҳри Фландрия флоти фаронсавихоро торумор карданд. Баъд аз ин дар чанги байни Англия ва Фаронса муддате оромӣ ҳукмрон гардид.

Вале пас аз чанд соли дигар амалиётҳои ҳарбӣ аз нав оғоз гардиданд. Ба англисҳо муяссар шуд, ки Нормандияро ишғол намуда, ҳучумро ба тарафи Фландрия ва аз он ҷо ба самти шаҳри Париж идома диҳанд. Дар ин самт англисҳо ба муқовимати сахти фаронсавиҳо дучор шуданд.

Соли 1356 дар наздикии шаҳри Пуатеи воқеъ дар ҷанубии Луара муҳорибаи калон ба амал

омад. Англисхо мавкен худро бо девори чўбини баланд мустаҳкам карда буданд. Фаронсавиҳо расида омадани нерӯҳои асосии ҳарби ро интизор нашуда, ба амалиёти ҷангӣ шуруъ карданд. Вале камонварони англис сафҳои чузӯ томоҳи лашкари фаронсавиҳоро раҳна карданд. Дар натиҷа лашкари фаронсавиҳо роҳи фирорро пеш гирифт. Бештар аз 5 ҳазор ритсарҳои фаронсавӣ кушта шуда, қисми дигар ба асири афтоданд.

Расми 163. Мусобиқаи ритсарӣ.

ҚОРНАМОИҲОИ ЖАННА Д'АРК. Дар муборизаи зидди англисхо қахрамондухтари фаронсавӣ Жанна д'Арк қорнамони бемислу монанд нишон дод. Дар бораи Жанна д'Арк овозаю ривоятҳои хеле зиёде мавҷуданд. Ҳамзамон менависанд, ки ӯ духтари қоматбаланд, боирода, ҳасур ва боқуввати деҳотӣ будааст. Вай дар байни мардуми камбағал ба воя расидааст. Истилогарон ҷандин маротиба ба деҳаи онҳо ҳуҷум оварда, мардумро гораг карданд. Жаннаи ҷавон боварӣ дошт, ки худованд ӯро барои Ватанро аз душманон ҳимоя кардан офаридааст. Ҳанӯз синни ҳаҷдаҳо пур накарда. Жанна барои дифои Ватан зодгоҳашро тарк мекунад. Ӯ сабаби аз хона рафтаниро чунин арзёбӣ мекунад: "Ба ҷуз ман, дар олам ҳеҷ кас шохигарии Фаронсаро дифоъ карда наметавонад". Жанна аҳолиро бовар қунонд, ки худованд хоҳони аз ватани ӯ баромада рафтани англисхо аст. Дар роҳи мубориза бар зидди истилогарони англис Жанна ба мушкилиҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд, вале онҳоро бо иродаи қавӣ ва истодагарии танҳо ба ӯ ҳос, паси сар кард.

Жанна ба мушкилии зиёде ба қалъаи Луара расида, бо вориси тахти Фаронса вохӯрд. Дарбориён ба Жанна боварӣ ҳосил намуданд. Ба андешаи онҳо иштироки Жанна д'Арк дар набардҳо метавонад рӯҳияи ҷанговаронро афзун гардонад. Аз ин рӯ, ба Жанна дастаи ритсарҳоро ҳамроҳ карда, ба ёрии орлеаниҳо фиристоданд. Қабл аз ҳуҷум Жанна ба англисхо мактуб фиристода, талаб кард, ки калиди ҳамаи шаҳрҳои забтшударо

Расми 164. Асир гирифтани Жанна д'Арк.

Омадани Жанна ба Орлеан дар чанги зидди англисҳо мархилаи халқунандаро оғоз намуд. Қахрамониҳои ӯ чанговаронро ба ҳайрат меовард. Баъди нӯҳ рӯзи муосираи Орлеан англисҳо ба тарафи шимол ақибнишинӣ карданд. Пас аз ин воқеа одамони оддӣ ба лашкари Жаннаи часур мепайвастанд. Ба Жанна муяссар гардид, ки қисми зиёди Фаронсаро аз англисҳо озод намояд.

ҚАТЛИ ЖАННА Д'АРК. Оҳиста-оҳиста сафи лашкарҳои фаронсавӣ аз ҳисоби ихтиёриён афзун гардида, боиси ташвиши ашрофон шуд. Жанна аз император чандин маротиба тақозо намуд, ки ӯ иҷозат диҳад, то ки ба шаҳри Париж дохил гардад, вале император ба вай ҷавоби мусбат надод. Дарбориён бо император забон як карда, барои ба Париж дохил шудани ӯ роҳ надоданд.

Расми 165. Маҷлиси додгоҳи королӣ.

баргардонанд, танҳо баъди ин дар байни англисҳо ва фаронсавиҳо сулҳ баста мешавад. Дар мактуб гуфта шуда буд, ки англисҳо бояд товони чангро дода, аз Фаронса баромада раванд. Дар ақси ҳол, ба англисҳо чунон шикаст хоҳад дод, ки онҳо онро дар тӯли ҳазор сол даро хотир надоранд.

Вале Жанна хост, ки дар ҷавоб бо дастаи сарбозони начандон калон дохили Париж гардад. Лекин бургундиҳо ҳуҷуми ӯро баргардонданд. Жанна дар ин задухӯрд ярадор шуда, ақибнишинӣ кард. Дар ҳамин ҳолат бургундиҳо Жанна д'Аркро асир гирифта, ба англисҳо фуруштанд. Ҳарчанд Жанна барои ба тахт нишаста-

ни император Карл заҳмати зиёде
кашида бошад ҳам, бо вучуди ин
император барои озод кардани ӯ
кӯшише ҳам накард.

Жаннаро мӯҳлати зиёд ба гардану
пойҳояш завлона баста, дар кафаси
оҳанини хабсхона нигоҳ доштанд.
Англисҳо Жаннаро ҳамчун чодугар
муттаҳам карда, ба додгоҳи инквизи-
тсия доданд. Моҳи маи соли 1431
Жанна д'Арк дар шаҳри Руан дар
оташ сӯзонида шуд. Баъд аз 25 сол
императори Фаронса аз додгоҳ аз нав
дида баромадани ҳукмномаи Жанна
д'Аркро тақозо намуд. Додгоҳ ҳукм-
номаи додгоҳи инквизитсияро бекор
кард. Дар асри XX Папаи Рим Жанна д'Аркро авлиё эълон намуд.

АНҶОМИ ЧАНГИ САДСОЛА. Баъди дар оташ сӯзондани
Жанна д'Арк дар Фаронса чангҳои озодихоҳона аз нав авҷ
гирифтанд. Дар Нормандия дахҳо ҳазор деҳқонон ба муқобили
англисҳо бароҳостанд. Ин чанг барои англисҳо ҳалокатовар буд.
Императори Фаронса бо герсоги Бургундия сулҳ баст. Дар шаҳри
Париж бар зидди англисҳо шӯриш ба амал омад ва он аз
истилогарон озод карда шуд.

Императори Фаронса лашкари мунтазам ташкил намуд
шумораи тӯпҳои онро зиёд кард. Дар лашкар интизоми саҳт ҷорӣ
намуд. Бо дастгирии деҳқонони шӯришбардошта шаҳри
Нормандия аз англисҳо озод гардид. Англисҳо аз Аквитан ҳам
пеш карда шуданд. Соли 1453 охири тақягоҳи англисҳо дар
Аквитан – шаҳри Бордо таслим шуд ва бо ҳамин Ҷанги Садсола
хотима ёфт.

*Расми 166. Ҳайкали
ёдгории Жанна д'Арк.*

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Жанна д'Аркро тавсиф кунед.
2. Кадом воқеа Жанна д'Аркро ба водор намуд, ки ярок ба даст гират?
3. Қахрамони Жанна д'Арк дар муқоробаи Орлеан аз чӣ иборат буд?
4. Жанна д'Арк барои чӣ дар оташ сӯзонида шуд?
5. Ҷанги Садсола кай бо кадом натиҷа ба охир расид?

§ 50. ҲАРАКАТИ ГУСИЁН ДАР ЧЕХИЯ

ОҒОЗИ ҲАРАКАТИ ГУСИЁН. Дар миёнаҳои асри XIV корони Чехия Карли I императори Рими Муқаддас интиҳоб гардид. Чехия бошад, яке аз музофотҳои пуриктидори империя ҳисобида мешуд. Маҳз аз ҳамин сабаб Чехия ҳуқуқи ба мансаби императорӣ интиҳоб шуданро дошт. Ҳокимони дигар музофотҳо бошанд, чунин ҳуқуқ надоштанд.

Дар асри XIV дар Чехия соҳаи кишоварзӣ рӯ ба тараққи нӣҳод. Дар истеҳсоли нуқра Чехия дар Аврупо ҷойи аввалро ишғол менамуд. Аз он танга сикка зада мешуд. Дар шаҳрҳои Чехия бештар аз 200 намуди ҳунармандӣ, аз он ҷумла моҳитбофӣ ва истеҳсоли зарфҳои шишагӣ ба роҳ монда шуда буд. Аз Чехия роҳи муҳими тичоратӣ мегузашт. Дар шаҳри Прага дар як сол ду маротиба ярмарка доир гардонида мешуд, ки дар он тоҷирон аз Лаҳистон, Олмон, Италия ва мамлакатҳои дигар иштирок мекарданд.

Дар давраи императории Карли I шаҳри Прага маркази империя гардид. Аҳолии он зиёда аз 40 ҳазор нафарро ташкил меод. Дар ин ҷо пули машҳури Карл ва масҷиди ҷомеъ бунёд карда шуданд.

Феодалҳои калон – панҳо зиндагии бо қарру фар доштанд. Дар деҳот ӯҳдадорҳои феодалии баршина ва андози пулию молӣ вучуд доштанд. Аз вазнинии ин ӯҳдадорӣ деҳқонон норозигӣ баён мекарданд. Дар шаҳрҳои Чехия ҳунармандон ва тоҷирони олмонӣ сокин шуда буданд. То миёнаҳои асри XIV дар шӯрои шаҳри Прага ягон нафар чех набуд. Инчунин қонҳо низ дар дасти олмонӣ буданд. Ҳунармандон ва тоҷирони чех кӯшиш мекарданд, ки дар идоракунии шаҳр ширкат варзанд.

Расми 167.
Шаҳри Прага,
Асри XV.

Дар Чехия калисои католикӣ заминдори калон ба ҳисоб мерафт. Он аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхезро ихтиёрдорӣ мекард. Ба усқуфони Прага 14 шахру 900 деҳа тааллуқ дошт. Дайрҳо сарватманд гардида буданд.

Ҳокимони шахрҳо низ намехостанд, ки ба рӯҳониён тобеъ бошанд. Дехқонон ва камбағалони шахр муқобили калисо баромада, инчунин барои заиф гардондани зулми феодалӣ мубориза мебуданд.

ЯН ГУС. Дар ибтидои асри XV дар яке аз калисоҳои на он қадар калони шахри Прага мардуми зиёд чамъ омада, суханронии профессорони Донишгоҳи Прага Ян Гусро гӯш мекарданд. Ӯ мансабдорони калисои Римро барои мансабфуруши ва ҳиллаю найрангашон танкид мекард.

Ян Гус баъд аз танкиди рӯҳониён ислоҳоти калисоро талаб кард. Аз калисою усқуфон ва дайрҳо кашида гирифтани сарват ва заминҳоро тақозо намуд. Дар Чехия бояд калисо на ба Папа, балки ба корол тобеъ бошад. Ба андешаи Ян Гус ба муқобили Папа бояд қувва истифода бурд. Ӯ талаб кард, ки пардохти маблағ барои расму оинҳо бекор карда шавад. Худшиносии мардуми чех бояд дар заминаи таълими забони модарӣ сурат гирад. Ян Гус грамматикаи забони чехиро шахсан кор карда баромад.

Ян Гус ватану халки худро аз самими дил дӯст медошт. Ӯ ба мардуми чех мурочиат карда мегуфт, ки чехҳо бояд сарвар бошанд, на аз кафои фарансавиҳою немисҳо раванд. Ян Гус ҳаё-

*Расми 168.
Нишони Чехия.*

Расми 169. Ян Гус дар маҷлиси суд.

Расми 170. Аслиха ва аробаи гусиён.

ти кашшоқонаи деҳқононро ноадолатӣ мешуморид. Ускуфони Прага Ян Гусро барои ташвиқу тарғиб аз калисо маҳрум сохт. Ян Гус Прагаро тарк карда, ду сол дар ҷануби Чехия умр ба сар бурда, дар байни деҳқонон бар зидди беадолатии калисо ва Папаи Рим баромад мекард.

Папаи Рим Ян Гусро ба анҷумани олии рӯҳониён даъват намуд, ки он дар шаҳри Констансаи ҷануби Олмон доир гардид. Император ба Ян Гус ваколатномаи муҳофизаткунандаро супорида, ба ӯ бехатариро ваъда кард, то ки ба Констанса рафта, ақидаи худро муҳофизат намояд. Вале Ян Гус ҳис кард, ки ба вай марғ таҳдид карда истодааст. Аз ин рӯ, пеш аз рафтаниаш васиятнома навишт.

Дар Констанса Гусро занҷирбанд карда, ним сол дар таҳхонаи намноку хунук нигоҳ дошанд. Баъд парвандаи ӯ ба мурофияи додгоҳи калисо баррасӣ карда шуд.

Додраси калисои католиқ Ян Гусро бидъат эълон намуда, талаб кард, ки аз ақидаҳои худ даст кашад. Ян Гус гуфт, ки: «Вичдони худро тағйир дода наметавонам. Агар аз ҳақиқат даст кашам, пас чӣ тавр ба чашмони халқ нигоҳ мекунам? Охир ман ҳақгӯию ҳақталабиро талкин менамудам!»

Соли 1415 Ян Гусро дар оташ сӯзонданд.

ЧАНГҲОИ ГУСИЁН. Дар оташ сӯзондани Ян Гус боиси ғазабу изтироби мардуми чех гардид. Шумораи зиёди деҳқонон аз суҳанрониҳои Ян Гус илҳом гирифта, худро пайравони ӯ,

Расми 171. Лашкаркашии артиши гусиён.

яъне «гусиён» номиданд. Баъди қатли Ян Гус чонибдорони ӯ аз мубориза даст нақашиданд.

Соли 1419 дар Прага шӯриш ба амал омад. Хунармандону камбағалон ба шаҳрдорӣ даромада, аз тирезаҳои он ҳокимони бадкинро берун мепартофтанд. Ба шӯришгарон муяссар гардид, ки дар марказ муддате ҳокимиятро ба даст оранд. Онҳо аз шаҳр бойҳою ашрофони немисро пеш карданд. Шӯришчиён дайрхоро гонат намуда, хизматгори калисоро мекуштанд ва ё аз шаҳр мегонданд. Аз ин ҳолат панҷо истифода бурда, заминҳои калисоро забт карданд.

Лашкари гусиён аз пиёдагардон иборат буда, асосан бо занҷир, табар, чӯб ва ханҷар мусаллаҳ буд. Роҳбарии ҳаракати гусиёро собиқ ритсар Ян Жижка ба ӯҳда дошт. Ӯ дар яке аз ҷангҳо аз сараш захм бардошта, дар натиҷа кӯр мешавад. Баъди фавти Ян Жижка ба лашкари гусиён лашкаркаши дигар роҳбарӣ кард.

Фарқияти мақсад ва роҳу усулҳои мубориза эътидолиҳо ва таборихоро душмани якдигар карданд.

Гусиён маҷлиси халқӣ ташкил намуданд. Ҷои дӯстдоштаи маҷлиси халқӣ кӯҳи Табор, ки он дар ҷануби Чехия воқеъ буд, ба шумор мерафт. Мардуми зиёде ба ин ҷо омада, шаҳри Табори ба кӯҳи ҳамномро бунёд карданд. Дар ҳаракати Гусиён ду ҷараён вучуд дошт – таборихо ва эътидолиҳо.

Қисми асосии гусиёро таборихо ташкил меоданд. Онҳо аз деҳқонон, хунармандон ва камбағалони шаҳр иборат буданд. Шаҳсоне, ки ба Табор меомаданд, пулҳои худро ба сандуки

Расми 172. Ян Жижка.

Расми 173.
Бојишišoхи
мустанамаи
гусиён.

хайрияи махсус, ки дар кӯча гузошта шуда буд, мепартофтанд. Маблаги чамъгардида барои мусаллаҳшавии шӯришчиён ва ёрӣ ба камбағалон истифода мешуд. Дар Табор ҳама баробархуқуқ буда, якдигарро дӯсту бародар ва апаю хоҳар мешумориданд.

Гуруҳҳои дигари гусчиён эътидолчиён номида мешуданд, ки ба онҳо аз хунармандон, тоҷирон ва феодалони чех иборат буданд. Эътидолиён аз хунармандон, тоҷирон ва як қисми феодалҳо иборат буданд. Эътидолиён мекӯшиданд, ки таъсири калисои католикиро заифтар кунанд ва мулку заминҳояшро қашида гиранд.

Дар рафти ҷанг байни табориҳо ва эътидолиҳо задухӯрдҳои шадид ба амал омаданд. Соли 1434 дар шаҳрчаи Липана, ки дар қисмати шарқии Прага ҷойгир аст, эътидолиён ба табориҳо дарафтоданд. Ин муҳориба бо шикасти табориҳо анҷом ёфт.

Натиҷаи муборизаи гусчиён ба он оварда расонид, ки аҳолии бисёр шаҳрҳои Чехия аз чехҳо иборат гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Карли I барои пешрафти Чехия кадом тадбирҳоро амалӣ намуд?
2. Калисои католикӣ дар Чехия чӣ мақом дошт?
3. Ҷаро номи Ян Гус машҳур аст?
4. Сабабҳои ҷанги гусчиён дар Чехияро баён кунед.
5. Табориҳо ва эътидолиҳо аз ҳамдигар чӣ фарқият доштанд?
6. Шахсияти Ян Жижкаро муайян кунед.
7. Ҷаро дар эътидолиҳо ва табориҳо низоъ сар зад ва он бо чӣ анҷом ёфт?
8. Ҷангҳои гусчиён чӣ натиҷа доданд?

§ 51. РУС ДАР МУҚОБИЛИ МУҒУЛҶОИ ИСТИЛОГАР

ҶАМЛАИ АВВАЛИНИ МУҒУЛҶО. Соли 1207 Чингизхон заминҳои ҳавзаи дарёи Иртишро ишғол намуда, онро яке аз улуси Муғулистон табдил дода, сарварии онро ба писари калониаш Ҷучӣ супорид. Муғулҳо то солҳои 30-юми асри XIII ба забти Чин ва Осиёи Марказӣ банд буданд. Онҳо барои забткории дар пеш истода, оид ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбии кишварҳои аврупоӣ маълумотҳои ҷосусӣ чамъ мекарданд.

Баҳори соли 1223 лашкари 30-ҳазорнафараи Муғул бо сарварии Чебе ва Субадай ба тарафи Аврупои Шарқӣ раҳсипор

шуд. Муғулҳо ба хонҳои кипчоқҳо шикаст доданд. Хонҳои кипчоқ аз князҳои рус ёрӣ хостанд.

31 май соли 1223 дар наздикии дарёи Калка дастаҳои муттаҳидаи русу кипчоқҳо бо нерӯҳои асосии муғулҳо вохӯрданд. Князи Киев Мстислав Романович бо дастан сарбазони худ аз дур шикастхӯрии чузӯ томиҳои лашкари Русро тамошо мекард. Дар рӯзи сеюми муҳориба князи Киев бо ҷанговаронаш силоҳи худро ба замин гузошта, ба Субадаӣ ваъда дод, ки ӯ бе ягон мамоният ба Рус хоҳад даромад. Сарфи назар аз ин рафтораш, князи Киев бо ҳамроҳии ҷанговарон аз тарафи муғулҳо ваҳшиёна ба қатл расонда шуд.

Расми 174. Ботухон.

ҲУҶУМИ НАВИ МУҒУЛҲО. Соли 1235 муғулҳо дар қурултон худ, ки дар Қароқорум – пойтахти давлати Чингизхон баргузор гардида буд, қарор қабул карданд, ки барои забти кишварҳои Аврупо лашкар кашида шавад. Сарварии ин лашкаркаширо писари Чучӣ – Ботухон ба ӯҳда дошт. Субадаӣ мушовири ӯ буд.

Охири соли 1236 муғулҳо артиши Булғори Волғаро шикаст дода, баъд соли дигар кипчоқҳо ва мардуми қаламрави байни дарёи Волга ва Днепрро ба худ тобеъ карданд.

Ботухон дар муқобили Рус 120–140 ҳазор ҷанговарро истифода бурд, ки тахминан 40–50 ҳазорашро муғулҳо ташкил мекарданд.

ҲУҶУМИ БОТУХОН БА РУС. Зимистон Боту ба худуди князигарии Рязан дохил гардид.

Баъди забти ин князигарӣ он ба тарафи князигарии Владимир ҳаракат кард. Князи Рязан Юрий Всеволодич дар тӯли як моҳ, ки нерӯҳои ҳарбии худро дар Коломна ҷобачо кард. Дар наздикии Коломна қариб тамоми лашкари Владимир торумор карда шуда, бо ҳамин тақдирӣ шимолу шарқии Рус ҳал гардид. Москва, ки дар он давра шаҳр – қалъаи начандон қалон буд, ба ғоратгарон муқобилат карда дода натавонист. Баъди панҷ рӯз муғулҳо Москваро забт карда, онро хароб намуданд. Баъди Москва муғулҳо боз 14 шаҳри Рус, аз он ҷумла – Ростов, Суздал, Ярославл, Кострома, Углич, Димитров, Твер, Юрев, Владимирро забт ва ғорат карданд.

*Расми 175. Баскакҳои мугул
андоз меғундоранд.*

Тирамоҳи соли 1240 Ботухон бо лашкари бузурги худ ба самти ҷануби Рус ҳаракат кард, аз Днепр гузашта, ба Киев наздик шуд.

Ба мудофиаи Киев княз Даниил Романович роҳбарӣ мекард. Муҳофизони шаҳр ҳашт рӯз мардонавор ҳучумҳои мугулҳоро пас гардонданд. Дар рӯзи нухӯм ба мугулҳо

муяссар шуд, ки шаҳри Киевро ба даст дароранд.

Баҳори соли 1241 лашкари Ботухон ба самти ғарбӣ ҳаракат кард. Ягон кишвари ғарбӣ натавонист, ки ба мугулҳо муқобилияти сазовор нишон диҳад. Аврупои дар ҳолати парокандагии феодалӣ қарордошта дар муқобили Ботухон истода ҳам наметавонист. Лашкари Ботухон дар давоми як сол Лахистон, Маҷористон, Чехия ва кишварҳои нимҷазираи Балканро ба харобазор табдил дода, ба сарҳади Италия баромад. Дар маркази Аврупо шаҳри Венаи Австрия ва шаҳри Оломоутси Чехияро ба даст овард. Вале охири ҳамон сол, дар лаҳзаи халқунандаи тақдирӣ Аврупои Ғарбӣ Ботухон лашкарашро ба Шарқ, ба даштҳои поёноби Волга бозпас хонд.

ОЗОДШАВИИ РУС. Дар тӯли асрҳои XIII-XV князҳои Рус ба муқобили истилогарони Мугул мубориза мебарданд. Вале дар аввал дар ин мубориза на ҳамаи князҳои фаёлона иштирок мекарданд. Ниҳоят, ташаббуси мубориза бар зидди мугулҳоро книзи Москва ба даст гирифт. Князи Москва Дмитрий Донской ба хони Мугулҳо итоат наменкард ва андоз ҳам наменпардохт. Аз ин рӯ, Урдаи Тиллой бар зидди ӯ лашкар кашид. Дмитрий Донской бо лашкари пурзӯри худ ба "пешвози" лашкари мугулҳо баромад ва 8 сентябри соли 1380 дар майдони Куликово, ки дар соҳили дарёи Дон воқеъ гардидааст, ба мугулҳо шикаст дод. Дар ин муҳориба аз ҳар ду тараф то 300 ҳазор нафар сарбоз талаф ёфт. Вале соли 1382 мугулҳо аз нав ба

*Расми 176. Дмитрий
Донской.*

Москва хучум намуда, онро ишгол ва талаю тороч карданд. Князи Москва ва князҳои дигари Рус мисли пештара ҳар сол аз халқ андоз гундошта, ба хони мугулҳо месупориданд. Маълум буд, ки сарзамини Рус дар парокандагӣ аз зери зулми мугулҳо озод шуда наметавонад. Аксарияти князҳо эҳсос мекарданд, ки танҳо дар муттаҳидӣ озодӣ ба даст оварда метавонанд. Муттаҳидшавии князҳои Рус дар атрофии Москва, махсусан дар солҳои ҳукмронии Ивани III вусъат ёфт.

Расми 177. Ивани III.

Баъзе князҳо ихтиёран ба князи Москва ҳамроҳ мешуданд. Қисми дигари князҳо аз ин кор саркашӣ мекарданд. Бинобар ҳамин сабаб Ивани III онҳоро зӯран ба худ тобеъ мекард. Яке аз чунин князҳо Новгороди Бузург буд. Ивани III ба Новгород лашкар кашида, онро таслим карда ва вечеро пароканда намуда, рамзи истиклолияти Новгороди Бузург – Зангӯларо ба Москва овард.

Дар натиҷаи ин князии Москва торафт пурзӯртар мешуд. Ивани III артиши муттаҳиди Русро ташкил намуда, дигар ба хонҳои Урдаи Тиллоӣ андоз намесупорид. Саркашии Ивани III қаҳру қазаби хони Мугул – Аҳмадро ба вучуд овард. Ӯ талаб кард, ки Ивани III ба ӯ андози ҳарсоларо пардозад. Вале аз князи Москва ҷавоби рад гирифт. Барои ҳамин Аҳмадхон бар зидди ӯ лашкар кашад.

Тобистони соли 1480 лашкари 100-ҳазорнафараи Аҳмадхон ба шохоби дарёи Ока – Угра наздик шуда, дар муқобили лашкари Ивани III камин гирифт. Ҳарду тараф ҳам ба хучум намегузаштанд. Аҳмадхон бо лашкараш дар ин ҷо то оғози зимистон истода, ба хучум чуръат накарда, ақиб баргашт. Бо ҳамин сарзамини Рус аз зулми Мугул, ки он қариб 240 сол давом кард, озод шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Лашкаркашии мугулҳо ба сарзамини Рус кай оғоз ёфт?
2. Задухӯрдҳои аввалини мугулҳо бо князҳои Рус кай рух доданд?
3. Ботухон кай ба сарзамини Рус лашкар кашид?
4. Қисмати шимолию шарқии Русро мугулҳо кай забт карданд?
5. Дар Аврупо мугулҳо кадом давлатҳоро ишгол намуданд?
6. Забткориҳои Мугул Русро ба кадом ҳолат гирифтोर кард?

§ 52. МАДАНИЯТИ АВРУПОИ ҒАРБӢ ДАР АСРҲОИ XI-XV

ОЛОТИ МЕХНАТ ВА ИСТЕҲСОЛОТ. Дар баробари ба вучуд омадани давлатҳои марказиятнок дар шаҳрҳои онҳо олоти меҳнат ва усулҳои истеҳсол такмил меёфтанд. Пешрафти фарҳанг ба ихтирои намудҳои нави олоти меҳнат шароит фароҳам меовард. Ҳатто баъзе намудҳои олоти меҳнати механикӣ низ ихтироъ карда шуданд.

Масалан, дар истеҳсоли маъдан ва коркарди он ҳунармандон аз муҳаррикҳои оби истифода мебарданд. Муҳаррикҳои бо об ҳаракаткунанда самаранокии кори косибонро ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот афзун гардонданд.

Дар як қатор минтақаҳои Аврупо дар маҷрои дарёҳои начандон калон обанборҳо месохтанд. Оби онҳоро дар вақти зарурӣ аз тариқи ноаҳоии маҳсус, ки аз ҷӯй ба он мерехт, ба парраҳои муҳаррики оби равона мекарданд. Муҳаррик бошад, бо тире ба механизми дигар пайваст карда шуда, дар баъзе мавридҳо ба тире курраи домнагӣ пайваст буд. Муҳаррик ба курра ҳавои гарм ворид мекард. Дар натиҷаи ҳосил шудани ҳарорати баланд дар курра маъдан ғудохта мешуд. Баъд филизи тайёро тавассути асбобҳои маҳсули ҳарротӣ ба шакли лозимӣ медароварданд. Барои ба баландӣ бардоштани муҳаррику борҳои вазнин асбоби борбардорӣ низ ихтироъ карда шуд.

ТЕХНИКАИ ҲАРБӢ. Оҳану ҷӯян ашёи зарурии истеҳсоли яроқи оташфишон буд. Дар асри XV барои фатҳи қалъаҳо аз тӯпҳои вазнин истифода бурда мешуданд. Яроқҳои оташфишони дастӣ низ такмил меёфтанд. Дар ибтидои асри XVI барои аскарҳои пиёданӣ мушкет ихтироъ карда шуд, ки тире он дар масофаи 150–200 қадам ба нишон мерасид.

Паҳншавии аслиҳаи оташфишон дар қариб ҳарбӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал овард. Акнун сарбоз аз масофаи дур душманро ба нишон гирифта, парронда метавонист. Қалъаҳои мустаҳкам низ барои фатҳ кардан дастрас гардиданд. Ритсарҳои савора ҷояшонро ба сарбозони бо ин аслиҳаи оташфишон мусаллаҳ доданд.

Дар асри XV киштии сабуки тезҳаракат низ сохта шуд, ки онро Кема (Каравелла) меномиданд. Ба воситаи он ба роҳи дур сафар кардан мумкин буд.

ИХТИРОИ КИТОБЧОП-КУНИЙ. Рушди хунармандӣ ва тичорат саводнокии мардуми сокини шаҳрҳои Аврупоро тақозо мекард.

Аввал навиштани китобхоро рӯхониён ба ӯҳда доштанд. Бо мурури замон дар шаҳрҳо устохонаҳои чопи китобҳо пайдо шуданд. Пас аз ин китобхоро рӯйнавис низ мекарданд. Китобхонаҳо бошанд на фақат дар калисою дайрҳо, инчунин дар донишгоҳҳо, қасри шох ва хонаи мансабдорону сарватмандон низ пайдо шуданд.

Дар асри XIV дар Аврупо китобҳои дастнавис талаботи мардумро қонеъ гардонда наметавонист. Устоҳо аз ҷӯб ва мис нақши ҳарфхоро бурида, тайёр мекарданд. Ин кор заҳмат ва вақти зиёдро талаб мекард. Барои ҳамин устоҳо усули осони чопи китобро ҷустуҷӯ мекарданд.

Соли 1445 Иоганн Гутенберги олмонӣ дастгоҳи китобчопкуниро ихтироъ кард. Дар натиҷаи заҳмати зиёд ӯ рехтани ҳарфҳои алоҳида (литери)-ро кашф намуд. Ба воситаи он сатрҳо ва саҳифаҳо хуруфчинӣ мешуданд. Гутенберг дастгоҳи чопкуниро ихтироъ карда, соли 1450 тавасути он аввалин китобро чоп кард. Аз он давра сар карда, китобчопкунӣ дар Аврупо паҳн шуд. То охири асри XV дар 1100 чопхонаи мамлакатҳои Аврупо 40 ҳазор номгӯи китоб бо теъдоди 25 миллион нусха рӯйи чопро диданд. Китобҳо бо чандин забони халқҳои Аврупо оид ба донишҳои гуногуни адабӣ ва илмӣ чоп мешуданд.

Китобчопкунӣ яке аз беҳтарин дастовардҳои тамаддуни асримиёнагии инсоният аст. Маҳз тавассути чопи китоб донишҳои соҳаҳои гуногуни илмӣ ва фарҳангӣ паҳн гардида, то ба наслҳои оянда омада расиданд.

САЙЁХАТИ МАРКО ПОЛО. Аврупоиён баъди лашкаркашиҳои салибӣ ба ҷаҳон бо ҷашми дигар нигаристанд. Аз он ҷумла, кишварҳои, ки дар масофаи хеле дур воқеъ гардида буданд, диққати онҳоро бештар ҷалб намуданд. Аз сӯи дигар,

Расми 178. Гутенберг дастгоҳи чопкуниро ихтироъ мекунад.

сайёҳон кишварҳои зиёди дар масофаи хеле дур воқеъбударо тамошо карда, бо таассуроти тоза ба ватан бармегаштанд. Масалан, тоҷир ва сайёҳи машҳури венециягӣ Марко Поло дар тӯли 25 соли асри XIII кишварҳои Шарқи Дурро омӯхта, аз худ китобҳои аҷоибро боқӣ гузоштааст.

Марко Поло якчанд сол дар Чин умр ба сар бурдааст. Ӯ шахси боғайрату лаёқатманд буд. Бо ҳамин сабаб ба императори Чин маъқул шуд. Марко Поло супоришҳои императорро бо сифати баланд иҷро мекард, барои ҳамин император идоракунии яке аз музофотҳоро ба ӯ месупорад. Марко Поло ба воситаи роҳи оби ба ватанаш – Италия баргашт ва китоберо дар бораи зиндагӣ ва урфу одатҳои мардуми Осиё навишт. Ин асар "Китоби Марко Поло" номгузори карда шудааст. Он солҳои тӯлонӣ барои тартиб додани харитаҳо мавриди истифода қарор дошт.

ПЕШРАФТИ МАОРИФ. Таҳаввулоти иқтисодию иҷтимоӣ, тичорат ва низоми давлатдорӣ фардҳои соҳибмаърифатро тақозо дошт. Аз ин рӯ, дар шаҳрҳои мактабҳои кушода мешуданд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба шогирдон хондану навиштанро ёд дода, асосҳои илми забону адабиёт, таъриху ҷуғрофия ва ҳисобу табиатшиносиро меомӯзониданд.

Дар асри XIII дар баъзе мамлакатҳои Аврупо аввалин мактабҳои олий – донишгоҳҳо ҳам таъсис ёфтанд. Донишгоҳҳо асосан дар шаҳрҳои бунёд меёфтанд, ки шумораи аҳолиашон бисёр бошад. Дарсҳо дар ин донишгоҳҳо бо забони латинӣ сурат

*Расми 179.
Донишҷӯён ҳангоми
машғулият.
Асри XIV.*

мегрифтанд. Дар донишгоҳҳо факултаҳо таъсис дода шуда буданд. Машғулиятҳоро омӯзгорон, магистрҳо ва ё профессорон мегузаронданд. Донишҷӯён бошанд, ҷойҳои асосии лексияҳоро менавиштанд. Мувоҳисаи донишҷӯёну омӯзгорон донишу малакаи онҳоро мукамал мегардониданд.

Дар асри XV дар Аврупо 65 донишгоҳ мавҷуд буд. Донишгоҳҳои Париж (Франса), Болония (Италия), Оксфорд (Англия), Прага (Чехия), Краков (Ляхистон) аз шумари машҳуртарини онҳо буданд.

Расми 180. Ситорашинос, риёзишинос ва хаттот.

ИЛМ. Мувофиқи таълимоти дини масеҳӣ худованд асрори табиатро барои инсон дастнорас гардондааст. Ҳодисаҳои олам бо хости худо ба амал меоянд. Илоҳиётшиносони масеҳӣ ба ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият аҳамияти ҷиддӣ надода, ба саволҳои ҷавобҳои тайёрро аз "Инчил" меҷустанд. Сарфи назар аз ин таълимот, дар асрҳои миёна мардуми маърифатдӯсти Аврупо худашон табиатро омӯхта, донишҳои зарурӣ пайдо карда, онро дар зиндагиашон истифода мебарданд. Ҳамин тариқ дар асоси донишҳои қаблии инсоният донишҳои гуногуни соҳавӣ пайдо шуда, ташаккул ёфтанд, ки аз амалия ба даст омадаанд ва аксарияти онҳо хилофи таълимоти калисон масеҳӣ буданд. Масалан, кишоварзон дар мавриди коркарди замин илми нучумро истифода мебарданд, косибон бошанд, ҳосияти маводи қорӣ – маъдан, филизот ва гайраро меомӯختанд ва ё усулҳои баланд бардоштани сифати маҳсулотро қор қарда, ба ин васила маснуоти косибии баландсифат тайёр мекарданд.

Дар марҳалаи охири асрҳои миёна як зумра олимони забардасти аврупоӣ ба камол расиданд. Яке аз онҳо профессори донишгоҳҳои Оксфорди Англия ва Парижи Франса Рочер Бэкон буд. Ба андешаи Р. Бэкон мақсади илм омӯзиши табиат ва ба хизмати инсон додани он мебошад. Бэкон худаш бо моддаҳои гуногун таҷриба гузаронда, ба кашфиёту ихтирооти муҳим муваффақ шуда буд.

Расми 181. Петрарки дар утоқи кори худ.

ТАВЛИДИ МАДАНИЯТИ ЭҲЁ – РЕНЕСАНС. Дар охирҳои асри XIV – аввали асри XV дар Италия маданияте тавлид ёфт, ки онро Эҳё номидаанд. Маълум аст, ки маданияти Эҳё аз тамаддунҳои Хилофати Араб ва Сомониён сарчашма гирифтааст. Маданияти Эҳё ба Италия ва баъд ба давлатҳои дигари Аврупо ҳамон вақте ворид гардид, ки калисои католикӣ ва Папаи Рим бар зидди ҳама гуна донишхӯе, ки ба қолабҳои ин дин мувофиқат намекард, муборизаи шадид мебуд. Сарфи назар аз ин, аҳли тараккиҳо ва инсондӯсти Аврупо, аз он ҷумла, намояндагони пешқадами маориф, илм, адабиёт, санъат ва шахсиятҳои сиёсӣ рӯ ба маданияти пешқадами Юнон ва Рими қадим оварданд. Онро омӯхта, аз

нав эҳё карда, дар байни мардум паҳн менамудаанд. Дар баробари ин асархӯе эҷод мекарданд, ки онҳо мағз андар мағз аз гояҳои инсондӯстӣ саршор буданд. Дар ин давра ва асрҳои XV–XVII маданияти Эҳё дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо гул-гул шукуфт. Он ба майдони таърих шахсиятҳои машҳурро овард, ки дар байни онҳо Эразм Роттердамский, Томас Мор, Алберти, Петрарки, Леонардо да Винчи, Боттичелли, Титсиан, Микеланджело, Рафаэл ва дигарон ҳастанд. Ин шахсиятҳо ва шахсиятҳои дигар, ки онҳо хеле зиёданд, дар соҳаи маданият воқеан инқилоб ба амал оварданд. Гоյа асосӣ дар асарҳои онҳо инсон мебошад. Ин мутафаккирон маҳз инсонро васф мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар Аврупо қадом намудҳои техника ихтироъ карда шуданд?
2. Усули нави маъданкоркунии аврупоӣро баён кунед.
3. Дастгоҳи китобчопкуниро кӣ ихтироъ кардааст?
4. Аҳамияти китобчопкунӣ аз чӣ иборат буд?
5. Дар бораи мактабу маорифи мамлакатҳои Аврупо маълумот диҳед.
6. Р. Бэкон вазифаи илмро дар чӣ мебинад?

Боби V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОҶӢ ДАР АВРУПО

§ 53. ИСЛОҲОТ ДАР ОЛМОН

ФУРӢШИ АВФНОМАҲО. Дар Олмон норозигии омма аз калисои масеҳӣ сол то сол меафзуд. Баҳонае лозим буд, ки ин норозигӣ ба муборизаи ошкоро табдил ёбад. Чунин баҳона фурӯши авфномаҳо буд. Солноманависони давр хабар медиҳанд, ки дар бозорҳои шаҳри Олмон фарёдзани роҳибон ба гӯш мерасид: "Пулро бароред! Хешовандону наздиконатонро начот диҳед! Ҳамин, ки тангаатон ба таги халтаи ман афтада, чарангос зад, рӯи гунаҳгор дар бихишт пайдо мешавад".

Авфномафурӯшӣ боиси норозигӣ ва эътирози мардуми оддӣ ва шахсони бомаърифат гардид. Соли 1415 роҳиб, олим ва профессори илми фикҳи масеҳии донишгоҳи шаҳри Виттенберг Мартин Лютер ба муқобили авфномафурӯшии рӯҳониён эътироз намуда, "95 тезис"-и худро ба дарҳои калисо овехт. Мартин Лютер дар тезисҳояш авфномафурӯширо маҳкум сохт. Инчунин шахсонero, ки ба фикри ӯ розӣ набуданд, ба мубоҳиса даъват намуд.

Даъватҳои Мартин Лютер тамоми Олмонро ба ларза овард. Ба ақидаи Лютер калисо миёнарави байни худо ва одамон шуда наметавонад.

Рисми 182. Калисои ростқавл (аз чап) ва калисои дурӯғин (аз рост).

Калисо метавонад ба Папа вучуд дошта бошад. Ӯ пешниҳод намуд, ки дигар ба Папаи Рим пул дода нашавад ва даъват намуд, ки ба муқобили Папаи Рим муборизаи қатъ бурда шавад.

Папаи Рим дар ҷавоб Лютерро "роҳиби шаккоки витенбергӣ" номида, ба мулҳидӣ гунаҳгор доништа, лаънат хонд. Номаи Папаро дар бораи гунаҳкорию Лютер дар ҳеч ҷо қабул накарданд. Мардум Мартин Лютерро дастгирӣ мекарданд. Лютер аз ин истифода бурда, худи Папаи Римро ба мулҳидӣ гунаҳгор намуд. Номаи Папаро дар хузури донишҷӯён ба гулхан партофт.

Папаро танҳо император дастгирӣ кард. Ба ин хотир Лютерро анҷумани князҳо, намоёндагони ритсарҳо ва шахриён ба шахри Вермс даъват кард. Дар анҷуман аз Мартин Лютер талаб карда шуд, ки аз ақидаҳоиаш даст кашад.

Вале ӯ дар ҷавоб қатъиян изҳор намуд, ки: "Ақидаи ман ҳамин аст ва ман аз он даст намекашам". Бо фармони император Лютер бояд ба ҳабс гирифта мешуд. Вале ритсарҳо ба ҳимояи ӯ бархостанд ва князе Лютерро дар қалъаи худ пинҳон кард.

Ақидаҳои зидди калисо ва зидди папагии Мартин Лютер оғози дар Олмон гузаронидани ислоҳот гардида, мардуми табақаҳои гуногун – ритсарҳо, деҳқонон, хунармандон ва князхоро фаро гирифт.

ИСЛОҲОТИ КАЛИСО. Маросимҳои пурдабада ва идҳои сершумори калисои масеҳӣ, ки бо харчи зиёд мегузашт, боиси норозигии ашрофони шахрӣ гардид. Шахриён талаб намуданд, ки андозҳои барои таъмини рӯҳониён муқарраргардида кам карда ва дайрҳо пӯшида шаванд. Онҳо "калисои арзон"-ро талаб карданд.

Расми 183. Томас Мюнсер.

Феодалҳои зиёде низ тарафдори ислоҳоти калисо буданд. Ритсарҳо бошанд, аз норозигии мардум истифода бурда, заминҳои калисоро кашида гирифтани буданд. Калисое, ки дар мулки княз вучуд дошт, бояд ба княз итоат кунад, на ба Папа. Чунин буд талаби князҳо. Ин иқдом яке аз роҳе буд, ки князҳо ҳуқумронии худро аз болои мулкҳои зердасташон устувор мегардонданд.

ТОМАС МЮНСЕР. Томас Мюнсер дар ҳаракати ислоҳотхоҳӣ дар Олмон мавқеи муҳимро ишғол карда буд. Ӯ аз илмҳои замон хуб бохабар буд. Томас Мюнсер роҳиб буда, дар ҳаракати ислоҳотхоҳӣ Мартин Лютерро дастгирӣ намуд.

Томас Мюнсер мардуми оддиро ба муборизаи мусаллаҳона даъват намуд.

Даъватҳои Мюнсер князҳою аҳли калисоро ҳам ба воҳима ва ҳам ба хашму ғазаб оварданд. Ӯ маҳбуби мардуми оддӣ буд. Боре душманонаш Томас Мюнсерро ҳабс кардани шуданд, вале ҷонибдоронаш бо калтаку зогнӯл ва бел мусаллаҳ гардида, ӯро муҳофизат карданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Авфномаҳо барои чӣ фурухта мешуданд?
2. Мавқеи Папаи Римро нисбат ба авфномаҳо чӣ тавр дарёфтед?
3. Мартин Лютер кӣ буд ва чӣ мехост?
4. Оё ислоҳоти калисо зарур буд?
5. Томас Мюнсер чӣ мақсад дошт?
6. Ба даъватҳои Томас Мюнсер баҳо диҳед.

§ 54. ПАҲНШАВИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТХОҲӢ

АВҶГИРИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТХОҲӢ. Даъвати Мартин Лютер ба муқобили авфномафурушии калисои католикӣ дар байни халқҳои гуногуни мамлакатҳои Аврупо бо тезӣ паҳн гардид. Дар сарчашмае гуфта мешавад, ки ин даъват "дар зарфи чор ҳафта дар сар то сари мамлақати масеҳиён паҳн гардид". Акнун ҳаракати ислоҳотхоҳӣ на фақат дар Олмон, балки дар дигар кишварҳои Аврупо низ авҷ гирифт. Обруй ва эътибори калисои католикӣ рӯз то рӯз заиф мешуд. Дар ҳама ҷо ходимони динро масхара мекарданд. Расмҳои ҳаҷвии Папаю рӯҳониёнро ҷоп мекарданд.

Тарафдорони ислоҳоти калисоро протестант (эътирозгар) ва калисои навро протестантӣ меномиданд.

Расми 184. Мартин Лютер.

*Расми 185.
Мардум бутҳои
зебу зиннати
католикиро
несту нобуд
мекунанд.*

Князҳои Олмони Шимолӣ дар мулкҳоиашон ислоҳоти калисоиро мувофиқи тавсияи Мартин Лютер доир намуданд. Онҳо дайрхоро баста, заминҳои калисоро каша мегуфтанд. Ҳуқуқи князҳо номаҳлуд гардид. Онҳо акнун ба калисо дар мулкҳоиашон низ роҳбарӣ мекарданд. Калисоҳои протестантиро калисоҳои лютерӣ мегуфтанд.

Маърақаҳои динии серхарҷот, парастии авлиҷо ва идҳои сершумори динӣ барҳам хӯрданд. Яъне, калисо "арзонтар" шуд. Намояндагони дини масеҳӣ ба мардуми ноогоҳ талқин мекарданд, ки акнун бояд ба князҳо итоат кунанд.

Дар кишварҳои дигари Аврупо, ба монанди Англия, Дания ва Шветсия ислоҳоти калисоро королҳо бо дастгирии ашрофон гузаронданд. Заминҳои аз калисо мусодирашуда ба дасти ашрофон гузаштанд. Императорҳо бошанд, дар ин кишварҳо сардори калисо гардиданд.

*Расми 186. Жан Калвин -
асосгузори мазҳаби
протестанти.*

КАЛИСОИ КАЛВИНӢ. Гузаронида ни ислоҳоти калисо дар Швейцария ва Нидерланд аз тарафи ашрофони бонуфуз амалӣ гардид.

Дар Швейцария ба ислоҳоти калисо католикӣ Жан Калвини фаронсавӣ роҳбарӣ мекард. Ӯ аз таъкиби католикҳо гурехта, калисоҳои ташкилкардаи худро «калвинӣ» ном гузошт.

Расми 187.
Манзараи мувофиқи суди инквизиция, ки мулҳидонро аз тариқи аутодаф ба қатл ҳукм карда, баъд дар оташ месӯзнад.

Даъвати Жан Калвин ба пайравонаш аз он иборат буд, ки ҳар чӣ бештар сарват чамъ кунанд. Мувофиқи таълимоти ӯ шахсони сарватманд "назаркардаи худо" мебошанд ва бихишт ҷои онҳост. Кори касе барор нагирад, ба газаби худо гирифтор мешавад. Камбағалон бояд ба тақдири талхи худ тан диҳанд. Калвин судхӯрӣ ва ғулумдориро дар кишварҳои тобеъ (мустамлика) ҳақ медонист.

Жан Калвин ва пайравони ӯ пӯшидани либосҳои зебо ва айшу ишратро манъ карда буданд. Онҳо меҳнат карданро бештар талқин мекарданд. Калвинчиён дар шаҳри Женева барои иҷрои қоидаҳои нави дини масеҳӣ ба шаҳриён назоратро пурзӯр карданд.

Таълимоти Жан Калвинро дар аксар мамлакатҳои Аврупо пазируфтанд.

ҶАМЪИЯТИ НЕЗУИТҶО.

Папаи Рим дар муборизаи зидди ислохотхоҳон ҷораҳои ҷавобӣ мечуст. Ӯ соли 1540 "Ҷамъияти Исо" ё худ "Ордени Иезуитҳо"-ро таъсис кард, то ки тавасути он бар зидди ислохотхоҳон бераҳмона мубориза барад. Асосгузори ин ҷамъият ашрофи испанӣ Игна-

Расми 188. Игнатий Лойола Ошиномаи "Ҷамъияти Исо" ё худ "Ордени Иезуитҳо"-ро ба Папаи Рим Павели III месупорад.

тий Лойола буд. Папа эълон кард, ки иезуитҳо бояд мардуми гумрохро ба калисо баргардонанд. Дар чамъияти иезуитҳо интизоми сахти ҳарбӣ ҳукмфармо буд. Ба чамъият генерал сардорӣ мекарду, ки ӯ танҳо тобеи Папа буд. Аъзоёни қатории чамъият амри генералро бечуну чаро иҷро мекарданд. Дар дастуруламали чамъият омадааст, ки "агар калисо чизи сафедро сиёҳ гӯяд, мо ҳам бояд онро фавран сиёҳ гӯем". Яъне, иезуитҳо иҷроқунандагони бевоситаи супоришҳои Папаи Рим буданд.

Иезуитҳо аз дигар роҳибон бо он фарқ мекарданд, ки соҳиби дайр набуданд. Онҳо аслан либосҳои муқаррарӣ пӯшида, аз ҳар гуна макру ҳила истифода мебарданд. Ба ин восита мехостанд, ки ба бовариҳои шохону вазирон, аъёну ашроф сазовор шуда, онҳоро ба зерӣ таъсири худ дароранд. Агар ҳокиме муқобили Папа мебаромад, ӯро қатл менамуданд. Аъзои чамъияти иезуитҳо чунин мешумориданд, ки барои манфиати калисо ҳар гуна ҷиноят содир кардан, ҳатто одам куштан низ равост.

Дар муборизаи зидди ислохотҳои Папиро императори Олмон ва қаролҳои Испанияю Лаҳистон дастгирӣ мекарданд.

АВЧИ ИНКВИЗИТСИЯ. Инквизиция дидаю дониста, дар Испания ба бедодгарии зиёд роҳ дод. Дар гулхан сӯзондани мулҳидон "аутодаф" ном гирифта буд. Қатли мулҳидон дар майдони марказии шаҳр, дар хузури издиҳами қалони одамон ва бо

Расми 189. Манзараи куштори Шаби Варфоломей.

ништироки корол ва аёну ашроф мегузашт. Иезуитҳо бар зидди навиштаҷотҳои зидди Папа ва калисои масеҳӣ мубориза мебуд. Ӯ рӯйхати китобҳоеро ҷоп кард, ки мутолиаашон манъ карда шуда буд.

Ислоҳотхоҳон ба ҷазоҳои мудҳиш гирифтور карда мешуданд. Масалан, дар Фаронса протестантҳо бе ягон гуноҳ ба қатл расонида мешуданд. Пешвоёни протестантҳо ба ҳилаю найранг ба Париж, ба тӯи хоҳари корол даъват карданд. Католикҳои мусаллаҳ дар дарҳои манзилҳои протестантҳо бо салибҷаҳои сафед нишона монданд. Дар як шаби 24-уми августи соли 1572 – дар шаби иди Варфоломейи Муқаддас садои зангӯлаҳои яке аз калисои Париж танинандоз шуд. Дар баробари шунидани садои зангӯла католикҳо ба манзилҳои дарҳояшон нишондор зада даромада ба куштори протестантҳо даст заданд. Католикҳо нафақат ҳуди протестантҳо, инчунин занону кӯдакони онҳоро низ кушта, аз тирезаҳо ба роҳи санғарш мепартофтанд. Чунин куштори оммавӣ дар Фаронса зиёда аз ду ҳафта давом кард, ки дар натиҷаи он қариб 30-ҳазор кас қатл гардид. Ин куштори мудҳиш ва бераҳмона дар таърих бо номи "Шаби Варфоломей" маълум аст.

Папаи Рим ин кушокушии "Шаби Варфоломей"-ро маъқул дониста, фармуд, ки ба хоҳари он медал сикка зананд.

Ба калисои католикӣ муяссар гардид, ки ҳаракати ислоҳотхоҳиро дар Лаҳистон, Италия, Олмон то як дараҷа фуру нишонанд.

ЛУҒАТ

Иезуит – ҷамъияти зоҳидони ашаддии католикии Рим, риёкор, мунофиқ, маккор.

Аутодаф – усули аз тарафи Иезуитҳо қатл кардани мулҳидон.

Варфоломей – яке аз бузургони масеҳӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар мамлакатҳои Аврупо ҳаракати ислоҳотхоҳӣ барои чӣ ба миён омад?
2. Таълимоти ислоҳотхоҳии Мартин Лютерро баён кунед.
3. Ислоҳоти калисои масеҳӣ дар Швейсария чӣ натиҷа дод?
4. Калвин ва пайравони ӯ оид ба калисои масеҳӣ чӣ ақида доштанд?
5. Дар бораи Иезуитҳо маълумот диҳед.
6. Папаи Рим барои паҳши ҳаракати ислоҳотхоҳон чӣ тадбирҳо андешид?

Боби VI. АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Шумо, хонандагони гиромӣ, соли гузашта аз таърихи дунёи қадим, дар бораи таърихи давраи қадими Америка дониши зарурӣ андӯхтед. Оид ба зиндагии чандин қабилаи ҳиндӣ ва давлатҳои ташкилкардаи онҳо оғаҳӣ пайдо намудед. Кам бошад ҳам, аз маданияти ин қабилаҳо бохабар шудед.

Дар асрҳои миёна дар қитъаи Америка қабилаҳои сершумори ҳиндӣ сукунат доштанд. Вале акнун ин қабилаҳо нисбат ба замони қадим калонтар буданд. Аксарияти қабилаҳои калон аз иттифоқи қабилаҳои хурдтар ташкил ёфта буданд. Бештари ин қабилаҳо дорои давлатҳо буда, хоҷагӣ ва илму фарҳанг доштанд. Барои мисол метавон қабилаҳои алгонкинҳо, ирокезҳо, семиналҳо, сапотекҳо, астикҳо, майяҳо, табаскҳо, инкҳо, эскимосҳо, толтекатлҳо, крикҳо, чапаваҳо, оттаваҳо, гуронҳо, наскапҳо, ассинибайнҳоро ном бурд. Дар ин боб дар бораи давлатҳои асримиёнагии Америка ва маданияти ҳиндӣ то давраи ба мустамликаи аврупоӣ табдил ёфтани Америка ва давраи аввали он маълумоти мухтасар дода мешавад.

§ 55. ШАҲР-ДАВЛАТҲО ВА ФЕДЕРАТСИЯҲОИ ҲИНДИЁН

Дар асрҳои миёна ва то Америкаро истило кардани аврупоӣ дар ин ҷо шаҳр – давлатҳо, иттифокҳои қабилаҳои дар федератсия алоҳида муттаҳидшудаи бисёре мавҷуд буданд.

ШАҲР-ДАВЛАТҲО. Чунин давлатҳо ҷӣ дар шимолӣ Америка, ҷӣ дар марказ ва ҷӣ дар ҷануби он мавҷуд буданд. Гарчанде, ки ин давлатҳо ҳанӯз дар замони қадим ба вучуд омадаанд, қисми онҳо дар асрҳои миёна ҳам истиқлолияти худро нигоҳ дошта буданд. Масалан, аз шаҳр-давлатҳои Майя дар ёддоштҳои марҳалаи охирини асрҳои миёна Тулум, Тикал, Вешактун, Майяпин, Ушмал ва якҷанд шаҳр-давлатҳои дигар ёдоварӣ шудаанд. Онҳоро пешвоёни қабилаҳои соқини ин шаҳрҳо идора мекарданд. Дар байни ин давлатҳои хурд доимо ҷангҳо ба амал меомаданд. Аз ин рӯ, шаҳр-давлатҳои Майя аз даст ба даст мегузаштанд. Баъзан ба харобазор табдил ёфта, аз байн мерафтанд.

Дар байни шаҳр-давлатҳои номбурда Тикал, Вешактун ва Тулум ободу зеботар буданд. Вақте ки Кортеси истилогар аз Испания ба ин шаҳрҳо омад, онҳоро вайрона дарёфт. Маълум набуд, ки бо кадом сабаб - дар натиҷаи заминларза, тағйири иқлим, сар задани касалиҳои вабо, сӯхтор ва ё ҷангҳои истилогаронаи ҳуди ҳиндуён ба ҳокҷсон шудаанд.

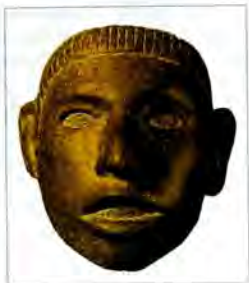
Дар бораи шаҳр-давлати Майяпин, ки дар нимҷазираи Юкатан воқеъ буд, то ба мо маълумоти нисбатан дақиқтар расидааст.

Мувофиқи он дар зери роҳбарии Китселксатл ҳиндуёне, ки колтекии аз маркази водии Мехико ба Юкатан, Кампече ва Кантина Ру омадаанд, шаҳр-давлати Майяпинро бунёд кардаанд.

Хукмронии ӯ дар ин шаҳр ҳамагӣ 20 сол тӯл кашидааст. Соли 1007 онро пешвои қабилаи дигар - Ах Сийток Тутул Шив, ки аз сулолаи Кокомҳо будааст, ба даст мебарорад.

Дар Астек бо номи Теночтитлан шаҳр-давлате вучуд дошт. Аҳолии он иборат аз 20 калпулли-ҷамоа иборат буд. Ин ҷамоаҳо дар Шӯрои Олии Теночтитлан намояндагони худро доштанд. Шӯрои Оли макоми маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дошта, дорони ҳокимияти пуриктидор буд. Он ҳуқуқ дошт, ки замиро дар байни калпуллиҳо тақсим кунад, ҳаҷми андозҳоро барои зарурати хароҷоти давлатӣ, рӯҳониён ва мудоғи муқаррар намояд ва ҷор нафар лашкаркашонро таъин кунад.

Дар Мексикаи оғози асри XVI боз ду шаҳр-давлати дигар - Тикал ва Вишактун низ мавҷуд буданд. Ин шаҳр-давлатҳо тахминан аз асри III боз вучуд доштанд. Дар бораи сабабҳои аз

Расми 190. Ҳайкали сари астек.

Расми 191. Тақвими астекҳо дар шакли доираи Офтоб.

байн рафтани Тикал ва Вишактун қазияҳои гуногун вучуд доранд. Масалан, заминларзаи саҳт, ки дар натиҷаи он шаҳр ба ҳок яксон шудааст; тағйирёбии иқлим, ки зиндагиро дар ин шаҳрҳо номумкин гардонидоаст; вабою вараҷа, ки дар асари он як қисми соқинони шаҳрҳо талаф ёфта, қисми дигар онро тарк кардаанд.

КОНФЕДЕРАТСИЯИ ИРОКЕЗҲО. Дар қисмати шимолтар аз Мексикаи кунунӣ то иёлати Нью-Йорк то замони ба ин ҷо омадани аврупоиҳо қabilaҳои манаукҳо, сенекаҳо, осидаҳо, кайюгаҳо, онандогаҳо ва тумқарераҳо суқунат доштанд. Шояд барои муқовимат ба муқобили истилогарони сафедпӯст бошад, ки дар нимаи дуюми асри XVI онҳо дар Конфедератсияи ирокезҳо муттаҳид шудаанд. Ирокезҳо дар заминҳои воқеъ дар минтақаи назди соҳили баҳр низ соқин шуда, бо ҳамин сабабгори муқовимат бо алгонкинҳои шарқӣ гардиданд.

Ақсарияти қabilaҳои аъзои Конфедератсияи Ирокезҳо доимо ба ҳамкорию ба даст даровардани ҳусни тафохуми ҳамдигар кӯшиш мекарданд. Сарфи назар аз ин, дар байни ин конфедератсия ва қabilaи алгонкинҳо душманӣ то ҷанде зиёдтар мешуд. Ба ин аврупоиҳо низ сабаб мешуданд.

Барои ишғоли заминҳои ҳиндиён дар асри XVIII рақобат дар байни англисҳо ва фаронсавиҳо пурзӯр мешавад. Дар ҷунин шароит ирокезҳо ба англисҳо ва алгонкинҳо ба фаронсавиҳо пайвастанд. Дар ниҳоятӣ ин низоъ англисҳо ва фаронсавиён ғоида бардоштанд, яъне заминҳои Конфедератсияи Ирокезҳо аз худ карданд.

ФЕДЕРАТСИЯИ ЧИМАЛУАКИН.

Дар арафаи истилои Испания дар соҳилҳои ғарбии Мексикаи имрӯза – дар қаламрави иёлати Калима ва як қисми иёлати Халиско қabilaҳои ин ҷо дар як давлат муттаҳид шуданд, ки он "Федератсияи Чималуакин" ном гирифт. Мақсади асосии ин иттифок муқориза бар зидди истилогарон буд, ки онҳо "пурепеча" ном дошт. Пурепеча бо номи "тарасқҳо" низ маълум аст. Ин Федератсия ба муқобили испаниҳо

Расми 192. Шаҳри анасазиҳо дар Маса.

муқобилат нишон дода натавониста, дар ду мухориба – солҳои 1522 ва 1523 торумор карда шуд. Ҳамин тарик, Федератсияи Чималуакин аз байн рафт.

КОНФЕДЕРАТСИЯИ АНАУКҲО. Ҳанӯз дар асри XI қabilaҳои науа-толтекҳо то Чипултепеки наздикии кули Тескоко рафта расида будаанд. Пешвои онҳо Меши буд. Қabilaи мешикҳо ба асорати қabilaи калхуа гирифта мешавад. Соли 1247 Теноч ном шахс пешвои мешикҳо интихоб карда мешавад. Баъд аз ин мешикҳо тарки ватан мекунанд.

Баъди сарсонии саргардониҳои зиёде мешикҳо боз ба ватани худ – наздикии кули Тескоко баргашта, сокин шуданд. Онҳо соли 1325 дар ҳамин ҷо деҳае бунёд карданд, ки бо мурури замон ба Мехико – Теночтитлани бузург табдил ёфт. Дар номи ин шаҳр номи пешвоёни бузурги мешикҳо – Меши ва Теноча абадӣ гардидааст.

Расми 193. Ҳайкалчаи олмеки аз Вашиштули (Гватемалаи ҳозира).

ЛУҒАТ

Шаҳр-давлат – шаҳрҳое, мебошанд, ки ба ягон давлат тобеъ набуда, онҳоро шоҳ, ҳоким ва ё шӯро идора мекард.

Федератсия – шакли давлатдориест, ки баъзе ҳуқуқҳои аъзоёни он маҳдуд гардида, ба ҳукумати марказӣ воғузур карда шудааст.

Конфедератсия – иттиҳоди давлатҳое, ки дар асоси ҳуқуқҳои баробар дар як давлат муттаҳид шудаанд ва ҳар кадом ҳуқуқи аз ҳамдигар ҷудо шудан ва давлати соҳибистиқлоли худро ташкил кардан доранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қabilaҳои ҳиндиёни Америкаро ном баред. Бигӯед, ки дар таърихи дунёи қадим кадоме аз онҳоро омӯхта будед.
2. Шаҳр-давлат гуфта чиро меноманд?
3. Кадом шаҳр-давлатҳои ҳиндуёноро медонед?
4. Дар бораи шаҳр-давлати Теночтитлан маълумот диҳед.
5. Ибораҳои "Федератсия" ва "Конфедератсия"-ро маънидод кунед.
6. Дар бораи Конфедератсияи Ирокезҳо чӣ ҳақиқат медонед?
7. Федератсияи Чималуакин кучо шуд?
8. Дар бораи Конфедератсияи Анауқҳо маълумот диҳед.
9. Империяи Астекҳо кадом қabilaи ҳиндуён ташкил кардааст?

§ 56. ИМПЕРИЯҲОИ ҲИНДИЁН

ИМПЕРИЯҲОИ ТАУАНТИНСУЙО ВА АСТЕКҲО. Давлати астекҳо аз замони қадим боз вучуд дошт. Вале он дар асрҳои миёна боз ҳам васеътар шуда, қаламрави иёлоти имрӯзаи Идалго, Велакрус, Мехико, Гереро, Морелос, Пуэбло, Оахака, Табаско ва Чяпасро дар бар мегирифт. Дар ғарб қаламрави астекҳо то иёлоти Мичигани ИМА, дар ҷанубу шарқӣ то заминҳои майягӣҳои Юкатан ва Гватемала паҳн гардида буд. Сарфи назар аз бузургиаш империяи астекҳо ҳокимияти пурзӯри марказонидашуда надошт. Аз ин рӯ, баъзе шаҳр-давлатҳои он мустакилияти худро нигоҳ доштанд.

Испаниҳои истилогар шаҳрҳои астекҳоро ободу зебо дарёфтанд. Шаҳри Теночтитлан, ки аз тарафи испаниҳо забт карда шуд, дорои қариб 500 ҳазор нафар аҳоли буд. Дар ин шаҳр биноҳои мухташамӣ сершумори ибодатхонаҳо, мактабҳо ва идораҳои давлатӣ мавҷуд буданд. Девори дарозии зиёда аз 400 метр маркази шаҳрро, ки ҷои муқаддас ҳисобида мешуд, иҳота мекард.

Баъди ишғоли испаниҳо дар ҷои харобаҳои Теночтитлан шаҳри нави Мехико бунёд карда шуд, ки он пойтахти Мексикаи шохигарии Испания гардид. Дар шаҳри Мехико маҳаллаҳои қосибони гуногун мавҷуд буданд. Аз болои тамоми халқи шаҳр Тлакатлекуатл, яъне шох ҳукмфармоӣ мекард. Аҳли дарбори ӯ аз амалдорони давлатӣ, лашкарқашон ва роҳбарони динӣ иборат буд. Онҳо дорои имтиёзҳои махсус буданд. Масалан, ба ҳазина андоз наменардохтанд.

*Расми 194.
Аҳромҳои
Моҳтоб
ва Офтоб дар
Теотиуакан.*

*Расши 195.
Акрополи
марказии
Тикачи.*

ИМПЕРИЯИ ИНКХО. Дар бораи пайдоиши империяи Инкҳо ривоятҳо бисёранд. Мувофиқи яке аз онҳо Манко Капак ном шахс ва хоҳари ӯ хоҳиш ва иродаи падарашон – Офтоб – Интиро ба чо оварда, аз кӯли Титикака берун баромаданд, то ки ваҳшиёро ба роҳи инсонӣ ворид карда, империяи бузурги Инкро бунёд созанд. Онҳо гӯё, ки аз падари худ гурзи калони тиллоии сеҳрноке мерос гирифта буданд. Дар рӯи он чои бунёди пойтахти ояндаи давлати Инкҳо нишон дода шуда буд.

Манко Капак чои бунёди пойтахтро танҳо тавассути ҳамин гурз ёфта метавонист. Ӯ гурзро дар чандин чо санчид, вале мурод ҳосил нашуд. Ва ният он бо хости худо дар чое бо осонӣ гӯтида рафт. Ин маънои онро дошт, ки маҳз дар ҳамин чо, дар наздикии деҳаи Пакари-Тамбои воқеъ дар доманаи теппаи Уанакаури, бояд пойтахти империяи оянда бунёд карда шавад.

Ривояти дигар он аст, ки гӯё инкҳо аз чор чуфт бародарон ва хоҳарон пайдо шудаанд. Онҳо нимқаҳрамону нимхудо будаанд. Манко Капак ва Модар Окло дар байни ин чор чуфти аҷдодони инкҳо асосӣ буданд. Мувофиқи ривояти сеюм гӯё ки Манко Капак аз Эквадор будааст. Ӯ барои иҷрои хости Худованд ба роҳ баромада, ба Куско меояд, то ки империяи Инкхоро таъсис диҳад.

Чи тавре ки дидед, дар ҳар се ривоят ҳам қаҳрамони асосӣ Манко Капак аст. Ҳамин тариқ, империяи Инк бунёд шуд. Номини ин давлат аввал Тауантинсуяю буд.

Огози салтанати сулолаи Манко Капак дар Тауантинсуяю тахминан ба асри VI рост меояд. Баъди вафоти Манко Капак дар

ин давлат паи ҳам 12 зурёти ӯ ҳукмронӣ кардааст. Дар бораи ҷи тавр идора кардани зурёти аввали Манко Капак, ки дар асрҳои XIII–XIV зиндагӣ ва ҳукмронӣ кардаанд, маълумоте нест. Таърих танҳо номҳои онҳоро медонад: Синси, Роки, Локе, Юпанки, Инки, Роки ва Яура Уакака. Таърихи ҳақиқии империя аз Виракочи-Инки оғоз мешавад, ки дар нимаи дуҷуми асри XV ҳукмронӣ кардааст. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки ӯ барои аз таъкиби ҷанҷҳо наҷот ёфтани аз деҳаи Какиаи водии Шакишауана мегурезад. Ин воқеа ба он оварда расонд, ки писари ӯ – Киси Юпанки Пачакутек бар зидди аҷнабиёни истилогар бархоста, қаҳрамони муборизаи озодихонаи инҷо мегардад.

Тахмин меравад, ки империяи Инҷо қариб 130 сол вуҷуд доштааст. Дар давраи салтанати До Виракочи Инҷо дар вилояти наҷандон калон – дар атрофи Куско ҳукмронӣ мекарданд. Киси Юпанки, ки иттифокчиҳои шохигарии Кол буд, бо роҳи воситаҳои гуногун, ҳатто ба иттифокчиёни собики худ хиёнат карда, онҳоро ба худ тобеъ менамояд. Се насли ояндаи ӯ Империяи Инҷо ба авҷи тараққиёт расонданд. Инҷо Пачакутек, писари ӯ Тупак Юпанки ва ҷиянаш Уайна Капак буданд. Дар замони ҳукмронии онҳо масоҳати империяи Инк 900 ҳазор километри мураббаъро ташкил карда, дар қад-қад соҳилҳои укёнуси Ором ба масофаи 4800 км тӯл кашида буд.

Дар байни шохҳои империяи Инк Тупак Юпанки ва Уайне Капак машхуранд. Таърихнигорон онҳоро ба Филиппи II, Искандари Мақдунӣ, Чингизхон ва Наполеон баробар медонанд. Тупак Юпанки ба тахти шохии Инк соҳиб шуда, дар зарфи камтар аз 20 сол ҳудудҳои империяро хеле васеъ кард. Вай

Расми 196.
Ибодатгоҳ
дар Чичен-Иса.

каламрави ҳозираи Боливия, Аргентина, Чили, Эквадор ва сохилҳои Перуро ба давлати худ муттаҳид намуд. Уайне Капак забткориҳои падари худро давом дода, ҳудудҳои империяи Инкро боз ҳам васеътар намуда, онро то ба Колумбия бурда расонд. Пеш аз марги худ ӯ империяро дар байни ҳамсар ва писаронаш тақсим кард. Мубориза дар байни онҳо фоҷиаро ба бор овард. Ҷанги дохилӣ оғоз ёфта, ба таназзули империяи Тауантинсуйю (Инк) сабаб шуд. Дар чунин ҳолат испаниҳо онро бо осонӣ ишғол намуданд. Бо ҳамин ин империя аз байн рафт.

ИМПЕРИЯҲОИ УАРИ ВА ТИАУАНАКО. Империяи Тиауанако аввал Уари ном дошт. То охириҳои ҳазорсолаи I каламрави он кулли Титикака ва минтақаи шарқтари водии Ла-Пасро дар бар мегирифт. Вале баъд шохҳои ин давлат ҳудудҳои зери итоати худро васеъ намуданд. Ба он заминҳои вилоятҳои Ла-Пас, Кочабабару ва Птосии Боливиани кунунӣ дохил шуданд. Баъдтар Тиауанако дар тамоми ҷануби Перу ҳукмрон шуд, аз он ҷумла, Куско, сохилҳои баҳрии то Калехон-ле Уайлас ва биёбони Атаками воқеъ дар Чилии имрӯзро ишғол кард.

Номи Империяи Тиауанако аз номи шаҳри ҳамномаш бармеояд. Он дар оғози асрҳои миёна дастовардҳои қадими Инкро нигоҳ дошта буд. Вале баъд рӯ ба таназзул ниҳод. Дар каламрави ин давлат марказҳои дигари ободу зебои дорони маданияти баланд бунёд ёфта буданд. Яке аз онҳо Уарии воқеъ дар водии дарёи Мантарои музофоти Уанта буд. Иншоотҳои бинокории ин шаҳр масоҳати бузургро ташкил мекард. Сарфи назар аз ин, Уари аз ҷиҳати сатҳи меъморӣ ва мучассамасозӣ аз

Расми 197. Харобаҳои бузурги шаҳри Тулуми Юкатан.

Тиауанако пасттар буд. Олимон Уариро шакли империи давлатдории Перуи қабл аз мустамликашавӣ номидаанд. Заминҳои ин империя аз Кахамарки ва Ламбаске то Куско ва Аракипро доман паҳн карда, пойтахташ шаҳри Уари буд.

Гуфтаҳои болоиро чамъбаст карда, ба хулоса меомам, ки дар байни солҳои 500 ва 900 дар ҷои империяи Инкҳо ду империя вучуд дошт, ки марказҳои онҳо Уари ва Тиауанако буданд. Империяи аввал дар шимол тамоми соҳилҳо ва ноҳияҳои кӯҳӣ аз Чиками то Кахамарки, дар ҷануб Окони ва Сикуаниро дар бар мегирифт. Империяи дуюм дар заминҳои ҷануби водии Махас ва Арекип ва соҳилҳои шимолию навоҳии кӯҳии Чилии имрӯза воқеъ буда ҳукмрон буд. Дехқадаҳои Пачекамак, Виста-Алегра ва Кахамаркилии Уари ба шаҳрҳои калони ободу зебо табдил ёфтанд. Вале дар асри VIII ин империя рӯ ба таназзул ниҳода, пароканда мешавад. Империяи Тиауанако мудиате то таъсиси империяи Инк арзи вучуд дошт.

ИМПЕРИЯИ ТОЛТЕКҲО. Дар оғози асри X ба водии Мехико барбариҳо ҳамла карданд. Пешвои онҳо Мишкоатл буд. Дар ин ҷо истилогарон бо мардуми дорои маданияти маҳаллии Теотиуакан омезиш ёфта, номи толтекатлро гирифтанд, ки маънояш "устоҳо", "мусаввирҳо" мебошад. Барбариҳо маданияти сокинони Теотиуаканро қабул карданд. Бо мурури замон дар бораи давлати Толтекҳо ривоятҳои бисёр ба вучуд омадаанд.

Мувофиқи онҳо Мишкоатл пойтахти давлати худро дар Кулхуакан асос гузошта, баъд ба ишғоли водии гирду атрофи шурӯъ мекунад. Тахминан ҳамин вақт ҳамсараш Чималман

Расми 198.
Қасри
Кесалпапалотл.
Теотиуакан.

писар – Се-Акатл Топилсинро таваллуд мекунад. Вале дере нагузашта, Мишкоатлро қотиле кушта, ба ҳокимияти Тео-тиуакан соҳиб мешавад. Писари Мишкоатл дар оилаи модараш тарбия ёфта, роҳиби олии худо Кесалкоатл мешавад ва бо тақозои урфу одат номи Се-Акатл Топилсинро қабул мекунад.

Вакте ки Се-Акатл Топилсин ба воя мерасад, ба Кудхуакан рафта, қотили падарашро таслим кард. Баъд аз ин ҳукмрони олии Толтек шуд. Шоҳи нав ба пойтахти нави империяи Толтекҳо асос гузошт, ки он Тулу Шикокотитлан ном гирифт. Шоҳии Се-Акатл Топилсин Кесалкоатл дар империяи Толтекҳо 19 сол давом кард.

ШОҲИГАРИИ КИТО. Дар бораи ин шоҳигарии хиндуҳо Хуан Веласко ном шахси марбути мазҳаби иезуити масеҳӣ, ки шоҳи Испания Карли 11 уро барои ақидааш аз Перу ронда буд, дар китоби "Таърихи шоҳигарии Кито" нақл мекунад. Ӯ менависад, ки аз замони "обҳезии ҷаҳонӣ" дар ноҳияи Кито то соли 700 ва ё 1000 ҳалқе зиндагӣ мекард, ки ба он қара ном қабилае ҳамла намудааст. Он дар зери роҳбарии дохӣ – Шири ба ҷануби мамлакат ҳамла меорад ва ағбаи Андро фатҳ карда, қабилаҳои кайомби, стенвало, уака, фурса, латакунга ва амбаторо ба худ тобеъ мекунад.

Давлати Кито музофотҳои Каняр, Асуалӣ ва Эл-Ороро дар бар мегирифт. Дар ин давлат аз ҳамин вақт сар карда, сулолаи шоҳҳои Шири ҳукмронӣ мекард. Давлати Кито дар замони ҳукмронии Ширии XII ба авҷи тараққиёти худ мерасад. Оқибат дар давраи салтанати Ширии XVI, ки зане буд бо номи Пакча барҳам меҳӯрад. Вале Пакча худ истилогар – Инку Уайя Капакаро мафтун карда, онҳо издивоҷ мекунанд. Аз никоҳи онҳо писаре таваллуд мешавад, ки ӯро Атаулпа меноманд. Ҳамин тарик, шоҳигарии Кито бо Инк тобеъ мешавад.

Дар Америкаи асрҳои миёна шоҳигарии империяҳои дигар ҳам вучуд дошанд. Вале ягонтои онҳо ба он дараҷа пурзӯр набуд, ки ба истилогарони аврупоӣ истодагарӣ карда, то ба охир истиқлолияти худро ҷимоя карда тавонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Астекҳо кучоҳоро дар бар мегирифт?
2. Шаҳри Теночтитланро тавсиф кунед.
3. Дар бораи шаҳри Мехико чӣҳо медонед?
4. Дар бораи пайдоиши империяи Инкҳо кадом ривоятҳо вучуд доранд?

5. Манко Капак кй буд?
6. Дар замони хукмронии кадоме аз ворисони Киси Юпанки империяи Инкҳо ба авҷи тараққии худ расид?
7. Дар бораи империяҳои Уари ва Тиауанако нақл кунед.
8. Мишкоатл кй буд?
9. Дар бораи шоҳии Кито чиҳоро медонед?

§ 57. АМЕРИКАРО ИСТИЛО КАРДАНИ АВРУПОИЁН

Рӯ ба тарафи Ғарб. Дар замони қадим ҳангоми сафар шамолҳои саҳт киштиҳои баҳрнавардони Фаронса, финикиҳо, этрусҳо, юнониҳо ва римиҳоро ба уқёнуси кушоди Атлантика мебард. Шикастапораҳои ин киштиҳоро ҳиндуёни Америка борҳо дар соҳилҳои Атлантика вохӯрдаанд.

Дар огози асрҳои миёна дар ин уқёнус киштиҳои келтҳо, баскҳо ва скандинавиҳо пайдо мешаванд. Давлатҳои алоҳидаи Аврупо экспедитсия ташкил карда, кӯшиш ба харҷ медоданд, ки Атлантикаи Шимолро омӯзанд ва заминҳои навро кашф кунанд. Ин буд, ки дар асрҳои VII–XV ҷазираҳои Бранданаи Муқаддас, Антилия, Стокафикс ва Бразил кашф карда шуданд. Оид ба заминҳои Ғарб қиссаҳо ҳам бофта мешуданд. Мувофиқи як қиссаи ирландӣ дар Ғарб мамлақати гул-гулшукуфони абадзинда Маг-Мелд воқеъ гардидааст. Дар як қатор қиссаҳо сафари Гондла, Майл-Дуна ва Бриана ном баҳрнавардони афсонавӣ ситониш карда мешуданд. Мувофиқи як ривояти галлҳо писари Аэддан-Гафран барои ҷустуҷӯи ҷазираҳо ба Ғарб раҳсипор шуда, дигар барнагаштааст.

Расми 199. Харитаи баҳри соли 1500.

Кашфиётҳои ондавраинаи аврупоиҳо дар харитаҳои тартибдодаи

Мартин Бехаим (с.1492), Пичигани (с.1367), Андреа Бианки (с.1436) ва харитаи китобхонаи Веймар (с.1424) инъикос ёфтаанд.

Аниқ маълум аст, ки бахрनावардони ирландӣ соли 795 дар ҷазираи Исландия лангар партофтаанд. Соли 861 киштии викингҳои норвегиро бо сардории Надлод ба ин ҷазира бурда буд. Соли 920 исландие, ки Гумбрён ном дошт, ба тарафи Ғарб шино карда, сохилҳои Гренландияро кашф кард. Соли 983 Эйрики Зард дар Гренландия мустамликаи худро ташкил намуд.

Бахрनावардони скандинавию гренландӣ тадқиқи Ғарбро идома дода, ба ин самт экспедитсияҳои сершумор ташкил менамуданд. Соли 1003 бо сардории Торфин Карлсефни аз Гренландия экспедитсияи иборат аз се киштӣ раҳсипор шуд, ки дар ҳайати он 140 нафар бахрनावард буд. Онҳо зимистон дар ҷазираи Страумей монда, аввалин шуда ба сокинони маҳаллӣ – скерлингҳо вохӯрданд. Ҳангоми бозгашт дар Маркленд скандинавиҳо панҷ аборигенро дастгир карда, ба Гренландия бурданд ва ба онҳо забони исландиро омӯзонданд.

Чӣ тавре, ки мушоҳида кардед, аз Аврупо ба Ғарб барои кашфи заминҳои нав экспедитсияҳои сершумор рафтуо мекарданд. Вале экспедитсияҳои Христофор Колумб ва Америго Веспуччи муҳимтарини онҳо буданд. Соли 1492 Христофор Колумб ҷазираҳои Куба ва Гаитиро кашф карда, он чоро Ҳиндустон пиндошт. Соли 1506 Америго Веспуччи, ки Американи Шимолӣ ва хавзаи баҳри Карибро тадқиқ мекард, эълон дошт, ки Х. Колумб замини то ҳол номаълумро кашф кардааст. Қитъаи нав номи Америгоро гирифт, ки он баъдтар ба Америка табдил ёфт.

Баъд аз он ки Америго Веспуччи онд ба қитъаи нав ба аврупоиён хабар расонд, ҳукумати Испания ба Америка паси ҳам экспедитсия равон кардан мегирад. Акнун дар назди ин экспедитсияҳо вазифаҳои нав гузошта шуда буданд. Аз он ҷо бояд тилло пайдо намоянд ва ҳиндуёро ба гуломӣ табдил диҳанд. Бинобар ҳамин сабаб ба ҳайати экспедитсияҳои нави ис-

Расми 200. Сокинони нави Америка – сафедпӯст ва зангӣ.

Расми 201. Кӯдаки аз марди испанию зани квартиронӣ ба дунёомадаро испанӣ меҳисобиданд.

паниҳо дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи аскарон низ шомил буданд.

ЗАБТИ МЕКСИКА. Бо максуди забткунӣ соли 1519 бо тахти сарварии дворянини испанӣ Кортес дастаи хуб мусаллаҳшудаи 400-нафара ба соҳилҳои Мексика фуруд меояд. Ин вақт дар байни қабилаҳои хиндуён ягонагӣ набуд.

Қабилаҳои маҳаллӣ аз тарафи астекоҳо тобеъ карда шуда буданд. Аз ин рӯ, испаниҳоро ҳамчун озодкунанда-

гони худ пиндошта, ба онҳо ёрӣ ҳам мерасонданд. Як қисми хиндуҳо ҳатто ба дастаи мусаллаҳи испаниҳо ҳамроҳ шуда, дар натиҷаи ин нерӯҳои ҳарбии истилогаронро афзун намуданд. Чунин қувва ба Кортес имконият дод, ки забткориҳои худро дар Мексика идома бидиҳад. Ӯ дастаи худро ба ҷониби шаҳри Теночтитлан бурд. Испаниҳо ин шаҳрро ишғол карда, ба он Мехико ном гузоштанд.

Ин вақт хиндуён аз силоҳи оташфишон беҳабар буданд. Аз ин рӯ, дар баробари аз тӯпҳо оташ кушодани испаниҳо хиндуён ба лаҳшат меоманданд. Ба ин силоҳ чизеро муқобил гузошта натавониста, шикаст хӯрданд. Ҳокими астекоҳо мачбур шуд, ки ба истилогарон муросо карда, ба онҳо иҷозат диҳад, ки ба шаҳр дароянд.

Вале Кортес ба ин муваффақияти худ қаноат накарда, бо найранг ҳокими астекоҳоро зиндонӣ карда, мамлақати астекоҳо аз номи ӯ идора кардан мегирад. Ӯ ба гардани мардум андози вазнин бор кард, ки он бояд бо тилло пардохта мешуд. Кортес хиндуёнро мачбур сохт, ки ҳокимияти қароли Испанияро эътироф кунанд. Испаниҳо дар қасри ҳокими астекоҳо ҳазинаи ашёҳои тиллоӣ сангҳои қимматбаҳоро ёфта, онро ба яғмо бурданд. Ин боигарии бузург дар байни Кортес, қароли Испания ва сарбозон тақсим карда шуд.

Баъди чанде астекоҳо бар зидди испаниҳо шӯриш бардошта, Кортесро мачбур сохтанд, ки фирор кунад. Баъд аз Куба ба ёрии ӯ дастаи хуб мусаллаҳбудаи испаниҳо омад, ки дар ҳайати он

хиндуён ҳам буданд, Кортес шахри Мехикоро муҳосира кард. Шаҳр аз оби нӯшокию хӯрокворӣ маҳрум шуда, қариб ҳамаи аҳолии сокини он ҳалок гардид. Ҳамин тарик, испаниҳо ба шахри Мехикои беодам ворид шуда, дар он ҷо ҳокимияти худро аз нав барқарор карданд.

ЗАБТИ ПЕРУ. Дар ҳамин давра истилогари дигари испанӣ Писаррои бесавод, вале золиму хеле боғайрат бо дастаи 200-нафараи худ ба Перу – давлати Инк ҳамла карда, онро ишғол намуд.

Писарро низ барои асорати ҳокими Инк аз фиребу найранг истифода бурда, ӯро ба музокирот даъват намуд ва аҳдшиканона ба мақсад расид. Сипас Писарро аз инкҳо талаб кард, ки барои озод кардани ҳокими худ маблағи калон бидиҳанд, яъне хонаеро пур аз тилло кунанд. Ҳиндуён ин талабро иҷро намуданд. Испаниҳо баъди гирифтани ин қадар боигарӣ бандии худро ба қатл ҳукм карданд.

Шоҳи инкҳоро нест карда, испаниҳо ибодатхонаҳои қадимаи инкҳоро талаю тороч намуданд, ёдгориҳои беҳамтои хиндуёнро несту нобуд карданд. Маснуоти дорон қиммати баланди маданияро, ки асосан тиллою нуқра буданд, ғудохта, дар байни худ тақсим намуданд. Ҳамин тарик, испаниҳо маданияти бою нотакрори хиндуёни Америкаро несту нобуд карданд.

ЗАБТКОРИҲОИ ПОРТУГАЛИ-ҲО. Португалиҳо забткориҳои худро аввал дар Осиё оғоз намуданд. Шоҳи Португалия паси ҳам ба ҷониби Ҳиндустон қорвонҳои киштиҳоро равон мекард. Боре дастаи қалони ин киштиҳо дар уқёнуси Атлантика роҳгум зада, ба соҳилҳои шарқии Америкаи Ҷанубӣ рафта расид. Португалиҳо тасодуфан ҳамин қисмати Америкаи

Расми 202.
Эрнан Кортес.

Расми 203.
Франческо Писарро.

Расми 204. Конкистадор
Эрнандо де Сото.

Чанубиро аз они худ карданд, ки он Бразилия имрӯза буд. Қисматҳои дигари ин ҷоро Испания ишғол кард. Ҳамин тарик, Бразилия мустамликаи Португалия шуд.

ОКИБАТҲОИ ЗАБТКУНИҲОИ АВРУПОИЁН. Бо ҳамроҳии истилогарони мусаллаҳи испанию португалӣ ба Америка рӯҳониёну роҳибон ҳам рафта, бо фиребу найранг ва бо зӯри хиндуёно ба дини масеҳӣ мегардонданд. Онҳоеро, ки ба аврупоӣҳо сар намефуруварданд, азобу шиканча меоданд ва ҳатто қатл мекарданд. Испаниҳою португалиҳо золими худро нисбат ба хиндуён сафед карда мегуфтанд, ки

онҳо бешуур ва ваҳшианд. Калисои масеҳӣ ба истилогарон дар забти Америка ҳарҷониба ёрӣ мерасонд.

Аврупоӣҳо дар баъзе минтақаҳои Америка хиндуёно кариб пурра қир карданд. Масалан, то миёнаҳои асри XVI аҳолии маҳаллии қазираи Куба ва сокинони қазираҳои дигари баҳри Карибро несту нобуд карданд.

Дар натиҷаи истилогарии аврупоӣҳо савдои гуломон дар Америка авҷ гирифт. Гуломон ба ин ҷо бештар аз Африко оварда, фурӯхта мешуданд. Мустамликадорон қисми зиёди хиндуёно низ ба гуломӣ мефурӯхтанд.

Забткориҳои аврупоӣҳо ба васеъшавии тиҷорат дар Америка ва Аврупо мусоидат намуданд. Аврупоӣҳо, ки ба Америка муҳоҷир шуда меомаданд, бо худ молҳои зиёди саноатиро меоварданд.

Забткориҳои мустамликавӣ дар Америка боиси пайдоиши марказҳои ҷаҳонии тиҷорат мешаванд. Ин марказҳо дар бандарҳои Португалия, Нидерландия, Италия ва Англия бунёд гардиданд. Шаҳри Антверпени Нидерландия маркази асосии тиҷорати ҷаҳонӣ шуд. Ба бандарҳои бузурги он ҳар рӯз аз 200 то 300 киштӣ бор мефурувард. Ин шаҳр дарвозаи Аврупо ҳам буд. Ба он корвонҳои мол аз Америка низ ворид мегардиданд.

Испаниҳою португалиҳо дар баробари ба Аврупо овардани молу сарвартҳои гуногун, инчунин ба ин ҷо қуворимакка,

тамоку, помидор, карам, картошка, батат ва зироатҳои дигарро оварда, кишгузор ва парвариш мекарданд.

Вале натиҷаи асосии забткориҳои аврупоӣ дар Олами Нав ба мустамликаҳои онҳо табдил дода шудани қитъаи Америка мебошад.

САРЧАШМА

ТАСАВВУРОТИ МУСАВВИР

Дар Аврупо низ аз кашфиётиҳои америкоии худ ба вачд меомаданд. Карли V дар шаҳрҳои гуногуни империяи худ тӯхфаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ, сангҳои қимматбаҳо, газворҳои нодир ва ашёҳои аз ҷараи парранда тайёркардашударо, ки Кортес ба ӯ ҳамчун тӯхфа фиристода буд, ба намоиш мегузошт. Яке аз ин намоишгоҳҳоро мусаввири немис А. Дюрар тамошо карда, таасуроти худро чунин баён доштааст:

"Инчунин ашёҳои тиллогини аз мамлақати дигар овардан шохро дидам – офтоби... тиллоӣ хоса, моҳтоби ҳамин қадар калони нуқрагин, ороиши ҳарбии аз се филиз сохташуда. Ду хонаи калони аз ҳар гуна аслиҳа, сипар, сурнайҳои ҳарбӣ, силоҳи аҷоибӣ мудофиавӣ, сару либоси ноёб... ва шумораи беҳисоби ашёҳои таъиноти гуногуни дорои сифати баландтарини нест андар ҷаҳон пур буд. Арзиши ҳамаи ин ашёҳои бузург ба 100 ҳазор флоран баробар доништа шудааст.

Дар умрам то ҳол чизеро надида будам, ки маро ин қадар ба ҳаяҷон оварда бошад, чуноне, ки ин ашёҳо ба вачд оварданд. Дар байни онҳо асарҳои олиҷаноби санъатро дидам, ки ба ман фавқулистездеодӣ эҷодии ин ҳама мӯъҷизаро кушода доданд..."

*Аз китоби Мануэл Галич "История доколумбовых цивилизаций",
М.: Мысль, 1990, сах. 101-103.*

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қадом халқҳои Аврупо ба омӯзиши уқёнуси Атлантик оғоз намуда буданд?
2. Христовор Колумб кай ва қадом ҷазираҳои баҳри Карибро кашф кард?
3. Америго Веспуччи қадом хатои Колумбро ислоҳ кард?
4. Номи Америка аз куҷо пайдо шудааст?
5. Дар бораи аз тарафи Кортеси испанӣ забт карда шудани Мексика маълумот диҳед.

6. Оё астекҳо бар зидди истилогарон мубориза мебуданд?
7. Аз қониби Писарро ишғол кардани давлати Инк (Перу) кай ва чӣ тавр сурат гирифт?
8. Португалиҳо чӣ тавр Бразилияро ишғол намуданд?
9. Забткориҳои аврупоиён дар Америка барои ҳиндуиён ва истилогарон чӣ оқибатҳо доштанд?
10. Натиҷаи асосии ин забткориҳоро баён кунед.
11. Сарчашмаро омӯхта, бо ҳамсинфонатон муҳокима кунед.

§ 58. ЗАБОН, МАКТАБ ВА ИЛМИ ҲИНДИЁН

ЗАБОН. Аврупоиёни истилогар дар Америка бо қабилаю қавмҳои ҳар кадом дорони забони худ вохӯрданд. Ба фикри онҳо дар забонҳои сершумори ҳиндуён низоме вучуд надорад. Вале баъд аз омӯзиши ҳаматарафаи забонҳои гуногуни онҳо олимони забоншинос ба хулоса омаданд, ки дар забону лаҳҷаҳои қабилаҳои ҳиндуёни Америка бо ҳамдигар хешию монандие вучуд дорад.

Қабилаҳои ҳиндуёни Америка ба шаш оилаи асосии забонҳо – алтанку нақаш, хоке-сиу, неута, надене, уто-науа ва эскимосу алеут ҳарф мезаданд.

Вале дар минтақаҳои алоҳидаи Америка гурӯҳҳои нисбатан хурдтари забонҳои дигар ҳам вучуд доштанд. Масалан, дар Юкатан забони майя, дар Чапал забонҳои лакондон, селтал ва сотсил, дар Табаско забони чаптал, дар Гватемала забонҳои какчикел, сутухил, киче, кекчи, покомам, поконти, мам, агусток,

*Расми 205.
Нақши муқарнас.
"Анчумани
мутафаккирон".
Иштирокчиён дар
даст бо китобҳо
тасвир ёфтаанд.*

хакалтек ва ишал вучуд дошанд. Дар Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ ҳам забону лаҳҷаҳои зиёди дигар мавҷуд буданд. Онҳо ниҳоят кам бошанд ҳам, ба ҳамон шаш онлаи забонҳои дар боло зикршуда робита дошанд.

МАКТАБ. Аз таърихи дунёи қадим иттилоъ доред, ки дар давлатҳои Америка мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олий мавҷуд буданд. Албатта, низоми фанҳои таълимӣ ва усулҳои таълими онҳо аз мактабҳои Олами Кӯҳна фарқ мекард.

Масалан, америкониҳои асримиёнагӣ дар таълиму тарбияи хонандагонии мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишҷӯёни макотиби олий ба сурудхонии оммавӣ ва таълими он ба талабагону донишҷӯён аҳамияти калон меоданд. Ҳангоми иҷрои сурудҳо мардуми сершумори тамошобин ҳузур дошта метавонист. Дар чунин мавридҳо намоёндогони ҳокимият низ ҳозир буданд.

Дар мамлақати Инкҳо вазифаи роҳбарии давлат, артиш ва дин ба ўҳдаи намоёндогони амалдорони баландмартаба вогузор буд. Маълум аст, ки чунин вазифаҳои масъулиятнокро одамони бесавод ва ҷаласавод ба ҷо оварда наметавонистанд. Аз ин рӯ, ҳулоса ба миён меояд, ки инкҳо низоми мактабу маорифи хуби худро доштаанд.

Муассисаҳои таълимии онҳо "Еҷай уаси" ва "Акла уаси" ном дошанд. Таълимгоҳҳои "Еҷай уаси" барои таълими фарзандони ашроф муқаррар гардида буданд. Дар он ҷо роҳбарони ояндаи

Расми 206. Дастнависи иероглифӣ. Фарҳанги Майяҳо.

Расми 207. Таълимоти фалсафии америкониҳои қадим ва асрҳои миёна дар бораи дугунагии дониш.

*Расми 208. Хаттот.
Аз девори "Ибодатгоҳи
Навиштаҷотҳо".*

сиёсию ҳарбӣ ва рӯҳонии мамлакат тайёр карда мешуданд. Яке аз чунин мактабҳо дар Кускои наздикии Қасри Инки Роки воқеъ гардида буд. Инки Роки худ асосгузори ин мактаб буд. Дастпарварони донишгоҳи Инки Роки маълумоти олии гирифта, аз он ҷумла забони барон инкҳо умумиро, ки "руне сими" ном дошт, аз худ мекарданд.

Дар "Акла уаси" духтарони зеботарини мамлакат таълим ва тарбия мегирифтанд. Онҳо мисли роҳибаҳо аз олами беруна маҳрум буда, худро танҳо ба хизмати дин, Инк, ё Кой ва ба никоҳ бо намояндагони ашрофи императорӣ тайёр мекарданд.

Сарвари ҳар як "Акла уаси" Модар Куна ё худ "Модари Оли" буд. Чунин мактабҳо дар марказҳои ҳамаи вилоятҳо вучуд доштанд. Мактаби Наска калонтарини онҳо

ба шумор мерафт. Дар ин мактаб шароити мусонди таълиму тарбия барои 1500 нафар донишҷӯидухтарон ва муаллимаҳои онҳо фароҳам оварда шуда буд. Барои ба "акла", яъне ба сафи донишҷӯёни ин донишгоҳ дохил шудан шартӣ асосӣ дониш нею зебо будани духтарони довталаб муҳим буд.

Ҳангоми ҷангҳои истилогаронаи испаниҳо қабилани ирокезҳо талафоти калон дод. Дар ҳаياتи конфедератсияи ирокезҳо қабилани черокҳо калонтарин буда, дар ин ҷанги нобаробар қариб пурра нест карда шуд. Ин қабилани шахсиятҳои боистеъдод дошт. Яке аз онҳоро Саквоия меномиданд. У алифбоеро таҳия намуд, ки аз ҷиҳати фарогирини овозу ҳарфҳо аз алифбои аврупоӣ ҳеҷ мондание надошт. Бо шарофати ин алифбо черокҳо соҳиби мактабу маорифи худ шуданд.

Сарфи назар аз ин, як қисми қабилҳои хурди ҳиндӣни Америка ҳанӯз ҳам алифбо ва мактабҳои худро надоштанд.

ИЛМ. Маданияти баланди ҳиндӣни Америка бе илми пешқадам пеш рафта наметавонист. Илмҳои ситорашинӣ, риёзӣ, ҳандаса ва тиб аз илмҳои дигари онҳо пеш рафта буданд.

Ситорашиносони сапотекҳо тақсимҳои 260 ва 365-рӯзаро кор карда, баромада буданд. Солро ба фаслҳо тақсим карда, вақти баробаршавии шабу рӯз ва дар нуқтаи баландтарини худ будани Октобро бо осонӣ муайян карда метавонистанд.

Дар миёнаҳои асри VII Анчумани ситорашиносони кохинони майя, сапотекҳо ва шахрҳои соҳилҳои халиҷи Мексика ва Теотиуакан дар маҳаллаи Шочикалко баргузор гардид. Анчумани мазкур як навъ кунгураи байналхалқии илмӣ буд, ки ҷамоаҳои тақвимиҳои гуногуни ҳиндуёро ба ҷо овард.

Астекҳо чун қабилаҳои дигари Америкаи Шимолӣ ва Марказӣ аз ду тақвим истифода мебарданд. Тақвими аввал маросимӣ муқаддаси иборат аз 260 рӯз ва тақвими дуюм ҷамъии иборат аз 365 рӯз буд.

Илми ситорашиносии ҳиндӣ ба илми риёзию ҳандасаи бонизому дақиқ пеш рафта наметавонист. Аҷибаш он аст, ки низоми риёзии майяҳо ва халқҳои дигари ҳиндуи Америка то як дараҷа ба риёзиёти Ҳиндустони қадим ва аввали асрҳои миёна

Расми 209. Пори расмҳо аз "Кодекси Ниттал". Фарҳанги Миштекҳо.

монанд буд. Риёзиёти Ҳиндустонро арабҳо қабул карда, баъд аз он аврупоёнро бахравар кунонданд. Низоми риёзиёти худро Ҳиндустониён дар асри VII ба вучуд оварда буданд. Вале Ҳиндиёни Америка бошанд, аз ин низом се аср пештар – аз асри IV милодӣ боз истифода мебуданд.

Олимони риёзишиноси Ҳиндиёни Америка он вақт низоми даҳихою бистихоро кор карда баромада, дастраси илму фарҳанги мамлакатҳои Америка гардонданд. Онҳо аломати "0"-ро ихтироъ карданд ва ба рақамҳо ҳамроҳ намуда, онҳоро даҳҳо ва бистҳо маротиба ва ададҳои то беинтиҳо бузургро зиёд мекарданд, ки дар ҳисобҳои ситорашиносии истифода бурда мешуданд.

Дар низоми даҳихо мо рақамҳои аз 1 то 9 ва "0"-ро истифода мебарем. Дар низоми ҳисоби майяҳо се унсур мавҷуд аст – нуқта, хат ва сифр. Ихтироъи аломати "0" дар он давраи аз мо хеле дур илми риёзии Майяро ба зинаи баландтарини таракқиёт баровард.

Тибби сапотекҳо пайдоиши касалиҳоро ба таъсири бевоситаи гармӣ, намнокӣ ва хунукӣ алоқаманд меҳисобид. Табибони онҳо барои табобати касалиҳо аз гиёҳҳои шифобахш, гӯшти ҳайвонот ва обҳои маъданӣ истифода мебуданд.

Илми инкҳо низ хеле пеш рафт. Зироатпарварӣ аз ҷумлаи илмҳои пешрафтатарини инкҳо ба ҳисоб мерафт. Дар империяи Инк ҷӯе қанда шуда буд, ки дарозии он 750 км буд. Низоми обёрӣ ва зироатпарварии инкҳоро дар давраи нав муҳандисон ва заминшиносони ИМА омӯхта, дар ҷелоти гуногуни ин мамлакат самаранок истифода бурданд.

Заминшиносони Инк роҳҳои пешгирӣ кардани камҳосилии заминҳои киштро медонистанд. Масалан, онҳо заминро аввал шудгор карда, ба он пору андохта, муддате дам меоданд. Баъд дар ин замин кишт мекарданд. Зироатҳои алоҳидаро аз ҷойҳои дигар оварда, ба шароити иқлими маҳаллӣ мутобиқ мегардонданд, масалан, маис ва картошкаро.

Асоси тамоми илми Инкро низоми ҳоси риёзии онҳо ташкил мекард. Ин низом "кину" ном дошта, аз бандҳои гуногунранги гирехдор иборат буд. Гирехҳои "кину"-ро ҳар кас бастаю "ҳонда" наметавонист. Барои ин кор мутахассисони махсус тайёр карда мешуданд.

Аз тариқи ин низом дар доираи даҳихо ҳисоб карда мешуд, яъне "кину" асоси омӯрӣ ҳам ба шумор мерафт. "Кину" ахбороти дигарро низ дар бар гирифта буд. Он воситаи дар хотир нигоҳ

*Расми 210.
Расмҳои водии
Наска.*

доштани воқеаҳои муҳим буд. Ҳар як ғиреҳи "кину" маънои оморию риёзӣ ва ахбороти таърихӣ дошт. Китоби "Тафсир"-и Горсиласа дар асоси донишҳои дар ғиреҳҳои "кину" инъикосёфта таҳия шудааст.

АСРОРИ НАСКА. Яке аз марказҳои бузурги бостонии Перуи Чанубии водии Наска мебошад. Омӯзиши он соли 1901 оғоз ёфтааст. Водии Наска аз соҳил 80 км дуртар воқеъ гардида, онро аз соҳил биёбон ҷудо мекунад. Дар ин ҷо, дар замони мавҷудияти давлати Чавин иншоотҳои бузурги меъморӣ, ба мисли ибодатхонаҳо ва аҳромҳо сохта шудаанд.

Заргарону қуллогарон, мусаввирону наққошон, бофандагон ва ҳайкалтарошони Наска низ аз худ ёдгориҳои беназир боқӣ гузоштаанд. Вале як ёдгории мӯъҷизанок ва пурасорре, ки хиндиён дар ин ҷо офаридаанд, дар ҷаҳон ҳамто надошт. Он дар бораи сатҳи баланди илми ситорашиносӣ, риёзӣ ва ҳандасаи инкҳо шаҳодат меод. Дар ин водӣ дар масоҳати қалон ҳазорҳо километри мураббаъи биёбон хатҳои барашон тахминан 60–70 км ва дарозияшон ҳам қариб ҳамин қадар қашида (қанда) шудаанд, ки онҳо қисматҳои нақшаи муштарақро ташкил мекарданд.

Олимони соҳаҳои гуногуни илм, аз он ҷумла бостоншиносон, ситорашиносон, риёзишиносон ва илоҳиётшиносон ин нақшаро ҳам дар замин ва ҳам тавассути тайёра аз ҳаво омӯхта, онро аккосӣ ҳам кардаанд. Гурӯҳи олимони тахмин мекунанд, ки гӯё хиндиён нақшаи Наскаро барои роҳгумкардагон сохтаанд. Дигарон бар он ақидаанд, ки он моҳияти ситорашиносӣ дорад.

Вақтҳои охир як қисми олимони чунин мешуморанд, ки ин харитаи роҳ ба сӯи Офтоб мебошад. Бо дарназардошти он, ки ҳиндиёни Инк Офтобро ҳамчун яке аз худоҳои асосӣ медонистанд, пас ин эҳтимол ба ҳақиқат наздик аст. Ба ҳар ҳол олимони тадқиқи асрори нақшаи Наскаро идома медиҳанд.

Дар Аризона низ чунин тасвири дар рӯи замин офаридашуда вуҷуд дорад. Дар бораи мақсадҳои ин нақша низ дар байни олимони фикрҳои гуногун мавҷуданд. Он вақт дур нест, ки олимони асрори тасвири Наска ва Аризонаро кашф хоҳанд кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи забонҳои ҳиндиёни Америка чиҳоро медонед?
2. Дар Америкаи асримиёнагӣ кадом хел мактабҳо вуҷуд доштанд?
3. "Еҷай уаси" ва "Акла уаси" чӣ гуна мактаб буданд?
4. Дар бораи мактабҳои духтаронаи "Акла уаси" нақл кунед.
5. Саквойя барои кадом кораш машҳур аст?
6. Дар Америкаи замони ҳиндиён кадом илмҳо тараққӣ карда буданд?
7. Риёзиёти Ҳиндустон аз риёзиёти ҳиндиёни Америка оё ягон фарқ дошт?
8. Дар бораи илми тибби ҳиндиён чӣ гуфта метавонед?
9. Дар бораи асрори нақшаи Наска маълумот диҳед.

§ 59. НИШОНАҶОИ ТАСВИРИ ЗИНДАГИИ ҲИНДУЁН

Дар бораи зиндагии ҳиндиён маълумоти зиёде мавҷуданд. Вале ёдгориҳои меъморӣ, рассомӣ, сару либос ва ба варзиш шугл варзидани онҳо аз нишонаҳои дигар пурарзиштаранд.

МЕЪМОРӢ. Бостоншиносон даҳҳо ва садҳо иншоотҳои меъморӣ давраҳои гуногуни таърихи давлатдорӣ ҳиндиёнро кашф карда ва мавриди тадқиқ қарор додаанд. Онҳо дорои усулҳои хоси меъморӣ ҳиндиёни Америка – зебою мӯхташам ва дилкаш офарида шудаанд. Аз ҷумлаи ин ёдгориҳо Шаҳри Харсангии воқеъ дар Меса-Вердебуд, шаҳри камарии Мурдаи Мактесуман воқеъ дар Аризонаи Марказӣ, шаҳри Анасази Меса-Верде, Аҳроми Эл-Тахинаи Веракрус, Қасри Кесал Папалагии Теотиуакан, ибодатхонаи Сарбозони Тула, Акропол ва ибодатхонаи Навиштаҷоти Майя, харобаҳои шаҳри Тулуми Юкатан ва Моҳтоби шаҳри Теотиуакан, аҳроми Афсунгари

*Расми 211.
Полези
шинокунандаи
Ҳиндуён (дар
Гватемалаи
ҳозира).*

Ушмал, ибодатхонаи Рио-Асул, девору пойгоҳҳои Мачу-Пикчу ва боз даҳҳо шоҳкориҳои дигари меъмории Ҳиндиёро метавон номбар кард. Онҳо натавонанд иншоотҳои меъморӣ, балки усули зиндагӣ ва тафаккури мардуми Ҳиндуи Америкаро ифода мекунанд.

Вале аҳромҳои астеку майяҳо касро бештар ба ҳайрат меоваранд. Онҳо ба аҳромҳои Мисри қадим хеле монанданд. Тамошон ин аҳромҳо гузаштани чунин саволро тақозо дорад: Магар меъморони аҳромсозии Америка ин хунарро аз аҳромсозони Миср омӯхта бошанд? Ба ин савол ҳанӯз илм ва олимони ҷавоби аниқ надодаанд.

Мутаассифона, мо имконият надорем, ки ҳар як ёдгории меъмории Ҳиндиёро ба таври муфассал шарҳ диҳем. Барои исботи бузургӣ, ҳашамат ва нотакрории дастрасҳои бинокорони Ҳиндиёни Америка ду акси онҳоро ба таваҷҷӯҳи шумо пешкаш менамоем, то ки дар бораи онҳо тасаввуроти дуруст пайдо намоед ва бо ҳамдарсонии устодони худ мубодилаи афкор доир кунед.

САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Миштекҳо дар санъат, алалхусус санъати тасвирӣ ба муваффақиятҳои беназир ноил гардида буданд. Онҳо дорои усули мактаби хоси рассомӣ буданд. Дар ин бора кодексҳо – китобҳои мусаввир шаҳодат медиҳанд. Чанде аз ин китобҳо "Нуттал", "Бодли", "Селден", "Виндобоненси" ва "Коломбанс" ном гирифтаанд. Ҳар кадоми онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм (дарозӣ) гуногунанд.

*Расми 212. Муסיқачӣ,
ки дар намуди одам - зарф
иътиқос ёфтааст.*

Масалан, Кодекси "Нуттел" 11 метр дарозӣ дошта, дар пӯсти гавазн бо аломатҳо - расмҳо "навишта" шуда, чун дар шакли "гармошка" (асбоби мусиқӣ) 44 маротиба қатъ карда шудааст, яъне 88 варақ дорад. Расмҳои ин кодекс дорои сифати баланди рассомӣ, дар ҳолати ҳаракат, пурмазмун ва бо назокат эҷод шудаанд.

Кодексо дар баробари аса-ри адабӣ ва бадеӣ ҳуҷҷати таърихӣ ҳам буда, дар бораи шачараи симо, чараёни таърихӣ, амалиётҳои ҷангӣ, ҳаёти инсон, ҳайвонот, олотҳои меҳнат,

сару либос, ашёҳои ороишӣ ва ғайраи хиндиён маълумот медиҳанд.

Тасвиrot дар бораи зиндагии хиндиён тавассути гулдӯзиҳои зебои дилкаш ва дорои мазмуни баланд низ иҷро карда шудаанд. Пори маторҳои аз як мақбара ёфтшуда дар ин бора гувоҳӣ

Расми 213. Туббозӣ.

Расми 214. Туббози мурофиавӣ.

медихад. Дар рӯи он образҳои асотирӣ хеле хуб инъикос гардидаанд.

Муссавирону ҳунармандони Америка дар тасвири зиндагӣ танҳо аз хона ва рангҳои истифода набурда, маводи дигарро низ ба кор мебарданд. Дар ин кор пари паррандагон, пашм, мӯй, сангҳои рангоранги қимматбаҳо ва ғайраро истифода мекарданд. Тасвиrotи ҳиндиён натавонанд дар матоъ, пӯст ва либосворӣ, балки дар деворҳои иншоотҳои меъморӣ, манораҳо, ҳайкалҳо, асарҳои наққошӣ, зарфҳо, маснуоти заргарӣ, яроқу аслиҳа ва ғайра инъикос карда мешуданд. Ҳар кадоми онҳо нотакрор буда, дар бораи тарзи зиндагӣ ва машғулияти ҳиндиён маълумот медиханд.

ВАРЗИШ. Мардуми ҳиндӣ баҳри фароғати ҳуш ва камолоти ҷисмонӣ ба варзиш низ машғул мешуданд. Дар ин бора то ба мо асарҳои санъат, аз он ҷумла, мусаввараю ҳайкалҳо ва иншоотҳои бузурги варзишӣ омада расидаанд. Чанд мисол меорем.

Ҳайкали писарбачаи 12-13-солаи варзишгар аз Талатилко ёфтшуда тахминан ба солҳои 1300-800 пеш аз милод рост меояд. У дар ҳолати чаҳиш ба ақиб ва бо пойҳои рост истодан тасвир ёфтааст. Барои иҷрои ин машқ у бо тамоми қувваи бозӯҳо ва бадан ба шаст ҳаракат кардааст. Дар

Расми 215. Ҷодугар.

чеҳраи писарбача ҳолати равонӣ, гайрати чавонӣ ва маҳорати варзишгар хувайдост.

Тасвири дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳиндиёни Америка тўббозиро хеле дўст медоштаанд. Бостоншиносон аз Майя ду зарф ёфтаанд, ки дар онҳо ҳамин манзара инъикос гардидааст. Дар яке аз онҳо тўббозии 4 нафар ашроф хеле гуворо дода шудааст. Дар зарфи дигар бошад, тўббозон ҳамроҳ бо тамошобинон инъикос гардидаанд.

Ёдгории меъмории калоне, ки воқеъ дар шаҳри Копонии дорои 200-ҳазор нафар аҳоли аз варзишгоҳи бузурги тўббозӣ иборат аст. Ин варзишгоҳ майдони хуби тўббозӣ, минбари дорои ҷойҳои зиёд барои тамошобинон ва биноҳои таъйиноти машқу мусобиқа ва истироҳату оббозии варзишгаронро дар бар мегирад.

САРУ ЛИБОС. Сару либоси ҳиндиёни Америка хеле зебо буда, нақшу нигор ва гулдӯзиҳояшон оромӣ рангоранг ва дилкашанд.

Сару либос ва ашӯҳои гуногуни рӯзгор, аз он чумла, куртаю зор, доманҳо, халтачаҳои таъйиноти гуногун, ҳар гуна сабадҳо, зарфҳо ва гайраро аз газвор, пар ва пашм тайёр мекарданд.

Сару либоси ҳиндиён дар ҳар гуна ашӯҳои рӯзгор, ороиши қасрҳо, ибодатхонаҳо, аҳромҳо, кодексҳо ва ҳайкалҳо тасвир шудаанд. Нигори мазкур мувофиқи анъанаҳои либоспӯшӣ, урфу одатҳо ва шуури ҳиндиён сураи гирифтааст.

Чандто либоси ҳиндиёно шумо дар ин расмҳо мебинед. Онҳоро мушоҳида карда бигӯед, ки кадом чихатҳояш ба сару либоси мардуми Фарб ва Шарқи имрӯза монанд ҳастанд ва ё фарқ мекунанд.

*Расми 216.
Яке аз
намуди
куртаи
ҳиндиён.*

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом ёдгориҳои меъморӣ Ҳиндӣни Америкаро меденад?
2. Дар бораи аҳромҳои Мисри қадим ва Америка фикри худро баён кунед.
3. Кодексҳо чӣ гуна китобанд?
4. Зиндагии Ҳиндӣ дар кадом ашӯҳо ва чӣ тавр тасвир ёфтааст?
5. Ҳайкали варзишгарро шарҳ диҳед.
6. Расмҳои марбут ба тӯббозӣ ва варзишгоҳи шаҳри Копони дар бораи чӣ нақл мекунанд?
7. Дар бораи сару либоси Ҳиндӣни Америка чӣ гуфта метавонед?

§ 60. АДАБИЁТ ВА ТЕАТРИ ҲИНДИЁН

АДАБИЁТ. Дар байни Ҳиндӣ шакли намуд ва жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ вучуд доштанд. Қисса-эпос яке аз онҳо мебошад. Ба жанри мазкур асари "Попол-Вух" мансуб аст. Дар он қиссаҳои гуногуни ҷолиб инъикос ёфтаанд. Яке аз онҳо дар бораи пайдоиши оламу одам нақл мекунанд.

"Ҳама чиз дар ҳолати номаълумӣ вучуд дошт, ҳама чиз хунук, ҳама чиз соқит, ҳама чиз беҳаракат, оромӣ ва фазои осмон ҳолӣ буд...

...На одам буд, на хайвонот, на парранда, на моҳӣ, на харчанг, на дарахт, на санг, на гор, на дара, на алаф, на чангал; танҳо осмон вучуд дошт.

Рӯи замин Ҳанӯз пайдо нашуда буд. Танҳо баҳри хунук ва фазои бузурги кайҳон вучуд дошт.

Ҳанӯз ҳеҷ чизи пайвастишаванда набуд, ягон чизи барангезандаи гавго набуд. Ягон чиз набуд, ки ҳаракат кунад, ё ки ларзад, ё ки дар осмон гулгула андозад.

Ягон чизе набуд, ки вучуд дошта бошад, чизе, ки ҳастӣ бошад танҳо оби хунук, баҳри ороми ягона вучуд дошт. Ягон чизи дигар вучуд надошт.

Дар ториқӣ, шабонгоҳ танҳо беҳаракатӣ, танҳо ҳомӯшӣ ҳукмфармо буд".

Расми 217.
Ниқоби Кайнога.

Расми 218. Ниқоби тиллоӣ аз Монте-Албане.

Ёдгори дигари адабиёти кисса-эпоси ҳиндиён, ки аз қабилаи Какчикели то давраи мо расидааст, "Анналҳо" мебошад. Дар он дар бораи тақдир ду қаҳрамони асар, ки Гагавис ва Сактенаух ном доранд, сухан меравад. Ба поре аз он таваҷҷӯҳ кунед.

"Чунин гуфтааст: аз ҷониби Шарк ба Тула (Тулан) омадаанд, аз соҳили дигари баҳр ва омаданд ба Тулан, то ки асосгузор ва тавлидкунандагони волидони мо шаванд...

Баъд ба соҳили баҳр омаданд.

Дар он ҷо ҳамаи қабилаҳо чамъ омаданд ва ҷанговарон дар соҳили баҳр. Вақте ки онро диданд, қалбашонро воҳима зер кард. Усуле вучуд надорад, ки аз он гузаранд. "Ҳеҷ кас ҳаргиз баҳро убура накардааст" – гуфтанд байни худ ҳамаи сарбозони ҳафт қабила... Ва гуфтанд ниёғони Гагавис ва Сактенаух:

"Мо ба шумо мегӯем! Даст ба кор занед, бародарони мо! Мо на барои он омадем, ки дар соҳил азоб кашем ва натавонем ватанамонро бубинем, мо мебинем, мо сарбозони ҳафт қабила. Чуръат менамоем, ки ҳамин лаҳза убура кунем".

Инро гуфта, ҳамон лаҳза қалбҳои онҳоро фараҳ фаро гирифт... Ҳамин тарик, қатори дуру дарозеро ташкил намуда, аз қумистон гузаштанд, то он ҷое, ки чуқурӣ ва болои баҳр намудор шуд... Он вақт ба пеш рафта, аз болои қум гузаштаанд: онҳое, ки дар охири қатор истода буданд, хангоми ба баҳр даромадани онҳо мо аллакай ба соҳили дигари он расида будем".

Дар ин кисса дар бораи аз ким-қучои Аврупо, Осиё ва Ӯ Африқо ба қитъаи Америка гузаштани аввалин ҳафт қабила сухан меравад. Бисёриҳо тахмин мекунанд, ки дар бораи аз Чукотка ба Аляска гузаштани аҷдодони ҳиндуёни Америка сухан меравад.

Жанри дигари адабиёти бадени ҳиндуёни Америка асотирҳо мебошад. Поре аз ин ҷо аз чунин осори адабӣ меорем, ки аз

"Попол-Вух" гирифта шудааст. Он дар бораи чуворимакка аст, ки хиндиён онро "Модар - сарчашмаи Хаёт мешумориданд".

Дар ин асотир гуфта мешавад, ки олиха Иш Мукане маис (чуворимакка) ёфт ва аз он ҷисм ва хуни чор одами аввал офарида шуд. Айнан: "Ва сугутаҳои чуворимаккаҳои зард ва сафедро орд карда, Шмукане нӯх нӯшокӣ тайёр кард, аз онҳо хӯрок, қувва ва ҷисм тавлид ёфт, аз чуворимакка бозувон ва қувваи одам офарида шуданд.

Баъди ин онҳо бо маслиҳат дар бораи офарида шудани модар ва падари нахустини мо оғоз намуданд; ҷисми онҳоро танҳо аз чуворимаккаи зарду сафед офариданд. Аз хаамири чуворимакка онҳо дасту пойҳои одамро сохтанд. Танҳо хаамири орди чуворимакка барои ҷисми падарони нахустинамон истифода бурда шуд ва чор нафаре, ки офарида шуданд".

Жанри ёддоштҳо низ дар адабиёти бадеии хиндиён вомехӯрад. Мо метавонем чунин се китобро аз жанри мазкур ном барем: "Солномаи Мексика" ва "Солномаи Мешикайотл", ки онҳоро Алварардо Тессомак ном хиндӣ навиштааст. Ӯ дар маъмурияти режими мустамликадорӣ Испания ҳамчун амалдор хизмат мекард. "Таърихи ҷитимакҳо"-ро Алба Иштлилшочита навиштааст, ки худ аслан аз Тескоко буд.

Ин муаллифон асарҳои худро дар асоси фолклор таълиф намудаанд. "Солномаи худро ҳамон тавре таълиф намудам, ки дар "пергаментҳо"-и худ нақлу тасдиқ кардаю мусаввирӣ намудаанд, тавре ки дар замони қадим зиндагӣ кардаанд - бобоҳо ва бибиҳои мо, бобои бобоҳо ва модаркалони бибиҳо, ниёғони мо нақл кардаанд", - мегӯяд Алварардо Тессомак.

Алба Иштлилшочита асари худро асосан дар асоси маълумоти бойго-

Рисун 219. Саҳифаҳо аз дастнависи асари адабии хиндиён.

Расми 220. Раққосаи ҷавони Майя.

ниҳои шаҳри Тескоко таълиф намудааст.

Ин асарҳо дар охири асри XVI аввали асри XVII навишта шудаанд.

То ихтироии алифбо одамон, аз он чумла, дар Америка донишхоро тавассути аломатҳои ифода мекарданд ва аз насл ба насл мерос мегузоштанд. Ҳамин тавр ёдгориҳои адабии хаттии хиндиён ҳам қиссаҳо, ҳам сурудҳои механпарастӣ ва ҳам дostonҳои лирикӣ, ривоятҳо, қиссаҳо ва ҳам асотирҳо, то асрҳои миёна ва то замони мо омада расидаанд. Ин "матнҳо" аз расмҳои иборатанд, ки онҳоро "адабии мусаввар" номидан мумкин аст.

Муҳаққиқони аврупоӣ ва америкойӣ ин китобҳоро "кодексҳо" ном бурдаанд. Дар бораи ин жанри адабиёт аллакай дар мавзӯи 63 нақл карда шуда буд.

Кодексҳо сухани адабиро тавассути расмҳои паси ҳам образнок додаанд, ки тавре ки дар замони мо навори кино қариб ҳамин тавр сабт карда мешавад. Аз ин кодексҳо намунаеро ба тавачҷӯҳи шумо пешкаш менамоем. Муайян кунед, ки дар онҳо дар бораи чӣ сухан меравад.

ТЕАТР ВА ДРАМАҲО. Театри асримиёнагии хиндиён аз пешрафти давлат ва фарҳанги онҳо шаҳодат медиҳад. Дар ин бора далелҳои бисёр овардан мумкин аст. Яке аз онҳо дар дарбори шоҳи империяи астеко – Мактакусамо (солҳои ҳукмронӣ – 1440–1469) ҷаъолият мекард. Дар ҳаёти ин театр актёрҳо, варзишгарон, жонглёрҳо ва мусиқанавозон ҷаъолият мекарданд.

Ҳиндиён дар театрҳои худ асарҳои жанри таърихиро ҳам ба сахна мегузоштанд. Яке аз асарҳои машҳурашон драмаи фоҷиавии "Рабиал-Ачи"-ро ба сахна гузошта шуд. Аврупоӣҳо Америкаро забт карда, хиндиёнро аз театри бузургашон маҳрум сохтаанд. Биноан онҳо маҷбур шуданд, ки "Рабиал-Ачи"-ро дар хотирашон нигоҳдоранд ва аз як насл ба насли дигар қисса намуда, мерос гузоранд.

Расми 222. Мусиқаҷши нуқрагин.

қасри бузург пайдо мешавам. Хоҳиши яғонаи ман – ин ба таназзул рӯ ба рӯ гардидани бузургии ҳокимии ту, давлати ту мебошад. Хоҳиши яғонаи ман гардану рӯятро захмдор, ба хок яксон кардани қалъаю деворҳо мебошад".

Дар саҳнаи чорум асирро ба қаср-қалъаи Хобтох меоранд. Дар он ҷо ӯ чунин нутқ эрод мекунад: "Акнун бо кӯхҳои худ, водихои худ видоъ кун, зеро дар ҳамин ҷо ҳалоқ мешавӣ, дар ҳамин ҷо нест мешавӣ, дар зери ҳамин осмон, дар ҳамин замин!"

Аз тақдираш, ки ӯро ба марг дучор кард, пушаймон нест. Ӯ пеш аз он, ки бимирад, меҳоҳад подоши хиёнаташро бигирад. Видоъ ба чашни бошукӯҳ мубаддал мегардад. Асир аз ҷоми ҳоким, ки аз косахонаи сар сохта шуда буд, менӯшад ва сухани ситезадору даҳшатноке эрод мекунад, ки ҳозирин аз бузургии даҳшатангези ба марг маҳкумшуда саҳт метарсанд:

"Ин ҷоми чист? Ин косаи чист? Вале он ҷӣ ки дар назди худ мебинам – ин косахонаи сари бобои ман, ин косахонаи сари падари ман аст! Мефармоянд, ки косахонаи сари маро наққошӣ кунанд! Вақте ки зурётҳои ман аз кӯхҳои ман, аз водихои ман меоянд, то ки панҷ доман какаои оддӣ ва панҷ доман қаҳваи яккачин аз кӯхҳои ман бароваранд, онҳо мепурсанд: "Ин косахонаи сари бобои ман, ин косахонаи сари падари ман аст? Ҳамин хел мегӯянд зурёдҳои ман – ҳам пагоҳӣ ва ҳам шабонгоҳ. Бигир, устухони дасти маро ҳам, то ки аз он ба кадун аз пораҳои филиз пуркарда даста бисозӣ. Бигузор, вай дар болои деворҳои баланди қасри бузург чун барқ битаркад..."

Баъди ба итмом расидани нутқи худ ба мутрибон мурочиат намуда, хоҳиш мекунад, ки онҳо "Марши Бузург" ва "Марши Кӯчак"-и кӯхнаи ӯро иҷро намоянд, то ки заминро осмон ба ларза дароянд.

Ҳамин тариқ, фочиа давом меёбад ва ниҳоят Ачи дар назди марг нахаросида, ҳамчун қахрамон ҳалоқ мегардад.

Фарчоми фочеа аз тариқи иҷро кардани хори Уқобҳо ва Юзи Ало садо медиҳад: "Эй Уқобон! Эй Юзони Ало! Биравед ва қарзи худро ба ҷо биёред. Бигузур, дандонҳои шумо, нохунҳои шумо дар як замон маро пора-пора кунанд, чунки ман марди шучоъ будам, ки аз кӯҳҳо ба водиҳои худ фурумадам!"

Инкҳо низ дорони санъати баланди драмавии худ буданд. Актёрҳо ё худ масхарабозони театри Инкҳо ба "лямаляма", "айячуку", "саукачику", "пукисколе" ва ба гурӯҳҳои дигар вобаста ба жанри нақши онҳо тақсим мешуданд. Театри Инкҳо "Театри Тауантисуйю" ном гирифта буд. Он дорони ду жанри аз ҳамдигар фарқкунанда "Узнику" ва "Арануай" буд. Жанри аввал голибан мохияти таърихӣ дошта, аз қиссаҳо дар бораи шохҳо ва пешвоёни бузурги империя иборат буд. Қаҳрамони асосии асарҳои ин жанр персонаже буд, ки ӯ аллакай роҳи ҳаёти худро тай намудааст. Иҷро намудани нақши онҳоеро, ки алҳол дар қайди ҳаётанд, мамнӯъ буд.

Жанри "Арануай" доираҳои васеътари ҳаёти ҳиндуёни Инкро дар бар мегирифт, "Араунал" бештар ба мазҳака монанд буд. Аз "Уанику" онро танҳо тавассути суруду мусиқияш фарқ мекарданд.

Якчанд асари драмавии дигари инкҳоро ҳам мисол овардан мумкин аст, ки дар байни онҳо "Улянте", "Фочиа ва фавти Атауалпа", "Олянтай" ва "Қиссаҳо дар бораи Олянтай" ҳастанд.

Мазмуни мухтасари яке аз онҳо - "Олянтай"-ро ин ҷо меорем. Патакучек, ки ба авлоди ашрофи музофоте тааллуқ дошта ва ба соқинони ашрофи Куско ягон муносибате надошт, мехост, ки ба духтари худи Инк хонадор шавад. Инк бошад, фарзанди Офтоб буд. Биноан мумкин набуд, ки дар рағбон фарзандони ӯ хуни авлоди дигаре ҷорӣ бошад, ки ба ягон зурёти Офтоб мутааллиқ нест.

Ҳамин тариқ, Олянтай ва Кайлур - "несте", "шоҳдухтар" дахлнопазири ахлоқи диниро вайрон карда, бо ҳам никоҳ карданд ва аз онҳо бо номи Има Сумак духтар таваллуд мешавад. Пачакучек онҳоро барои шикастани муқаддасот ҷазо дода, хоҳари худро ба ҳабси якумра ва Олянтайро ба қатл ҳукм мекунад. Вале Олянтай лашкар ҷамъ карда, бар зидди Инк шӯриш мебардорад. Драма бо он анҷом меёбад, ки дар ин ҷанг Печакутек ҳалок гардида, Олянтай ба тахти подшоҳии Тупак менишинад ва Кайлурро аз ҳабс ҳалос карда, ба муроду мақсад мерасад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мазмуни қиссаро дар бораи пайдоиши оламу одам, ки дар "Попул-Вух" оварда шудааст, баён кунед.
2. Дар "Анналҳо" ривоят дар бораи дар Америка пайдо шудани ҳафт қабила чӣ тавр шарҳ дода шудааст?
3. Ҳиндуён мувофиқи ривоятҳои адабии дар бораи пайдоиши инсон чӣ хел ақида доштаанд?
4. Кадом асарҳои адабиёти бадеии ҳиндиёно мебуданд?
5. Дар бораи театри ҳиндиён чӣ мебуданд?
6. Кодексҳо чӣ гуна китоб буданд?
7. Дар бораи драмаи "Рабиал-Ачи" фикри худро баён кунед.
8. Дар замони нав "Рабиал-Ачи" кай ба намоиш гузошта шуд?

§ 61. ДИНУ ОИНҶОИ ҲИНДИЁН

Ҳиндиёни Америка ҳар кадом худоҳо ва оини динии худро доштанд. Метавон чанде аз онҳоро ин ҷо мисол овард.

ДИНУ ОИНҶОИ ОЛМЕКҶО. Олмекҳо ба чандин худо эътиқод доштанд, вале худои асосии онҳо Ягуар – Юзи Ало ба шумор мерафт. Ӯ боронро ба вуҷуд овардааст. Ин худо гӯе, ки хеши худои Телалоки Асток ва Чаки Майя будааст.

ДИНУ ОИНҶОИ САПОТЕКҶО. Сапотекҳо бештар худои олий – Кокишекро мепарастиданд. Инчунин камтар бошад ҳам, офтоб, борон, раъду барқ, худоёни кӯчаки одаму ҳайвонот-шикор, мохигирон, мурдагон, баъдалмавт, касалӣ, тиб, ҷанг, фаровонӣ, бонгарӣ ва худоҳои зиёди дигарро низ мепарастиданд.

ДИНУ ОИНҶОИ ТАРАСКҶО. Тараскҳо ба якчанд худо

Расми 223. Тасвири худои болдор, аз тилло ва платина.

эътиқод доштанд. Худоҳои асосии онҳо офтоб, оташ, шикор ва мохидорӣ буданд. Сарварони худоҳои табаскҳо ду ҷуфти олихаҳо буданд – Офарандазан ва Модар, ки олихаи ҳаёт ва марги Касравапери фиристодаи Офтоб ва ҷуфти олихаи дуҷум – Офаридгори худоҳо ва оташдоне, ки дар осмон шино мекунад – Худои Оташ Кури-кавори.

Расми 224. Худоҳо рақс мекунад. Аз Майя.

Мувофиқи тасаввуроти тараскҳо Кайҳон аз се ҳамвории дар болои ҳамдигар истода воқеъ мебошад. Ҳар кадоми онҳо марказ дорад ва ба ҷониби чор самт – чор мамлакати Олам нигоҳ мекунад. Ҳар кадоми онҳо марказ доранд ва ба ҷониби чор самт – чор мамлакат ҳаракат мекунад. Ҳар яки чор мамлакати Олам дорои худо – ҳомии ранги муайян дошт: дар шимол худои Зарди Ҳосилот; дар ҷануб худои Сиёҳ – ифодагари офтоб ва дузахи фуromaдаистода; дар шарқ худои Сурхи Зухро ва баҳр; дар ғарб худои Сафед – Ситораи Шаб ва ҳомии шамол.

ДИНУ ОИНҲОИ АСТЕКҲО. Дар аввали асрҳои миёна шаҳрҳои Теотиуакан, Куикуилко, Шкоман ва Шако бунёд шуда, ободу зебо гардиданд. Дар Куикуилко силсилаи меъмории бошукӯҳ бо номи "Ла-Пирамида" сохта мешавад, ки онро ибодатхонаҳои нисбатан хурдтар ихота карда буданд.

Ҳангоме, ки дар асрҳои III–IV империяи Рим рӯ ба таназзул ниҳода буд, шаҳри Теотиуакан марҳалаи гул-гулшукуфии худро аз сар мегузaronид. Он дар майдони 30 километри мураббаъ доман паҳн карда буд. Иншоотҳои бузурги меъмории он аҳромҳои Офтоб ва Моҳтоб буданд.

Маънии "Теотиуакан" аз забони науаи астекҳои Мексика "Шаҳри Худоён" мебошад. Яке аз кӯчаҳои ин шаҳр, ки калонтарин буд, "Ҳиёбони Мурдагон" ном дошт.

Расми 225. Рухонӣ бо ҷубдастаи муқаддас, ҳангоми иди киштукор.

Мардуми Теотиуакан боварӣ доштанд, ки дар шаҳри онҳо море мӯъҷизавор парвоз карданро ёд гирифтааст. Дар ин ҷо шахс ҳуқуқи тавассути ботин ба хирад ноил шуда ва дар Кайҳон вучуд доштанро пайдо менамояд.

Эътиқодҳои динии ҳиндуёни ин минтақа аз парастии рӯҳи аҷдодон-модарию падарӣ, яъне аз ибтидои инсон-зан ва мард оғоз шудааст, ки онҳо Ометакули ва Омесиати ном доранд. Аз рӯҳи аҷдодон мувофиқи тарафҳо чор ашё сарчашма мегирад, ки ҳар кадоми онҳо дорони ранги худ мебошад. Ҳамин тариқ, дар шарқ – ҳокими Сурх Шина Тотек, дар шимол ҳомии Сиёҳ Тескатлинака, дар ҷануб ҳокими Кабуд Уитсилопочтли, дар ғарб ҳокими Сафед Кетсалкоатл, дар марказ

худои Оташ Уеуетсатл ҷой гирифта буд. Уеуетсатл дар байни онлаи худоҳои ҳиндуёни ин минтақа кӯхнатарин ба ҳисоб мерафт.

ДИНУ ОИНҲОИ МЕШИКҲО. Мешикҳо ба маис (ҷувори-макка) аҳамияти калон медоданд. Эътиқоди динии онҳо низ аз он бармеояд. Сентиотл номи худои зироат ба ҳисоб мерафт. Он бо номи Шочикатсал ҳамсари олиҳаи Гулҳо будааст.

ДИНУ ОИНҲОИ МАЙЯҲО. Қабिलाҳои майя одати худқурбонкунӣ доштанд. Дар асри XVI истилогарони испанӣ ба қаламрави суқунати қабिलाҳои майя зада даромада, ин одати онҳоро бо ҷашмони худ дидаанд. Ҳиндуёни Майя девҳо ва бутҳоро мепарстиданд. Бо максоди нест кардани парастии девҳо испаниҳо муттасил маданияти майяҳо, аз он ҷумла, эътиқодҳои динии онҳоро нест мекарданд. Дар нимҷазираи Юкатан ба ин муборизаи салибӣ бар зидди худоёни маҳаллӣ ускуфон Диего де Ленди роҳбарӣ карда, ҷидду ҷаҳд ба ҳарч

дод, то ки ба пинҳонӣ парастидани худоҳои кайхонӣ хотима гузорад. Вале ба ӯ ин қор муяссар нашуд. Тасаввуроти майягиҳо дар бораи худо Алуши ба одамони хайрхоҳ, Иш Тибии рӯзона ҷондори ҷангалӣ – Яшче ва шабона ба зани нозанини Сигуанабуи ба мард бадбахтӣ меовардагӣ мубаддал гардида, дер боз боқӣ мемонад. Бо шарофати илми бостоншиносӣ худоҳо – ҳокими Осмон – Исамна, Боронхудо – Чак, Мансхудо – Юм Киаш, Маргхудо – Ах Пуч ба мо маълум гардидаанд.

ДИНУ ОИНҲОИ ВЕРАКОЧИ. Дар ҷараёни истилоғарии испаниҳо дар империяи Инкҳо ба ёдгориҳои дини халқи хиндуи ин ҷо зарари қалон расонида шудааст. Онҳо ибодатхонаи Офтобро ба замин яксон карда, бо ҳамин гуфтан мумкин аст, ки худои асосии инкҳоро аз тахту тоҷ фурувардаанд. Баъзе ақидаҳои динии инкҳо аз байн рафтаанд. Сарфи назар аз ин онҳо ақидаҳои динии халқи худро дар қалб нигоҳ дошта, аз як насл ба насли дигар месупориданд.

Инкҳо дар бораи офариниши оламу одам тасаввуротҳои динии худро доштанд. Мувофиқи таълимоти расмии дини инкҳо Офаридгори асосӣ паче мебошад. Ӯ Кайхонро офаридааст. Кайхон аз се унсур – об, замин ва оташ иборат буда, се сатҳ дорад – болоӣ, ки Хонаи паче ном дорад. Дар зери он Кай паче ҷойгир аст. Дар он ҷо одамон, хайвонот ва наботот зиндагӣ мекунанд. Ва қабати поёнӣ, ки Ука паче ном дорад, дар он ҷо мурдагон хобидаанд ва онҳое ҳам ҷойгиранд, ки бояд таваллуд шаванд. Хабарҳо аз Кай паче ва Уку паче ба олами мо ва он дунё тавассути пакарина, яъне горҳо, чашмаҳо, дарғотҳо, вулқонҳо ва кӯлҳо мерасанд.

Робитаи байни олами миёна ва Хонаи паче – осмон бошад, тавассути миёнаравии Инка муқаррар карда мешавад. Дар ин маврид ӯ вазиғаи Инчу чурина, яъне писари Офторо иҷро менамояд.

Расми 226. Ҷини сангин (аз Колумбияи ҳозира ёфта шудааст).

*Расми 227. Ниқоби худои
ҳиндӣён дар намуди
кӯришпарак.*

Дар Уку паче замоне ду мори калон пайдо мешавад - Яку Модар ва Сече Модар. Ҳангоми ба рӯи замин хазида баромадани мори аввал он ба дарёи калон мубаддал мегардад. Вақте ки ба Олами Олӣ мебарояд, ба Тиру Камон - Кайчи табдил ёфта, бордор мешавад ва ба ҳайвоноту наботот ҳаёт мебахшад. Мори дуҷум рост роҳ мегаштааст. Ҳангоми ба осмон баромадан ба барқ - Иляна, худои борон, тӯфон ва раъду барқ мубаддал мегардад.

Ба ҳамаи се сатҳи Кайҳон - Офтоб, Моҳтоб ва Ситораҳо - Веракочи, офаридагори тамоми ҳастӣ ҳукмфармо буд. Номи пурраи ӯ Тима Вира Коча, маънояш "ҷаноби олии оташ, замин ва об" аст.

Дар мукаддасгоҳи ибодатхонаи Куско - Унти Уаси образи Офтоб ва Моҳтоб дар ҷои намоён инъикос карда шуда буд. Дар поёнтарин онҳо чун харитаи кайҳоние, ки сохти эътиқодҳои динии инкхоро ифода мекунад, чирмҳои дигари осмонӣ низ ҷой дода шудаанд. Дар ин харита рамзе, ки образи худои нав - Веракочиро ифода менамуд, дар ҷои аз ҳама баландтарини он ҷойгир буда, аз тилло сохта шудааст.

Мувофиқи асотире Веракочи аз кӯли бузурги Титикака пайдо шудааст. Ӯ Одам, Офтоб, Моҳтоб ва ситораҳоро аз санг сохта, баъд бо тарзи асрорангезе ба се тақсим шуда, фаъолияти офаридгории худро дар ду шакли ном - Такану Веракочи ва Имаймана Веракочи идома медиҳад.

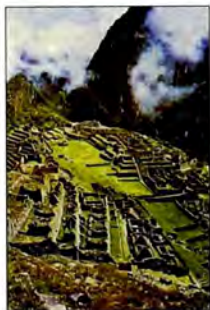
Веракочи тамоми офаридаҳои қаблӣ худ, аз он ҷумла насли инсонро нест карда, онҳоро аз нав офарид. Ҳамин тариқ ба тамаддуни Инк асос гузошт. Баъди ин тамоми Тауантинсуйюро то Эквадор убур карда, дар Фарб - дар обҳои укёнуси Ором ғайб зад.

Чи тавре ки дидед, ҳиндуёни Америка эътиқодҳои динии гуногун доштанд. Дар байни онҳо яккахудой вучуд надошт. Ҳамаи онҳо ба нерӯҳои гуногуни табиат эътиқод доштанд. Дар

бораи пайдоиши оламу одам, ҳайвонот, наботот ва Кайҳон ривоятҳои динии хешро доштанд. Дар баъзе давлатҳои Америка динҳои давлатӣ, ё худ умумихалқӣ ҳам вучуд доштанд. Дар ин бора ёдгориҳои сершумори меъморӣ динӣ, тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ, ривоятҳо, асотирҳо, қиссаҳои ҳиндуӣ миқтаҳои гуногуни Америка шаҳодат медиҳанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи эътиқодҳои динии Олмекҳо ва сапотекҳо чӣ гуна медонед?
2. Тараскҳо ба кадом ҳудоҳо эътиқод доштанд?
3. Тасаввуроти тараскҳо дар бораи се қабати Кайҳонро шарҳ диҳед.
4. Моҳияти эътиқодҳои динии астекоҳо баён кунед.
5. Маънии "Тестиуакан"-ро фаҳмонед.
6. Эътиқодҳои динии астекоҳо ба рӯҳи аҷдодон чӣ муносибат доранд?
7. Нақши маис (ҷуворимаққа)-ро дар эътиқодҳои динии ҳиндуён муайян кунед.
8. Дар бораи эътиқодҳои динии майяҳо нақл кунед.
9. Инкҳо дар бораи офариниши одаму олам чӣ тасаввуротҳо доштанд?
10. Эътиқодҳои динии Веракочиро шарҳ диҳед.
11. Мақоми Офтоб, Моҳтоб ва Ситораҳо дар эътиқодҳои динии Веракочи муайян кунед.

Боби VII. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§ 62. ПЕШРАФТИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

АФРИҚОИ ШИМОЛӢ. Дар асрҳои миёна аксар давлатҳои Африқо бо сабабҳои гуногун аз давлатҳои Осиё ва Аврупо дар сатҳи пастгари тараққиёт қарор гирифта буданд.

Дар асри VII халифаҳои Араб қисмати шимолӣ ва шимолу шарқии қитъаи Африқоро забт карда, дар ин ҷо ҳокимияти худро барпо ва дини исломро паҳн намуданд. Ба ҳайати Хилофати Араб Миср, мамлакатҳои Мағриби Араб ва баъзе мамлакатҳои дигари ин минтақаҳо дохил шуданд. Тобеият ба Хилофати Араб ба пешрафти давлатҳои Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ мусоидат карданд. Ин буд, ки идораи давлатӣ, хоҷагидорӣ ва илму фарҳанги онҳо рӯ ба пешрафт ниҳоданд. Баъди барҳам хӯрдани Хилофати Бағдод музофотҳои Африқои ин озодӣ ба даст оварданд. Лекин ин озодӣ танҳо то асри XV давом кард. Пас аз таъсисёбии ва пурзӯршавӣ империяи Туркҳои Усмонӣ, ки зикраш дар мавзӯи 45-46 рафт, дар баробари тохтубоз ба самтҳои дигар ба забти Хилофати Араб низ даст заданд. Ҳамин тариқ, музофотҳои Хилофат, ки дар шимол ва шимолу шарқии Африқо вақеъ буданд, ба ҳайати империяи Усмонӣ дохил гардиданд.

Расми 228.
Ҳайкалчаи
биринҷии
сарволди
авлод.

Тобеияти қисмати зиёди қаламрави Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ба Туркҳои Усмонӣ то соли 1918 давом кард.

СУДОНИ ҒАРБӢ. Мафҳуми "Судон" аз иборани арабии "Билод ас-Судон", яъне "Мамлақати Сиёҳҳо" ба миён омадааст. Дар асрҳои миёна дар ҳавзаи дарёҳои Сенегал ва Нигер давлатҳои пурзӯри феодалӣ, аз он ҷумла Гана, Малӣ ва Сенегал мавҷуд буданд.

Гана дар асрҳои VII-VIII таъсис ёфта, дар се асри оянда ба авҷи тараққиёти худ расид. Дар асри XIII Гана ҳамчун давлати феодалӣ маълум буд. Аз ин давра сар карда, Ганаи Ҷанубӣ, ки

*Расми 231. Ниқоб
аз устухони оҷ. Бенин.
Асри XVI.*

асрҳои VIII–XV дар соҳилҳои Замбезӣ давлати Мономотала вучуд дошт, ки он аз номи ҳокими ин давлат ба миён омадааст. Шохҳои Мономотала бо давлатҳои соҳили Африқои Шарқӣ муносибатҳои тичоратӣ доштанд. Точирони Мономотала аз ин қаламрав гузашта, ба давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Чин рафта, доду гирифт мекарданд. Дар Мономотала истехсоли мис,

АФРИҚОИ ШАРҚӢ. Дар асрҳои IX–XII дар болооби дарёи Нил, Африқои Ғарбӣ ва Шарқӣ давлатҳои Бганда, Буноро, Торо, Анколе, Карагва ва Кизиба, дар ғарбии Угандаи имрӯза Руанда ва Урунди вучуд доштанд.

Дар асрҳои X–XVI дар соҳилҳои шарқии Африқо якҷанд давлати араб мавҷуд буд. Дар асри XV – аввали асри XVI онҳоро португалиҳо забт карданд. Халқҳои мусулмони ин давлатҳо дар тӯли қариб 100 сол бар зидди мустамликадорони португалӣ мубориза бурда, ниҳоят ба озодӣ муваффақ шуданд. Танҳо Мозамбик дар ихтиёри Португалия монду халос.

АФРИҚОИ ҶАНУБӢ. Сайёҳони португалӣ ҳанӯз дар охири асри XV ба соҳилҳои ҷанубии Африқо рафта расида, ин ҷоро "Димоғи Умед" номиданд. Дар

*Расми 232.
Ҳайкалчаҳои
ду паланг
аз устухони оҷ.
Бенин. Асри XVI.*

оҳан ва тилло хуб ба роҳ монда шуда, зироатпарварию оби низ пеш рафта буд. Онҳо ба хазинаи мамлакат маблағи калон ворид месохтанд. Португалиҳо кӯшиши забти Мономоталаро карданд, вале саҳт шикаст хӯрда, аз баҳри он гузаштанд. Дар асри XVIII дар натиҷаи муборизаи дохилии ҳокимони марказию маҳаллӣ Мономотала ба ҷор давлат тақсим шуд.

ҶАЗИРАИ МАДАГАСКАР. Аз назари ҳайати қавмӣ аҳолии ҷазираи Мадагаскар аз аҳолии қисмати хушкӣи Африко фарқ мекард. Аҳолии ин ҷазира ба қabilaҳои малай хеш буда, забонашон ба гурӯҳи забонҳои индонезиягӣ тааллуқ дорад. Он вақт қисми қами аҳолии Мадагаскарро банту, суахилӣ ва арабҳо ташкил мекарданд. Фарҳанги мардуми ҷазира ба хусусиятҳои фарҳанги мардуми ҷануби шарқии Осиё монандӣ дошт.

Пайдоиши давлат дар Мадагаскар тахминан ба асри XIV рост омадааст. Вале давлатҳои онвақтаи Мадагаскар хурд-хурд буданд. Дар асрҳои XVI–XVII бошад давлатҳои калонтар ба вуҷуд омаданд – дар соҳилҳои ғарбии Мадагаскар Сакалавоҳ, дар шарқи ҷазира Бетсимизарика ва дар маркази ҷазира Бетсилей. Даре нагузашта давлати Имерина пурзӯр мешавад. Давлатҳои дигари ҷазира дар атрофи Имерина муттаҳид мешаванд, ки дар натиҷаи ин давлати феодалии пурзӯре тавлид меёбад. Вале дар охири асри XVII дар Имерина парокандагии феодалӣ оғоз меёбад.

Аврупоиёни аввалине, ки ба Мадагаскар сар дароварданд, португалиҳо буданд. Экспедитсияи Кабралӣ порту-

Расми 233. Сурати ҳоким. Нигерия. Асри XII.

Расми 234. Вайронаҳои масҷид. Ҳабашистон. Асри XIII.

Расми 235. Калисои зеризаминӣ дар Ламбээ. Ҳабашистон. Асри XII.

галӣ, ки ба Ҳиндустон рахсипор буд, соли 1500 дар соҳили Мадагаскар лангар партофт. Барои ҳукмронӣ дар уқёуси Ҳинд Англия, Фаронса, Голландия ва Португалия байни ҳамдигар мубориза мебарданд. Оқибат ба Фаронса муяссар гардид, ки дар уқёуси Ҳинд мавқеи худро мустаҳкам карда, Мадагаскарро ҳам ба даст дарорад. Соли 1642 экспедитсияи Жан Прони ба сохтмони истехкоми Форт-Дофин, воқеъ дар ҷанубии ҷазираи хишти аввалинро гузошт.

Соли 1664 ширкати фаронсавии "Ост-Индия" таъсис ёфт, ки яке аз вазифаҳои асосии он истифодаи сарватҳои ҷазираи Мадагаскар буд.

СОМАЛӢ Дар нимҷазираи Сомалӣ ва соҳилҳои баҳри Сурх халқиятҳои галла ва сомалӣ, дар кӯҳсори Аббесин бошад, халқиятҳои амҳара, татра ва халқиятҳои дигар сукунат доштанд.

Расми 236. Ҳайкали биринҷии сарбози найнавоз. Бенин.

Султониҳои нимҷазираи Сомали, ки ҳанӯз дар миёнаҳои асри XVII таъсис ёфта буданд, дар асри XVIII рӯ ба таназзул оварданд. Ин буд, ки музофотҳои Могадишо, Мерка ва Брова ба Зимбабве гузаштанд.

ҲАБАШИСТОН. Дар ғарбтари Сомали Ҳабашистон воқеъ гардидааст. Дар асри XVI он ба давлати феодалӣ табдил ёфт. Заминдорӣи Ҳабашистони индавраина дар ду шакл ташаккул ёфтааст – заминдорӣи меросии феодалон, ки "рест" ном дошт ва заминдорӣи, ки аз моликияти хусусии феодалони калон ба миён омада буд. Моликияти охиринро мерос гузоштан, фуруҳтан ва тӯҳфа кардан мумкин буд. Файр аз ин, дар

Расми 237. Касри император дар Гондэр. Хабашистон. Асри XVI.

Ҳабашистон заминҳое буданд, ки "гулт" номида мешуданд. Ин заминҳо барои хизмати давлатӣ дода ва ё тӯхфа карда мешуданд.

Дар Ҳабашистон гуломдорӣ вучуд дошт ва он дар пешрафти иқтисоди мамлакат дорои мақоми баланд буд.

Туркҳои Усмонӣ дар оғози асри XVI ба Ҳабашистон ҳучум карданд, вале онҳоро португалиҳо зада гардонданд. Баъдтар аз Ҳабашистон ҳуди португалиҳо ҳам пеш карда шуданд.

Дар асрҳои XVII–XVIII дар байни ҳокимони феодалии вилоятҳои Ҳабашистон низоъ ва ҷангҳои тӯлонӣ ба амал омаданд. Дар натиҷаи онҳо мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод.

Дар асрҳои XVII–XIX давлатҳои Африқо мавриди забткориҳои мустамликавии Британияи Кабир, Фаронса, Португалия, Голландия, Испания, Олмон, Италия ва Белгия қарор гирифтанд. Дар бораи ҷараёни забткориҳои ин давлатҳо дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҷаро пешрафти давлатҳои Африқо танҳо дар қисматҳои алоҳидаи он ба амал меомаданд?
2. Арабҳо кадом қисматҳои Африқоро забт карданд?
3. Султонҳои Туркҳои Усмонӣ бо давлатҳои араби африқоӣ чӣ муносибат доштанд?
4. Дар бораи Судони Ғарбӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи Малӣ маълумот диҳед.

6. Кадом давлатҳои Африқои шарқиро медонед?
7. Дар бораи ташаккули давлати Мономотала чиҳо медонед?
8. Дар ҷазираи Мадагаскар кадом халқияту давлатҳо вуҷуд доштанд?
9. Барои ишғоли ҷазираи Мадагаскар кадом давлатҳо талош мекарданд?
10. Мадагаскарро кадом давлат ба худ тобеъ кард?
11. Дар бораи Ҳабашистон маълумот диҳед.
12. Ҳолати умумии давлатҳои Африқоии асрҳои миёна ва оғози давраи навро чӣ хел дарёфтед?

Расми 238. Ҷуғрофҳои асримиёнагӣ харитаи ҷаҳонро чунин тасвир намудаанд.

САНАҲОИ МУҲИМ

Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ III-XII

224	соли таъсиси давлати Сосониён
226	ба тахти подшоҳии давлати Сосониён нишастани Ардашери I Бобакон
276	қатли Монӣ аз тарафи Бахроми I
309-379	солҳои ҳукмронии Шопури II
399-420	солҳои ҳукмронии Яздигурди I
488-531	солҳои ҳукмронии Кайкубодшоҳ
531-579	солҳои ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон
562	соли ба имзо расидани созишномаи сулҳи байни давлати Сосониён ва Виизантия
590	шӯриши Бахроми Чубина
457	чанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён
551	таъсиси Хоқонии Турк.
579	соли вафоти Хусрави I Анӯшервон
588	чанги Совашоҳи турк бар зидди давлати Сосониён
600-603	ду тақсим шудани Хоқонии Турк
320-340	солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи I
380-414	солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи II
606-647	солҳои ҳукмронии Харши
691	таъсиси Хоқонии Шарқии Турк
1175	ба Ҳиндустон лашкар кашидани Муҳаммади Ғурӣ
386-584	солҳои мавҷудияти империяи Сун
530	Яшоткарман лашкари Ҳайтолиёнро торумор мекунад
589	таъсиси империяи Суй
618	огози ҳукмронии сулолаи Тан
623	хучуми лашкари Виизантия ба давлати Сосониён
626-649	солҳои ҳукмронии Ли Ши-мин
656-705	солҳои ҳукмронии У Тсзе-тян
744	барҳам хӯрдани Хоқонии Туркҳои Ғарбӣ
785	шӯриши Ан Лу-шон
875-884	шӯриши Хуан Чао

907	барҳам хӯрдани империяи Тан
1021-1086	солҳои ҳукмронии Ван Ан-ши
1069-1085	солҳои амалӣ гардидани ислоҳоти Ван Ан-ши
572-621	солҳои ҳаёти шоҳзода Сётоку-тайси
645	табаддулоти зидди авлоди Сога
1192	барпошавии ҳокимияти "сёгун" Миномото Еритимо
570-632	солҳои ҳаёти Муҳаммад пайгамбар
610	огози таблиғи дини ислом
622	хичрати Муҳаммад аз Макка ба Ясриб (Мадина)
632-634	солҳои ҳукмронии Абубакр
634-644	солҳои ҳукмронии Умар
644-656	солҳои ҳукмронии Усмон
656-661	солҳои ҳукмронии Алӣ
635-636	ғалабаҳои аввалини арабҳо бар Сосониён
657	муҳорибаи лашкари Алӣ дар Алҷазоир
656	"Муҳорибаи уштур"
651	давлати Сосониёро барҳам задани арабҳо
658	ғалабаи Алӣ бар "хориҷшудагон"
661-750	солҳои ҳукмронии сулолаи Уммавиён
680	муҳориба дар Карбало, ҳалокати Хусейн
711	"Андалус" (Пиреней)-ро ишғол кардани Уммавиён
747-749	шӯриши Абӯмуслим
750-1055	солҳои ҳукмронии сулолаи Аббосиён
762	бунёди шаҳри Бағдод
776-783	шӯриши Муқаннаъ
786-809	солҳои ҳукмронии халифа Ҳорунаррашид
813-833	солҳои ҳукмронии халифа Маъмун
821-873	солҳои мавҷудияти давлати Тоҳириён
873-900	солҳои мавҷудияти давлати Саффорӣён
874	Насри Сомониро ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъйин кардани халифа
885-888	чангҳои бародарон Исмоил ва Насри Сомонӣ
892	вафоти Насри Сомонӣ
893	Исмоили Сомониро ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъйин кардани халифа
874-999	солҳои мавҷудияти давлати Сомониён

999	аз тарафи Қарахониён барҳам зада шудани давлати Сомониён
980-1037	солҳои ҳаёти Абуалӣ ибни Сино
998-1030	солҳои ҳукмронии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ
1030-1041	солҳои ҳукмронии Султон Масъуди Ғазнавӣ
1035	аз Салҷукиён шикаст хӯрдани Масъуди Ғазнавӣ
1038-1073	солҳои ҳукмронии Туграл
1118-1157	солҳои ҳукмронии Султон Санҷар
1172-1200	солҳои ҳукмронии Текеш
1200-1220	солҳои ҳукмронии Муҳаммад Хоразмшоҳ
1215	барҳам хӯрдани давлати Ғуриён
1258	аз ҷониби мугулҳо барҳам дода шудани хокимияи халифаҳои Аббосиён

Боби II. АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII

451	дар шаҳри Труа шикаст хӯрдани Атил
486	дар назди шаҳри Сауссона римихоро шикаст додани франкҳо
500	таъсиси давлати Франк
768-814	солҳои ҳукмронии Карли Кабир
774	лашкаркашии Карли Кабир ба Италия
801	Барселонаро аз дасти арабҳо кашида гирифтани франкҳо
778	хучуми нахустини Карл ба Испания
800	ба Рим дохилшуда, худро император эълон кардани Карли Кабир
843	дар шаҳри Верден дар байни шоҳзодагон тақсими қарда шудани империяи Карли Кабир
409-1018	солҳои шохигарии аввали булғорӣ
988	қабули дини масеҳӣ дар давлати Рус
1019-1054	давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий (оқил)
1054	ба ду шоҳа тақсим шудани дини масеҳӣ
1113-1125	солҳои ҳукмронии Владимир Мономах
1096	ҳаракати салибдорон ба сӯи Байтулмуқаддас. Лашкаркашии аввалини салибӣ
1147	лашкаркашии дуюми салибӣ
1187	Байтулмуқаддасро ишғол кардани шоҳи Миср Салоҳуддин

1189	лашкаркашии сеюми салибӣ
1202-1270	лашкаркашиҳои чорум, панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми салибӣ
395	мустақил гардидани империяи Рими Шарқӣ
821	шӯриши Фомаи Славяний
1214-1294	солҳои ҳаёти Роҷер Бэкон
1182	ба тахти императории Византия нишастани Комрин

Боби III. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII-XVI

1206	таъсисёбии давлати Муғул
1219-1223	лашкаркашии Чингизхон ба Осиеи Марказӣ
1235-1242	лашкаркашии Ботухон ба Аврупо
1258	шаҳри Бағдоро гирифтани Ҳалоқу
1304	ба тахти империяи Муғулистон нишастани Улҷойту
1307-1329	солҳои ҳукмронии Гиёсуддин
1279	худро императори Чин эълон кардани Хубилай
1282-1326	солҳои ҳукмронии Усмон
1326-1359	солҳои ҳукмронии Урхон
1245-1381	солҳои мавҷудияти давлати Куртҳои Ҳирот
1337-1383	солҳои мавҷудияти давлати Сарбардорон
1365-1366	шӯриши "Сарбардорон" дар Самарқанд
1368-1644	солҳои ҳукумронии сулолаи Мин дар Чин
1370	табаддулоти Темур дар Самарқанд
1359-1389	солҳои ҳукмронии Муриди I
1389	муҳорибаи Косово
1368	ба тахти императории Чин нишастани Чжу Юан-чжан, яке аз роҳбарони шӯриши "Салласурхон"
1398-1399	Ҳиндустонро ишғол кардани Темур
1389-1402	солҳои ҳукмронии Боязид
1402	султони Туркҳои Усмонӣ Боязидро шикаст додани Темур
1405	соли дар Утрор вафот кардани Темур
1409	ба Улугбек супорида шудани ҳукмронии Мовароуннаҳр

1405-1447	солҳои ҳукмронии Шохрух
1428	шӯриши деҳқонон дар шаҳри Киотои Ҷопон
1451-1469	солҳои ҳукмронии Абусаид
1453	шаҳри Константинополро гирифтани Туркҳои Усмонӣ
1501	барҳам хӯрдани давлати Темуриён ва дар Осиёи Марказӣ ба ҳокимият соҳиб шудани сулолаи Шайбониён
1502	шоҳи Эрон эълон карда шудани Исмоили Сафавӣ
1526	таъсисёбии империяи Тумуриёни Ҳинд
1592	лашкаркашии Ҷопон ба Корея
1598	барпошавии режими Токугава дар Ҷопон
1605-1627	солҳои ҳукмронии Ҷаҳонгир
1614	бо Корея ва Чин созишномаи сулҳро ба имзо расонидани Иеясу Токугава

Боби IV. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР АСРҲОИ XIII-XV

1285-1314	солҳои ҳукмронии Филиппи IV Зебо
1302	даъвати аввалини Иёлоти Кулл (Штатҳои Генералӣ) дар Фаронса
1006	тасарруфи Англия аз ҷониби гертсоги Нормандия Вилгелм
1381	огози шӯриши Уот Тайлер
1337-1453	Ҷанги Садсола
1431	сӯзондани Жанна д'Арк
1453	таслимшавии шаҳри Бордо. Анҷоми Ҷанги Садсола
1415	сӯзондани Ян Гус
1419	шӯриш дар Прага
1434	шикаст хӯрдани таборихо дар шаҳрчаи Липана
1207	идораи заминҳои ҳавзаи дарёи Иртишро ба писараш - Ҷуҷӣ супоридани Чингизхон
1223	лашкаркашии мугулҳо бо сардории Чебе ва Субадаӣ ба Аврупои Шарқӣ
1223	бархурди артиши мугулҳо дар соҳили дарёи Калка бо артиши муттаҳидани Рус ва қипчоқҳо

1236	Булғори Волгаро шикаст додани муғулҳо
1240	хучуми Боту ба чануби Рус
1380	муҳорибаи Куликово
1382	аз нав Москва ро ишғол кардани Муғулҳо
1445	ихтирои дастгоҳи китобчопкунӣ аз тарафи Иоганн Гутенберг
1450	аз тарафи Гутенберг чоп гардидани аввалин китоб

Боби V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ ДАР АВРУПО

1415	эътирози Мартин Лютер бар зидди авфнома-фурушӣ
1480	аз зулми муғулҳо озод шудани сарзамини Рус
1540	таъсис ёфтани "Ҷамъияти Исо" ё ордени незуетҳо
24.08.1572	куштори шаби Варфолемейи Муқаддас

Боби VI. АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

1007	огози ҳукмронии Китсалкоато дар давлати Маяпин
1522-1523	аз байн рафтани Федератсияи Чималуакин
1325	дар наздикии кули Тескокҳо аз тарафи мешекҳо бунёд карда шудани деҳае, ки бо мурури замон ба шаҳри Мехико табдил ёфтааст
1247	пешвои мешикҳо интиҳоб шудани Теноч
1492	Куба ва Гаитиро кашф кардани Христофор Колумб
1506	Америго Веспуччи иброз дошт, ки Х. Колумб китъаи навро кашф кардааст
1519	Мексикаро забт кардани Кортес
1440-1469	солҳои ҳукмронии Мактакусали дар империяи Астекҳо

Боби VII. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

1918

то ин сол ба империяи Туркҳои Усмонӣ тобеъ будани музофотҳои Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ

1454-1492

солҳои ҳукмронии Сони Алӣ дар давлати Малӣ

1493-1528

солҳои ҳукмронии Муҳаммад Туре дар давлати Малӣ

1500

экспедитсияи Кобрали португалӣ, ки ба Ҳиндустон раҳсипор буд, вале ба соҳили Мадагаскар лангар партофт

1642

хишти аввалинро гузоштан дар сохтмони истехкоми Форт-Дофани воқеъ дар ҷануби ҷазираи Мадагаскар

1664

таъсиси ширкати "Ост-Индия"-и фаронсавӣ, ки вазифаи аз худ кардани сарватҳои Мадагаскарро ба ӯҳда дошт

МУНДАРИҶА

Муқаддима	3
-----------------	---

Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ III-XII

§ 1-2. Давлати Сосониён	5
§ 3. Давлати Ҳайтолиён	12
§ 4. Ҳокони Турк	17
§ 5. Давлати Гуптҳо	22
§ 6. Ҳиндустони пароканда	28
§ 7. Империяи Суй	32
§ 8. Империяи Тан	35
§ 9. Империяи Сун	40
§ 10. Чопони самурайҳо ва сёгун	45
§ 11. Пайдо шудани дини ислом	49
§ 12. Таъсисёбии Ҳилофати Араб	53
§ 13. Ҳилофати Уммавиён	60
§ 14-15. Ҳилофати Аббосиён	66
§ 16. Маданияти Ҳилофати Араб	74
§ 17. Давлати Тоҳириён	80
§ 18. Давлати Саффорӣён	84
§ 19. Таъсиси давлати Сомониён	89
§ 20. Иқтисоди давлати Сомониён	94
§ 21. Маданияти давлати Сомониён	100
§ 22. Давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён	105
§ 23. Давлатҳои Салҷуқиён ва Хоразмшоҳон	110
§ 24. Давлати Ғуриён	115

Боби II. АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII

§ 25. Қабилҳои олмонӣ	120
§ 26. Давлати Франкҳо	123
§ 27. Империяи Карлӣ Кабир	126
§ 28. Давлатҳои славяӣ	129
§ 29. Руси Киев	133
§ 30-31. Лайқаркашиҳои салибӣ	135
§ 32. Византия	143

Боби III. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII-XVI

§ 33-34. Давлати Мугул	146
§ 35. Давлати Куртҳои Хирот	152
§ 36. Давлати Сарбадорон	157
§ 37. Чин дар аҳди сулолаи Юанҳо	162
§ 38. Чин дар аҳди сулолаи Мин	166
§ 39. Таъсиёбии давлати муттаҳиди Чопон	169
§ 40. Давлати Темур	173
§ 41. Давлати Темуриён	177
§ 42. Султони Дехлӣ	181
§ 43. Империяи Темуриёни Ҳинд	186
§ 44. Давлати Сафавиёни Эрон	190
§ 45-46. Султони Туркҳои Усмонӣ	195

Боби IV. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР АСРҲОИ XIII-XV

§ 47. Фаронса	201
§ 48. Англия	204
§ 49. Ҷанги Садсолаи Фаронса ва Англия	208
§ 50. Ҳаракати Гусиён дар Чехия	212
§ 51. Рус дар муқобили мугулҳои истилогар	216
§ 52. Маданияти Аврупои Ғарбӣ дар асрҳои XI-XV	220

Боби V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ ДАР АВРУПО

§ 53. Ислоҳот дар Олмон	225
§ 54. Пахшавии ҳаракати ислоҳотхоӣ	227

Боби VI. АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

§ 55. Шаҳр-давлатҳо ва федератсияҳои ҳиндиён	232
§ 56. Империяҳои ҳиндиён	236
§ 57. Америкаро истило кардани аврупоиён	242
§ 58. Забон, мактаб ва илми ҳиндиён	248
§ 59. Нишонаҳои тасвири зиндагии ҳиндиён	254
§ 60. Адабиёт ва театри ҳиндиён	259
§ 61. Дину онҳо ҳиндиён	266

Боби VII. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§ 62. Пешрафти мамлакатҳои Африқо дар асрҳои миёна	272
--	-----

САНАҲОИ МУҲИМ	279
----------------------------	-----

Таваралӣ Нозимович Зиёев
Раҳмоналӣ Ятимович Шарифов

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ АСРҶОИ МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6-ум

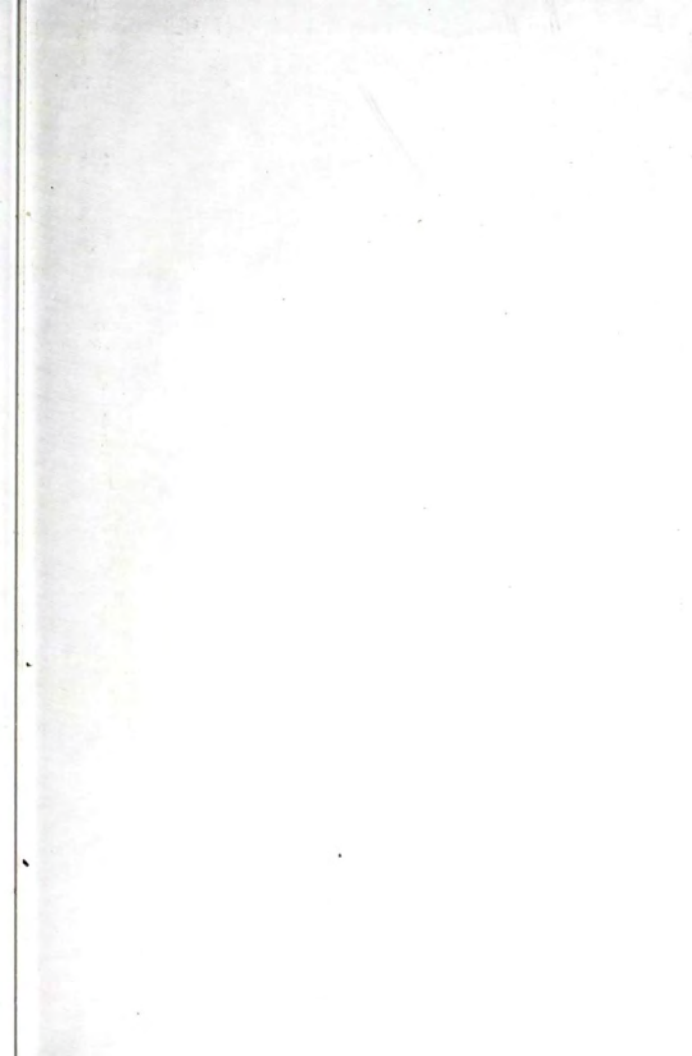
Гуруҳи нашрӣ:

Мухаррир Д. Хушқадамов
Мусаххех Б. Мирзоев
Дизайн ва ороиш М. Муродов
Мухаррири техникӣ Д. Курбонов
Чопи компютерӣ М. Боева

© **Хазинаи хайрияи «Сарпараст», 2005**
Литсензияи № 049

Ба чопаш 25.03.2005 имзо шуд.
Андозаи когаз 60x90 1/16. Когази офсетӣ.
Гарнитурани Times New Roman Тj. Чопи офсетӣ.
Ҳаҷм 18 ҷузъи чопии аслӣ.
Адади нашр 120 000.

Фармоиши рақами 2127

РҶҶДОДҲОИ МУҲИМТАРИН

1204

Константинопол-ро ишғол кардани салибдорон

1206

Таъсиси давлати Муғул

1219

Лашкаркашии Чингизхон ба Осӣи Марказӣ

1337 – 1453

Чанги Садсола

1365

Шуриши Сарбадорон

1445

Ихтирои чоғи

1453

Барҳам хӯрдани Империяи Византия

1479

Аз зери зулми Муғул озодшавии Чин

ТАЪРИХИ АСРҲОИ МИЁНА

1236

Лашкаркашии
Ботухон ба Рус

1265

Таъсисёбии
парлумони
Англия

1301

Тавлиди
Иёлоти Кулл
дар Фаронса

1370

Ба ҳокимият со-
ҳиб шудани Темур

1419 – 1434

Ҷангҳои Гусиён

1526

Таъсиси Империяи
Темуриёни Хинд

1568

Муттаҳидшавии
Ҷолон

1572

Кушти
Ҷолон

